

Μανώλης Παπαδάκης

ΑΘΙΒΟΛΕΣ

Σητεία 2011

Βιογραφικό

Ο Μανώλης Παπαδάκης γεννήθηκε στην Τουρλωτή Σητείας το 1923. Στην διάρκεια της εχθρικής κατοχής 1940 - 1944, προσέφερε τις υπηρεσίες του, όπως και πολλοί άλλοι συμπατριώτες του, ως μέλος της αντιστασιακής ομάδας Πατριωτική Οργάνωση Σητείας (Π.Ο.Σ.) και αργότερα εντάχθηκε στο ένοπλο τμήμα της (Σ.Σ.Σ.)

Τελείωσε το εξατάξιο Γυμνάσιο Σητείας το 1942 και το 1945 κατατάχθηκε στο Σώμα της Ελληνικής Χωροφυλακής. Υπηρέτησε σε όλα τα κλιμάκια με εξαιρετική επιτυχία και αποστρατεύτηκε το 1975. Σήμερα φέρει το βαθμό του υποστράτηγου ε.α. και διαμένει στη Σητεία.

Μετά την αποδέσμευση από τα υπηρεσιακά του καθήκοντα, ασχολήθηκε ερασιτεχνικά με τη συλλογή στοιχείων που έχουν σχέση με την ιστορία, τη λαογραφία, την ηθογραφία, την παράδοση του τόπου μας και όχι μόνο.

Οι εργασίες αυτές δημοσιεύτηκαν κατά καιρούς σε περιοδικά, εφημερίδες, διάφορα έντυπα και κυρίως στα εξής: εφημερίδα ΣΗΤΕΙΑΚΑ ΝΕΑ (φύλλο της 14-11-1963), εφημερίδα ΣΗΤΕΙΑ (φύλλα 2-4-1992 και 4-6-1992), περιοδικό ΕΝ ΣΗΤΕΙΑ (τεύχος Αυγούστου 1993), εφημερίδες ΑΝΑΤΟΛΗ, ΚΡΗΤΙΚΗ ΓΝΩΜΗ, ΤΟΥΡΛΩΤΙΑΝΑ ΝΕΑ κ.α.

Επίσης έχει εκδώσει το βιβλίο ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΑΝΑΔΡΟΜΕΣ - ΣΗΤΕΙΑ 1939 - 1945 (πόλεμος - κατοχή - αντίσταση - απελευθέρωση), αυτοέκδοση, Αθήνα 2005 (το βιβλίο είναι διαθέσιμο, δωρεάν, στο διαδίκτυο στην ιστοδιεύθυνση....)

ΑΘΙΒΟΛΕΣ

*«Χίλια μάτια 'χει ο λογισμός, μερού, νυχτού, βιγλίζουν
Χίλια η καρδιά και πιότερα, κι ουδέ ποτέ σφαλίζουν»
(Ερωτόκριτος Β. Κορνάρου)*

Ποταμός από κάθε λογής συναισθήματα, κατακλύζουν τις σκέψεις και τα όνειρά μας κι άλλα τόσα προαιώνια ερωτηματικά - πότε, πώς, από πού, γιατί μας βασανίζουν νύχτα και μέρα. Ποιος μπορεί άραγε να δώσει μια πειστική απάντηση; Είναι χωρίς αμφιβολία οι ακούραστοι και αφανείς μελετητές που με μοναδικό όπλο την γραφίδα, ανεξάντλητη υπομονή και πολύ μεράκι, ανασκαλεύουν ασταμάτητα όχι μόνο για να βρουν αλλά και να ζωντανέψουν τις ρίζες μας. Είναι εκείνοι που προσπαθούν ο καθένας με τον τρόπο του, να διασώσουν τους αστείρευτους λαϊκούς μας θησαυρούς - τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις του τόπου μας.

Ένα μικρό λιθαράκι για αυτό το σκοπό, θα αποπειραθώ να προσθέσω και εγώ με τη σειρά μου σήμερα.

ΕΝΟΤΗΤΑ Α

Τοπωνύμια και γενιές

Είναι τα μονοπάτια που μας οδηγούν πιο κοντά στη φύση και στις ρίζες μας.

Είναι οι ψηλές κορφές με τις αφούρες και τα τρουλιά τους, σκεπασμένες από τη σκόνη των αιώνων.

Είναι τα φαράγγια με τους βοσκούς και τις μαντούρες τους, οι σκοτεινές σπηλιές με τους κισσούς και τα μπερμπινοκλάδια τους, οι πέζες με τους αιγάγρους και οι γκρεμοί με τα κουρμουτσούλια και τον αρωματικό δίκταμό τους.

Είναι οι πλαγιές που από τα πανάρχαια χρόνια, πρέπει να φανταστούμε πως ήταν κατάφυτες από άγρια χαμηλή βλάστηση - λαβδανιές, φασκομηλιές, αγκαραθιές, χαμολιές, αχιμάδες, ασπαλάθους κι αμπουρνιάκους - ενώ πλήθος από πηγές τροφοδοτούσαν χειμώνα-καλοκαίρι με νερό κρυστάλλινο, παραποτάμους και τους δυο κεντρικούς ποταμούς το Ποροφάραγγο και τον Κουδουμή.

Είναι τα εκκλησάκια που σκορπισμένα εδώ και κει, ζωντανεύουν με τη σειρά τους μύθους, θρύλους και παραμύθια. Υπάρχουν αρκετά μα ξεχωρίζουν λίγα:

Πρώτο και καλύτερο, το παλιό της Παναγιάς της Τουρλωτιανής με τους τρούλους που γκρεμίστηκε και τις βυζαντινές τοιχογραφίες του οι οποίες χάθηκαν, από την άγνοια μερικών και την εγκληματική αδιαφορία κάποιων άλλων. Ποιος μπορεί να ξεχάσει την όμορφη Βενετή αρχοντοπούλα που χάρισε τη ζωή της για να τελειώσει το χτίσιμό του;

Από την άλλη μεριά, ένας καταπράσινος λοφίσκος κοντά στην έξοδο του φαραγγιού του Κουδουμή, υψώνεται γαλήνιος κι ήρεμος. Στην κορφή του μια πανέμορφη εκκλησούλα, η Ζωοδόχος Πηγή ή Κυμέλα και δίπλα μια αστείρευτη βρυσούλα με το θαυματουργό νερό της, που τότε γίνεται "λάλον" και πότε αγίασμα. Πώς μπορεί να παραβλέψουμε το θρύλο που θέλει να τη συνδέσει με τον τραγοπόδαρο γιο του Δία και της Σεμέλης, τον Διόνυσο, που στην ίδια θέση είχε στήσει το βωμό του, τη θυμέλη; - αρχ. λ.= βωμός και ειδικότερα τόπος λατρείας του Διονύσου-η οποία με τον καιρό και την παραφθορά θα γίνει Θυμέλα και Κυμέλα, χαρίζοντας έτσι το όνομά της στην Παναγιά που δίνει ζωή με το αγίασμά της, την Ζωοδόχο Πηγή.

Το οδοιπορικό θα συνεχισθεί με την αναφορά σε ορισμένα άλλα αξιόλογα στοιχεία. Είναι η μινωική Καινώ(Καστρί), μια από τις εκατό πόλεις της Κρήτης εκείνης της εποχής, για τη θέση και το όνομα της οποίας υπάρχουν διχογνωμίες, το μινωικό νεκροταφείο με τους θολωτούς τάφους στα Πλακάλωνα και τα μινωικά ή αρχαιο-ελληνικά τοπωνύμια στου Πατσού, Κόλαινα, Λέχο, Αρμί, Πλώιμου, Λενικά, Καμάρα, Πριγιόνη, Ανευρίδες, Βόλακας, κάτω Μοχώριο κ.ά.

Είναι οι ανεμόμυλοι και οι πέντε νερόμυλοι που τους τροφοδοτούσε με άφθονο νερό ο Κοινοπόταμος.

Είναι οι μοναχικοί πρίνοι, που ζουν και βασιλεύουν από τα πανάρχαια χρόνια και ο θεόρα-

τος πλάτανος στο Σταυρωμένο που η παρουσία του συνδέεται με κάποιο παλιό μύθο ο οποίος λέει ότι ένας πονόψυχος... αγάς καταδίκασε στην κρεμάλα ένα φτωχό και δυστυχισμένο χριστιανό και για να τον ευχαριστήσει δήθεν..., υποσχέθηκε να του χαρίσει τη ζωή αν σε μια νύχτα φυτέψει πέντε πλατάνους από τη Μαλαύρα ως τη Ρούσα Εκκλησιά. Λένε, ότι με την πίστη του και τη βοήθεια κάποιων συνανθρώπων του, τα κατάφερε. Πιθανόν, όμως εγώ δεν έχω στοιχεία για να βεβαιώσω ότι και ο δικός μας πλάτανος ήταν ένας από αυτούς.

Είναι τα στοιχειωμένα αλώνια που τις νύχτες με την αστροφεγγιά, κλωθογύριζαν αφιονισμένες νεράιδες κι έσερναν στο χορό αλλοπαρμένους περαστικούς.

Είναι οι ποταμοί με τα σκιερά πλατάνια, που στα νερά τους λούζονταν κι έπλεναν τα ρούχα τους κάθε πανσέληνο και φεγγαροβραδιά, ζωτικά και νύμφες.

Είναι οι μαυρισμένες σπηλιές από τους καπνούς και τις φωτιές - τις άναβαν οι περαστικοί για να ζεσταθούν - με τους αράπηδες που τρυπωμένοι στα κρυερά έγκατά τους, προστάτευαν το θησαυρό τους, το αλογάρι. Όταν ο ήλιος ανέβαινε δυο κανταρόξυλα ψηλά και ζέσταινε η μέρα, άπλωναν στον περίγυρο για να στεγνώσουν... λίρες, ντούμπλες, πεντόλιρες, ναπολεόνια και κωσταντινάτα!

Είναι ο χιλιοειπωμένος θρύλος του Διγενή που ταιΐζε το άλογό του μέλι και το πότιζε κρασί, για να προσπαθήσει να κάνει ένα τεράστιο πήδημα... στο Ποροφάραγγο, από του Ροδινού ως την απέναντι πλευρά την Κουτσούρα. Δεν τα κατάφερε κι έμεινε το αποτύπωμα της οπλής του σε κάποιο βράχο.

Είναι οι βυζαντινοί πύργοι με τους τρούλους στην Τουρλωτή, που αργότερα ανακαινίστηκαν και συμπληρώθηκαν από τον βενετσιάνο ή φράγκο φεουδάρχη Λοτί για να χρησιμοποιηθούν ως επίσημη κατοικία του και κυρίως για να ενισχύσουν τη στρατιωτική παρουσία της Βενετίας με ακόμη ένα κάστρο.

Έτσι από τη μελέτη και την αξιολόγηση των παραπάνω στοιχείων, πρέπει να συμπεράνουμε ότι τα τοπωνύμια, οι γενιές και μερικά άλλα, αποτελούν χωρίς αμφισβήτηση τις ρίζες μας. Όλα αυτά θα πρέπει όχι μόνο να καταγραφούν, αλλά και να διατηρηθούν όσο είναι δυνατόν, αφού προσαρμοστούν στις καινούργιες συνθήκες.

ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ της ΤΟΥΡΑΩΤΗΣ - ΣΗΤΕΙΑΣ (Γεωγραφικές Ενότητες)

Α. ΟΡΕΙΝΗ ΖΩΝΗ

1. Η ΠΙΣΚΟΠΙΑΝΗ: Βουνό 1131μ περίπου, ανάμεσα στα βουνά Μεγάλη Μούρη και Μακρύ- Λάκκο. αββ. ετυμ. Πιθανολογείται ότι έχει σχέση με το ρ. επισκοπέω - ώ και τα παράγωγά του (Επίσκοπος - Επισκοπή - Πισκοπή - Πισκοπιανός - νή) δηλ. περιουσία που ανήκει στη δικαιοδοσία του Επίσκοπου και κατ' επέκταση στην Εκκλησία, η οποία την παραχωρούσε οριστικά ή τη μίσθωνε σε κατοίκους της περιοχής και όχι μόνο. Τη δεκαετία του 1930, παρουσιάστηκαν ελάχιστοι κάτοχοι ισχυρών τίτλων, διεκδίκησαν μέρος της χορτολιβαδικής έκτασης (βοσκότοπος) και τελικά δικαιώθηκαν (είχαν ξεκινήσει πολυετή δικαστικό αγώνα με την κοινότητα, η οποία τα θεωρούσε κοινοτικά). Ο χρόνος έλυσε το πρόβλημα και σήμερα οι χορτολιβαδικές εκτάσεις και των δύο βουνών (Πισκοπιανή - Μακρύς Λάκκος), είναι ελεύθερες για βοσκή, μόνο που δεν υπάρχουν πια ζώα για να βοσκίσουν σε αυτές! Όμως δεν είναι γνωστό το ιδιοκτησιακό καθεστώς που ισχύει, ανήκουν στο Δήμο ή στο Δημόσιο;

Κι εδώ επικρατεί η συνηθισμένη γλωρίδα και πανίδα που συναντάται σε όλα τα κρητικά βουνά. Από τα πουλιά ξεχώριζαν οι Ακολοιανοί (αρχ. λ. θορυβώδη πτηνά, Κολοιοί) είδος υπό εξαφάνιση σήμερα, από την οικογένεια των κορακοειδών. Ζούσαν κατά σμήνη μόνο στις ψηλότερες κορφές, απ' όπου απομακρύνονταν σπάνια. Έμοιαζαν με την κάζα (κουρούνα), είχαν σχεδόν το ίδιο μέγεθος, χρώμα μολυβί και η φωνή τους ήταν περίπου η ίδια αλλά χαρακτηριστική. Από την άγρια γλωρίδα, ξεχώριζαν οι κουφωτοί (είδος αγριαγκινάρας), πραγματικό δάσος, αλλά μόνο στα λακούδια που υπήρχαν γύρω και πάνω στην κορφή.

Ανατολική πλευρά

- **Στου Πατσού:** (διάσελο - αυχένας - πέραςμα - σελί). Κατά τη γνώμη του αρχαιολόγου Πολ Φορ η λ. ίσως υποδηλώνει μινωικό τοπων.
- **Απολούστρες, οι:** υπήρχαν ποτίστρες ζώων από ελάχιστο πηγαιό νερό.
- **Παπούρες, οι:** (παπούρι). αββ. ετυμ. Πιθανόν πρόκειται για ύψωμα που το σχήμα του μοιάζει με παπόρι (πλοίο). Παρουσιάζεται και ως κοπράνα ή κοπράνι με την ίδια περίπου σημασία δηλ. το ψηλότερο σημείο ενός λόφου όπου συχνάζουν ζώα και αφήνουν την κοπριά τους.
- **Εγκισσός, ο:** από τη λ. κισσός (εγγύς - κισσός). Αναρριχητικό φυτό που ευδοκμεί σε σπηλιές, ακόμη και σε ορεινές περιοχές, όπου οι βοσκοί τις χρησιμοποιούσαν ως θερινό ποιμνιοστάσιο. Υπήρχε μάντρα και μιτάτο της οικογένειας των Ταγκαράκηδων από τη Μυρσίνη.
- **Στου Φραγκομανώλη το πλάι (πλαγιά):** προφανώς ανήκε σε κάποιο Φραγκάκη Μανώλη από τα Έξω Μουλιανά. Υπήρχε και πρόχειρη μάντρα που είχε το όνομα κάποιου Κορνάρου (βοσκού που τη χρησιμοποιούσε). Το γεγονός αυτό ενισχύει την άποψη για την καταγωγή του ιδιοκτήτη.
- **Φοραδόμαντρα, η:** Ήταν η μάντρα της φοράδας (του γνωστού ζώου), που υπήρχε στη βάση του γκρεμού ακριβώς στο σημείο που στένευε ο χειμάρρος στην έξοδό του προς τον κεντρικό ποταμό

Ποροφάραγγο ή μήπως σήμαινε πόρος - στενωπό, έξοδος, δίοδος από το λατ. Fuore, μάντρα του πόρου, από όπου και το όνομα του ποταμού;

- **Στενολάγκαδο, το:** (στενό - λαγκάδι, λαγκαδιά, ρυάκι). Διακόσια περίπου μέτρα από την αρχή του υπήρχε το μιτάτο του Ρουσέλιου (σήμερα των κληρονόμων του) με λίμνη. Χρησιμοποιήθηκε ως ποιμνιοστάσιο μέχρι τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από τους βοσκούς Τσικαλάκη, Εμμαν. Συλλιγάρδο και Ιωάν. Στυλ. Κουκουράκη (Κατσόχειρο). Ερειπωμένο.

- **Σκουράφι, το:** αβεβ. ετυμ. ίσως σκληρός βράχος ή σύμπλεγμα βράχων, υπάρχουν πράγματι.

- **Μεσάρμι, *το:** μεσαίο - αρμί. Υπάρχει σε αυτό και της **Τρύπας ο σπήλιος:** σπηλιά - μάντρα που χρησίμευε για τον απογαλακτισμό των μικρών ζώων (αρνάκια, κατσικάκια).

- **Σουβλωτό, το (πάνω και κάτω):** υψώματα που η κορφή τους μοιάζει με σουβλί.

- **Μονοδένδρι, το:** περιοχή που διασώθηκε μόνο ένα δέντρο από τις διάφορες καταστροφές.

- **Του Αγγελή η πλαγούρα:** πλαγιά-πλάι. Πρόκειται για ένα μέρος από μια ευρύτερη περιοχή που πρώτος γνωστός κάτοχος παρουσιάζεται ο Χατζή - Κωσταντής Αγγελάκης, γ. πριν το 1850. Πέρασε στην κατοχή του πρώτου παιδιού του, Μανώλη (γ. το 1862, γυναίκα του η Αθηνιά), ο οποίος όπως προκύπτει, το παραχώρησε στο γιο του Γεώργ. Εμμαν. Αγγελάκη, με το παρανόμι Όφης. Σήμερα συναντά κανείς το τοπωνύμιο και ως **του Όφη το πλάι**.

- **Πάνω Βόλακας, ο:** ετυμ. αρχ. βώλος - μεγάλος βράχος.

- **Χαλασίδια, τα:** χαλίκια- σύντριμμα (ορ. τοπων. Χαλασίδια- Μονοκαρά). Καλύπτουν ένα εκτεταμένο μέρος κυρίως της Β. και Δ. πλαγιάς του βουνού.

Βόρεια και Δυτική πλευρά

- **Της Πισκοπιανής το πλάι:** πλαγιά.

- **Χαλασμένο Χαράκι, το:** Μεγάλος βράχος στην επιφάνεια του εδάφους, όχι ριζιμίο.

- **Του Κριτσωτάκη το πλάι.**

- **Του Συμιακοκωσταντή το πλάι.**

- **Του παπά - Μανώλη Παπαδάκη το πλάι.**

Ήταν μικρά κομμάτια χορτολιβαδικής έκτασης στη Β.Δ. πλευρά του βουνού για τα οποία υπήρχαν τίτλοι ιδιοκτησίας (όπως προαναφέρεται).

- **Αρκαλιές, οι:** Φωλιές του άγριου ζώου άρκαλου - ασβού.

- **Μεγάλες Αχιμάδες, οι:** αχιμάδα, άγριο αυτοφυές φυτό των κρητικών βουνών.

- **Κάτω και Πάνω Μεσοκέφαλο:** Από το κεφάλα, κεφάλι, μέσο-κέφαλο κ.ά.

- **Αμυγδαλοσέλι, το:** αμύγδαλο - σελί. ετυμ. Από το αμύγδαλος ή άγρια αμυγδαλιά και πικραμυγδαλιά στην τοπ. διάλ. Φυτό αυτοφυές στην περιοχή, το οποίο ευδοκίμει έως και 600 - 650 μ. περίπου. Ο καρπός του εξαιρετικά τοξικός επειδή περιέχει υδροκυάνιο, χρησιμοποιείται σε ελάχιστες δόσεις και με διάφορες μορφές, στη ζαχαροπλαστική, στη βοτανολογία κ.ά. σελί: από το σέλα, σελίον, διάσελο κ.ά. Χαμηλό πέρασμα μεταξύ δύο βουνών.

Οροπέδιο στην κορυφή

- **Ψηλή άκρα, η:** Σε περίοπτη θέση, προς τη βορεινή πλευρά του μικρού οροπεδίου που καλύπτει την κορυφή του βουνού, ξεχωρίζει ένα υψωματάκι με τρουλί. Πρόκειται για κάποιο πρόχειρο χτίσμα από πέτρες σε σχήμα κυλίνδρου (τρούλου), με διάμετρο ένα μέτρο και ύψος δύο περίπου. Θα το εντοπίσουμε σε πολλά επίκαιρα σημεία της ορεινής κυρίως περιοχής. Η χρήση και η σημασία του αφορά βεβαίως τους ειδικούς.

- **Μπροστινό Λακούδι, Βαθύ, Μεγάλο, Νοτικός Λάκος και τέλος του Αγγελοκωσταντή το Λακούδι.** Από αυτά τα τοπων. το προηγούμενο του Αγγελή η Πλαγούρα και μερικά άλλα που συναντούμε στις επόμενες ενότητες Πλώμιου και Μονοκαρά, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ένα μεγάλο μέρος της περιοχής που αναφέρεται σε αυτές τις ενότητες, αλλά και της ευρύτερης ορεινής ζώνης, όπως θα δούμε παρακάτω, ανήκε στην κυριότητα της μεγάλης οικογένειας των Αγγελάκηδων της

Τουρλωτής. Ως γενάρχη, παρουσιάζεται κάποιος Αγγελάκης Γεώργιος ή Αγγελολιόργης από τους Αρμένους ή Ζήρο-Σητείας, ο οποίος σημείωσε σημαντική εθνική δράση στις αρχές του δεκάτου ογδόου (18^{ου}) αιώνα, πήρε μέρος στην επανάσταση του 1821 στον Μωρηά και για το λόγο αυτό όταν επαναπατρίστηκε, καταδιώχτηκε, φυλακίστηκε, βασανίστηκε από τη φρουρά των Τούρκων της Ετιάς και τελικά αναγκάστηκε να καταφύγει στην Τουρλωτή, όπου και εγκαταστάθηκε. Η ιστορία του είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, αλλά δεν καλύπτεται από την παρούσα έρευνα. (ορ. η γενιά των Αγγελάκηδων της Τουρλωτής).

Στη συγκεκριμένη περίπτωση η λ. λάκος - λακούδι, υπονοεί φυσική πτυχή του εδάφους όπου συγκεντρώνεται βρόχινο νερό το οποίο καταλήγει σε κατώτερα υπόγεια κοιτάσματα, συνήθως μέσω μιας καταβόθρας.

- **Παιχνιδιάριστρες, οι**: Χώρος που παίζουν τα μικρά αρνιά και κατσικάκια.

- **Στου Μαγιάτικου το λαγκάδι**: Ρεματιά - ρυάκι, το οποίο οδηγεί προς τη Ν. πλευρά του βουνού όπου βρίσκεται η ομώνυμη λίμνη του Μαγιάτικου (Ρουκάκας).

2. Ο ΜΑΚΡΥΣ ΛΑΚΟΣ: Φυσικό κοίλωμα ή πτυχή στο έδαφος (λάκκος, λάκος, λακούδι κ.λπ). Βουνό ανάμεσα στην Πισκοπιανή και την Ασκορδαλιά, 1182μ. περίπου.

- **Μικρό οροπέδιο** στην κορυφή και τα συνηθισμένα λακούδια, με την ονομασία και σημασία που τα συναντήσαμε σε προηγούμενες ενότητες (βαθύ, μπροστινό, μακρύ, βορνό- βορεινό, νοτικό κ.λπ) με τρεις **λατσιδες**. Σε κάποιο από αυτά βρισκόταν πρόχειρη μάντρα με σπηλιά (Παλιό Μαντράκι, την έλεγαν), η οποία χρησίμευε το καλοκαίρι για σταύλισμα και το φθινόπωρο για καταφύγιο των ζώων σε ξαφνικές χιονοθύελλες. Συνέβαιναν κι αυτές σπάνια, και στην περίπτωση που οι βοσκοί δεν είχαν προλάβει να κατεβάσουν τα ωζά* (πρόβατα) σε χαμηλότερες περιοχές, το χιόνι μπορούσε να τα καταπλακώσει σε αρκετά μέτρα βάθος. Όμως κατάφερναν να επιζήσουν αρκετές μέρες, επειδή από μια ιδιοτροπία της φύσης, σε σπηλιές ή σωρούς από πέτρες, έλιωνε πιο γρήγορα και δημιουργούσε μικρές υπόγειες στοές, όπου υπήρχε ατμοσφαιρικός αέρας και υποφερτές συνθήκες για λιγόχρονη επιβίωση. Αρκετά χαρακτηριστική περίπτωση για τις δυσκολίες αυτές και τον τρόπο που τις αντιμετώπιζαν οι `ξωμάχοι* εκείνης της εποχής, ήταν εκείνη του γέρο-βοσκού Τρικούπη (Μιχάλη Τσικαλάκη) από τη Μυρσίνη. Όταν έβρισκε ευκαιρία για να ξεκουραστεί και να ξεχάσει τους καημούς του, κουτσόπιπε μαρουβά* από ντόπιο λιάτικο σταφύλι κι έλεγε μαντινάδες περιπαικτικές για την αγάπη. Πολλές φορές, δεν δίσταζε να τα βάλει ακόμη και με τον καιρό ή τα άγρια στοιχεία της φύσης, που απηφούσε και κορόιδευε γιατί τον βασάνιζαν μέρα και νύχτα: «Ασκορδαλιά τσ' αφούρες σου, μη μου τσι χυλαντίζεις*, στου Κουδουμή `χω τα ωζά και μη με φοβερίζεις» ή «παρά να `δω στον ύπνο μου την άσκημή σου μούρη, καλιά `χω να πα` γκρεμιστώ `πο το Χαλινομούρη»

Στο πιο ψηλό σημείο προς τα Β. Δ. υπήρχε το απαραίτητο τρουλί. Εδώ παρουσιάζεται λίγο μεγαλύτερο από τα συνηθισμένα και με το ιδιότυπο χτίσιμό του, άφηνε να σχηματιστεί - άγνωστο γιατί - μια ορθογώνια εσοχή που έμοιαζε με κούμο (φωλιά). Για αυτό το λόγο πήρε και το όνομα **Βιτσιλόκουμος**, δηλ. φωλιά της βιτσιλάς (αϊτός των κρητικών βουνών). Όμως το πιθανότερο είναι ότι το αρπακτικό αυτό, απλώς στάθμευε και κατόπτευε από τη θέση αυτή, γιατί τη φωλιά του την έκτιζε σε απόκρημνες και δυσπρόσιτες περιοχές, που ήταν αδύνατο να πλησιάσει άνθρωπος ή άγριο ζώο.

Στις υπώρειες του βουνού σε όλη τους σχεδόν την έκταση, υπήρχαν πρινάρια- πριναρές και μεμονωμένοι αιωνόβιοι πρίνοι, τραγικά κατάλοιπα των φυσικών καταστροφών και των παράνομων δραστηριοτήτων των ανθρώπων.

Ένας από αυτούς, πολύ γνωστός και θεόρατος κοντά στη Χαλασίδα- δεν ξέρω αν υπάρχει σήμερα- είχε το όνομα **Σταλόπρινος**. Εκεί έβρισκαν καταφύγιο κοπάδια των βοσκών της γύρω περιοχής για να ξεκουραστούν και να προφυλαχτούν από το δυνατό μεσημεριανό ήλιο (σταύλιζαν- από το σταύλο, σταυλίζω).

Στα ανατολικά, βόρεια και δυτικά **«πλάγια»** (πλάι- πλαγιά), η γνωστή χορτολιβαδική χλω-

ρίδα με πριναρές και κατσοπρίνια.*

- **Κάτω Μαντράκια, τα:** (μάντρες) στις δυτικές υπώρειες του βουνού και λίγο πάνω δεξιά,
- **Τσ' Ασκορδαλιάς το σελί** και
- **Παιχνιδιαρίστρες, οι.** τελευταίο δυτικό σύνορο, με το βουνό Ασκορδαλιά.

Ανάμεσα στα βουνά Πισκοπιανή - Μακρύς Λάκκος προς Ν., στα υψώματα Κόκες - Ανεμόμυλοι - Μεγάλη Κοπράνα προς Β. Α. και στις πηγές του μικρό- χειμαρρου Στενολάγκαδο προς Α. απλώνεται ένα περιορισμένης εκτάσεως οροπέδιο το οποίο αποτελείται από τρεις ενότητες. Πλώμιου, Μονοκαρά και Πλάτανος ή Σταυρωμένος. Σε όλη την περιοχή του, υπήρχαν φραμμένα και τοποθεσίες όπου ευδοκίμοιαν πετσομηλιές, μηλιές, απιδιές (ρωμάνες - βασιλικάπιδα - αμπελιτσώνια - δροσάπιδα - καράπιδα - αγγουράπιδα κ.ά.), αμπουρνολιές,* τζανεριές, δαμασκηγιές, καρυδιές, καστανιές και κερασιές ελάχιστες. Σε κατάλληλα επίσης εδάφη (πεζούλες* και πεζούλια), καλλιεργούνταν μέχρι και το 1945, δημητριακά (κριθάρι, βρώμη ή ταϊ* και στάρι), όσπρια (ρεβύθια, κουκιά, ρόβι μόνο για ζωοτροφή - όσοι το δοκίμαζαν ένιωθαν ζάλη), παπούλες* και μετρημένοι μικροί λαχανόκηποι (κηπούλια) όπου υπήρχε νερό. Χορτολιβαδικές εκτάσεις κάλυπταν τον υπόλοιπο χώρο και κυρίως τις άγονες πλαγιές των βουνών οι οποίες είχαν αποσιλωθεί από πυρκαγιές, εμπρησμούς, υλοτομία και εντατική βόσκηση, δύο έως τριών χιλιάδων αιγοπροβάτων. Βοοειδή ελάχιστα, θηλυκά ως επί το πλείστον, τα οποία χρησιμοποιούσαν κατά ζεύγη ορισμένοι αγρότες, μόνο για αλώνισμα ή καλλουργιές. Όσο για μεταφορικά μέσα, ο πανάρχαιος βοηθός και υπομονετικός φίλος μας, ο γαϊδαρός (χτήμα - μπουρίκο, τον έβρισκες). Ήταν ο κατάλληλος για όλες σχεδόν τις δουλειές, μα πιο πολύ γιατί κατάφερνε να περπατήσει σε ανώμαλα και δύσβατα μονοπάτια. Τα μουλάρια, πολύ λίγα, δεν τα πολυπροτιμούσαν γιατί κλωτσούσαν, ήσαν δυσκολοφόρτωτα, παραπατούσαν εύκολα κι έπεφταν. Το άλογο, σπάνιο είδος, επειδή ήταν εντελώς ακατάλληλο για ορεινή περιοχή. Από την άγρια χλωρίδα ξεχώριζαν, μεμονωμένοι αιωνόβιοι πρίνοι και πριναρές, λιοπρίνοι, αγριαχλαδιές (αχλάδες) πετραμυθιές, αμυγδάλοι και πού κι ένας αζύλακας.

3. ΣΤΟΥ ΠΛΩΙΜΟΥ: αβεβ. ετυμ. Πιθανό να προέρχεται από το βυζαντ. λ. πλώμιον - προσωπική μου άποψη - το οποίο εκτός των άλλων, σημαίνει και ξυλεία κατάλληλη για τη ναυπήγηση πλοίων. Εκείνη την περίοδο προφανώς, όλη η περιοχή εξακολουθούσε να καλύπτεται ακόμη από δάση, με ποικιλία δέντρων. Στην Α. πλευρά του, δεσπόζει λοφίσκος (ύψους 20 - 30μ περίπου) με θέα προς το Στενολάγκαδο - Κουκίστρες - Μεγάλη Μούρη. Παλιότερα, υπήρχε το συνηθισμένο τρουλί, σήμερα δεν υπάρχουν ούτε τα ίχνη του ούτε άλλα ερείπια. Μαρτυρία του βοσκού Αγγελομανώλη (Εμμ. Μιχ. Αγγελάκη), θείου μου - την οποία επιβεβαιώνω - αναφέρει: «Γύρω στο 1935, όπως καθόμουν στο κοπράνι, και σκάλιζα αφηρημένος με τη βέργα μου το χώμα, βγήκαν στην επιφάνεια δυο μικρά πήλινα ανθρωπάκια ύψους 10-12 εκ. άθικτα. Αφού τα καθάρισα πρόχειρα, διαπίστωσα κατάπληκτος ότι το ένα είχε μια μικρή τρύπα στη κεφαλή και καθώς ήταν κούφιο, όταν του έριχνες με τρόπο λίγο νερό, γέμιζε και... τζουρνάριζε* από τη φύση του λες και ήταν αληθινό! Δεν τους έδωσα σημασία και τα πέταξα σε μια σκαλοθυρίδα. Ύστερα από μερικά χρόνια, πέρασε ο γιατρός Μιχ. Καταπότης και καθώς ήξερα ότι μάζευε κάτι τέτοια, του τα παρέδωσα. Τι απέγιναν δεν ενδιαφέρθηκα να μάθω».

Πρόκειται άραγε για ειδώλια Μινωικής περιόδου; Αν ναι, γεννάται το ερώτημα, πώς βρέθηκαν μόνο σε αυτό το χώρο και πουθενά αλλού σε όλη την περιφέρεια; Μήπως η συγκεκριμένη θέση δικαιολογούσε την ύπαρξη κάποιου ιερού λατρευτικού χώρου; (μια προσωπική διαπίστωση καταγράφω, την απάντησή ας τη δώσουν οι ειδικοί).

- **Στα Λενικά:** Χορτολιβαδική έκταση σήμερα που βρίσκεται Ν.Δ. και σε μικρή απόσταση από το προαναφερόμενο σημείο.

ΑΡΧΑΙΟΛ. Καλλιεργημένη περιοχή στην οποία παρατηρούνται όστρακα που μαρτυρούν την ύπαρξη αρχαίων οικισμών ή λατρευτικών ιερών σε αυτήν ή σε πλησιέστερο χώρο. ΛΑΟΓΡ. Διάχυτη ήταν η πεποίθηση τα παλιά χρόνια ότι οι περιοχές αυτές ήσαν γόνιμες από τη φύση τους (ύπαρξη

νερού - υπήνεμες - κατάλληλο έδαφος-ήπιες καιρικές συνθήκες κ.ά.) ή γίνονταν παραγωγικές με τη χρήση διαφόρων τεχνικών μέσων όπως π.χ. με την τοποθέτηση συγκεντρωτικών φακών ή καθρεπτών, σε ειδική διάταξη, οι οποίοι ήταν δυνατόν να δημιουργήσουν ανάφλεξη στη χλωρίδα, προκειμένου να καταστεί η γη γόνιμη. Η άποψη αυτή είναι ακόμη και σήμερα παραδεκτή, ευτυχώς από ελάχιστους γεωργούς, κτηνοτρόφους και άλλους, με αποτέλεσμα να προκαλούνται κατά καιρούς καταστρεπτικές πυρκαγιές και επικίνδυνη αποψίλωση σε μεγάλες εκτάσεις, κυρίως στους ορεινούς όγκους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν αποκλείεται το τοπων. να έχει πράγματι κάποια σχέση με την παρακείμενη θέση, όπως αναφέρεται στην προηγούμενη παράγρ. και να μπορεί να υποθέσει κανείς ότι πρόκειται για κάποιου είδους ιερού λατρευτικού χώρου.

- **Του Αγγελομιχάλη η πλαγούρα** (πλαγιά, πλάι): Από Α. προς Δ. υπήρχαν και δύο λίμνες, η κάτω – αποξηραμένη σήμερα – και η πάνω που κατασκευάστηκε το 1942 και εξακολουθεί να χρησιμοποιείται. Ιδ. των κληρονόμων Μιχ. Χατζή-Κωσταντή Αγγελάκη, ή Αγγελομιχάλη, γ. το 1864. (βοσκός-αγρότης).

- **Του Μπροκάκη η λίμνη:** Αποξηραμένη σήμερα, με ανάλογη χορτολιβαδική έκταση γύρω και ως τις υπώρειες του βουνού. Ιδ. Μαρουλιά σύζ. Ιωάννου Ρειζάκη ή Μπροκάκη, το γένος Παπαδάκη.

- **Του Μπαγορδάκη η λίμνη:** Ιδ. Αθηνά, συζ. Γεωργ. Εμμ. Μπαγορδάκη, το γένος Ρειζάκη, δασκάλα.

- **Του Ρουσέλιου η λίμνη:** Ιδ. Μαριγώ, συζ. Ιωάννου Ζερβάκη, κόρη του Εμμ. Νικ. Ρουσελάκη ή Ρουσελάκη, γ. 1860, γαμπρού του Χατζή- Σπυρίδω Τσιβιδάκη ή Αναγνώστη. (το επών. γράφτηκε λάθος ή άλλαξε αργότερα σε Ρουσέλιος).

- **Του Καρπαθογιάννη η μάντρα:** Μαγατζές ή μάντρα, ερειπωμένα σήμερα, με χορτολιβαδική έκταση τριγύρω τους. Ιδ. Ιωάννης Γεωργ. Κουκουράκης ή Καρπαθογιάννης.

- **Του Σκετζή οι πεζούλες:** Ιδ. Εμμ. Μιχ. Αγγελάκης ή Μανώλης τσ' Ερνιάς, γ. 1862, γιος του ο Αγγελάκης Γεωργ. ή Σκετζής, από τον οποίο προήλθε και το τοπων.

- **Τση Σπυρδάκαινας το Λακούδι** (Λάκος): Ομοίως ως άνω. Υπήρχε αλώνι και πρόχειρο λιθόχτιστο `ξωστάρι, σε επαφή με τη Ν. πλευρά του μιτάτου του Ρουσέλιου. Σήμερα ερειπωμένο.

- **Του Ρουσέλιου το μιτάτο:** Πετρόχτιστη οικοδομή, με δύο δωμάτια, που ήταν σε χρήση μέχρι το 1940 περίπου. Σήμερα ερειπωμένο. Ιδ. Εμμ. Νικ. Ρουσελάκης και αργότερα η κόρη του Μαριγώ συζ. Ιωάν. Ζερβάκη.

- **Το χάνι της Γραβιάς:** Η ονομασία δόθηκε από το βοσκό Αγγελομανώλη, όταν το 1940 έχτισε ένα πρόχειρο `ξωστάρι* δίπλα σε μια παλιά μάντρα, για να το χρησιμοποιεί τους καλοκαιρινούς μήνες. Σήμερα ερειπωμένο. Ιδ. Μιχ. Χατζή- Κωσταντή Αγγελάκης, πατέρας του, κι αργότερα ο ίδιος.

- **Οι πεζούλες του Γλεζάκη:** Ιδ. της οικογ. των Γλεζάκηδων. Η μια ήταν φυτεμένη με αμπέλι που ρήμαξε. Σημερινός ιδιοκ. ο Χρόνης Κλήνης, βοσκός, ο οποίος και έχτισε σύγχρονο ποιμνιοστάσιο.

- **Το φραμένο* του Αγγελομιχάλη:** Ιδ. Μιχ. Χατζή - Κωστ. Αγγελάκης (προαναφέρεται). Περιφραγμένος χώρος με αμπέλι, απιδιά και αγριομηλιές (πετσόμηλα).

- **Τα πεζούλια του Μαστρομανώλη:** (συνεχόμενα προς Δ.). Πρώην κάτοχος μέχρι το 1900 περίπου, ο Εμμαν. Χριστοδ. Κουκουράκης ή Μαστρομανώλης, γ. 1866. Μετά πέρασαν στην κυριότητα, του Αγγελομιχάλη, με ανταλλαγή.

- **Τα πεζούλια του Καρόλη:** Ιδ. Μιχάλης Γεωργ. Σολιδάκης ή Θεριός (το παρανόμι του), γ. το 1861. γυναικά του το Καλλιό και πατέρας του ο Γεώργιος Σολιδάκης. Είχε ένα γιο, τον Μανώλη και μια κόρη, την Πιπίνα. Λίγο πριν το 1940, πέρασαν στην κυριότητα του Γεωργίου Σολιδάκη ή Καρόλη, γαμπρού του, από τη Σφάκα, από όπου και το τοπων.

4. ΜΟΝΟΚΑΡΑ, η: ετυμ. μόνη καρά – μοναδική (καρυδιά – καρυά – καρά) : Υπήρχε πράγματι μια θεόρατη καρυδιά στο φραμένο της οικογ. Αγγελάκηδων ακόμη και μέχρι το 1950, καθώς επίσης μια άλλη (σχεδόν ξερός ο κορμός της από τα χρόνια), δίπλα από τις λίμνες και στην άκρα του αμπελιού του Χριστ. Κοϊνάκη.

- **Χαλασίδα, η:** ετυμ. Σωρός από πέτρες (χαλίκια – χαλικιάς – χαλασίδια – χάλαιρα – χαλατό – ξερο-τρόχαλο σπίτι, τοίχος κ.λπ.) Χαλίκιον λ. μεσν. υποκορ. του αρχ. χάλιξ: Χιλιάδες τόνοι σύντριμμα, που σε περιόδους πλημμυρών, παρασύρθηκε από τις γύρω αποψιλωμένες βουνοπλαγιές και συσσωρεύτηκε στην έξοδο του μικρό- χειμάρρου κοντά στο μιτάτο του Κοκολιού.

- **Του Μανώλη τσ' Ερνιας (Ερηνιάς - Ειρήνης) και του Κοκολιού* το μιτάτο*:** Πετρόχτιστη οικοδομή δύο δωματίων, με παρακείμενη μάντρα, που βρισκόταν στη Ν. πλευρά ενός φραμένου (όπου και η προαναφερόμενη καρδιά). Ιδ. Εμμαν. Μιχ. Αγγελάκης γ. 1862 και αργότερα οι κληρονόμοι του, μεταξύ των οποίων και ο γιος του Νικόλαος ή Κοκολιός (Κοκόλης). Σήμερα στην ιδιοκτησία του Αντώνη Κλήνη, από τη Σφάκα. Εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ως ποιμνιστάσιο.

- **Του παπά-Μανώλη το μιτάτο:** Πετρόχτιστη οικοδομή ενός δωματίου, με πρόχειρη μάντρα και ανάλογη χορτολιβαδική έκταση. Χρησιμοποιήθηκε κατά καιρούς και μέχρι το 1945 περίπου, ως ποιμνιστάσιο των βοσκών Αγγελομανώλη και Γεωργ. Τσαγκαράκη ή Βουρβούλη. Παρακείμενο **το πηγαϊδάκι του παπά**, με ελάχιστο πηγαίο νερό, το μοναδικό στην περιφέρεια. Ιδ. παπά-Εμμαν. Παπαδάκης του Ιωάν. γ. το 1863. Σήμερα στην κατοχή του Ξεν. Κουλίτζα. Ερειπωμένο.

- **Του Γραμματικού το μιτάτο:** Ομοίως ως άνω. Τελευταίος ενοικιαστής έως το 1940 ο βοσκός Αγγελομανώλης (Αγγελάκης Εμμ. του Μιχαήλ). Ιδ. ο Παπαδάκης Γεωργ. του Ιωάν. ή Γραμματικός (διατέλεσε γραμματέας του Δήμου Τουρλωτής), αδελφός του παπά- Μανώλη, γ. Το 1868. Σήμερα στην κατοχή των κληρονόμων του. Ερειπωμένο.

- **Λίμνες, οι:** Τρεις ή τέσσερις υδατοδεξαμενές, για τη συλλογή βρόχινου νερού, που χρησίμευαν στους γείτονες (βοσκούς και αγρότες) για το πότισμα των ζώων και των κηπουλιών. Σήμερα, μερικές μόνο εξακολουθούν να συγκεντρώνουν νερό κατά τη διάρκεια του χειμώνα.

- **Του Καλοχριστιανάκη ο μαγατζές*:** Πετρόχτιστη οικοδομή ενός δωματίου που χρησιμοποιήθηκε κατά καιρούς και ως ποιμνιστάσιο (για αίγες μαρταρές) από τον ίδιο. Πρώτος γνωστός ιδ. ο Ζερβάκης Ιωάν. του Γεώργ. γ. το 1866. Αργότερα πέρασε στην κατοχή του γιου του, Ζερβάκη Γεωργ. ή Καλοχριστιανάκη (το παρανόμι του), από όπου και το τοπων. Υπήρχε καλλιεργήσιμη έκταση με φραμένο και κηπούλι. Οι σημερινοί κληρονόμοι ανακαίνισαν το παλιό χτίσμα.

- **Του Μιχάλη τση Ζαχαρένιας ο μαγατζές:** Πετρόχτιστη οικοδομή ενός δωματίου και φραμένο. Πρώτος γνωστός ιδ. ο Παπαδάκης Μιχ. του Γεωργ. και της Ζαχαρένιας γ. το 1862 και τελευταίος ένας από τους κληρονόμους του, ο Παπαδάκης Μιχ. του Γεωργ. και της Ζαμπίας, ο οποίος και ανακαίνισε το παλιό κτίσμα σε σύγχρονο.

- **Γούλα, η:** Λοφίσκος, με απότομη κλίση και βράχους (ριζοχάρακα) προς Β. και πρόσβαση ομαλή από Ν. Βρίσκεται στο σημείο όπου τρεις μικρό - χειμάρροι (ρυάκια) - (Πλώμιου, Αμυγδαλοσέλι, φραμένο του Χαρκιά) - εκβάλλουν στον κεντρικό χειμάρρο του Κουδουμή. Επίσης στο ίδιο μέρος, διασταυρώνονται και οι παλιοί ημιονικοί δρόμοι, Μαύρου Λαγκού (Τουρλωτής) - Αμυγδαλοσελιού (πέραςμα προς Πέμπωνα) - Πλάτανου ή Σταυρωμένου (πέραςμα προς Σφάκα - Λάστρο) και Γούλα προς το βουνό Πισκοπιανή και τα μιτάτα του παπά- Μανώλη και Κοκολιού (το τελευταίο, στη Χαλασίδα) αβεβ. ετυμ. Υποθέτω ότι έχει σχέση με το φυτό φυλλάδα (λάχανο - λαχανίδα), του οποίου η καλλιέργεια ήταν και εξακολουθεί να είναι πολύ διαδεδομένη σε όλα τα κηπούλια της περιοχής. Τα φύλλα σε κάποια φάση της ανάπτυξής του, μαδούσαν και ο κορμός του γινόταν λειός (γουλί - γούλα, στην τοπ. διάλ.). Ήταν τρυφερός, εύγευστος και κοβόταν σε μικρά κομμάτια (γουλιά - γουλιδάκια, μτφ. μια γουλιά νερού κ.λπ.) τα οποία χρησιμοποιούσαν οι ρέκτες της ρακής ως εξαιρετικό μεζέ, όπως περίπου και το ραπάνι. Επίσης είναι πιθανόν το τοπων. Γούλα να έχει κάποια σχέση με το λατιν. gula: οισοφάγος και μτφ. χοάνη, στόμιο κεντρικού χειμάρρου, όπου διοχετεύονται τα νερά παρακειμένων ρυακιών. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι στην περιοχή του χωριού Σχινοκάναλα - Σητείας, υπάρχει τοπων. Π. Γούλα (ποταμός) 789 μ. περίπου, στις παρυφές του βουνού Θρυφή (ορ. υφιστάμενους τοπογραφικούς χάρτες) Όμως δεν αποκλείεται να υπάρξουν και διαφορετικές απόψεις.

- **Του Συμιακοκωσταντή το μιτάτο:** Πετρόχτιστη παλιά οικοδομή δύο δωματίων με μάντρα και

πατητήρι* που χρησιμοποιήθηκε ως ποιμνιοστάσιο. Βρίσκεται στο πιο ψηλό σημείο του τοπων. Γούλα (όπως προαναφέρεται), που δεσπόζει στην ευρύτερη περιφέρεια. Στη γύρω καλλιεργήσιμη έκταση, υπάρχουν φραμένα, κηπούλια και λίμνη. Πρώτος γνωστός ιδ. ο Κωστ. Σολιδάκης του Μιχ. γ. το 1880, με το παρανόμι Σαρολίδης (επώνυμο του δικηγόρου που χρησιμοποιούσε στις συχνές δικαστικές υποθέσεις του) ή Συμιακό - Κωσταντής. Το τελευταίο, πήρε από τον πατέρα του ή κάποιο πρόγονό του, ο οποίος φέρεται να είχε παντρευτεί Συμιακιά, από την οποία και η γενιά των Συμιακάκηδων. Είχε αδέρφια, τον Βασίλη ή Συμιακοβασίλη, τον Γιάννη ή Γησπόνο (γαιοπόνος) και τη Μαρία ή Καπετάνισσα, συζ. του Ιωάν. Μακρυνάκη του Εμμαν. ή Καπετανίου (εμποροπλοίαρχος στην εποχή του). Παιδιά του, ο Μιχάλης ή Τσιμπισκάκης, Μανώλης ή Χατζής (άτεκνος), Γιώργης ή Σισαμής και η Μαριγώ, συζ. Μιχ. Ζερβάκη, που ήταν γιος του Γιάννη ή Χαρκιά. Η πατροπαράδοτη καλλιέργεια συνεχίζεται.

- **Του γέρο - χαρκιά ο μαγατζές:** Πετρόχτιστη παλιά οικοδομή ενός δωματίου, με πρόχειρη μάντρα και πατητήρι, σήμερα ερειπωμένα. Γύρω, χορτολιβαδική και καλλιεργημένη έκταση με φραμένο (αμπέλια κ.λπ.) Πρώτος γνωστός ιδ. ο Ζερβάκης Ιωάν. του Εμμαν. ή Χαρκιάς (εκείνος που φτιάχνει σκεύη από χαλκό - χαρκό δηλ. χαρκώματα, καζάνια κ.λπ.). Είναι συγχρόνως και γανωτζής (εκείνος που τα κασσιτερώνει), σιδεράς (φτιάχνει γεωργικά εργαλεία και εξαρτήματα από σίδηρο), πεταλωτής κ.ά. Ο πρωτότοκος γιος του Μανώλης, ακολούθησε το πατρογονικό επάγγελμα του χαρκιά, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι και ο παππούς του, είχε το ίδιο όνομα. Σήμερα υπάρχει σε μια μικρή απόσταση από το παλιό, σύγχρονο χτίσμα του Μιχάλη Μπετίνη (κληρονόμου από τη μητέρα του).

- **Του Χυλομιχάλη ο μαγατζές:** Πετρόχτιστη παλιά οικοδομή, ενός δωματίου. Γύρω, χορτολιβαδική και καλλιεργημένη έκταση με φραμένο. Πρώτος γνωστός ιδ. πιθανολογείται ότι είναι ένας από την οικογ. των Τσικαλάκηδων (με παρακλάδια σε πολλά χωριά της επαρχίας Σητείας) Παντρεύτηκε τη Διαλεκτή - ίσως το γένος Κούκουρα από τα Δωδεκάνησα ή τη Λίνδο της Ρόδου - και απόκτησαν μια κόρη, την Καλλιόπη. Αυτή παντρεύτηκε επίσης, τον Χυλάκη Μιχ. του Γεωργ. γ. το 1893 (Χυλό - Μιχάλης), ο οποίος και κληρονόμησε αυτή την περιοχή. Η πατροπαράδοτη καλλιέργεια συνεχίζεται από τους απογόνους του οι οποίοι εκτός από το παλιό χτίσμα που διατηρείται σε καλή κατάσταση, έχουν και ένα σύγχρονο.

5. ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ Ή ΠΛΑΤΑΝΟΣ: Το πρώτο μέρος του τοπων έχει σχέση με μια μικρή δίκλιτη εκκλησούλα που βρίσκεται στο κέντρο της περιοχής σε δεσπόζουσα θέση και είναι αφιερωμένη στην Ύψωση του Τιμίου Σταυρού και στη μνήμη του Νικήτα, μάρτυρα. Η ιστορία της χάνεται στα βάθη των Βυζαντινών χρόνων. Πάντως, από διάφορες μαρτυρίες διαπιστώνεται ότι υπήρχε και λειτουργούσε ως Ορθόδοξη Χριστιανική εκκλησία πολύ πριν από το 1850. Στις μέρες της δίδυμης γιορτής (14 και 15 του Σετέμπερη), πλήθος πανηγυριώτες από την Τουρλωτή και τα διπλανά χωριά, πλημμύριζαν κυριολεκτικά τη γύρω περιοχή για να τιμήσουν τη χάρη τους. Μετά τη θεία λειτουργία, σπίτια, ξωστάρια, μιτάτα, και μαγατζέδες, είχαν τις πόρτες τους ανοιχτές για να φιλέψουν εύθυμες παρέες που έκαναν επισκέψεις χωρίς καμιά εξαίρεση. Όταν κάποτε γέμιζαν «πατείς με πατώ σε» ή το επέτρεπε ο καιρός, το τρικούβεργο γλέντι με τραγούδια, χορούς, φαγοπότι, λυροντάουλα, κιθάρες και βιολιά, συνεχιζόταν σε αυλές, αλώνια ακόμη και κοπράνια... για δυο ολόκληρα μερόνυχτα. Πέρασαν τα χρόνια, άλλαξαν οι συνήθειες, προστέθηκε ο τροχός και ήρθαν όλα τα πάνω κάτω. Ο άνεμος της ανανέωσης... εξαφάνισε τα πιο πολλά. Και σαν να μην έφταναν όλα αυτά, πριν κάμποσα χρόνια, ο μαρτ. Νικήτας παραχώρησε τη θέση του στο δεύτερο κλίτος της εκκλησίας, στον Προφήτη Ηλία. Έτσι η γιορτή μετατέθηκε στις 20 Ιουλίου. Κρίμα! γιατί παραμερίστηκε μια παράδοση χωρίς σοβαρό λόγο και χωρίς να προηγηθεί κάποια συζήτηση. Ευτυχώς που η πίστη παραμένει ακόμη μέσα μας αναλλοίωτη και σήμερα πάρα πολλοί εξακολουθούν όπως πρώτα να τιμούν τη γιορτή με την ίδια ευσέβεια, έστω και αν έλειψαν τα συμπαθητικά γαϊδουράκια με τις πολύχρωμες πατανίες* στην πλάτη.

Από την άλλη μεριά, ένας θεόρατος πλάτανος πρόσθεσε το όνομά του στο τοπων. Κυριαρ-

χούσε με την πληθωρική παρουσία του, σε μian αρκετά μεγάλη επίπεδη έκταση, εκατό περίπου μέτρα νότια της εκκλησίας και ρουφούσε δροσιά από ένα κοντινό πηγαϊδάκι με ελάχιστο πηγαίο νερό. Το γεροδεμένο κορμό του δεν τον αγκάλιαζαν ούτε τέσσερις άντρες και η κορφή του χανόταν τότε - τότε στις αφούρες που κατρακυλούσαν ασταμάτητα από τη βορεινή πλευρά του Μακρύ- Λάκου. Πολλών λογιών πουλιά στα φθινοπωρινά περάσματα, έβρισκαν δροσιά και καταφύγιο στο πυκνό φύλλωμά του και ήταν τόσο ψηλός, που τα βόλια των αυτοσχέδιων κυνηγών με τις ασφεντόνες δεν έφταναν ούτε στη μέση του... Η παρουσία του σε αυτό το επίκαιρο σημείο συνοδεύεται από ένα παλιό θρύλο: ΛΑΟΓΡ. «Στα χρόνια της τουρκοκρατίας, ένας πονόψυχος... Αγάς, καταδίκασε στην κρεμάλα ένα φτωχό και δυστυχημένο χριστιανό, με ένα τσούρμο παιδιά. Από τους γοερούς θρήνους και τα παρακάλια του φάνηκε να συγκινείται... και υποσχέθηκε να του χαρίσει τη ζωή - όχι βέβαια από ειλικρινή μεγαλοψυχία, αλλά για να παρατείνει ακόμη περισσότερο την επιθανάτια αγωνία του - αν μέσα σε μια νύχτα, έκανε κάτι προφανώς ακατόρθωτο. Να φυτέψει πέντε πλατάνους από τη Μαλαύρα (σύνορα Καβουσιού - Λάστρου), μέχρι την άλλη πλευρά της επαρχίας Σητείας, Δάφνη - Σταυροχώρι - Ρούσα Εκκλησιά! Λένε... πως τα κατάφερε με τη βαθιά πίστη του στον Θεό και τη βοήθεια κάποιων συνανθρώπων του. Πιθανόν. Εγώ όμως δεν έχω στοιχεία για να βεβαιώσω ότι και ο δικός μας πλάτανος ήταν ένας από αυτούς». Σήμερα το ιστορικό δέντρο δεν υπάρχει πια. Ο χρόνος, πετροκαταλυτής και το κρυφό σαράκι, ροκάνισαν τους στιβαρούς κλώνους του και ένας κεραυνός - έτσι θέλω να πιστεύω... - άναψε φωτιές στο γέρικο κουφάρι. Ύστερα, ήρθε η αδιαφορία των ανθρώπων να συμπληρώσει την καταστροφή... Αλήθεια, δεν βρέθηκε ένας καλός χριστιανός να τον δροσίσει με λίγο νεράκι και να του δώσει ζωή ή το πιο εύκολο, να φυτέψει ένα νέο δέντρο στη θέση του; Δεν μπορούσε να ισχύσει κι εδώ ο φυσικός νόμος της ανανέωσης, όπως έγινε και στην περίπτωση της εκκλησιούλας; Άγνωστες οι βουλές των ανθρώπων... Ως προς τα γενικά χαρακτηριστικά (κλίμα, πανίδα, χλωρίδα κ.λπ.) δεν χρειάζεται να προστεθεί κάτι περισσότερο από τα όσα αναφέρθηκαν στις προηγούμενες ενότητες. Μόνο δυο λόγια για τα μήλα και τα αχλάδια με τις πολλές και εκλεκτές ποικιλίες, που η φήμη για το λεπτό άρωμα, τη γεύση και την ποιότητά τους, ξεπερνά τα στενά τοπικά όρια. (Σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, το βάρος ενός μήλου έφτασε τα χίλια διακόσια γραμμάρια!) - **Τεπελένι. το:** Προς Α. Μερικά χαμόσπιτα (μιτάτα, μαγατζέδες, 'ξώμαντρες και 'ξωστάρια) σκόρπια στην κακοτράχαλη κορυφή ενός λόφου, φαίνεται να διαφεντεύουν ακόμη την περιοχή όπως τα παλιά χρόνια. Πληροφορίες για το προηγούμενο τοπων. δεν υπάρχουν. Το σημερινό όνομά του οφείλει στο γνωστό ορεινό χωριό της Αλβανίας, στην περιοχή του οποίου κατά τη διάρκεια του Ελληνό - Ιταλικού πολέμου (1940-41) σημειώθηκαν σφοδρές συγκρούσεις μεταξύ των δύο αντιπάλων. Οι Καβουσανοί, Κουκουριανοί (Κατσόχειρος), Συλλιγνάκηδες (Γιάννης του Σήφη), Τσαγκαράκηδες (Βουρβούλης), Χριστοδουλάκηδες (Τσομπάνης), Τσικαλάκηδες (Τρικούπης - Τσικαλομιχάλης κ.ά.) είχαν το μαντροκάθισμά τους σε αυτές τις τρύπες... Ορεσίβιοι γεωργοί και κτηνοτρόφοι, προσπαθούσαν να αντιμετωπίσουν τις αντίξοες συνθήκες, με τον ίδιο τρόπο ζωής και τα ίδια μέσα, όπως περίπου και οι μακρινοί πρόγονοί τους (βοσκοί, βουκόλοι, ρεσπέριδες και 'ξωμάχοι).

Στην αυλή της εκκλησίας προς τη Ν. πλευρά, οι Μετζάκηδες (Μετζάκης Ιωάν. του Μιχ. γ. 1906 - από τη γνωστή Ενετική οικογ. των Μέτζηδων - De Mezzo της Σητείας) και οι Κουκουριανοί, οι οποίοι είχαν κάποια σχέση με την Κάρπαθο (Καρπαθογιάννης - Καρπαθογιώργης - Καρπαθοστελιανός κ.ά.) διατηρούσαν μαγατζέδες οι οποίοι χρησίμευαν και ως κελιά για τους προσκυνητές. Σήμερα μόνο δύο από αυτά ανακαινίσθηκαν και χρησιμοποιούνται για τον ίδιο σκοπό. Λίγο παρακάτω, δυο-τρία παρόμοια χτίσματα, εξυπηρετούσαν τις οικογ. Γλεζάκηδων και του Καρπαθοστελιανού, ο οποίος ήταν βοσκός και είχε εκεί το υποστατικό του. (Κουκουράκης Στυλ. του Γεωργ. γ. το 1866 και αργότερα ο γιος του Γιάννης ή Κατσόχειρος γ. το 1901) Οι κατοπινοί κληρονόμοι ανανέωσαν τα παλιά και πρόσθεσαν μερικές σύγχρονες αγροικίες. Στη γύρω ελάχιστη καλλιεργήσιμη έκταση, αμπέλια, μηλιές, αχλαδιές, κερασιές, δαμασκηνιές, αμπουρνολιές, κηπούλια και μια καστανιά, πρόσφεραν πλούσιους και εκλεκτούς καρπούς. Σήμερα κινδυνεύουν από ερημοποίηση. Δίπλα στον πλάτανο και το μικρό πηγαϊδάκι, μια πετρόχτιστη, απλόχωρη και φροντισμένη για την εποχή

της εξοχική κατοικία, γνώρισε παλιές δόξες και φιλοξένησε πολλούς. Ως ιδ. του χτίσματος, αλλά και μέρους της ευρύτερης περιοχής, παρουσιάζεται ο Γιάννης Ζερβάκης από τη Μυρσίνη, έμπορος. Αργότερα πέρασε στην κυριότητα των κληρονόμων του.

- Δυτικά ως τα σύνορα με το χωριό Σφάκα, ο **Στενός Πόρος** προς την Ασκορδαλιά και χαμηλότερα, του **Βρυγιωμένου**, τα **Λενικά**, το **μιτάτο του Μαυρόματου** (Νικόλ. Μαυροματάκης, βοσκός, από τη Σφάκα, του οποίου την κτηνοτροφική επιχείρηση συνεχίζει ο γιος του Μανώλης.}

6. ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΟΡΟΠΕΔΙΟ (και γύρω περιοχές)

- **Μεγάλη Κοπράνα, η:** Το ψηλότερο σημείο της περιοχής, όπου υπήρχε κατάλληλος χώρος για να σταβλίζουν τα ζώα κυρίως κατά τη θερινή περίοδο. Εκεί άφηναν τις κοπριές τους, εξ ου και το κοπράνι, με την ίδια σημασία.

- **Ανεμόμυλοι, οι:** Προς Δ. και σε χαμηλότερο επίπεδο υπήρχαν μέχρι και τις μέρες μας, ερείπια δύο ή τριών ανεμόμυλων οι οποίοι πρέπει να ήταν σε χρήση πριν από το 1850. Στη γύρω περιοχή,

- **Τα φραμένα:** των οικογ. Περάκη και Ορφανάκη (πάνω και κάτω)

- **Τσ' Αχλάδας το πλάι:** Υπήρχε προφανώς κάποια άγρια αχλαδιά και 'κει κοντά είχαν το θερινό μιτάτο τους οι αδελφοί Μανώλης και Χριστόφ. Κοϊνάκης, του Ιωάν. βοσκοί.

- **Βορνά πεζούλια, τα:** (Βορεινά) Μικρή καλλιεργούμενη έκταση από κριθάρι, τα πολύ παλιά χρόνια.

- **Τα φραμένα:** Της οικογ. των Ρειζάκηδων προς Β. του υψώματος της Μεγάλης Κοπράνας.

- **Του Κούτουλου η πεζούλα:** προς τα Α. Καλλιεργούμενη έκταση από κριθάρι που ανήκε προφανώς σε κάποιον με το επών. Κούτουλος ή Κουτουλάκης.

- **Του Γιάννη του Κωνσταντίνου το πλάι:** Πλαγιά ιδ. Ιωάν. Παπαδάκη, του Κωνστ.

- **Το καλό πλάι:** (πλαγιά)

- **Αγριλίδες,* οι:** Περιοχή που υπάρχουν μέχρι και σήμερα άγριες ελιές, κατσοπρίνια και άλλη άγρια χλωρίδα.

- **Ξυκέφαλο, το:** Ετυμ. οξύ κεφάλι (κεφάλια κ.ά.) Σε δεσπόζουσα θέση προς την Α. πλευρά της περιοχής υπήρχε μικρό-συννοικισμός τριών έως τεσσάρων εξοχικών κατοικιών (μετόχια) μεταξύ των οποίων και το μιτάτο του βοσκού Εμμ. Συλλιγάρδου. Τριγύρω υπήρχαν μικρές καλλιεργήσιμες εκτάσεις για κριθάρι και φραμένα που ανήκαν στις οικογένειες Κουκουράκηδων, Περάκηδων, ίσως και μερικών άλλων. Σήμερα ελάχιστα σπίτια διασώζονται.

- **Αμυγδαλοκέφαλο, το:** Μικρό ύψωμα με άγριες αμυγδαλιές προς Δ. Στην κορυφή του υπήρχε το γνωστό τρουλί, που καταστράφηκε από κεραυνό τα τελευταία πενήντα χρόνια.

- **Πετραδόμαντρα, η:** Στο κέντρο της περιοχής μια πρόχειρη λιθόχτιστη μάντρα, στην εσοχή ενός γκρεμού και ελάχιστη καλλιεργούμενη έκταση (πεζούλια) με κριθάρι, τα οποία ανήκαν στην οικογ. Μιχ. Χατζή Κωνσταντή Αγγελάκη και σήμερα των κληρονόμων του.

- **Δυο φραμένα:** Αμπελώνες ανεξάρτητοι μεταξύ τους, που ανήκουν στις οικογ. των Κουκουρογιαννάκηδων. Από 'κει και οι πηγές του μικρό-χειμάρρου που εκβάλλει στον κεντρικό ποταμό το Ποροφάραγγο. Στις παρυφές του υπήρχαν αιωνόβιοι πρίνοι, άγρια βλάστηση και μια σπηλιά, χρησιμοποιούμενη κατά το χειμώνα από τους βοσκούς της περιοχής, με το όνομα «**του δοκαριού* ο σπήλιος**».

- **Καμπιά, τα:** Μικρό οροπέδιο όπου καλλιεργούνταν μικροποσότητες από κριθάρι τα παλιά χρόνια.

- **Του Χατζηνάκη το Μιτάτο:** Πετρόχτιστη οικοδομή με σαρνίτσι* σε παρακείμενο χώρο, που χρησιμοποιεί ως ποιμνιοστάσιο της οικογ. Εμμ. Χατζηνάκη. Πλησίον, περιφραγμένοι αμπελώνες που διατηρούνται μέχρι και σήμερα από ορισμένους κατοίκους του χωριού Τουρλωτή.

- **Του Αδαμάκη ο μαγατζές:** Λιθόχτιστη οικοδομή με παρακείμενο φραμένο, που ανήκε στην οικογ. Εμμ. Αδαμάκη, γ. το 1882.

- **Των Αγγελάκηδων τα φραμένα:** Δύο περιφραγμένοι αμπελώνες, με μονόροφες οικοδομές και σαρνίτσια που εξακολουθούν να υπάρχουν μέχρι σήμερα. Ιδ. οι σημερινοί απόγονοί τους.

- **Του Κοκολιού το μιτάτο:** Λιθόχτιστη οικοδομή με μάντρα και σαρνίτσι που χρησιμοποιήθηκε κατά καιρούς από τον Νικολ. Εμμ. Αγγελάκη ή Κοκολιό.
- **Του Καρόλη τα πεζούλια:** ιδ. Γεωργ. Σολιδάκη, ή Καρόλη από τη Σφάκα, γαμπρού του Γ. Σολιδάκη ή Θεριού, από την Τουρλωτή.
- **Στς' Ασπαλάθους*:** Θάμνος με σκληρά αγκάθια, γνωστός από την αρχαιότητα.
- **Τς' Αρκαλιές:** οι φωλιές του άγριου ζώου άρκαλου.
- **Στο Μεγάλο Αρμί:** Λόφος με το τρουλί στην κορφή του που υπάρχει μέχρι και σήμερα μισό-γκρεμισμένο.

7. ΚΕΦΑΛΑ Ή ΜΑΥΡΟΣ ΛΑΓΚΟΣ: Το τοπων. Μαύρος Λαγκός, λέγεται, ότι οφείλεται σε κάποιο παλιό περιηγητή ο οποίος επισκέφτηκε την περιοχή και για το δασωμένο τότε φαράγγι του Κουδουμή, του έδωσε το όνομα Μαύρος Λόγκος. Υπήρχε μικρό - συνοικισμός τεσσάρων έως πέντε λιθόχτιστων οικοδομών οι οποίες χρησίμευαν ως μιτάτο (ποιμνιοστάσιο) του Χατζή- Κωνσταντή Αγγελάκη και αργότερα των παιδιών του Μανώλη και Μιχάλη.

Στη γύρω περιοχή, μεγάλη περιφραγμένη έκταση από αμπέλια, μερικά από τα οποία εξακολουθούν να καλλιεργούνται μέχρι σήμερα από τους απογόνους των. Υπήρχε επίσης αλώνι, σαρνίτσι και φούρνος ο οποίος εξυπηρετούσε όλους τους κατοίκους της ορεινής περιοχής μέχρι το 1947 περίπου. Ολόκληρη η περιοχή αυτή και η γύρω δασική και χορτολιβαδική έκταση, ανήκε στην οικογένεια του Χατζή-Κωνσταντή Αγγελάκη.

- **Δυο πρίνοι:** Δασική έκταση από αιωνόβια δέντρα και άγρια βλάστηση κοντά στις πηγές του Κουδουμή και από τη δεξιά πλευρά του.

- **Καμινάδα, η:** Μεγάλος σπήλιος κοντά στην

κοίτη του ποταμού και στη βάση απότομου γκρεμού, που είχε μεγάλη ομοιότητα με την καμινάδα ενός τζακιού. Καταφύγιο των περδίκων κατά τους θερινούς μήνες.

- **Πλαγούρες, οι:** Μικρή έκταση με πεζούλια, που καλλιεργούσαν κριθάρι, τα πολύ παλιά χρόνια.
- **Μέλισσα, η:** Τοποθεσία κοντά στον οικισμό όπου υπήρχαν κυψέλες πήλινες (διψέλια) από μέλισσες και βοηθητική μάντρα για τα ζώα.
- **Κουμιάστρες, οι:** Τεράστια επίσης σπηλιά στη ρίζα ενός γκρεμού, κοντά στην κοίτη του ποταμού, όπου υπήρχαν μικρότερες σπηλιές, διαμορφωμένες κατάλληλα για τον απογαλακτισμό (σάκασμα) των μικρών ζώων. Από 'κει και το ρ. κουμιάζω και ο κούμος (κοτέτσι).
- **Σκεπαστά, τα:** Κοντά στην κοίτη του ποταμού, μεγάλη και πυκνή έκταση σκεπασμένη από αιωνόβιους πρίνους, λιόπρινους και άλλη άγρια βλάστηση. Πιο πάνω,
- **Στελιάρά μέλισσα, η:** Γκρεμός με πέζα όπου υπήρχαν άφθονα άγρια χόρτα και βελερίδες. Το τοπων. φαίνεται ότι οφείλεται στην ύπαρξη άγριας μέλισσας σε κάποιο σημείο της περιοχής, η οποία ήταν αραιά καλυμμένη όπως και η προηγούμενη, από την ίδια άγρια χλωρίδα. Πιο πάνω,
- **Πλατιά χαλασίδα, η:** Περιοχή διάσπαρτη από σύντριμμα και αραιή άγρια βλάστηση. Στην κορυφή μικρό οροπέδιο
- **Βούκινο, το :** Υπήρχε τεράστιος βράχος με κατάλληλη διαμόρφωση και μια τρύπα στη μέση που μπορούσε να χρησιμοποιηθεί όπως το βυζαντινό βούκινο, μόνο από ειδικό. Γύρω πεζούλια όπου τα πολύ παλιά χρόνια έσπερναν κριθάρι. Σήμερα έχουν ερημοποιηθεί. Προς Β. και πιο χαμηλά, ένα μικρό ύψωμα με το γνωστό μας

- **Τρουλί, το:** Εκεί υπάρχει σήμερα και τριγωνομετρικό σημείο της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού, με 657 υψόμετρο. Στην υπήνεμη πλευρά του υπήρχε πρόχειρη μάντρα και λιθόχτιστη οικοδομή δύο

δωματίων, με σαρνίτσι, τα οποία χρησίμευαν ως βοηθητικό ποιμνιοστάσιο του Χατζή-Κωνσταντή Αγγελάκη και αργότερα του παππού μου Μιχαήλ Αγγελάκη, ως το 1940 περίπου. Εκεί κοντά υπήρχε μια τεράστια άγρια αγλαδιά, που στα πυκνά κλαδιά της ξεκουράζονταν τα αποδημητικά πουλιά, γιατί ήταν το μοναδικό δέντρο σε όλη τη γύρω περιφέρεια. Από τη Β. πλευρά του υψώματος.

- **Ορθά χαράκια, τα:** Μεμονωμένοι βράχοι που έφταναν ως τα όρια της περιοχής Καματερά.

B. ΗΜΙΟΡΕΙΝΗ ΖΩΝΗ

8. ΚΑΜΑΤΕΡΑ: Υπήρχαν αρκετά φραμένα με αμπέλια, αγλαδιές, απιδιές, αμπουρνοιές, δαμασκηγιές, μηλιές, συκιές και μια μαυρομουρνια. Το μεγαλύτερο μέρος ανήκε στους Μιχ. Χατζή-Κωνσταντή Αγγελάκη και Εμμ. Αγγελάκη, εξάδελφό του. Υπήρχε φούρνος, δύο λιθόχτιστα δωμάτια, ἔξωστάρι και σαρνίτσι. Μέχρι το 1940 περίπου ο φούρνος ήταν σε λειτουργία. Σήμερα είναι ερειπωμένα.

- **Καμάρα, η:** Μοναδική δίοδος προς το φαράγγι και την Πλατιά Χαλασίδα.

- **Του Γραμματικού το μιτάτο:** Λιθόχτιστη κατοικία ενός δωματίου, ιδ. Γεωργ. Ιωάν. Παπαδάκη, με βοηθητική μάντρα και χορτολιβαδική έκταση, που χρησίμευε ως ποιμνιοστάσιο με μίσθωση. Σημερινοί ιδ. οι κληρονόμοι Γεωργ. Ψιμικού, βοσκού.

- **Ξεράκοι, οι:** Αποψιλωμένη από βλάστηση περιοχή. Πιο κάτω,

- **Καταλυμάτσι, το:** Προφανώς από το λ. κατάλυμα, τόπος προσωρινής διαμονής. Υπήρχαν πράγματι τα παλιά χρόνια δύο ή τρία χτίσματα, τα οποία χρησίμευαν ως μαγατζέδες ή ποιμνιοστάσια, από τους ιδ. των αμπελιών της γύρω περιοχής. Σήμερα υπάρχει σύγχρονο ποιμνιοστάσιο του Αντώνη Ψιμικού, βοσκού. Προς Ν. Δ. και κατά μήκος της κοίτης του ποταμού εκτείνεται,

- **Κουτσούρι, το:** Πρόκειται για ένα τεράστιο κάθετο γκρεμό ύψους 100-150 και μήκους 500- 600μ. εξαιρετικής φυσικής ομορφιάς. Στην κορυφή και τις παρυφές του υπάρχει πλούσια άγρια βλάστηση (κουρμουτσούλια,* κατσοπρίνια, λιοπρίνια, αγριλίδια, αμπουρνιακοί* κ.ά.) και στο κέντρο του μια ευρύχωρη σπηλιά με την κλασική μορφή της πέζας. Δύσκολα μπορεί να περάσει κανείς από ένα στενό και επικίνδυνο πέρασμα, αλλά ακόμη πιο δύσκολο να γυρίσει πίσω. Έχω προσωπική εμπειρία γιατί κάποτε κατάφερα να πραγματοποιήσω αυτό το χωρίς κανένα νόημα κατόρθωμα κι έχει παραμείνει στη μνήμη μου ανεξίτηλα η αίσθηση του κενού και ο ίλιγγος που σε συνεπαίρνει όταν κάτω από τα πόδια σου νιώθεις ένα απύθμενο χάος. Στις δυσπρόσιτες πλευρές του μέσα σε τρύπες και ρωγμές, ένα πλήθος από άγρια πουλιά, έβρισκαν ησυχία και έκαναν τις φωλιές τους ανενόχλητα από την ανθρώπινη παρουσία. Μπορούσε να ξεχωρίσει κανείς γεράκια, χελιδόνια, χιλιαδέρφους, βιτσιλές, κοκαλάδες και αγριοπερίστερα. Σήμερα, σχεδόν έχουν εξαφανιστεί. Στη ρίζα του γκρεμού, μερικά μέτρα πιο πάνω από την κοίτη του ποταμού, μια θεόρατη σπηλιά με λιθόχτιστη μάντρα, πρόσφερε καταφύγιο σε ζώα και βοσκούς, σε περίπτωση κακοκαιρίας και βαρυχειμωνιάς. Ελάχιστοι σταλαγμίτες και σταλακτίτες, αλλά σε συνδυασμό με την άγρια ομορφιά του τοπίου, δημιουργούσαν ένα περίεργο αίσθημα φόβου... Υπήρχε αρκετός χώρος για να ανάψει κανείς φωτιά, να ζεσταθεί και να στεγνώσει τα βρεγμένα του ρούχα και το όνομά της; **του Πατέρα ο Σπήλιος.** Στην άκρη του γκρεμού προς Β. στη συμβολή του κεντρικού ποταμού με δύο μικρό-χειμαρρους - από Σταυρωμένο και Καματερά - είναι και η έξοδος του φαραγγιού που ονομάζεται

- **Κουδουμής, ο:** αβεβ. ετυμ. πιθανολογείται ότι προέρχεται από το χαμόκλαδο κουδουμαλιά ή χαμολιά, που αφθονούσε στις παρυφές της χαράδρας και όχι μόνο. Είχε λεπτά πράσινα φύλλα όπως της ελιάς και ένα ωραιότατο άνθος που γινόταν στο τέλος κόκκινος καρπός. Δεν την προτιμούσαν τα ζώα γιατί φαίνεται πως ήταν τοξική και σε κάθε τομή έβγαζε γάλα όπως η συκιά. Είναι γνωστή στο οροπέδιο Λασιθίου όπου υπάρχει και συνοικισμός Κουδουμαλιά. Από το όνομα αυτό προέρχονται και τα επών. Κουδουμάς και Κουδουμάκης στη Λάστρο, στο Καβούσι και στην Ιεράπετρα. Το Κουδουμαλιωτάκης το βρίσκεις ακόμη, στην περιοχή Ηρακλείου και στα χωριά Επισκοπή- Κοκκίνη το Χάνι- Κάτω Γούβες- Ασήμι- Πύργος και μια Ιερά Μονή Κουδουμά στου Λέντα. Επίσης υπήρχε στο

χωριό Σκοπή, παρανόμι κουδουμαλιά και αναφερόταν σε μια γυναίκα που έζησε γύρω το 1900.

Στην έξοδο του ποταμού έχουν συγκεντρωθεί εκατομμύρια τόνοι σύντριμμα (χαλίκια) που είχαν παρασυρθεί από τους γύρω ορεινούς όγκους σε περιόδους ισχυρών βροχοπτώσεων και ακραίων καιρικών φαινομένων. Πριν από το 1930, ο ποταμός πλημμύριζε κατά καιρούς και η συγκοινωνία μεταξύ των χωριών Σφάκας- Τουρλωτής ήταν αδύνατη. Κάτι παρόμοιο συνέβη και το 1938, όταν δεν υπήρχε η σημερινή γέφυρα.

- **Κεφάλι, το:** Μικρό ύψωμα με γκρεμό απέναντι από τη θέση **Καρονήσι** της περιοχής Σφάκας, όπου υπήρχαν αμπέλια, ιδιοκτησίας κατά ένα μεγάλο μέρος, του Ηλία Γ. Κασωτάκη, γ. το 1868. Στην Α. πλευρά του, υπήρχε κουτσουναρί* με ελάχιστο πηγαίο νερό που συγκεντρωνόταν σε μικρή στέρνα κι από `κει διοχετευόταν στην περιοχή της εκκλησίας της Ζωοδόχου Πηγής όπου υπήρχε μικρός λαχανόκηπος και αγροικία. Μετά τη διάνοιξη του εθνικού δρόμου το 1938, η υδροδότηση διακόπηκε και ο χώρος αυτός ερημοποιήθηκε.

- **Στέρνα, η:** Περιοχή με πολλούς λαχανόκηπους, πλήθος από τζανεριές, δεσπολιές, ροδακινιές, βερικοκιές, συκιές, λίγες καρυδιές, ελιές, αμπέλια κ.ά. Τα περισσότερα ποτίζονταν από πηγή που συγκέντρωνε ελάχιστο νερό σε μια στέρνα, από την οποία και το όνομά της. Στη Δ. πλευρά υπήρχαν δυο μαγατζέδες της οικογ. Παπαντωνάκη Γεωργ. ή Φουρναράκη του Κωνστ. γ. το 1877. Προς Α. όμοιο λιθόχτιστο της οικογ. Μιχ. Δημ. Περάκη, γ. το 1887 και πιο πάνω,

- **Πατέλια, τα:** αβεβ. ετυμ. ίσως από τη λ. πατέλης- φαλακρός, άγονος, γυμνός. Υπήρχαν κυρίως αμπέλια, ελιές και ελάχιστες συκιές, αμυγδαλιές και απιδιές. Διάσπαρτοι στην περιοχή, μαγατζέδες,

- **Του Συμιακοβασίλη:** Σολιδάκη Βασιλείου του Μιχ. γ. το 1884.

- **Του Χατζηνάκη Γεωργ. του Γιακουμή:** γ. το 1884.

- **Του Τζουανονικολή:** Παπαδομιχελάκη Νικολ. του Γεωργ. γ. το 1880.

- **Του Γαλανού:** Ρειζάκη Γεωργ. του Αντων. γ. το 1884.

- **Του Παπαδάκη Μιχ. του Γεωργ. :** νεόχτιστο.

- **Του Μετζογιαννάκη Πελοπίδα του Εμμαν:** γ. το 1868. Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (1942) μια βόμβα συμμαχικού αεροπλάνου έπεσε στη Β. γωνιά του σπιτιού και το κατάστρεψε. Έκτοτε δεν ξαναχτίστηκε. Τα περισσότερα από τα προαναφερόμενα εξοχικά διαθέτουν σαρνίτσια και πατητήρια. Λίγο ψηλότερα,

- **Αχλάδα, η:** Περιοχή με υψόμ. 500 περίπου, με δυο χαρακτηριστικές αχλάδες (αγριαχλαδιές) από τις οποίες και το τοπων. Γύρω φραμένα με εκλεκτές ποικιλίες σταφυλιών, απιδιές, αμυγδαλιές ήμερες και άγριες και ένα μοναδικό πεύκο χαμηλότερα. Πρώτος ιδ. κάποιος από την οικογένεια των Μανιαδάκηδων της Μυρσίνης. Αργότερα πέρασαν με αγορά στην κατοχή του Παπαδομιχελάκη Εμμαν. του Γεωργ. ή Τζουανομανώλη γ. το 1874. Στην κορυφή του υψώματος υπήρχε αγροικία με σαρνίτσι και αλώνι. Σημερινοί κάτοχοι οι κληρονόμοι του Εμμαν. Μπουρμπουράκη και Μιχ. Ξενούδη. Υπήρχε επίσης χαμηλότερα ένα μοναδικό χτίσμα, πρόσφατης κατασκευής, ιδ. Γεωργ. Εμμαν. Παπαδομιχελάκη, γ. το 1903.

- **Κάτω κοπράνα, η:** Χορτολιβαδική έκταση κατάλληλη μόνο για βοσκή. Μέχρις εδώ έφτανε το ανώτερο σημείο που ευδοκίμοιζε η ελιά.

- **Μαντράκια, τα:** Πολλά φραμένα, με αχλαδιές, απιδιές, αμυγδαλιές, συκιές κ. ά. Πρώτος γνωστός ιδ. ο Γιάννης Ριζάκης (Ρειζάκης) από την Τουρλωτή. Υπήρχαν ένα ή δύο λιθόχτιστα `ξωστάρια με σαρνίτσι πατητήρι και πρόχειρες λιθόχτιστες μάντρες, από όπου και το τοπων.

- **Τση Μαριγώς το πλάι:** Στις υπώρειες του υψώματος Πριγιόνι, μικρή έκταση με πεζούλια και τράφους,* γεγονός που επιβεβαιώνει ότι στα πολύ παλιά χρόνια υπήρχε καλλιέργεια κριθαριού. Ιδ. η Μαριγώ συζ. Κωστ. Ζερβάκη.

- **Πριγιόνη, η:** (αρχ. λ. Πρίων) Σειρά από οδοντωτούς βράχους με μεγάλη κλίση από Ν. προς Β. με άγρια χορτολιβαδική βλάστηση και ελάχιστες πριναρές, λιοπρίνια και αγριλίδες. Στη βάση του υπάρχει ένα μοναδικό ομαλό πέραςμα προς την περιοχή Καστρί. Από μακριά μοιάζει με πριόνι, από όπου και το τοπων.

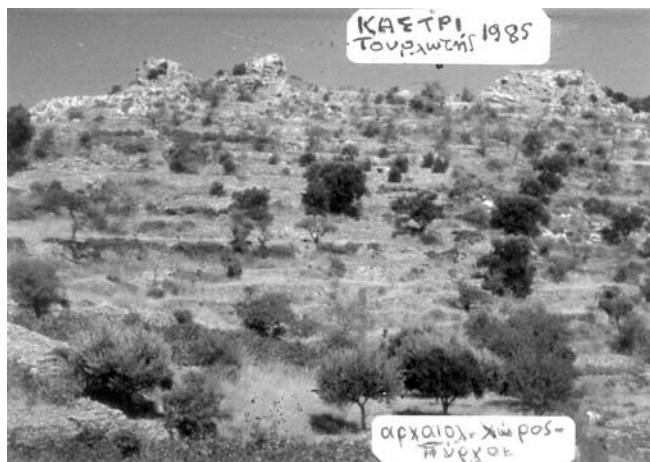
- **Κόλαινα, η:** Πρόκειται για μινωικό τοπων. (ορ. σελ. 49 «Η καθημερινή ζωή στη Μινωική Κρήτη» του Πολ Φορ) Η άποψη αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι σε πολύ κοντινή απόσταση προς Α. έχει εντοπιστεί μινωικός οικισμός στη θέση Καστρί, όπως θα δούμε παρακάτω. Η περιοχή καλύπτεται από αμπέλια, συκιές, απιδιές, αγλαδιές, αμυγδαλιές και ελιές.

- **Ο μαγατζές του Λιμπακομανώλη:** Πρώτος γνωστός ιδ. ο Εμμαν. Μιχ. Λιλιμπάκης, γ. το 1876. Μια μικρή έκταση γύρω που καλύπτεται κυρίως από ελιές, αμπέλια, αμυγδαλιές και συκιές. Υπήρχε ἔξωστάρι, σήμερα μάλλον ερειπωμένο.

- **Μονοξωδιάβαση, η:** Μόνη ἔξω διάβαση προς τη θέση του μινωικού οικισμού Καστρί. Ήταν πράγματι το μοναδικό πέρασμα σε μια πολύ δύσβατη περιοχή και ένα πανάρχαιο μονοπάτι. Στο βάθος, η δασωμένη κοίτη του μικρό-χειμαρρου που πηγάζει λίγο πιο πάνω και ενώνεται με τον Κοινοπόταμο στη δεύτερη μεγάλη γέφυρα του εθνικού δρόμου προς την Τουρλωτή. Σε όλο το μήκος της διαδρομής του καλύπτεται από αιωνόβιους, πρίνους, λιόπρινους και άλλη άγρια βλάστηση. Εδώ αναφέρεται και το εξής περιστατικό: Στην περίοδο της εχθρικής κατοχής (1941- 1944) ή λίγο πιο μπροστά, ο βοσκός Αγγελομανώλης, θείος μου, κάθισε να ξεκουραστεί με το βοηθό του Διονύση Φραγκιαδάκη από τη Σφάκα σε κάποιο σημείο του δρόμου λίγο πιο πάνω από την πέζα, εκεί που καταλήγει και ο άλλος μικρό-χειμαρρος που έρχεται από τα Μαντράκια. Ενώ ο μικρός σκάλιζε με τη βέργα του το χώμα, βγήκε στο φως μια τετράγωνη πήλινη πλάκα 10 x 15 εκ. περίπου, που και στις δυο όψεις είχε χαραγμένα παράξενα γράμματα και άλλα ακατάληπτα σύμβολα. Μην γνωρίζοντας την αρχαιολογική της αξία, την κομμάτιασαν. Εδώ πρέπει να υποθέσουμε ότι πρόκειται για πινακίδες με γραμμική γραφή Α'.

- **Πέζα, η:** Πάνω από τη στενή δίοδο αυτή προς τα Β.Δ. ένας μεγάλος γκρεμός, με τη γνωστή σπηλιά-πέζα και τη συνήθη άγρια βλάστηση, κυρίως πρινάρια, αγριλίδες και λιόπρινους. ΛΑΟΓΡ. Στις γύρω κακοτράχαλες πλαγιές, γκρεμίστηκε κάποτε ένα βόδι του Μετσογιαννάκη Νικ. πεθερού του Νίκου του Χατζή από την κόρη του Μαρία. Το ζώο εγκαταλείφθηκε, αλλά κάποιοι επιτήδειοι δεν έχασαν την ευκαιρία και το περιποιήθηκαν ...ανάλογα. Η λαϊκή μούσα θα αποθανατίσει το γεγονός με ένα σχετικό δίστιχο: «Στην Πέζα εγκρεμίστηκε βούι του Νικολάκη και ο Μανούσος (Μανουσάκης) το ἔφαε και άλλοι δυο κοράκοι (φίλοι του)».

- **Καστρί, το:** Ὑψωμα, με δυο τεράστιους βράχους στην κορυφή, που φαντάζουν βυζαντινοί πύργοι, με μεγάλη απότομη κλίση από όλες τις πλευρές, εκτός από τον Ν. που η πρόσβαση είναι σχετικά ομαλή. Φύσει οχυρή θέση, δημιουργεί την αίσθηση μιας μικρής ακρόπολης. Προς την Α. πλευρά της υπήρχαν, σε σχετικά καλή κατάσταση, ίχνη από παλιό τείχος ύψους δύο και μήκους 50 - 60 μ. περίπου. Στην παρακείμενη Α. πλευρά του υπήρχε μικρή καλλιεργούμενη έκταση, κατάφυτη κυρίως από

αμυγδαλιές και ελάχιστα αμπέλια, συκιές και απιδιές. Γύρω υπήρχαν διάφορα χτίσματα και το μιτάτο Χριστ. και Εμμαν. Κοϊνάκη - χειμερινό ποιμνιοστάσιο των δύο αδελφών βοσκών - με δυο λιθόχτιστα δωμάτια, δυο λίμνες και μάντρα. Επίσης μαγατζέδες, των Βογιατζή Μιχαήλ του Εμμ. ή Μανουσάκη, γεν. το 1872, Αθηνάς συζ. Γεωργ. Μπαγορδάκη, Χριστ. Κοϊνάκη με φούρνο, Δημ. Λιλιμπάκη, γ. το 1877, Κωνστ. Ρεϊζάκη του Αντων. γ. το 1900 και Εμμ. Γ. Χατζημαρκάκη ή Μεταξάκη γ. το 1888.

ΑΡΧΑΙΟΛ: Καστρί - Τουρλωτής (ορ. περ. Μύσων, Μιχαήλ Καταπότη, ιατρού, σελ. 191) «Προς Ν. του χωρίου Τουρλωτής και εις απόστασιν ημισείας ώρας από ταύτης, υψούται με μεγαλοπρέπεια τιτάνος, ο λόφος Καστρί. Σχήματος πυραμίδος έχει αποκεκομμένην την άκραν της κορυφής της, εις τρόπον ώστε να σχηματισθεί επ' αυτής

το μινωικόν σύμβολον των διπλών κεράτων καλουμένων σήμερον Πύργων. Εξ Α. και Β. και ίδια εκ Δ. αι κλιτύες του λόφου είναι απότομοι και κρημνώδεις. Μόνον δε από Ν. συνδέεται δι' αυχένος με την υπερκειμένην βουνοσειράν. Επί του αυχένος τούτου και της Α. πλευράς, πλήθος λογάδων λίθων και κοινών, μετά συντριμμάτων πήλινων αγγείων έγχρωμων και μη, με ίχνη και τμήματα τοίχων και τειχών εις αρκετήν έκτασιν, αποδεικνύουν ότι εν τη θέση ταύτη υπήρξε τότε πόλις μεγάλη και ισχυρά... Από της κορυφής του λόφου, ύψους περίπου 450 μέτρων, η θέα προς Δ. και Β. είναι θαυμάσια και μεγαλειώδης. Εξ' αυτής φαίνονται αι θέσεις των ερειπωμένων σήμερον αρχαίων πόλεων Λατούς, Δρήρου και Ολούντος, οι Μινωικοί συνοικισμοί των νησίδων Μόχλου και Ψείρας και αι γραφικότητα ακταί του κόλπου του Μεραμβέλλου. Από Ν. το Καστρί προστατεύεται υπό βουνοσειράς, ήτις ετροφοδότη τότε ως και σήμερον ποιμνία αιγοπροβάτων και βοών κατά τους θερινούς μήνας, εκάλυπτεν όμως ασφαλώς τα νότια της αρχαίας πόλεως ως πελώρια ασπίς από αιφνιδιαστικών προσβολών. Επί της κορυφής και προς την Β.Δ. άκραν, ευρέθησαν, σφραγίς (γαλόπετρα) με παράστασιν υος (γουρούνας) θηλείας κατακεκλιμένης πλαγίως και θηλαζούσης τα μικρά της, λύχνος πήλινος με παράστασιν ίππου οδηγούμενου υπό του κυρίου του προς πόσιν ύδατος από λεκάνης και επομένου κυνός, ειδώλια μινωικά, ως και αγγεία διάφορα. Ταύτα πάντα παρεδόθησαν υπό του ευρόντος ταύτα ιδιώτου Ιωάν. Κοϊνά εις Άγγλους αρχαιολόγους ευρισκομένους εις Παχείαν Άμμον - Ιεραπέτρου κατά το 1912. Τάφοι ευρίσκοντο προς Α. της πόλεως, όπου και το αγρόκτημα Εμμαν. Μεταξάκη. Πώς ονομάζετο η πόλις αυτή και πότε κατεστράφη; Το ζήτημα είναι δύσκολο προς λύσιν. Νομίζομεν εν τούτοις, ότι θα ήτο δυνατόν μετά τινος πιθανότητος να διακινδυνεύσει τις την γνώμην, ότι είναι η εκ των αναφερομένων μεταξύ των πόλεων Κρήτης, Καινώ. Το όνομα της πόλεως δεν ευρίσκεται εις γραπτόν μνημείον. Αλλά εις την βάση και προς Β. του λόφου, υπάρχει τμήμα ποταμού, με ολίγον ύδωρ, καλούμενον Κινοπόταμος ή Κηνοπόταμος. Ίσως ο Κηνοπόταμος να είναι ο ποταμός της Καινούς (Κηνούς). Η πόλις Καινώ αναφερομένη υπό του Διοδώρου του Σικελιώτου, ως τόπος γεννήσεως της Δικτύνας, σημαίνει πόλιν νέαν. Αλλ' ερωτάται ποία ήτο η παλαιά πόλις;»

Με την παραπάνω περιοχή έχει σχέση και κάποιος παλιός μύθος: «Υπήρχε, λένε, στο Καστρί μια σπηλιά όπου έμενε ένας αράπης ή αρκούδι. Όλο το χρόνο ήταν αθέατος, την άνοιξη όταν έκανε καλές μέρες, έβγαζε το θησαυρό του από χιλιάδες χρυσά φλουριά, σε ένα διπλανό αλώνι για να στεγνώσει... Δεν ήταν κακός και όποιος περνούσε τον φίλευε και από κανένα φλουρί. Κάποτε έτυχε να περάσει και ένας μικρός βουκόλος (παραχέρι, βοσκάκι). Τον καλοδέχτηκε και του γέμισε το σακούλι φλουριά, με τη ρητή υποχρέωση, στο δρόμο του προς το χωριό, να μην κοιτάξει πίσω του σε καμιά περίπτωση. Ακολούθησε τη συμβουλή του, μα δεν άντεξε στον πειρασμό και όταν έφτανε κοντά στο σημερινό νεκροταφείο, γύρισε πίσω να δει τι συμβαίνει. Όταν μπήκε στο σπίτι, διαπίστωσε με συντριβή πως το σακούλι του ήταν γεμάτο κάρβουνα. Άνθρακες... λοιπόν, ο θησαυρός!»

- **Στου Μαθιού την άκρα:** Κάποιος παλιός ιδ. Μαθιός - Ματθαίος ή πρόσωπο που κάποιο επεισόδιο το σύνδεσε με την περιοχή. Υπήρχαν αμπέλια και ελάχιστη χορτολιβαδική έκταση γύρω. Πρώτος γνωστός ιδ. ο Φραγκούλης Μιχαήλ ή Φραγκουλομιχάλης, από την Τουρλωτή. Αργότερα το κληροδότησε στον παπά Εμμαν. Παπαδάκη και σήμερα ανήκει στους κληρονόμους του.

- **Κουτσούρα, η:** Προς τα Α. παρόμοιος μεγαλοπρεπής γκρεμός όπως και κείνος που περιγράφεται στην Α. πλευρά, που οι ρίζες του φτάνουν ως την κοίτη του ποταμού Ποροφάραγγο. Στο σημείο αυτό συναντούμε τα τοπων.

- **Του Διγενή το ζάλο*:** Οπλή αλόγου (ζάλο) αποτυπωμένη στα φρύδια του γκρεμού, που σύμφωνα με τη βυζαντινή παράδοση, ο ιδ. του ένας γιγαντόσωμος Σαραντάπηχος ή Διγενής, τάιζε αυτό το άλογο με μέλι και το πότιζε με κρασί, για να καταφέρνει να πραγματοποιεί ένα τεράστιο πήδημα από την απέναντι πλευρά του Ροδινού ως την Κουτσούρα. Κάποτε φαίνεται πως δεν τα κατάφερε, γκρεμίστηκε και το αποτύπωμα της οπλής του έμεινε πάνω σε ένα βράχο, από όπου και το τοπων. του Διγενή το ζάλο. Παραλλαγή του μύθου αυτού σημειώνεται και σε πολλές άλλες περιοχές. Ακολουθώντας την κοίτη του ποταμού προς Ν. και στη δεξιά του πλευρά, διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν,

- Του Παπά το Σπηλιάρι.

- **Εγγισός, ο:** σπηλιά με κισσό.

- Κόκκινος εγκρεμός, ο.

- **Ο σπήλιος του Αράπη ή Σταλάζουσα:** Σπηλιά με ωραίους σταλακτίτες και σταλαγμίτες, που έσταζε συνεχώς νερό. Το πέτρωμα είτε από τη φύση του, είτε από τις φωτιές που άναβαν οι βοσκοί το χειμώνα, είχε χρώμα μαύρο.

- **Ανευρίδες, οι:** Περιοχή που αφθονεί το φυτό ανευρίδα ή νευρίδα, γνωστό και από τη Μινωική εποχή, με το επιστημονικό όνομα «POLYGONUM AVICULARE» (ορ. βιβλ. Η καθημερινή ζωή στη Μινωική Κρήτη σελ. 58 του Πολ - Φορ). Από τα φύλλα του, που έφταναν σε μήκος 35 - 40 εκ. αποχωριζόταν μια κλωστή (ίνα) η οποία με ειδικό πλέξιμο και κατάλληλη επεξεργασία γινόταν ένας λεπτός σπάγκος, εξαιρετικής αντοχής. Παιδί ακόμη και πριν εμφανιστεί το νάυλον, θυμούμαι ότι τον χρησιμοποιούσαν ως παράμελα στις καθητές τους οι ψαράδες.

- **Γαϊδουρόσπηλοι και η Λατσίδα*:** Πιο κάτω από το Ξυκέφαλο. Πιθανόν χρησίμευαν για να απομονώνουν ή να γκρεμίζουν τους γαϊδάρους, όταν ήταν ανίκανοι για εργασία λόγω ηλικίας.

- **Ποροφάραγγο, το:** Κεντρικός χείμαρρος που έχει τις πηγές του στου Πατσού - Κουκίστρες - Φοραδομάντρα, δέχεται πολλά ρυάκια στη διαδρομή του, ώσπου να ενωθεί με τον Κοινοπόταμο στη δεύτερη γέφυρα προς τη Μυρσίνη, κοντά στο λατομείο του Γεωργ. Μαρκάκη.

- **Στα Κούτελα:** Από το κούτελο - μέτωπο, εξ ου και το ρήμα κουτουλώ. αρχ. λ. κύτος ή κότυλος, κοτύλη - κοιλότητα. Μικρή καλλιεργήσιμη έκταση Β. του τοπων. Καστρί και σε χαμηλότερο υψόμετρο, με ελάχιστα αμπέλια, αμυγδαλιές, άγριες αχλαδιές, απιδιές και πεζούλια με κριθάρι.

- **Του Τσαγκαρονικολή ο μαγατζές:** Λιθόχτιστο `ξωστάρι με σαρνίτσι και γύρω χορτολιβαδική έκταση. Ιδ. Τσαγκαράκη Νικολ. του Γεωργ. γ. το 1878. Σήμερα των κληρονόμων του.

- **Μέλισσα, η:** Μεγάλη έκταση με αμπέλια, αμυγδαλιές, αχλαδιές, απιδιές, συκιές, ελάχιστες ελιές και μεμονωμένους αιωνόβιους πρίνους, κυρίως στην κοίτη του μικρό-χείμαρρου που πηγάζει από το Καστρί, περνά από τη Μονοξοδιάβαση και ενώνεται με τον Κοινοπόταμο.

- **Μελισσόκηπος, ο:** μαγατζές με κυψέλες μελισσών, ιδ. Εμμαν. Παπαδόπουλου, από τη Μυρσίνη. Ερειπωμένος σήμερα.

- **Στου Κατελά:** αβεβ. ετυμ. Ίσως είναι λ. ενετ. Υπάρχει και σχετικό τοπων. στην περιφέρεια Σιτάνου - Αρμένων, το Κατελιώνας.

- **Μεσομούρια, τα:** Από το μουρί, μούρη- πρόσωπο. Εκτεταμένοι ελαιώνες, λίγα αμπέλια.

- **Βουρλοκέφαλο, το:** βούρλο - κεφάλι (βούρλο, υδροχαρές φυτό). Υπήρχε παλιότερα λιθόχτιστος μαγατζές με ελιές, αμπέλια, συκιές, και απιδιές τριγύρω. Σήμερα φιλοξενεί τη δεξαμενή που υδρεύεται το χωριό και μια φραγκοσυκιά.

- **Ανεμόμυλος, ο:** Ύψωμα απέναντι από το χωριό Τουρλωτή και σε απόσταση περίπου 500μ. κοντά στον εθνικό δρόμο. Υπήρχε μικρό - συνοικισμός 3 - 4 λιθόχτιστων εξοχικών με ανεμόμυλο, του οποίου τα ερείπια σώζονται σήμερα δίπλα από ένα μικρό δωμάτιο, ιδ. των κληρονόμων Ιωάν. Βασιλ. Σολιδάκη, γ. το 1908. Άλλα εξοχικά (μαγατζέδες) που βρίσκονται τριγύρω

- **Του Γλεζομανώλη:** Ιδ. Γλεζάκης Εμμαν. Κωνστ. γ. 1883.

- **Του παπά-Μανώλη:** Ιδ. παπά- Εμμαν Παπαδάκης

- **Το εξοχικό κέντρο Καλλιθέα:** Ιδ. Κουκουράκης Γεωργ. του Ιωάν. γ. το 1898. Σήμερα υπάρχουν και μερικά σύγχρονα κτήρια. Στη γύρω περιοχή συναντά κανείς αμπέλια, ελιές, συκιές, αμυγδαλιές, απιδιές και ένα θεόρατο δρυ.

- **Η Αγ. Βαρβάρα:** Εκκλησιάκι, κτίστηκε τα τελευταία 10 -15 χρόνια σε οικόπεδο της οικογ. των Αγγελάκηδων της Τουρλωτής. (κληρονόμοι του Αγγελάκη Ιωάν. του Μιχ.)

9. ΟΙ ΚΟΚΕΣ: κόκα - εγκοπή, χαρακιά. Σειρά από κόκες - σάρακας (πριόνι) στην τοπ. διάλ. Πιθανόν λ. από την τουρκ. που σημαίνει χαμηλός λόφος και κόκες - σειρά από χαμηλούς λοφίσκους. Πράγματι το ύψωμα αυτό που έχει την αρχή του στο τοπων. Γούλα και στις πηγές του ποταμού Κου-

δουμή, αποτελείται από μια σειρά λοφίσκους, όπως ακριβώς το πριόνι, με κατεύθυνση από Ν. προς Β. για να καταλήξει στις εκβολές του ποταμού στη θέση Μεσάρμι, λίγο πιο κάτω από τον γκρεμό του Κουτσοριού.

- **Αζύλακας, ο:** Η πρώτη ψηλότερη κορφή του, που φιλοξενεί το μοναδικό στην περιοχή δέντρο ενός Αζύλακα., (Quercus ilex): Δέντρο αείφυλλο ύψους μέχρι και είκοσι μέτρων. Έχει φύλλα μικρά (3 - 8 εκ.) βαθυπράσινα, λειόχειλα ή οδοντωτά, με καρπούς ωοειδείς, με ανοιχτό καστανό χρώμα. (αρχ. λ. Άκυλος, καρπός της δρυός). Μπορεί να ζήσει πάνω από 1000 χρόνια. Μοιάζει πολύ με τον πρίνο (Quercus coccifera) και συναντάται μόνο στα ορεινά της Κρήτης και κάποιων νησιών του Αιγαίου. Σε άλλες περιοχές έχει το όνομα Αριά (ξύλινο στεφάνι) και ο νεαρός βλαστός του (αλούμακας) με κατάλληλη κατεργασία, γίνεται εύκαμπος, λυγίζει και χρησιμοποιείται στην καλαθοποιία, σε διάφορα δεσίματα, στεφάνι για ξύλινα βαρέλια και την κατασκευή της κρητικής βέργας. Φαίνεται πως τα παλιότερα χρόνια υπήρχαν δάση στη γύρω ορεινή ζώνη, που καταστράφηκαν και συναντά κανείς σήμερα τοπων. Αζυλακιάς κ. ά. Το μοναδικό δάσος στο νομό υπάρχει στην περιοχή Λασιθίου (βουνό Σελένα).

- **Τ' Αζυλάκου το σελί:** Χαμηλή διάβαση λίγο πιο κάτω.

- **Σωρευτοί πρίνοι, οι:** Συστάδα από 5 - 10 αιωνόβιους πρίνους, που γλύτωσαν από τις καταστροφικές πυρκαγιές τα παλιά χρόνια. Παρόμοια αιωνόβια δέντρα διατηρούνται κοντά στην κοίτη του ποταμού σε όλο του το μήκος.

- **Κοντύλοι, οι:** Μικροί προεξέχοντες βράχοι τοποθετημένοι στη σειρά, όπως παρατηρείται στη ράπη του σταριού και στο αμπελόκλημα.

- **Λατσίδα, η:** αγν. ετυμ.

- **Κάτω Βόλακας, ο:** Μεγάλος μοναχικός βράχος. ετυμ. αρχ. λ. βόλος.

- **Άσπρος Εγκρεμός, ο:** Απότομος, σχεδόν κάθετος βράχος, ύψους 50 - 60 και μήκους 100 - 150 μ. ιδιαίτερης φυσικής ομορφιάς, με πλούσια άγρια χλωρίδα. (κατσοπρίνια, λιοπρίνια, αγριλίδια, κουρμουτσούλια κ. ά.) Το πέτρωμα είναι χρώματος λευκού και παρατηρείται στους βράχους της περιοχής σε μεγάλη έκταση. Οι μεγάλης ηλικίας βοσκοί πίστευαν ότι στα άσπρα αυτά χαράκια και μόνο, ευδοκμούσε το αρωματικό φυτό δίκταμος (ORIGANUM DICTAMUS) ή έρωντας. Το όνομά του προέρχεται από το βουνό Δίκτη του Λασιθίου, εξ ου και (δίκταμνον - φυτό της Δίκτης) Από τα χνουδωτά φύλλα του παρασκευάζεται αφένημα με θεραπευτικές και άλλες ιδιότητες, γνωστές από τα πανάρχαια χρόνια. Στη βάση αυτού του γκρεμού υπάρχει σχισμή (σκίστρα) που μόλις μπορεί να περάσει άνθρωπος και ακολουθεί μια υπερυψωμένη ευρύχωρη σπηλιά 2x2x3μ. με δάσος από ωραιότατους σταλαγμίτες και σταλακτίτες.

- **Λουπιές, οι:** Σειρά από σπηλιές, κυρίως στην Α. πλευρά του γήλοφου Κόκες και μέχρι το βάθος του φαραγγιού. Θέσεις απάτητες από τον άνθρωπο και τα ζώα, αποτελούσαν ιδανικό καταφύγιο για να χτίσουν τις φωλιές τους όλα τα είδη των αρπακτικών πουλιών που αφθονούσαν τα παλιά χρόνια. Λούπηδες, ήταν το όνομά τους στην τοπ. διάλ. από το λατ. Lourous - λύκος και μτφ. άγριος, επομένως φωλιές των λούπηδων. Μερικά από αυτά, ήταν,

- **Τα γεράκια:** Πολλά είδη (τσιγλογέρακας, μαυρογέρακας, κουφόλουπος - αθόρυβος λούπης κ.ά.).

- **Ο κοκαλάς:** Συγγενές αρπακτικό, που έχει αδυναμία με τα χοντρά κόκαλα των πτωμάτων μεγάλων ζώων. Παίρνει ένα με το γαμπό ράμφος του, ανεβαίνει ψηλά, ζυγίζει, σκοπεύει και το αφήνει να πέσει - μικρή πραγματική βόμβα.... - σε ένα μεγάλο βράχο για να διαλυθεί. Από κει θα περιμαζέψει προσεκτικά το μυαλό μόνο.

- **Ο κανιαβός:** γύπας, ο άμισθος νεκροθάφτης. Τρέφεται αποκλειστικά από πτώματα, για αυτό και θεωρείται από τα ωφέλιμα πουλιά. Ζουν κατά σμήνη 5 -10 συνήθως.

- **Ο χιλιάδερφος:** Λίγο μικρότερος από το γύπα, με λευκό στήθος. Ζουν κατά ζεύγη και τρέφονται με πουλιά ή μικρά ζώα, ζωντανά και ποτέ ψόφια. Εντοπίζει από πολύ ψηλά το θύμα του, συνήθως πέρδικες, μικρόπουλα ακόμη και λαγούς, διπλώνει τα φτερά του σε σχήμα V και πραγματοποιεί κάθετο βύθισμα με φοβερή ταχύτητα και εκκωφαντικό συριγμό, (όμοιο με το πλατάγισμα του βλή-

ματος πυροβόλου όπλου), με αποτέλεσμα να τρομοκρατήσει και να παραλύσει κυριολεκτικά το υποψήφιο θύμα του. Αν καταφέρει να γλιτώσει τελικά από τα νύχια του, τρυπώνοντας σε κάποιο πυκνό κλαδί, θα παραμείνει ακίνητο στη θέση του για πολλές ώρες και υπήρξαν περιπτώσεις που κυνηγοί ή βοσκοί, το έπιασαν με τα χέρια τους. Φαίνεται πως την ίδια τακτική χρησιμοποίησε και ο άνθρωπος τα τελευταία χρόνια, για να κάνει πιο αποτελεσματική την πολεμική μηχανή του... όπως τα αεροπλάνα «Στούκας» κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

- **Ο κόρακας ή μαυροκόρακας:** Ο γνωστός από την αρχαιότητα κόραξ, που τον απαθανάτισε ο Αίσωπος στα γνωστά παραμύθια του. Ζουν και κυνηγούν συνήθως κατά ζεύγη. Είναι πουλί παμφάγο που η ζωή του ξεπερνά τα εκατό χρόνια, από όπου και ο χαρακτηρισμός κορακοζώητος. ΛΑΟΓΡ. Λέγεται, ότι δεν διστάζει να επιτεθεί ακόμη και σε μικρά αμνοερίφια, χρησιμοποιώντας την εξής τακτική: Ο ένας το τσιμπάει δυνατά στον πεινό και καθώς εκείνο φωνάζει, ο άλλος το αρπάζει από τη γλώσσα και έτσι καταφέρνουν να το εξουδετερώσουν και να το κατασπαράξουν.

- **Η βιτσιλά:** αϊτός, χρυσαϊτός. Ο βασιλιάς των βουνών και ο κυρίαρχος των απάτητων δασωμένων βουνοπλαγιών και φαραγγιών της Κρήτης. Εδώ σε αυτές τις απόκρημνες σπηλιές στις Λουπιές, είχε τη βάση του στον τόπο μας το περήφανο χλιοτραγουδισμένο αρπακτικό: «Σε ψηλό βουνό, σε ριζιμίο χαράκι, κάθεται ένας αϊτός, βρεγμένος, χιονισμένος ο καημένος και παρακαλεί τον ήλιο να ανατείλει...». ΛΑΟΓΡ. Ήταν σαρκοφάγος και λένε, ότι μπορούσε να σηκώσει με τα νύχια της και να μεταφέρει στη φωλιά της, μέχρι και ενός χρόνου μικρά ζώα. Είχε γίνει ο φόβος και ο τρόμος των βοσκών, που μηχανεύονταν χίλιους δυο τρόπους για να τη διώξουν από την περιοχή τους, την περίοδο που γεννούσαν τα ζώα τους. Άναβαν φωτιές σε επίκαιρα σημεία ή έπαιζαν βούκινα (χοχλιούς της θάλασσας - χώχους). Συχνά χρησιμοποιούσαν πολεμικά όπλα - όσοι βέβαια είχαν παράνομα τέτοια- αλλά δεν κατάφερναν πολλά πράγματα. Αναφέρεται μια περίπτωση του βοσκού Μιχάλη Ζερβάκη ή Μιχάλη του Χαρκιά, που παραμόνευε καθώς σκοτεινίαζε σε σπηλιά στις Λουπιές και καθώς γύριζε στη φωλιά της η βιτσιλά, τη χτύπησε με το κυνηγετικό του όπλο και την τραυμάτισε. Πλησίασε στο σημείο που είχε πέσει, αλλά πριν προλάβει να την αποτελειώσει, όρμησε και με τα νύχια της ξέσκισε το χοντρό δέρμα (βακέτα) του στιβανιού του και τον τραυμάτισε σοβαρά στα δάχτυλα. Χρειάστηκαν δύο - τρεις μήνες για να κλείσει η πληγή, καθώς το επεισόδιο έγινε πριν το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και δεν υπήρχαν ακόμη τα αντιβιοτικά.

- **Μεσάρμι, το:** μέσο - αρμί. Το τελευταίο ύψωμα πριν καταλήξει στον ποταμό του Κουδουμή. Στη βάση του υπήρχε μάντρα λιθόχτιστη ιδ. κάποιου Τσιρακάκη, μάλλον από τη Σφάκα.

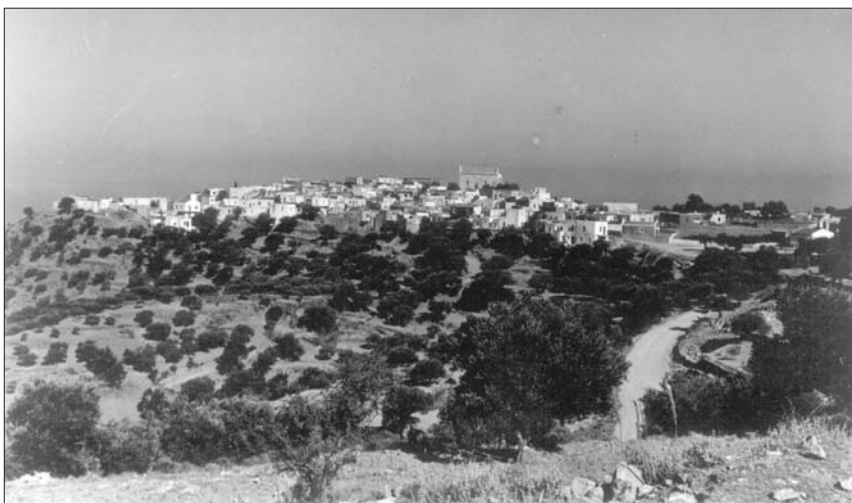
Γ. ΜΕΣΑΙΑ – ΠΕΔΙΝΗ ΖΩΝΗ

(Προς Β. του εθνικού δρόμου Αγ. Νικολάου – Σητείας και μέχρι τις ακτές)

- **Τουρλωτή:** ετυμ. Χωριό χτισμένο στην κορφή ενός λόφου σε δεσπόζουσα θέση, με εξαιρετική θέα προς όλες τις πλευρές. Για το όνομα υπάρχουν δύο διαφορετικές εκδοχές. Η πρώτη, την οποία υιοθετεί ο γιατρός Μιχ. Καταπότης, υποστηρίζει ότι προέρχεται από τον πύργο - κατοικία που βρισκόταν σε αυτή τη θέση, κάποιου ενετού προύχοντα με το όνομα Loti (tur - Loti) και Τουρλωτή. Στην απογραφή όμως του Casrtofulaca το 1583 αναφέρεται ως Turloti αλλά και ως Truloti (με 313 κατοίκους). Από τη διαπίστωση αυτή, αλλά και πλήθος άλλων στοιχείων, πρέπει να συμπεράνουμε ότι το tpu προϋπήρχε του tur και προφανώς έχει σχέση με το βυζαντ. λ. τρούλος – τρουλί (θόλος). Εκείνο όμως που θα παίξει καθοριστικό ρόλο, είναι η παρουσία στον αυλόγυρο μιας μικρής βυζαντινής εκκλησίας τρίθολης, όπως θα εκτεθεί λεπτομερώς παρακάτω.

Από γραφτά κείμενα, μαρτυρίες, την επιτόπια εξέταση και άλλες πηγές, είναι δυνατόν να υποθέσει κανείς ότι η κατασκευή του φρουρίου ήταν ένα σημαντικό οχυρωματικό έργο που ανάγεται στην α΄ βυζαντινή περίοδο η οποία ακολούθησε τη ρωμαϊκή κυριαρχία. Υπήρχε ισχυρή οχύρωση περιμετρικά με τα γνωστά τείχη και τρεις επάλξεις (πύργοι με οδοντωτά ανοίγματα - πολεμίστρες). Το γεγονός αυτό μαρτυρεί την αναμφισβήτητη από στρατηγικής πλευράς σημασία της θέσης για

τον έλεγχο μιας εκτεταμένης περιοχής η οποία έφτανε ως το μινωικό λιμάνι του Μόχλου, που χρησιμοποιήθηκε και από τους ρωμαίους ενωρίτερα. Λίγο μετά, στη διάρκεια των σταυροφοριών και της βενετσιάνικης κατοχής, το φρούριο όχι μόνο διατηρήθηκε αλλά ενισχύθηκε και συμπληρώθηκε με πρόσθετο πύργο προς Ν. ο οποίος χρησιμοποιήθηκε και ως κατοικία του βενετσάνου ή φράγκου – κατά τη γνώμη μου - τοπικού αξιωματούχου Loti, όπως προαναφέρεται. Ενισχύεται επομένως η δεύτερη εκδοχή ότι το τοπων. έχει σχέση με τη λ. τρούλος - τρουλί και την Παναγιά με τους τρούλους (θόλους). Την άποψη αυτή υποστηρί-

ΤΟΥΡΛΩΤΗ ΣΗΤΕΙΑΣ (Μερική άποψη) 1957

ζουν και μερικοί άλλοι ερευνητές οι οποίοι ασχολήθηκαν με το θέμα. Συμφωνώ, με κάποιες επιφυλάξεις και προσθέτω ότι θα ήταν δυνατόν να συνδυασθεί και με τη λ. τούρλος - τουρλί που έχει την ίδια ρίζα. Έτσι η λ. Τουρλωτή ή Τρουλωτή θεωρείται σωστή όπως και αν γραφεί. Εξ' άλλου με τη διπλή αυτή ονομασία συναντούμε χωριά και εκκλησίες της Παναγίας, στην επαρχία Μονοφατισίου - Ηρακλείου, στους Άνω Πύργους Θέρμης - Λέσβου, στην Κίττα Λακωνίας, ίσως και αλλού.

ΙΣΤΟΡ. Το χωριό Τουρλωτή, έχει πανάρχαιες ρίζες. Αν λάβει κανείς υπόψη τα διάσπαρτα αρχαιολογικά ευρήματα και στις τρεις ζώνες, πρέπει να φτάσει στην προανακτορική περίοδο (2000 - 1900 π.Χ.) Μετά, ακολούθησε την τύχη των λοιπών μινωικών περιοχών με σημαντική παρουσία και κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής κυριαρχίας, κυρίως στον Μόχλο και τη γύρω περιφέρεια. Για την α' βυζαντινή περίοδο υπάρχουν αρκετά στοιχεία αλλά δεν έχουν επαρκώς μελετηθεί. Κατά την φραγκοκρατία – βενετοκρατία ήταν έδρα κάποιας σημαντικής αρχής, όπως προαναφέρεται, το είδος και η δικαιοδοσία της οποίας δεν έχει προσδιοριστεί. Ακολούθησε η τουρκοκρατία κατά τη διάρκεια της οποίας σημειώθηκε παρακμή σε όλους τους τομείς, όπως συνέβη περίπου και στα λοιπά διαμερίσματα της τουρκοκρατούμενης Κρήτης. Με την παροχή των ειδικών προνομίων που αναγκάστηκε να παραχωρήσει η τουρκική κυβέρνηση μετά το 1878 και την παγίωση του θεσμού της δημογεροντίας, ιδρύεται και ο πρώτος δήμος με έδρα την Τουρλωτή και τα χωριά Έξω Μουλιανά, Μέσα Μουλιανά, Μετόχια Τουρλωτής (Μυρσίνη), Σφάκα, Λάστρο και το συνοικισμό Μόχλου με τις νησίδες Ψείρα και Αγ. Νικόλαος. Ως πρώτος δήμαρχος του νεοσύστατου δήμου, παρουσιάζεται ο Εμμανουήλ Φουνταλίδης, κάτοικος Τουρλωτής (εκλογές του 1882) και μετά το 1900 επίσης πρώτος δήμαρχος, ο Χατζή - Γιώργης Οικονομάκης, παπάς, από τα Έξω Μουλιανά. Ο πληθυσμός της Τουρλωτής, όπως προκύπτει από διάφορες κατά καιρούς απογραφές ενδεικτικά, θα σημειώσει τους εξής αριθμούς σε κατοίκους:

-Επί Ενετών το 1583 (Castrofulaca): 313

-Επί Τουρκοκρατίας το 1875 (Μητσοτάκης, υποπρόξενος Ρωσίας): 400 χριστιανοί

-Επί Τουρκοκρατίας το 1881: 306 χριστιανοί και 14 οθωμανοί.

-Επί Τουρκοκρατίας το 1894: παρουσιάζεται ως πρωτεύουσα του ομωνύμου δήμου με 110 οικογένειες, χριστιανικές όλες.

-Επί Κρητικής πολιτείας το 1900: 518 κάτοικοι, όλοι χριστιανοί.

-Μετά τη διάλυση των δήμων, το 1925: Έδρα κοινότητας, με ταχυδρομείο, σταθμό χωροφυλακής και έδρα μεταβατικού αγρονομείου.

-Σήμερα αποτελεί δημοτικό διαμέρισμα του Δήμου Σητείας, έχει ταχυδρομείο, αγροτικό ιατρείο, γυμνάσιο, δημοτικό σχολείο, βιβλιοθήκη και φαρμακείο.

-Κατά την τελευταία απογραφή (2001), βρέθηκε με 447 κατοίκους (Τουρλωτή 356 και συνοικισμός Μόχλου 91)

ΕΚΚΛΗΣ. Στον ελεύθερο χώρο του φρουρίου και προς Β.Α. υπήρχε μικρή βυζαντινή εκκλησία τρίθολη, τρίκλιτη και τριμάρτυρη, με ωραίες βυζαντινές τοιχογραφίες (ορ. Αναστ. Ορλάνδου, ΑΒΜΕ, τομ. ΘΩ, 1964 σελ. 142 και Μιχ. Καταπότη, περιοδ. Μύσων Ε' τόμ. σελ. 52- ΣΤ τόμ. σελ. 46). Πότε χτίστηκε και από ποιόν, άγνωστο. Πάντως υπήρχε και λειτουργούσε μέχρι το 1899, όταν παπάς της ενορίας ήταν ο παππούς μου Εμμ. Ιωάν. Παπαδάκης.

Φαίνεται ότι με την αύξηση του χριστιανικού πληθυσμού δημιουργήθηκε θέμα χώρου και αποφασίστηκε η κατασκευή μιας νέας πιο ευρύχωρης εκκλησίας. Όλοι ήσαν σύμφωνοι και ο τότε Μητροπολίτης Ιεραπότνης και Σητείας Αμβρόσιος, αγωνιστής, με πολύπλευρη εθνική και κοινωνική δράση κατά τα άλλα, έφτασε στο χωριό για να καθοριστεί η θέση. Όλοι οι κάτοικοι, συμφωνούσαν να γίνει η νέα, αλλά να μην κατεδαφιστεί η παλιά. Υπήρχε τεράστιος ελεύθερος χώρος τριγύρω. Ο Μητροπολίτης επέμενε να τοποθετηθεί στη θέση της παλιάς και έτσι δημιουργήθηκε κάποια ένταση.

Μερικοί αντέδρασαν συνειδητά, οι περισσότεροι όμως αγράμματοι και θρησκόληπτοι, περιορίστηκαν σε μιαν απλή παθητική αντίσταση και αρνήθηκαν από δικαιολογημένο φόβο, να λάβουν μέρος στο ανοσιούργημα. Ο πατέρας μου, δευτερότοκος γιος του παπά – Μανώλη ηλικίας δώδεκα χρόνων τότε, θυμάται: «Ήρθε ο Δεσπότης και οι χωριανοί συν γυναιξί και τέκνοις μαζεύτηκαν στον περίβολο της εκκλησίας για να πάρουν την απόφαση. Δεν ήταν δύσκολη η εκλογή. Ο Δεσπότης επέμενε να γκρεμιστεί η παλιά. Ο κόσμος μούδιασε, μα τι μπορούσαν να κάνουν; Κεφαλή της εκκλησίας ήταν κι έπρεπε να έχει τον πρώτο λόγο. Όμως παρά την κακομοιριά και την αγραμματοσύνη τους δεν τόλμησε κανείς να κάνει την αρχή. Τότε ανασκουμπώθηκε, πήρε τον κασμά και έριξε την πρώτη κασμαδιά για να γκρεμιστούν οι θόλοι... και το κακό έγινε. Θα μου πείτε γιατί; Μυστήριο που δεν μπορώ ακόμη να ξεδιαλύνω. Ο Θεός ας κρίνει τον καθένα κατά τα έργα του».

Έτσι ή αλλιώς, άρχισε να οικοδομείται μια νέα μεγαλοπρεπής εκκλησία τρίκλιτη και τριμάρτυρη, αφιερωμένη στον Αγ. Παντελεήμονα, την Κοίμηση της Θεοτόκου (15 Αυγούστου) και στον Αρχάγγελο Μιχαήλ. Εργολάβος πρέπει να ήταν κάποιος Σκουληκάρης από τη Νεάπολη και βοηθός του ο συγχωριανός μας Εμμαν. Συλλιγάρδος ή Συλλιγαρδάκης, παλιός πετροπελεκητής από τους λίγους. Χρησιμοποιήθηκαν σιδερόπετρες από τον Απάνω Γύρο (Ελούντα) που μεταφέρθηκαν δια θαλάσσης μέχρι τον Μόχλο και τοποθετήθηκαν περιμετρικά στο στηθαίο, στις γωνίες και στις έξι κολώνες που στήριζαν το θόλο. Πραγματικά εξάίρετο δείγμα εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής. Νέες εικόνες παραγγέλθηκαν στο Άγιο Όρος και τοποθετήθηκαν στο τέμπλο του ναού γύρω στο 1929. Έφτασαν επίσης στο λιμάνι του Μόχλου με πλοίο και μεταφέρθηκαν με τα χέρια στο χωριό από τον παλιό ημιονικό δρόμο, συσκευασμένες σε μεγάλα ξύλινα κιβώτια.

Η κατασκευή κράτησε πολλά χρόνια και η συνδρομή των συγχωριανών ήταν πολύπλευρη και πρωτόγνωρη. Μαθητής του δημοτικού παραβρέθηκα στη μεταφορά των εικόνων και θυμάμαι πως υπήρχαν ακόμη στην πρόσοψη της εκκλησίας οι σκαλοθυρίδες που στηρίζανε τις σκαλωσιές για το σοβάντισμα. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι πολύ πιθανόν και η παλιά με τα τρία κλίτη, να ήταν αφιερωμένη στα ίδια ιερά πρόσωπα τα οποία υπάρχουν σήμερα και στη νέα.

ΛΑΟΓΡ. «Υπήρχε, λέει η παράδοση, τα παλιά χρόνια, μια όμορφη Βενετή αρχοντοπούλα που από γεννησιμιού της ένα σαράκι κρυφό της κατάτρωγε τα σωθικά. Όσο περνούσε ο καιρός το κακό χειροτέρευε. Το χίλια - δυο ματζούνια και γιατρικά δεν ωφέλησαν σε τίποτα. Πήγε σε χαρτορίχτρες και μοιράρηδες και κάποιος από αυτούς προμάντεψε ότι μόλις αρχίζει να χτίζει μιαν εκκλησιά, θα γιατρευτεί. Όμως ποτέ να μην ξεχάσει πως όταν θα γίνουν τα θυρανοίξια* και ανάψουν τα κεριά, εκείνης η ζωή θα σβήσει... Δύσκολο το πράμα, σκέφτηκε, αλλά «της μιας ημέρας η ζωή αποκομό δεν έχει» όπως πίστευαν τότε πολλοί. Έδωσε αμέσως διαταγή στους μαστόρους να αρχίσουν όσο

γίνεται πιο γρήγορα. Πέρασαν πολλά τέρμενα και το έργο δεν έλεγε να πάρει τέλος. Κάποτε, φαίνεται πως βαρέθηκε ή κουράστηκε και παρακάλεσε να χτιστεί και η τελευταία πέτρα. Έτσι και έγινε. Και τα θυρανοίξια... με το θάνατό της, έδωσε ζωή σε μια καινούργια εκκλησιά. Ήταν η Παναγιά η Τρουλωτιανή!».

Παραμύθια θα μου πείτε. Ίσως, όμως το καθένα από αυτά κρύβει πάντα στο βάθος του και κάποιο συμβολισμό. Η λαϊκή μούσα, το πιο ασφαλές κριτήριο, θα τραγουδήσει αργότερα. «Ω! Παναγιά Τρουλωτιανή αφού 'σαι στο παπούρι, βλέπε μου την αγάπη μου κι ανάδου σου 'ναι πούρι».

Στην άλλη άκρη του χωριού προς Ν. και κοντά στο σημερινό τέρμα, μια άλλη βυζαντινή εκκλησούλα θα χτιστεί σαν βοηθητική της πρώτης. Το πιθανότερο είναι ότι τότε υπήρχαν δυο ενορίες και η δεύτερη προφανώς εξυπηρετούσε τους κατοίκους του Πέρα Χωριού. Ήταν μονόθολη και μονόκλιτη αφιερωμένη στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος – Χριστού που γιόρταζε στις 6 Αυγούστου (Αφέντης Χριστός, το όνομά της). Πότε χτίστηκε και από ποιόν, άγνωστο. Υπάρχει μόνο μια σχετική αναφορά στο περιод. Μύσων. Μιχ. Καταπότη τομ. Ε' σελ. 60 που λέει ότι η επέκταση της εκκλησίας του Χριστού προς Δ. και το νεκροταφείο με την εκκλησία του Αϊ Γιάννη, έγιναν με δωρεά του Χατζηγιάννη Φρισαλάκη από τα Μετόχια Τουρλωτής, που γ. το 1831 και πέθανε το 1914. Σημ. εδώ θα διαφωνήσω με τον σεβαστό ερευνητή επειδή πρόκειται μάλλον για λάθος πληροφόρηση ή ερμηνεία. Στη μετώπη της εκκλησίας υπάρχει πράγματι δυσανάγνωστη επιγραφή εγχάρακτη: **(1838 ΤΙΕ15ΜΑΙΕΓΙΝΕΗ-ΟΙΚΟΔΟΑΓΙΑΜΕΤΑΜΟΡΦΟ)**. Όμως, αν πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο, λογικά δεν στέκεται να γεννήθηκε το 1831 και σε ηλικία μόλις επτά χρόνων, να γίνει Χατζής και να κάνει μια τέτοια δωρεά. Υποθέτω ότι πρόκειται για τον πατέρα του που πρέπει να γεννήθηκε την ίδια εποχή με το γνωστό θαλασσομάχο Βογιατζόπαπα (φέρεται γεννημένος το 1795 στον Αϊ Αντώνη). (ορ. φωτ. 1, 2, 3, 4, και 5, 6). Οι φωτ. 5 και 6 αναφέρονται σε εικόνες του τέμπλου.

- **Νεκροταφείο:** Βρίσκεται 150 μ. περίπου Ν. με μian εκκλησούλα αφιερωμένη στην αποτομή της κεφαλής Ιωάννου του Προδρόμου (29 Αυγούστου). Η επιλογή του χώρου δεν ήταν εντελώς τυχαία αλλά πιθανόν στο σημείο αυτό να υπήρχε και παλιότερα κάποια όχι συστηματικά οργανωμένη ταφή νεκρών.

Κατά το έτος 1960 - 1965 έγινε μια σοβαρή προσπάθεια από μερικούς που αντιμετώπιζαν το θέμα από μια διαφορετική σκοπιά με μακρόχρονη προοπτική, να μεταφερθεί το νεκροταφείο σε άλλη θέση για λόγους αισθητικής, χωροταξικής αλλά και υγιεινής το περισσότερο. Ο τότε ιερέας της ενορίας παπά - Γιώργης Χατζηνάκης και ελάχιστοι υπερβολικά θρησκόληπτοι, αντέδρασαν έντονα και τελικά ματαιώθηκε. Ας ελπίσουμε σήμερα που ο κόμπος έφτασε στο χτένι και σπίτια χτίστηκαν σε απόσταση αναπνοής... να βρεθεί έστω και αργά κάποια σωστή λύση.

- **Δημοτικό Σχολείο:** Στον ευρύχωρο περίβολο του φρουρίου και στα ερείπια του πύργου της Ν. πλευράς, εγκαταστάθηκε και λειτούργησε το πρώτο δημοτικό σχολείο Τουρλωτής το 1846. Στη θέση του υπάρχει σήμερα το νέο κτήριο του γυμνασίου και το μνημείο των πεσόντων κατά τους τελευταίους απελευθερωτικούς αγώνες. (ορ. περ. Μύσων, Μιχ. Καταπότη, τόμ. Ε' σελ. 52 και ΣΤ' σελ. 46). Οι συνθήκες λειτουργίας του τα επόμενα χρόνια δεν ερευνήθηκαν. Επί Κρητικής πολιτείας ιδρύεται για πρώτη φορά αργότερα ως: 1ξ αρρ. και 1ξ παρθεναγωγείο (11/87 από 7-10-1899) και ένα χρόνο αργότερα μετατρέπεται σε μικτό 2ξ με διευθυντή, ίσως τον δάσκαλο Γεωργ. Ι. Οικονομάκη. Από το 1926 και μετά το σχολείο στεγάζεται σε διάφορα σπίτια του χωριού (των Αγγελάκηδων – του Ηλία Κασωτάκη - του Τσαγκαρομιχάλη- του Χαραλαμπογιάννη στο Σελί) και τελικά το 1930 εγκαινιάζεται το νέο κτήριο στο χώρο που υπάρχει σήμερα.

ΛΑΟΓΡ. Στο παλιό σχολείο κοιμόταν ένας ξένος δάσκαλος γιατί δεν είχε σπίτι να μείνει. Όμως είχε πάντα το νου του γιατί λέγανε, ότι στη διπλανή πάντα κλειστή αποθήκη, κυκλοφορούσαν τότε - τότε φαντάσματα... Υπήρχαν εκεί διάφορα περίεργα σύνεργα, σπασμένα κράνη, σκουριασμένα σπαθιά και μερικές νεκροκεφαλές πεταμένες κάτω από ένα πελώριο ανηφορά (καπνοδόχο) που ήταν δυνατό να χωρέσουν δυο και τρεις άνθρωποι. Πολλές φορές μάλιστα η αποθήκη αυτή, αραχνιασμένη, πνιγμένη στη σκόνη και σκοτεινή, χρησίμευε για μερικούς ατίθασους και ζωηρούς

μαθητές ως φυλακή για μερικές ώρες...

Μια νύχτα στον ύπνο του, ένωσε κάτι βαρύ και μαλλιαρό να πέφτει πάνω του. Τινάχτηκε όρθιος ξετρουμισμένος, άναψε ένα κερί και τι να δει; Ένα μικρό κατσικάκι ανήσυχο και φοβισμένο να στέκεται στην άκρη του κρεβατιού. Φαίνεται πως ήταν από τη γειτονιά (του Αλυσίμαχου ή του Χυλομιχάλη) και καθώς έπαιζε στην αυλή τρύπωσε από την ανοιχτή πόρτα και κλείστηκε μέσα κατά λάθος. Όταν όμως νύχτωσε, στην αγωνία του για να φύγει... άρχισε να πηδοκοπά και με ένα μεγάλο σάλτο βρέθηκε στην πλάτη του δασκάλου!

- **Γειτονιές και τοπων.** γύρω και μέσα: Οι κάτοικοι σκορπισμένοι σε διάφορους μικρό - συνοικισμούς τα πολύ παλιά χρόνια, συγκεντρώθηκαν σε ένα κεντρικό χωριό, άγνωστο πότε, που διατήρησε το ίδιο όνομα αλλά χωριζόταν σε δυο μικρότερα, το Πέρα χωριό προς Α. και το υπόλοιπο προς Δ. το οποίο δεν είχε ιδιαίτερο όνομα. Ενδεικτικά θα σημειώσουμε:

- **Πίσω Βρύση:** Πετρόχτιστη δεξαμενή με λιγιστό πηγαίο νερό που χρησίμευε για ύδρευση και το περίσσευμα διοχετευόταν με καράβους ή αηγούς σε διπλανούς λαχανόκηπους.

- **Πρίνος, ο:** Πανύψηλο αιωνόβιο δέντρο, λίγο πιο κάτω από το σπίτι του Βασιλ. Ε. Βογιατζή. Σήμερα δεν υπάρχει.

- **Σόχωρο, το:** Επίπεδος χώρος – αμπέλι, ανάμεσα στους δύο οικισμούς - ιδ. Μιχ. Ε. Παπαδάκη ή Σκορδίλη. Σήμερα έχει μετατραπεί σε αθλητικό γήπεδο.

- **Στους αζογύρους:** αρχ. λ. αζόγυρος, ο. Φυτό που το φύλλωμά του αναδίδει έντονη δυσσομία και δεν το προτιμούσε για τροφή κανένα ζώο. Πίστευαν πολλοί, πως ο Ιούδας κρεμάστηκε από αυτό. Είναι παράγωγο του ρ. όζω. Στην περιοχή αυτή κοντά στο σπίτι του γέρο- Σπυριδάκη (Γεωργ. Σπ. Τσιβιδάκη) υπήρχαν πολλά τέτοια φυτά. Σήμερα η οικοπεδοποίηση τα εξαφάνισε.

- **Καμίνι, το:** Παλιό ασβεστοκάμινο Β. Α. του νεκροταφείου κοντά στο σημερινό οίκημα του ΟΤΕ.

- **Πλατανάκι, το:** Γειτονιά που πήρε το όνομά της από ένα μικρό πλάτανο που βρισκόταν πριν το 1900 σε μια πλατεούλα, δίπλα στο σπίτι του Γεωργ. Μπαγορδάκη (ιδ. σημ. Νικολ. Τσαγκαράκης) και το σιδηρουργείο του Ιωάν. Κουκουρογιαννάκη. Τη θέση του έχει πάρει σήμερα μια μουριά.

- **Τέρμα, το:** Μεγάλη πλατεία ανάμεσα στο νεκροταφείο, το φούρνο και το παλιό ελαιοτριβείο - αλευρόμυλο του Νίκου του Χατζή (Νικολ. Χ. Μιχ. Παπαδάκη) που δημιουργήθηκε με τη διάνοιξη του εθνικού δρόμου. Ως εκεί έφταναν τα αυτοκίνητα γύρω στο 1937, πριν τη σύνδεσή του με το Σκινოსέλι ένα χρόνο αργότερα.

- **Στου Μαυραγάνου:** Τοποθεσία Ν. του νεκροταφείου όπου υπήρχαν αλώνι και μάντρα (χειμερινό ποιμνιοστάσιο) του Αγγελομιχάλη (Μιχ. Χ. Κωστ. Αγγελάκη). Στα γύρω χωράφια πριν φυτευτούν οι ελιές, έσπερναν στάρι της ποικιλίας «μαυράγανο» από όπου και το τοπων.

- **Κερατίδι, το:** Ο κεντρικός δρόμος - πλατεία που άρχιζε από το καφενείο του γέρο - Δημήτρη (ταχυδρομείο σήμερα) συνέχιζε ως το καφενείο του Βοβατζογιάννη, διασταύρωση προς την εκκλησία και το Σελί, και έφτανε ως τα σπίτια του Μοναχογιού (Εμμ. Κουρουπάκη, παλιό ταχυδρομείο)

και Ηλία Κασωτάκη (παλιό σχολείο). Ήταν το κοσμικό κέντρο του χωριού. αβεβ. ετυμ. Ίσως να έχει σχέση με κάποια μικρή χαρουπιά που κάποτε υπήρχε σε αυτό το χώρο, μεσν. λ. κερατιά – κερατίδιο και κερατίδι.

- **Πετράς, ο:** Περιοχή στις παρυφές του χωριού, με ελιές, συκιές, αμυγδαλιές κ.ά. αβεβ. ετυμ. Ίσως από το Πέτρος ή από το γεγονός ότι υπήρχαν πολλές πέτρες.

- **Στον Πουλιάτο, ο:** Άγωνα, άδεντρη και απομονωμένη περιοχή, αγν. ιδιοκτ. προς τα Ν. Δ. και κάτω από τα σπίτια των Μιχ. Γ. Παπαδάκη - Εμμαν. Συλλιγάρδου (κληρονόμοι του) και του

Εμμαν. Κουκουράκη ή Πιτσιρόλη (κληρονόμοι του). Πριν ακόμη πενήντα χρόνια, χρησίμευε ως χώρος που πετούσαν άταφα πτώματα ζώων και πουλερικών (μουλάρια, γαϊδάρους, αιγοπρόβατα, γάτες, σκύλους, όρνιθες κ.ά.) και μαζί τους πλήθος από άχρηστα αντικείμενα. Την παραπέρα δουλειά αναλάμβαναν ο χρόνος και οι κανιαβοί. αβεβ. ετυμ. Υπάρχει υποψία μήπως οφείλεται στις λ. πουλί – κάτω και μεταφ. πουλί πεταμένο.

- **Σελί ή Κεντράκι:** ετυμ. διάσελο - πέραςμα, γειτονιά. Ήταν ένας περιορισμένος ελεύθερος χώρος, στη Β. είσοδο του χωριού και στην αρχή του δρόμου προς Βρύση - Πλακάλωνα - Μόχλο, μπροστά από το σπίτι του Κωνστ. Μιχ. Αγγελάκη. Σε κάποιο σημείο υπήρχε μέχρι τις μέρες μας, μια μικρή αγριελιά κεντρισμένη από όπου και το δεύτερο συνθετικό του τοπων. κεντρί - κεντράκι.

- **Χαράκι, το:** Μεγάλος βράχος που από την φύση του ήταν κατάλληλο κάθισμα για να γίνεται εκεί και γύρω, το παραδοσιακό γειτόνεμα. Βρισκόταν στη γωνιά του σπιτιού της Βενετσάνας συζ. Εμμ. Κακουράκη και απέναντι από το πατρικό της (Γλεζομιχάλης, ιδ. σήμ. ο Θεοδ. Ιωαννίδης).

- **Κοπράνι, το:** Δρόμος - γειτονιά, γύρω από τον παλιό φούρνο του Εμμαν. Χατζηνάκη, πατέρα του παπά - Γιωργάκη και τα σπίτια των Εμμαν. Μετζογιαννάκη (Λεντή το παρ.) Εμμαν. Π. Χυλάκη και Ορφανομιχάλη (Χάρος το παρ.). Στο τέλος, του Συμιακοκωνσταντή και Γεωργ. Κουρουπάκη, από όπου και η δεύτερη Β. είσοδος του χωριού.

- **Πετρούνι, το:** Πετροκοπιό - λατομείο ή χώρος όπου υπήρχαν πέτρες κατάλληλες για χτίσιμο. Ήταν μια περιοχή άγωνα πάνω από το σπίτι του Εμμαν. Μηλιαρά, (αξιωμ. της Κρητικής χωρ/κής) όπου στεγαζόταν και ο σταθμός χωρ/κής γύρω στο 1940.

- **Πλάκα, η:** Ελεύθερος χώρος - γειτονιά, κάτω από τη Β. Α. πλευρά της εκκλησίας της Παναγίας. Γύρω τα σπίτια των Μετζαντωνάκηδων (Βασιλ. Μετζαντωνάκη γεν. το 1870 και των κληρονόμων του (Γεωργ. Μ. Ορφανάκη και Σάββα Ε. Κουκουράκη), του Εμμαν. Ι. Μετζάκη ή διανομέα, του Ασκορδαλογιάννη και του Νικολ. Μακρυνάκη. Το τοπων. οφείλεται σε μια μεγάλη πλάκα (επίπεδη πέτρα) που υπήρχε στο ξέφωτο, με μια υπέροχη θέα προς τη θάλασσα.

- **Μηλολιά, η:** Γειτονιά που πήρε το όνομα από ένα δέντρο μιας ποικιλίας ελιάς με καρπούς μεγάλους σαν μικρά μήλα. Βρισκόταν σε χαμηλότερο επίπεδο από την προηγούμενη της Πλάκας και η αρχή της ήταν στον **πόρο** (είσοδος) στη γωνιά του σπιτιού του Γιάννη Μακρυνάκη ή Μελέκου που πέρασε αργότερα στην κατοχή της κόρης του Μαρίας του Πόρου, το παρανόμι της. Η αδελφή της Πιπίνα ήταν το πρώτο παιδί που βαφτίστηκε στη νέα εκκλησία της Παναγίας. Ακολουθούσαν τα σπίτια του Βασιλ. Σολιδάκη ή Συμιακοβασίλη, Ματθαίου Σολιδάκη, Μιχ. Γ. Μετζαντωνάκη ή Κουφού και του Μιχ. Βογιατζή ή Μανουσάκη.

- **Τριόδι, το:** ετυμ. αρχ. λ. Τριόδος, μτγν. το υποκοριστικό Τριόδιον και Τριόδι, όπου διασταυρώνονται τρεις δρόμοι - τρίστατο. Ήταν μια μικρή πλατεία μπροστά στην κύρια είσοδο της εκκλησίας της Παναγίας όπου πράγματι ήταν η διασταύρωση όχι τριών αλλά τεσσάρων δρόμων. Γύρω τα σπίτια των Ιωάν. Κωστ. Παπαδάκη, γλυκολεμονιά το παραν. του, Εμμαν. Ν. Πασχάλη, γ. το 1872, σφουγγαρά, που η καταγωγή των προγόνων του ήταν από τα νησιά και Νικολ. Γεωργ. Πασχαλάκη γ. το 1881, προοδευτικού αγρότη.

Ανατολική πλευρά

- **Κοινοπόταμος:** Ο χειμάρρος Ποροφάραγγο που από το λατομείο Μαρκάκη - γέφυρα Μυρσίνης και μετά - συνεχίζεται με το όνομα Κοινοπόταμος και φτάνει ως τη θάλασσα στις Κάτω Λιναρές. Αποτελεί τα γεωγραφικά όρια μεταξύ των δημοτικών διαμερισμάτων Τουρλωτής - Μυρσίνης.

Ετυμ. Ο γιατρός Μιχ. Καταπότης στο περιοδ. Μύσων, διατυπώνει την υποψία ότι το όνομά του είναι Κινοπόταμος ή Κηνοπόταμος (ποταμός της Καινούς = Κηνούς). Η Καινώ, μια από τις εκατόν πόλεις της Μινωϊκής Κρήτης, υποθέτει ότι ταυτίζεται με τον αρχαιολογικό χώρο Καστρί όπως αναφέρεται στην προηγ. παράγρ. 9. Θα ήταν κάπως παρακινδυνευμένο να υιοθετηθεί αυτή η άποψη καθώς και ο ίδιος παραδέχεται ότι δεν υπάρχει μέχρι στιγμής κανένα ισχυρό στοιχείο που να δικαιολογεί κάτι τέτοιο. Εγώ θα συμφωνούσα με την εξής πιο απλή ερμηνεία: Πλήθος ιστορικών στοιχείων, μαρτυ-

ριών και τοπων. στη γύρω περιοχή, αποδεικνύουν ότι από την α΄ βυζαντινή περίοδο, ενετική και τουρκική κατοχή μετά ως και πριν από 25 - 30 χρόνια περίπου, ο ποταμός αυτός είχε άφθονο νερό (χειμώνα - καλοκαίρι) και μπορούσε να αρδεύει όλες τις παρακείμενες καλλιεργούμενες εκτάσεις και από τις δυο πλευρές του ελεύθερα και χωρίς διατυπώσεις ή περιορισμούς, ίσως μόνο με κάποια σειρά προτεραιότητας. Εκτός όμως από αυτό τροφοδοτούσε με νερό τη λειτουργία πέντε - έξι νερόμυλων, σε όλο το μήκος της διαδρομής του χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα ή την άδεια κάποιας τοπικής αρχής. Πρέπει επομένως να θεωρήσουμε ότι ο ποταμός αυτός ήταν «κοινός» για όλους, με λογικό συμπέρασμα το σωστό όνομά του να είναι Κοινοπόταμος.

- **Κιμεράκι, το:** Πηγή με ελάχιστο τρεχούμενο νερό το οποίο διοχετεύετο σε μια πετρόχτιστη κρήνη με το πατροπαράδοτο κουτσουνάρι,* για να δροσίζει τους περαστικούς διαβάτες που πήγαιναν προς Ανεμοκρότη - Κορακιά - Μ. Μουλιανά και Κουκίστρες. Μετά τη διάνοιξη του εθνικού δρόμου το 1938 περίπου, τεράστιοι όγκοι από χώματα καταπλάκωσαν την ιστορική πηγή και το παλιό ημιονικό μονοπάτι εξαφανίστηκε.

- **Κοπανίστρες, οι:** αβεβ. ετυμ. Ίσως προέρχεται από τη λ. κόπανος και το ρ. κοπανίζω που σημαίνει στην τοπ. διάλ. χτυπάω, σπάζω, τρίβω κ.ά. ΦΡ. «Έπαθε του λιναριού τα πάθη». Μήπως στη συγκεκριμένη περιφέρεια καλλιεργούσαν παλιότερα και λινάρι; Γιατί η επεξεργασία του απαιτούσε κατάλληλο χωράφι, όργωμα καλό, σπορά, θέρισμα, διαχωρισμό από το λιναρόσπορο, δέσιμο σε μικρές δέσμες, καθάρισμα από τα ζιζάνια, οχταήμερη παραμονή σε τρεχούμενο νερό για να μουλιάσει, κοπάνισμα, ξεσπάθισμα στην ξυλογαϊδάρα (ειδικό τρίποδο ξύλο που στην κορφή του το σπάθιζαν με κατάλληλο ξύλινο εργαλείο, τη σπάθη, για να καθαρίσουν οι κλωστές - ίνες), διαχωρισμό σε μπούκλες ή κούκλες, κλώσιμο (γένεψιμο) στη ρόκα, την ανέμη, τον άρδαχτο, τύλιγμα στα μασούρια και τοποθέτηση στις σαίτες, για να καταλήξει στο αργαστήρι από όπου θα βγει ένα όμορφο, λεπτό, δροσερό καλοκαιρινό ύφασμα.

- **Στ' Αγιοταφίτικα ή στου Λέχο:** Περιοχή με αιωνόβιες ελιές, κήπους, άγρια και ήμερα δέντρα που κάποτε ανήκε στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων (Παναγίου Τάφου) από όπου και το α΄ συνθ. του τοπων.

ΙΣΤΟΡ. Για αυτή την περιοχή και μερικές άλλες, κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας ίσχυε ειδικό καθεστώς. Τα εκμίσθωναν σε ιδιώτες οι οποίοι πλήρωναν ένα ενοίκιο έως και 50% επί της παραγωγής κυρίως λαδιού, επειδή τα υπόλοιπα προϊόντα ήταν ασήμαντα. Η συμφωνία ίσχυε για μια δεκαετία ή κάτι λιγότερο και η παραγόμενη ποσότητα κάθε χρόνο, ανάλογα με την περίπτωση, παραδινόταν στον εκάστοτε αντιπρόσωπο του Πατριαρχείου, ο οποίος μπορούσε να είναι ο ιερέας της περιοχής ή οποιοσδήποτε άλλος.

Για ένα χρονικό διάστημα παρουσιαζόταν ως ενοικιαστής, ο Εμμαν. Χριστοδ. Κουκουράκης ή Μαστρομανώλης, γ. το 1866. Αργότερα, ο ίδιος κράτησε ένα μικρό κομμάτι και το υπόλοιπο εξαγοράστηκε από τον Εμμαν. Γ. Παπαδομιχελάκη ή Τζουανομανώλη, γ. το 1874.

ΛΑΟΓΡ. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ένα αξιοσημείωτο ανέκδοτο: Τον πρώτο καιρό ο νέος ιδ. φύτεψε μια πεζούλα με μπιστόνι (άνυδρα) κι άλλα λαχανικά. Το παρθένο έδαφος βοήθησε ώστε να γίνουν τεράστια πεπόνια και καρπούζια. Δυο διάβολο - γειτονάκια, παιδιά του διπλανού ιδ. Εμμαν. Παπαδάκη (ο Γιάννης και ο Μιχάλης τση Δεσποινιάς τ' Αντώνη), φαίνεται πως έβαλαν στο μάτι τα πεντανόστιμα και δυσεύρετα φρούτα κι αποφάσισαν να δράσουν μόλις σκοτεινίαζε. Για κακή τους τύχη όμως, μόλις είχαν κόψει και προσπαθούσαν να σηκώσουν το πιο μεγάλο καρπούζι, φάνηκε να πλησιάζει τρεμοσβήνοντας ένα φως από φενέρι (παλιό φανάρι). Ποιος άλλος μπορούσε να 'ναι τέτοια ώρα παρά ο Τζουανομανώλης; Φοβήθηκαν βέβαια, μα δεν το 'βαλαν κάτω και για να τον τρομοκρατήσουν, συνηθισμένο τέχνασμα εκείνη την εποχή, άρχισαν με άγριες μακρόσυρτες κραυγές να μιμούνται, υποτίθεται, τα τελώνια... Το κόλπο είχε κεραυνοβόλο αποτέλεσμα. Ο γέρος με τα πολλά χρόνια στην πλάτη, πέταξε το φενέρι κατά γης, ανασκούμπωσε την καμιζόλα* του και έγινε άφαντος. Την άλλη μέρα, συνάντησε τους νεαρούς δράστες στο χωριό και για να δικαιολογήσει τα αδικαιολόγητα είπε: «Σκαρφίστηκα* ωρέ τζαναμπέτηδες πως ήταν η αφεντιά σας, μα έχετε χάρη που

σκέφτηκα πως είστε κοπέλια και κοπελίστικα θα 'ναι και τα φερσίματά σας».

Ως προς το δεύτερο μέρος του τοπων. στου Λέχο, πιθανολογείται ότι προέρχεται από το αρχ. λ. λόχη δηλ. δάσος με άγρια δέντρα, καταφύγιο πουλιών και αγρίων ζώων (ορ. λ. δάσος στο λεξ. Νέας Ελληνικής Γλώσσας Γ. Μπαμπινιώτη).

- **Του Μπροκάκη ο μύλος:** Νερόμυλος ιδ. Ιωάν. Μιχ. Ρειζάκη ή Μπροκάκη, του γνωστού μαντινιαδολόγου. Ήταν σε χρήση όπως και οι λοιποί, όσο υπήρχε άφθονο νερό λίγο πριν ή μετά την απελευθέρωση το 1945. Αργότερα με τη λειτουργία των νέων π/κ αλευρομύλων (Νικολ. Χ. Μιχ. Παπαδάκη, Κωστ. Κουρουπάκη ή Σπυρδακούλιου, στην Τουρλωτή και Νικ. Πασχαλάκη στη Σφάκα) αχρηστεύθηκαν.

- **Στον Όρνια, ο:** Δέντρο αρσενικής συκιάς που οι καρποί της μια ορισμένη εποχή γεννούσαν... μικροσκοπικά έντομα τα οποία με τη σειρά τους και την κατάλληλη τεχνική, γονιμοποιούσαν μερικές άλλες ποικιλίες σύκων. Βρισκόταν στις όχθες του ποταμού, μαζί με θεόρατες καρυδιές, πανύψηλα πλατάνια φορτωμένα με `πωρικά σταφύλια (είδος φράουλας), κισσούς και φτέρες που οι ρίζες τους δροσίζονταν στο γάργαρο νερό.

ΛΑΟΓΡ: Εκεί κοντά, λίγο πιο πάνω από το μύλο του Μπροκάκη και στη διασταύρωση με τον παλιό ημιονικό δρόμο προς τον Τσαγκαριανό και τ' Ανεμοκρότη, υπήρχε ένα ξέφωτο ανάμεσα σε πυκνά πλατάνια και ο κόσμος πίστευε ότι στην πανσέληνο χόρευαν και έπλυναν τα ρούχα τους ξωτικά και νεράιδες ντυμένες στα λευκά...

Μια φορά, και αυτό είναι μια αληθινή ιστορία, στην περίοδο της εχθρικής κατοχής γύρω στα 1942 – 1944 ένας νεαρός που κρατούσε στη μέση του κάποιο κακομπίστολο και πίστευε με τον τρόπο του, πως πρόσφερε πολύτιμες υπηρεσίες στην πατρίδα, όπως και πολλοί άλλοι, περνούσε από την περιοχή για μια μυστική αποστολή, υποτίθεται. Ήταν μεσάνυχτα και το φεγγάρι ολόγεμο. Σε μια στιγμή πήραν τα αυτιά του χτυπήματα από τον κόπανο που χρησιμοποιούσαν όταν έπλυναν τα ρούχα οι γυναίκες. Κοντοστάθηκε. Μπας και παράκουσε; Τίποτε. Πλησίασε πιο κοντά, παραμέρισε τα καλάμια και μια γυναίκα ντυμένη με μια μακριά πουκαμίσια,* άσπρη του φάνηκε, χτυπούσε με τον κόπανο και έπλυνε σε ένα κόλυμπο. «Ποια είσαι;» φώναξε. Καμιά απάντηση. Σήκωσε το όπλο και σημάδεψε. «Άλτ ή πυροβολώ». Τα ίδια. Εκείνη αμέριμνη ανεβοκατέβαζε τον κόπανο και χτυπούσε πάντα με τον ίδιο ρυθμό... Ψύχραιμος καθώς ήταν πάντα, το καλομελέτησε. Δεν υπάρχουν φαντάσματα τη σήμερον ημέρα, σκέφτηκε. Πλησίασε ακόμη πιο κοντά για να διαπιστώσει με κατάπληξη ότι η υποτιθέμενη νεράιδα, δεν ήταν άλλη από τη γρια συγχωριανή του, Μαρία Ν. Πασχαλάκη, Κατσαλή την έβρισκες. Κουφή, μισόστραβη, αγαθιάρια, με απέραντη αγάπη για τα παιδιά και όλο τον κόσμο, δεν είχε κανένα να τη βοηθήσει. Ζούσε ολομόναχη σε ένα δωματάκι, σωστή τρώγλη, απέναντι από τη φάμπρικα* του Γραμματικού και πλάι στην παραστιά ή στο κατώφλι της πόρτας, ανάλογα με τον καιρό, έλεγε παραμύθια χωρίς τέλος από το πρωί μέχρι το βράδυ σε μεγάλους και μικρούς. Λίγο λάδι για το λύχνο και ένα φτωχικό φαγητό, ελεημοσύνη από τους γείτονες και τους πονόψυχους περαστικούς, ήσαν τα μόνα πράγματα που την κρατούσαν στη ζωή. Καλοκαιριάτικα, αργά το απομεσήμερο, πήρε τον μπόγο με τα άπλυτα ρούχα στην πλάτη και κούτσα - κούτσα με τη διχαλόβεργα έφτασε στον Όρνια. Ξεχάστηκε, νυχτώθηκε και μεταμορφώθηκε σε ανάρρη νεράιδα στα μάτια και τη φαντασία του νυχτερινού περπατητή εκείνου του καιρού που από τότε δεν ξέχασε ποτέ το παρά λίγο θανάσιμο συναπάντημα με ένα ξωτικό! Λίγο παρακάτω,

- **Ρουκούνι, το:** Προέρχεται από τη λ. ρούκουνας υποκ. ρουκούνι, που σημαίνει πέτρα πελεκητή ή φυσική η οποία χρησίμευε στα θεμέλια και τις γωνίες διαφόρων πετροχτισμάτων. Από το σημείο αυτό περνούσε και ο παλιός ημιονικός δρόμος Γκαλαγκά - Κεφαλοβρύση της Μυρσίνης.

- **Βασαρμόνερο, το:** Βάσαρμο, στην τοπ. διάλ. σημαίνει βάσαλμο - βασαλμόχορτο - σπαθόχορτο ή βότανο του Αϊ Γιάννη. (Hypericum - perforatum). BOTAN. Υδροχαρές φυτό που χρησιμοποιείται ως θεραπευτικό αφένχημα που περιέχει υπερικίνη, φλαβονοειδή, ξανθόλες, φαινολικά οξέα και αιθέρια έλαια. Το 1997 στις Η.Π.Α. χρησιμοποιήθηκε το εναλλακτικό prozak (Ladose) για την ήπια κατάθλιψη.

- **Δάσος των Παπαδιανών:** Συνέχεια του προαν. τοπων. Λέχο. Ήταν μια δασώδης έκταση κυρίως από άγρια βλάστηση, αιωνόβιους πρίνους κ.ά. η οποία ανήκε στην κυριότητα της μεγάλης οικογένειας των Παπαδιανών - Σκορδίληδων της Τουρλωτής. Πιθανολογείται ότι πρώτος ιδ. πρέπει να ήταν ο παπά - Εμμαν. Ιωάν. Παπαδάκης ή Σκορδίλης (γύρω στο 1800) κι αργότερα ο γιος του παπά - Ιωάν. Παπαδάκης, διάδοχός του σε μια από τις δύο ενορίες του χωριού (ίσως ήταν δύο). Υπολείμματα του δάσους υπάρχουν μέχρι και σήμερα γιατί τα περισσότερα δέντρα κατάστρεψε η παράνομη υλοτομία.

- **Στην Κατσάφρα, η:** Στις Β. Α. παρυφές του χωριού μια περιοχή που στο ψηλότερο σημείο ήταν πετρώδης αποψιλωμένη και άγονη. Χαμηλότερα υπήρχαν αιωνόβιες ελιές, συκίες, αμυγδαλιές κ.ά. Προφανώς προέρχεται από τη λ. **κατσιφάρφαλα** στην τοπικ. διάλ. που σημαίνει κουζινικά ή διάφορα άλλα αντικείμενα πολλαπλών χρήσεων που βρίσκονταν στην αποθήκη του σπιτιού. Όταν για οποιοδήποτε λόγο δεν ήταν χρησιμοποιήσιμα πια, τα πετούσαν σε αυτό το σημείο που ήταν εύκολο και κοντινό. Σίγουρα δεν τους απασχολούσαν και πολύ θέματα περιβάλλοντος, χωροταξίας ή υγιεινής, όπως και στην περίπτωση του προαν. τοπων. Πουλιτάτο.

- **Στον Αντελικό, ο:** αβεβ. ετυμ. μάλλον πρόκειται για ενετ. λ. Είναι μια περιοχή στις Α. παρυφές του χωριού κάτω από την Πίσω Βρύση, κατάφυτη από ελιές, συκίες, αμυγδαλιές, απιδιές κ.ά. Από 'κει περνούσε και ο παλιός ημιονικός δρόμος προς Μόγλο.

- **Στου Χριστοδουλάκη τ' αλώνι:** Υπήρχε αλώνι που σήμερα εξαφανίστηκε, στη διασταύρωση των ημιονικών δρόμων Γιαλού - Μόγλου και Μαστρομανώλη ο μύλος. Άγν. ο ιδ.

ΛΑΟΓΡ. Πολλοί πίστευαν ότι τα πολύ παλιά χρόνια, κυκλοφορούσαν τη νύχτα φαντάσματα και χόρευαν νεράιδες. Μερικοί περαστικοί που σύρθηκαν στο χορό και στο ξέφρενο γλέντι άθελά τους, έχασαν τη φωνή και τα λογικά τους για μερικές μέρες. «Ηκραξ' ο πρώτος πετεινός;» ρωτούσαν. Ναι. «Ο χορός να μην σκολάσει»... «Ηκραξ' ο δεύτερος;» (σημάδι πως ξημέρωνε) Ναι. Τότε εξαφανίζονταν σαν καπνός...

- **Χάρακας, ο:** Μεγάλη μεμονωμένη πέτρα, χαράκι.

- **Στους Αμιρούς:** αγν. ετυμ. Χωριό με το όνομα Αμιράς, βρίσκεται και στην περιοχή Βιάννου. Η συνηθισμένη χλωρίδα.

- **Ο μύλος του Μαστρομανώλη:** Ο δεύτερος νερόμυλος στην κοίτη του ποταμού. Ιδ. ο Εμμαν. Χριστοδούλου Κουκουράκης ή Μαστρομανώλης. Στη γύρω περιοχή υπάρχουν κήποι με ξυνόδεντρα, βερικοκιές, ροδακινιές, δεσπολιές,* τζανεριές και λαχανικά.

- **Ο μύλος του Περάκη:** Συνιδιοκτήτες οι οικογ. Εμμ. Περάκη και Εμμαν. Παπαδάκη (τσ' Αριστείδαινας). Ερειπωμένος. Οι ίδιες καλλιέργειες.

- **Στο Βρωμονερό:** Στην υπερκείμενη περιφέρεια, οι ίδιες καλλιέργειες εξυπηρετούμενες από ελάχιστο πηγαίο νερό, αμφιβόλου ποιότητας, βρώμικο από το βούρκο που κάλυπτε τη μικρή δεξαμενή καθώς ξεχειλίζει χειμώνα-καλοκαίρι.

- **Στην κυλιστρά, η:** Επίπεδη επιφάνεια στην κορυφή του λόφου από όπου περνούσε ο ημιονικός δρόμος προς τον Γιαλό και τον Μόγλο. Σε κάποιο σημείο υπήρχε κατάλληλος χώρος χωρίς πέτρες και τα συμπαθητικά γαϊδουράκια μπορούσαν άνετα «να κυλιστούν» και να κάνουν τη συνηθισμένη γυμναστική τους. Γύρω ελιές.

- **Στα Πλακάλωνα, τα:** Περιοχή προς Β. όπου υπήρχαν αλώνια στρωμένα με πλάκες για να εξυπηρετούν την καλλιέργεια δημητριακών. Υπήρχαν επίσης ελιές, συκίες και αμπέλια. Ανάμεσα σε αυτούς τους καλλιεργημένους αγρούς και στη γύρω χορτολιβαδική έκταση - λόγω της φύσεως του εδάφους (λευκός άργιλος ή άσπρουγας στην τοπ. διάλ.) - είχαν εντοπισθεί κατά το παρελθόν πολλοί θολωτοί τάφοι μινωϊκής περιόδου με αξιόλογα κτερίσματα. Οι περισσότεροι είχαν συληθεί και τα ελάχιστα που είχαν απομείνει, συγκεντρώθηκαν κακίη - κακώς... και παραδόθηκαν στο Μουσείο Σητείας από άτομα που είχαν κάποια εμπειρία αλλά μόνο αρχαιολόγοι δεν μπορούσαν να χαρακτηρισθούν. Σήμερα υπάρχει ακόμη πλούσιο αρχαιολογικό υλικό, αλλά ποτέ δεν έγιναν συστηματικές ανασκαφές.

- **Βιτσιλομούρι, το:** Φαλακρός λοφίσκος που σύχναζε και κατόπτευε για να εντοπίσει τη λεία της, η Βιτσίλα (ο αϊτός των κρητικών βουνών), από όπου και το τοπων. Στην παρυφή του χαμηλότερα, σύγχρονη αγροικία του Εμμαν. Δ. Παπαδάκη.
- **Στου Κοντομανώλη:** άγν. ο πρώτος ιδ. τελευταίος ο Νικόλ. Γ. Τσαγκαράκης ή Χειμώνας ο οποίος έχτισε και μια σύγχρονη αγροικία με δύο δωμάτια.
- **Βόλακας, ο:** Μοναχικός πελώριος βράχος. Δίπλα του, δυο σύγχρονες αγροικίες ιδ. Εμμαν. Μιχ. Μετζογιαννάκη.
- **Πάνω Λιναρές, οι:** Ένα σημείο του ποταμού, όπου γίνονταν οι μπουγάδες του χωριού και πέτρωναν το λινάρι στο νερό για να μουσκέψει οκτώ ολόκληρες μέρες. Από 'κει και το τοπων. Δίπλα του, ο **νερόμυλος του Μετζογιαννάκη Εμμαν.** γυναίκα του η Αννιά. Ερειπωμένος.
- **Κάτω Λιναρές, οι:** Περβόλια με δεσπολιές, αμπέλια, ξυνόδεντρα, λαχανικά κ.ά. Εδώ και ο τελευταίος **νερόμυλος του Παπαδόπουλου** ιδ. Παπαδάκη Εμμαν. από τη Μυρσίνη, κόρη του η Πιπίνα Καραγιαννάκη. Σήμερα δεν διακρίνονται ούτε τα ερείπιά του. Πιο κάτω, οι εκβολές του ποταμού στη θάλασσα όπου και τα όρια των δύο δημοτικών διαμερισμάτων.

Δυτική πλευρά

- **Στου Δρυμού, ο:** ετυμ. αρχ. λ. δρυμός - δάσος από δρυς (βελανιδιές), γενικότερα πυκνή δασωμένη έκταση και **Δρίμες**, οι αφέντρες των πηγών που λούζονταν ολόγυμνες στα δροσερά νερά, σεργιάνιζαν ανέμελες στις καταπράσινες λόγχμες με τα αραχνούφанта πέπλα τους και σύμφωνα με τις λαϊκές δοξασίες, μπορούσαν να κάνουν κακό κατά το πρώτο εξαήμερο του Αυγούστου σε κείνους που έρχονταν σε επαφή με το νερό... Είναι μια περιοχή που πριν 20 - 30 χρόνια, ήταν κατάφυτη από δεσπολιές κυρίως αλλά και διάφορα σποροφόρα δέντρα, με μια πηγή που έτρεχε ελάχιστο νερό. Σήμερα στέρεψε, οι καλλιέργειες έχουν εγκαταλειφθεί και τα φαντάσματα που κυκλοφορούσαν τις μέρες και τις νύχτες χάθηκαν και αυτά....
- **Στην ανεράιδα, η:** ετυμ. αρχ. λ. νηρηίς, καθεμία από τις πενήντα κόρες του Νηρέα και της Δωρίδος που ήσαν νύμφες, η λ. υπάρχει μέχρι και σήμερα ως νεράιδα. Η θέση αυτή βρίσκεται λίγο πιο κάτω από την έξοδο του κεντρικού ποταμού (Κουδουμή) ο οποίος θα συνεχιστεί με διάφορα ονόματα ως τη θάλασσα. Έτρεχε άφθονο νερό και δάσος από πλατάνια, πικροδάφνες και άγρια βλάστηση δημιουργούσαν την ψευδαίσθηση τα παλιά χρόνια, ότι στη θέση αυτή κυκλοφορούσαν φαντάσματα και 'ζωτικά. Ατέλειωτες ιστορίες για τελώνια και νεράιδες έφτασαν μέχρι τις μέρες μας, μόνο που το ποτάμι στέρεψε και τα πλατάνια δεν ξέρω αν υπάρχουν ακόμη.
- **Κυμέλα, η:** αβεβ. ετυμ. πιθανολογείται ότι προέρχεται από την αρχ. λ. θυμέλη που στη βυζαντ. περίοδο ίσως έγινε θυμέλα και κυμέλα σήμερα. Σήμαινε γενικά βωμός, θυσιαστήριο και ειδικά τόπος λατρείας του Διονύσου. Η θεότητα αυτή παρουσιάστηκε αρχικά με το προελληνικό θεονύμιο **Παν**, προστάτης των ποιμνίων, με πόδια, κέρατα και γένια τράγου που ενσάρκωνε την γενετήσια δύναμη της ζωής. Αργότερα πήρε το όνομα Διόνυσος ή Βάκχος, γιος του Δία και της Σεμέλης, θεός του γλεντιού, του κρασιού και της γονιμότητας. Στεφανωμένος με κλίματα αμπελιού φορτωμένα με σταφύλια, διάλεγε τόπους για να στήσει το γλέντι του, κοντά στην άγρια φύση και ανάμεσα σε δρυμούς, φαράγγια, γκρεμούς και ποτάμια. Αγαπημένη του συντροφιά οι σάτυροι με τους πληθωρικούς φαλλούς και οι ανάερες σαγηνευτικές νύμφες, οι δρίμες, νύσες, δρυάδες, φαιδρυάδες και νηρηίδες. Τα οργιαστικά τους ξεφαντώματα με κύμβαλα, αυλούς (θιαμπόλια στην τοπ. διάλ.) ασκαύλους (ασκομαντούρες, τσαμπούνες), νταούλια, ντέφια και ταμπούρλα, κρατούσαν μέρες και νύχτες ατέλειωτες...

Η θέση αυτή, η Κυμέλα, είναι σήμερα ένας λοφίσκος με μιαν εκκλησιούλα τριγυρισμένη από αμυγδαλιές, ελιές, αγριοτζανεριές, θλιβερά απομεινάρια μιας εποχής που άφησε τη σφραγίδα της η ερημοποίηση. Είναι αφιερωμένη στη Ζωοδόχο Πηγή, την Παναγιά, την οποία οι πιστοί κοσμούσαν με πολλαπλά προσωνύμια (Γρηγορούσα, Βρεφοκρατούσα, Μυρτιδιώτισσα. Ελεούσα και τέλος Ζωοδόχο Πηγή, με το απαραίτητο αγίασμα δίπλα ή μέσα στην εκκλησία της)

Από τα πανάρχαια χρόνια η θεϊκή παρουσία ήταν έντονη. Επιβλητικό το τοπίο. Ένας κατα-

πράσινος λόφος πλάι στην έξοδο ορμητικού ποταμού. Δασωμένες οι κορφές ψηλότερα και απάτητα πλάγια. Πιο μέσα το φαράγγι του Κουδουμή με τις σκοτεινές σπηλιές και τα αγρίμια του. Διάσπαρτοι γκρεμοί με τις αίτοφωλιές και τους λούπηδες. Οι Κόκες, οι Λουπιές, ο Άσπρος εγκρεμός, το Καταλυμάτσι, το Κεφάλι, απέναντι το Καρονήσι (περιοχή Σφάκας) και στη μέση το Κουτσούρι, μοναδικός για την άγρια ομορφιά του γκρεμός (σχετ. τοπων. παρακάτω)

Τις όμορφες μέρες όταν βασίλευε απέραντη γαλήνη παντού, αχολογούσαν κουδούνια από κοπάδια που έβοσκαν ελεύθερα στο βαθύ ρουμάνι. Ήταν κουδούνια με διάφορα σχήματα και ονόματα που τα βρισκες στην τοπ. διάλ. τραγοσκλάβερα, σκλαβέρια, τσαφάρια ή χοχλιδάκια, καμπανέλια (μπρούτζινα) αρνολόγους, λέρια κ.ά. Όλα αυτά «τα σφύριζε» με καταπληκτική δεξιοτεχνία, ο μοναδικός στην περιφέρεια ειδικός... ο Αγγελομανώλης ο βοσκός, θείος μου. Με διάφορα σύνεργα κι ένα μικρό σφυράκι, κατάφερνε ύστερα από κοπιαστική και λεπτή διαδικασία να χαράξει με χτυπήματα ένα στεφάνι στο κάτω μέρος του κουδουνιού και να του δώσει μια γλυκιά, μελωδική φωνή...

Τριγύρω σε μια έκταση με διάμετρο δύο - τριών χλμ. έξι πηγές κελάρυζαν ασταμάτητα (Κεφάλι, Στέρνα, Δρυμύς, Στεφανιά, Πάνω και Κάτω Μοχώριο) και πέντε παραπόταμοι τροφοδοτούσαν με άφθονα νερά χειμώνα - καλοκαίρι, τον κεντρικό ποταμό, κοντά στην Ανεράιδα. Πού αλλού άραγε θα μπορούσε να βρεθεί πιο κατάλληλος χώρος για να στηθεί βωμός λατρείας στον τραγοπόδαρο θεό Διόνυσο και να του δώσουν το όνομα Θυμέλη;

- **Στη Στεφανιά, η:** ετυμ. αρχ. λ. στέφανον μγν. στεφάνιον -νι και -νιά. Το γνωστό από τις πολλαπλές χρήσεις και έννοιες πλέγμα από φυλλοφόρα κλαδιά και άνθη που στεφάνωναν τους ολυμπιονίκες. Αργότερα επικράτησε το έθιμο να ψάχνουν να βρουν το μαγιόξυλο και να πλέκουν στεφάνια από αγριολούλουδα την πρωτομαγιά που θα τα κρεμάσουν στην πόρτα του σπιτιού για γούρι. μτφ. επίσης σήμαινε το ψηλότερο σημείο μιας περιοχής (κορυφογραμμή-φρούδι ή φρούδι του βουνού). Σε τούτη τη θέση πράγματι μια σειρά από βράχους πλαισίωναν την κορυφή σαν φυσικό στεφάνι και στη βάση του, μια πανύψηλη μαυροσυκιά, αμυγδαλιές κ.ά. Πρώτος ιδ. παρουσιάζεται ο Μιχάλης τση Παπαδιάς (Μιχ. Ιωαν. Παπαδάκης). Από την άλλη μεριά, υπήρχε σε όλη την γύρω περιφέρεια πλούσια άγρια βλάστηση και ποικιλία από δέντρα, ελιές, αμπέλια και μερικά κηπούλια με λαχανικά, που τα υδροδοτούσε μια πηγή με ελάχιστο νερό. Την άνοιξη και την ανθοφορία, τζανεριές, αμπουρνοιές, κυδωνιές, αχλαδιές, βερικοκιές, ροδακινιές κ. ά. δημιουργούσαν την αίσθηση ενός επίγειου παράδεισου, μερικές μόνο εκατοντάδες μέτρα από το χωριό. Ήταν επομένως εύκολο να μαζέψουν λουλούδια για το στεφάνι της πρωτομαγιάς. Πιθανολογείται ότι το τοπων. έχει σχέση με μια από τις δυο περιπτώσεις.

- **Στη ρουσά ή πυργιολίκι,** στην τοπ. διάλ. Ήταν μια περιορισμένη έκταση με ερυθρό - αργιλώδη πετρώματα (κοκκινοχώματα) που τα παλιά χρόνια χρησίμευαν, για να κατασκευάσουν εξαρχής ή να συντηρήσουν τα δώματα, τα ρόδωσαν. Σειρά από υπομονετικά γαιδουράκια, φόρτωναν το ροδώχωμα για να το μεταφέρουν στο χώρο όπου μετά από κοπιαστική διαδικασία (ανακάτεμα με νερό και άχυρα) θα γινόταν ο αχερόπηλος, που με χίλια βάσανα θα στρωθεί πάνω στην καλαμένα στέγη του σπιτιού. Ακολουθούσε το κοπάνισμα με ειδικό κόπανο επί μια περίπου εβδομάδα, ανάλογα με τον καιρό, και η εργασία έπαιρνε τέλος. Στο καινούργιο δώμα δεν θα υπήρχαν σκασίματα- το άχυρο το έκανε σκληρό και ανθεκτικό - και δεν θα φύτευε κανένα φυτό επειδή το κοκκινόχωμα έχει μηδενική περιεκτικότητα σε ιχνοστοιχεία. ΓΕΩΛ. Λόγω της φύσεως των πετρωμάτων, σε περιόδους ισχυρών ή παρατεταμένων βροχοπτώσεων, το επιφανειακό στρώμα του εδάφους δεν είχε τη δυνατότητα να απορροφήσει όλη την ποσότητα του νερού, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται κατολισθήσεις. Σε κάποιο σημείο του ιδιόκτητου ελαιώνα μου, κληρονομιά από τον παππού, είχαν παρατηρηθεί από το μακρινό παρελθόν σποραδικές καθιζήσεις όπως και σε πολλές άλλες περιοχές. Όμως, λίγο πριν το 1985 σημειώθηκε ένα πρωτοφανές για τα ιστορικά χρονικά του χωριού μας φαινόμενο που θεωρήθηκε ενδιαφέρον για την ένταση και την έκτασή του. Μετά την διάνοιξη του νέου αγροτικού δρόμου που πέρασε διαγωνίως από τα χαμηλά, ακολουθώντας την πορεία του παλιού ημιονικού προς κάτω Μοχώριο - Αγ. Παρασκευή, εκατοντάδες τόνοι χώματος- λάσπης θα κατρακυλήσουν σε πλάτος μετώπου 35 - 40 και βάθος 25 - 30 μ. και θα καθίσουν κυριολεκτικά στην κοίτη του παρακείμενου

ρυσάκι. Μαζί τους θα συμπαρυσρθούν και οχτώ κουφαλολιές! (μεγάλης ηλικίας ελαιόδεντρα).

ΛΑΟΓΡ. Η λαϊκή θυμοσοφία θα δημιουργήσει και εδώ φανταστικά ή αληθινά επεισόδια, που θα εξακολουθήσουν να είναι ενδιαφέροντα ακόμη μέχρι και σήμερα: «Μια φορά, λένε, ο Γλεζογιάννης (Ιωάν. Εμμ. Γλεζιάκης) φόρτωσε το κακό - γαϊδουράκι του καταψόφου* και ξεκίνησε από το Μοχώριο για να γυρίσει στο χωριό. Σαν έφτασε στη Ρουσιά, το ζώο προσπάθησε να ξεπεράσει το γνωστό επικίνδυνο σημείο, μα θες από το βαρύ- φόρτωμα, θες από την ανημποριά και την αδυναμία, άρχισε να βουλιάζει σιγά - σιγά στα λασπόνερα. Το αφεντικό θέλησε να του δώσει κουράγιο με φωνές και παρακάλια, μα όσο εκείνο προσπαθούσε, τόσο πήγαινε και πιο βαθιά, ώσπου στο τέλος χώθηκε στη λάσπη ως την κοιλιά... Ο Γιάννης άμα είδε και από 'δε, αναγκάστηκε να ζητήσει βοήθεια. Πέντε - έξι χωριανοί έφτασαν επιτόπου και σηκωτό πέρασαν το φτωχό γαϊδουράκο στην απέναντι πλευρά...» Η ιστορία δεν έχει συνέχεια, αλλά όπως γνωρίζουμε από τα πανάρχαια χρόνια το συμπαθητικό τετράποδο ήταν βοηθός και αχώριστος φίλος του ανθρώπου, είχε όμως ένα κουσούρι, ήταν πεισματάρης κι είχε υπομονή γαϊδουρινή! Έτσι υποθέτω, πως αργά μεν αλλά ασφαλώς, θα έφτασε ως στο σταύλο που τον περίμενε πλούσιο φαγητό... Αν ήταν λίγο τυχερός, μια φούχτα κριθάρι ή ταϊ, αλλά το πιο συνηθισμένο ένα μάτσο σανό από βίκο, κουκιές, παπούλες ή μισή παχυνιά άχερο-κόντυλα.

- **Πάνω Μοχώριο, το:** Περιοχή με τα συνηθισμένα οπωροφόρα δέντρα, ελάχιστους λαχανόκηπους, μια θεόρατη καρυδιά που δεν υπάρχει πια, και πολλές γέρικες ελιές. Μερικές είχαν κορμούς που δεν τους αγκάλιαζαν ούτε τρεις άνδρες και χρειάζοταν μισή και περισσότερη μέρα για να ραβδιστούν. Είχαν διάφορα ονόματα στην τοπ. διάλ. όπως σηκωματαρές ή μπατικιαρές (μεμωνομένα μεγάλα δέντρα, συνήθως μέσα σε ξένη ιδιοκτησία, που τα έδιναν ως δώρο κατά τη βάφτιση παιδιών ή στους γάμους νέων ζευγαριών κ. ά. μπατίκι = δώρο λ. τουρκ.) - μουρατολιές - κουτσουρολιές και φραγκολιές. Από το τελευταίο όνομα, μπορεί να υποθέσει κανείς ότι τα δέντρα αυτά υπήρχαν από την εποχή της φραγκοκρατίας - ενετοκρατίας και ακόμη παλιότερα. Στο πιο ψηλό σημείο,

- **Αγία Παρασκευή, η:** Μια εκκλησούλα μονόθολη και μονόκλιτη, αφιερωμένη στην Αγία Παρασκευή, που γιάτρευε τα μάτια και τις πληγές. Πότε χτίστηκε και από ποιον, άγνωστο. Από τις υπάρχουσες προφορικές μαρτυρίες, προκύπτει ότι υπήρχε και λειτουργούσε πριν από το 1800. Πιθανόν να χρησίμευε ως βοηθητική και νεκροταφείο, στη διάρκεια των φοβερών μολυσματικών πανδημιών, κυρίως της πανούκλας, που θέρριζαν κυριολεκτικά τον κόσμο κατά τον Μεσαίωνα. Όσοι αρρώσταιναν ήσαν καταδικασμένοι σε φριχτό θάνατο. Και ήταν τόσος ο φόβος, που και οι γονείς ακόμη έκλιναν τα παιδιά τους σε σπίτια και σφράγιζαν πόρτες και παράθυρα. Ολόκληρες γειτονιές μπαίνανε σε καραντίνα και πολλούς τους απομόνωναν σε εξοχικά σπίτια και τους άφηναν χωρίς καμιά βοήθεια, χωρίς τροφή, χωρίς νερό με μοναδική ελπίδα ο θεός να δώσει τέλος στο μαρτύριό τους. Αλλά και κείνοι που πέθαιναν δεν τους περίμενε καλύτερη τύχη, τους έθαβαν σε ομαδικούς τάφους έξω από τα νεκροταφεία με μια απλή ευχή και χωρίς την καθιερωμένη χριστιανική τελετουργία.

Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι πάνω από την εκκλησία υπήρχε ένας μεγάλος επίπεδος χώρος (πεζούλα) και ένα εξοχικό ερειπωμένο σπίτι στην άκρη. Ακόμη και μέχρι τα χρόνια μας, είχαν αποκαλυφθεί κατά καιρούς μερικοί πρόχειροι τάφοι με σκελετούς καλά διατηρημένους και δεν ήταν δυνατόν να εξηγηθεί η παρουσία τους εκεί. Μήπως πρόκειται για δυστυχημένους συγχωριανούς μας που είχαν αυτό το τραγικό τέλος; Δεν μπορώ να το επιβεβαιώσω.

Λίγο χαμηλότερα από τα θεμέλια της εκκλησίας, μια πηγή με τη γνωστή πέτρινη γούρνα και το κουτσουνάρι της, έτρεχε χειμώνα-καλοκαίρι και δρόσιζε περαστικούς και πολλούς χωριανούς που προτιμούσαν το νερό της για να γεμίσουν τα σταμνιά και τα λαϊνία τους. Το περίσσειμα συγκεντρωνόταν σε μια διπλανή δεξαμενή και χρησίμευε για άρδευση.

- **Κάτω Μοχώριο, το:** Πιο κάτω, μια περιοχή με τα ίδια περίπου χαρακτηριστικά και μια πηγή στο κέντρο της που το λιγοστό νερό της συγκεντρωνόταν σε κάποιο πηγάδι και από 'κει με μια χρονοβόρα και κοπιαστική άντληση διοχετευόταν σε παρακείμενη δεξαμενή για άρδευση. Η όλη εργασία γινόταν με τα χέρια και σιδερένια δοχεία (κουβάδες) δεμένους στην άκρη ενός σκοινιού ή παλιό-

τερα με γεράνι (είδος αυτοσχέδιου γερανού). Προκειμένου να συγκεντρωθεί νερό για μια «στερνιά» χρειάζονταν 200 - 250 κουβάδες από γκαζοντενεκέδες! Τριγύρω, λαχανόκηποι, ροδιές, κυδωνιές, δεσπολιές, βερικοκιές, ροδακινιές, τζανεριές, αμπέλια και σε κάποιο σημείο φουντουκιές, οι μοναδικές στην περιφέρεια του χωριού (ιδ. κληρ. Γ. Παναγιωτάκη).

Προς Β. και στην άκρη μιας επίπεδης έκτασης που τα τελευταία χρόνια είχε φυτευθεί με αμπέλι σουλτανίνας από τον Κωστ. Θαλασσινό, υπήρχαν δυσδιάκριτα ίχνη παμπάλαιου οικισμού. Στις Β. Δ. παρυφές αυτού λοφίσκου πανύψηλες γέρικες ελιές, μουρατολιές και κουτσουρολιές, ανάμικτες με πρίνους και άγρια βλάστηση και στις υπώρειές του τρεις μικρό-χείμαρροι, έριχναν τα νερά τους στον κεντρικό ποταμό.

Σημ. Από την προσεκτική εξέταση όλων αυτών των στοιχείων που είναι κοινά και στα δύο τοπων. μπορεί να υποθέσει κανείς ότι στο χώρο αυτό είχαν εγκατασταθεί από τον Μεσαίωνα και γιατί όχι παλιότερα, κάποιες οικογένειες αγροτών - γεωργών με καταγωγή το κεντρικό χωριό την Τουρλωτή και για το λόγο αυτό τους θεωρούσαν «ομοχώριους», από όπου και τα τοπων., Πάνω και Κάτω Μοχώριο.

- **Πελεγρίνα, η**: Λόφος με ελιές και χορτολιβαδική έκταση προς Β. Δ. Στην κορφή του υπήρχαν ερείπια από παλιό χτίσμα του οποίου η ηλικία μάλλον ανάγεται στην περίοδο της ενετοκρατίας-φραγκοκρατίας και ο κτήτορας άγνωστος. Ωστόσο η ετυμ. μας οδηγεί στο λατιν. λ. Pelegrino και grina = προσκυνητής και προσκυνήτρια στους Αγίους Τόπους. Πρέπει επομένως να συμπεράνουμε ότι κάποια χριστιανή ορθόδοξη καλόγρια είχε πραγματοποιήσει αυτό το ταξίδι κάποτε, βαφτίστηκε, έγινε χατζήνα και στη συνέχεια μόνασε σε αυτό το σημείο που ήταν κοντά στο χωριό, μόλις δέκα λεπτά με τα πόδια.

- **Λιβιάδια, τα**: Καλλιεργημένη έκταση στις Β. Δ. παρυφές του χωριού με ελιές κυρίως και ελάχιστους λαχανόκηπους. Μια πηγή τριακόσια περίπου μέτρα από τα τελευταία σπίτια, τροφοδοτούσε με νερό πετρόχτιστη δεξαμενή για την ύδρευση των κατοίκων της Δ. πλευράς του χωριού. Οι συνθήκες λειτουργίας της ήταν πρωτόγονες και από πλευράς υγιεινής επεικώς άθλιες. Τους χειμερινούς μήνες το νερό ξεχειλίζει και έτρεχε άφθονο από το γνωστό κουτσουνάρι χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα, το καλοκαίρι όμως η κατάσταση γινόταν δραματική. Καθώς το λιγοστό νερό έτρεχε «στάγδην» οι γυναίκες και τα παιδιά κάτω από τον καυτό ήλιο περίμεναν με τη σειρά ώρες ατέλειωτες για να γεμίσουν τα σταμνιά και τα λαϊνία τους μόνο για πόσιμο. Για τις υπόλοιπες χρήσεις έπαιρναν νερό από τα σαρνίτσια που είχαν υποχρεωτικά τα περισσότερα σπίτια. Σε περιόδους λειψυδρίας η δεξαμενή έκλινε και άνοιγε μόνο για μερικές ώρες από τις τρεις το απόγευμα και όποιος προλάβει ήταν και ο τυχερός. Ο γνωστός γραφικός τύπος Κόφινας (Μιχ. Γλεζάκης, γ. το 1888) ο μοναδικός και τελευταίος ντελάλης του χωριού, έκανε και τα χρέη του υδρονομέα, κρατούσε τα κλειδιά και ήταν πραγματικός κέρβερους στη δουλειά του.

Αποτέλεσμα όλων αυτών των δυσμενών από υγιεινής πλευράς συνθηκών, ήταν οι διάφορες μολυσματικές αρρώστιες (τύφος, παράτυφος, γαστρεντερίτιδες κ. ά.) να ενδημούν στο χωριό και να αποτελούν αληθινή μάστιγα για τον πληθυσμό. Η κατάσταση θα βελτιωθεί με την ανακάλυψη των αντιβιοτικών φαρμάκων και τη λειτουργία του νέου δικτύου ύδρευσης το 1955.

ΛΑΟΓΡ. Η λαϊκή μούσα δεν θα ξεχάσει να παρατηρήσει σκωπτικά: «Καλό χωριό `ναι η Τουρλωτή μα `χει κι ένα ψεγάδι, ώστο να πάνε για νερό τσικνώνει το τσικάλι...»

- **Ξυλόπορτα ή Πορτί, το**: Περιφραγμένος χώρος με ελιές και αρκετή χορτολιβαδική έκταση όπου μπορούσε να μπει κανείς από μια ξύλινη πόρτα. ετυμ από τη λατιν. λ. porto: πέραςμα, πόρος και το βυζαντ. πορτίον - πορτί υποκορ.

- **Χιλιάδερφίς, οι**: Απότομος γκρεμός όπου σύχναζαν ή έκαναν τις φωλιές τους διάφορα αρπακτικά πουλιά και οι χιλιάδερφοι.

- **Αϊ Γιώργης, ο**: Εκκλησούλα χτισμένη στην κορυφή ενός λόφου που δεσπόζει στην περιοχή. Σύμφωνα με μια μαρτυρία που ενισχύεται και από άλλες πηγές, ως κτήτορας παρουσιάζεται, ο Παπαδογιώργης ή Παπαδογιωργάκης (Γεωργ. Ι. Παπαδάκης ή Σκορδύλης), αδερφός του παπά- Εμμαν.

Παπαδάκη ή Σκορδίλη. (ορ. Σητειακά - Αγγελάκη Β΄ τομ. σελ. 173 και σχετική έρευνά μου για τη γενιά των Παπαδάκηδων - Σκορδίλιδων της Τουρλωτής). Πατέρας τους πρέπει να ήταν ο παπά- Ιωάν. Σκορδίλης (1770-1800) ένας χαμένος κρίκος της μεγάλης αυτής οικογένειας. Ο Παπαδογιώργης είχε ένα γιο τον Ιωάννη που έκανε παιδιά, τους Παπαδάκη ή Τερζή Γεώργ., Παπαδάκη Αριστεΐδη και Ασκορδαλάκη Ρηνιώ. Είχε επίσης (ο Παπαδογιώργης) δυο κόρες, η μια παντρεύτηκε κάποιον από τους Πασχάληδες και πήρε κληρονομιά τα ποτιστικά στο Βρωμονερό και η άλλη η Όριζα (άγνωστο και εντελώς ασυνήθιστο όνομα στην περιοχή) έμεινε ανύπαντρη και έγινε καλόγρια. Ένα σχετικό τοπων. λίγο πιο κάτω από την εκκλησία «τση Καλογράς το λαγκάδι» επιβεβαιώνει αυτή τη μαρτυρία και ενισχύει την άποψη ότι όλη αυτή η περιοχή ανήκε στην κατηγορία των Αγιοταφίτικων.

- **Κάψαλος, ο:** άγονη χορτολιβαδική έκταση η οποία είχε αποψιλωθεί από τη λειτουργία ασβεστοκαμίνων τα παλιά χρόνια. Για αυτό το λόγο συχνά γινόταν πυρκαγιές με αποτέλεσμα να θεωρείται καμένη γη. ετυμ. προέρχεται από το ρ. καΐω και καψαλιάζω, κάψαλος, καψάλι κλπ.

- **Στην αποθήκη, η:** Περιοχή κατάφυτη από ελιές, ελάχιστους λαχανόκηπους με τα γνωστά οπωροφόρα δέντρα και μια πηγή που το νερό της χρησίμευε για την άρδυσή τους. Ο πρώτος ιδ. άγνωστος. Κάποτε, δεν είναι γνωστή η χρονολογία, πέρασαν στην κατοχή της Αικατ. συζ. Μιχαήλ Περάκη και στη συνέχεια της πρωτοκόρης της Αννίκας συζ. Γεωργ. Εμμ. Παπαδομιχελάκη. Υπήρχε και μια μικρή αποθήκη - μαγατζές, από όπου και το τοπων.

Μια παραπλήσια ιδιοκτησία με τα ίδια χαρακτηριστικά και μια αποθήκη επίσης, φαίνεται ότι ανήκε στην κατοχή του Μετζαντώνη ή Μετζαναγνώστη (Αντων. Μετζάκη) από την ενετική οικογένεια των Dei-Mezzi της Σητείας. Είχε τον τίτλο του αναγνώστη (βοηθός ιερέως) και για αυτό η συναλλαγή με την εκκλησία ήταν κάπως δικαιολογημένη.

Σημ. Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι ο ίδιος πρέπει να ήταν κτήτορας των κελιών της εκκλησίας του Τιμίου Σταυρού, όπως αναφέρεται στα τοπων. Πλάτανος - Σταυρωμένος - Τεπελένι και παιδιά του οι Μετζογιώργης, Μετζογιάννης, ίσως και κάποιες κόρες. Από τη συσχέτιση των παραπάνω στοιχείων πρέπει να συμπεράνουμε ότι και οι δυο αυτές περιοχές ανήκουν στην κατηγορία των Αγιοταφίτικων.

- **Στην Ξωχώρα, η:** έξω - χώρα. Περιοχή με ελιές που εκτείνεται απέναντι και προς Δ. του κεντρικού ποταμού και συνεχίζεται με τα τοπων.

- **Αρκαλιές, οι:** Φωλιές του αρκάλου.

- **Μαύρο σελί, το:** Όπου υπήρχε και ελάχιστο πηγαίο νερό στη Δ. όχθη του ομών. ποταμού και στη βάση ενός μεγάλου βράχου, με πολλά πλατάνια, πικροδάφνες και λίγο πιο κάτω άφθονες λυγαριές.

- **Κάμποι, οι:** Επίπεδη χορτολιβαδική έκταση Δ. του ποταμού, ακατάλληλη για καλλιέργεια (παλιός ιδιοκτ. ο Χατζή - Σπυρίδως Τσιβιδάκης και στη συνέχεια η εγγονή του Μαρία συζ. Δημητρ. Παπαδάκη). Τα όρια της έφταναν ως την ακτογραμμή.

- **Άγιος Κωσταντίνος, ο:** Ύψωμα προς την Α. πλευρά του ποτ. όπου υπήρχαν τα ερείπια μιας παλιάς εκκλησίας αφιερωμένης στον Αγ. Κωσταντίνο. Πρόσφατα χτίστηκε μια νέα μεγαλοπρεπής εκκλησία. Η ηλικία της παλιάς άγνωστη.

- **Στου Τζιρίτι:** Μια περιοχή από όπου περνούσε ο παλιός ημιονικός δρόμος Σητείας- Ηρακλείου (Σητεία - Μέσα Μουλιανά - Λαγκάδια - Άγιος Αντώνιος, Μυρσίνης - Κάμποι - Μόχλος - Σκινოსέλι - Πλάτανος κλπ.) Φαίνεται ότι στο κομμάτι του από τις Κάτω Λιναρές μέχρι το Μαύρο Σελί, υπήρχε δρόμος φαρδύς ή κάποιος χώρος - γήπεδο με την ονομασία Κάμποι, δυτικά από τις εκβολές του Κοινοπόταμου. Στο σημείο αυτό πιθανολογείται ότι παιζόταν ένα τουρκ. στρατιωτικό άθλημα το τζιρίτι: λ. τουρκ. Η ταχύτητα με την οποία εξακοντίζεται το βέλος από το τόξο και μετφ. γρήγορο τρέξιμο, ρ. τζιριτάρω, τρέχω.

ΙΣΤΟΡ. Ήταν ένα από τα πιο δημοφιλή στρατιωτικά αθλήματα κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κυρίως από τον 16 αιώνα και μετά. Παιζόταν στο ύπαιθρο μεταξύ δύο αντιπάλων ομάδων επίπλων ανδρών, οπλισμένων με ελαφρά ξύλινα ακόντια (ραβδιά- κοντοράβδια, μήκους 80 - 100 εκ.) και σε ανοιχτό κατάλληλο χώρο - πλατεία (τζιρίτι, μείντάνι). Αντικειμενικός

σκοπός ήταν η εξάσκησή τους για την εξουδετέρωση των αντιπάλων κατά τη διάρκεια της μάχης. Μια μακρινή κληρονομιά που έφτανε ως τους Μογγόλους - προγόνους, όταν νομάδες ακόμη, κυριαρχούσαν στις απέραντες Ασιατικές στέπες, χωρίς πατρίδα και μόνιμη κατοικία.

ΛΑΟΓΡ. Στα μέσα περίπου του προπερασμένου αιώνα (1800), δεν είμαι σίγουρος για την ακριβή χρονολογία, υπήρχε στο χωριό Ψυχρό - Λασιθίου ένας παπάς, που του είχαν κολλήσει το παρατσούκλι παπά - Τζιρίτης. Η φήμη για τις υπερφυσικές ικανότητες του στο τρέξιμο, είχε ξεπεράσει τα στενά όρια της επαρχίας και απλώθηκε σε ολόκληρη την Κρήτη. Απίθανες ιστορίες τον ακολουθούσαν που έφταναν στα όρια του θρύλου. Οι χωριανοί και όσοι τον γνώρισαν από κοντά, βεβαίωναν ότι πριν ξεκινήσει το τρέξιμο έκανε πολλές σβούρες για να πάρει φόρα... και ύστερα χανόταν σαν καπνός! Κάποτε, λένε, η γυναίκα του ετοίμασε για να μαγειρέψει φρέσκα κουκιά βραστά, αλλά διαπίστωσε καταστεναχωρημένη ότι δεν υπήρχαν παστές σαρδέλες που συνηθίζονταν πολύ με το σκόρδο. «Μη χολοσκάς, της λέει, βάλε το νερό να βράζει και μέχρι ν' αποξηθεί το φαί θα πεταχτώ ίσαμε τ' Αρκαλοχώρι να σου φέρω όσες έχεις χρεία...». Πόση ήταν η απόσταση δεν μπορώ να υπολογίσω, πάντως θα χρειαζόταν πολλές ώρες κανονικής οδοιπορίας. Εδώ γεννάται ένα εύλογο ερώτημα. Μήπως στις συχνές περιπλανήσεις του έφτασε η χάρη του μέχρι τη Σητεία; Δεν αποκλείεται.

Μάλλον πρέπει να συμφωνήσουμε με την πρώτη εκδοχή γιατί υπάρχουν τοπων. (τζιρίτη μείντάνι) στη Σητεία, στους Αρμένους, ίσως και σε άλλες περιοχές, όπου η τουρκική παρουσία ήταν πιο έντονη. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι στη Σφάκα πράγματι υπήρχε στρατιωτική φρουρά της οποίας το είδος και αριθμός ανδρών δεν ερευνήθηκε - γνωστό μόνο ότι η στρατιωτική διοίκηση της ευρύτερης περιοχής ήταν στο Καβούσι.

- **Εκκλησία Καλλιόπης μάρτ.**: Μικρό ξωκκλήσι που χτίστηκε τα τελευταία χρόνια από τον παπά-Γιώργη Χριστοδουλάκη, ιερέα στην ενορία της Μυρσίνης σήμερα, σε ιδιόκτητο χώρο κοντά στο πέραςμα προς τον ποτ. Μαύρο Σελί.

- **Κάμποι- Παλιός Μαγατζές**: Περιοχή καλλιεργημένη με ελιές κατά ένα μεγάλο μέρος και μια μικρή αγροκία στους πρόποδες γηλόφου από όπου προφανώς και το τοπων. Από τη βορεινή πλευρά της και μέχρι την ακτογραμμή, άγονη χορτολιβαδική έκταση (χαλικιάς) που καλύπτεται με σκίνους.

- **Βαρκοτόπι, το**: Μικρός όρμος που χρησίμευε ως «ναύσταθμος» του στόλου των ερασιτεχνών ψαράδων της Τουρλωτής. Ο χώρος τα παλιά χρόνια, στρωμένος από αμμοχάλικο, ήταν κατάλληλος για να ρίξουν στη θάλασσα και να τραβήξουν μετά το ψάρεμα τις μικροσκοπικές βαρκούλες τους που ήταν καμιά δεκαριά και δεν ξεπερνούσαν τα 3 - 3,5 μ. η κάθε μια. Χρησιμοποιώντας συνήθως τέσσερα κουπιά και πλήρωμα τρεις άντρες, επεξέτειναν τις αλιευτικές τους επιχειρήσεις από την Ψείρα, τις Ξώπετρες και καμιά φορά την Παχιά Άμμο και το Καλό Χωριό, ως τις Μυρτιές, τον Αϊ Γιάννη, τα Κασωτάκια, τα Αμπέλια, τον Μυρσινιώτικο πάγκο, την Όξω Σκάλα και όπου φανταστείς... Γυρίζοντας τραβούσαν τις βάρκες στη στεριά και τις εξασφάλιζαν σε μερικά ιδιόκτητα πρόχειρα λιθόχτιστα σπιτάκια. Σήμερα το τοπίο άλλαξε, η άμμος παρασύρθηκε στα βαθιά, ξεφύτρωσαν άγριοι βράχοι και η ακτή έγινε απροσπέλαστη. Έτσι τα παλιά μεγαλεία, με τις απίθανες ιστορίες που τα συνόδευαν, ξεχάστηκαν και η αλιευτική δραστηριότητα μεταφέρθηκε στο λιμάνι του Μόχλου.

Σητεία, Ιανουάριος 2010
Μανώλης Παπαδάκης

Αλφαβητικό ευρετήριο

- αγριλίδι, το: Νεαρό δέντρο άγριας ελιάς, παράγωγο της λ. αγριλίδα.
- αμπούρνιακας η αμπούρνακας, ο: Θάμνος άγριος με αιχμηρά αγκάθια, συγγενής με τον ασπάλαθο. Συναντάται σε ορεινές και δύσβατες περιοχές.
- αμπουρνολιά ή τζανεριά ή κορομηλιά, η: Οπωροφόρο δέντρο με χυμώδης, στρογγυλούς καρπούς που έχουν λεία φλούδα και γλυκόξινη γεύση. Υπάρχει σε διάφορα χρώματα και πολλές ποικιλίες ήμερες ή άγριες, συγγενεύει με τη δαμασκηλιά.
- αρμί, το: Κορυφογραμμή και γενικότερα γραμμή διαχωρισμού των υδάτων. αβεβ. ετυμ. πιθ. προέρχεται από το μινωικό λ. άρμι ή άρμι που σημαίνει ύψος και ψηλός. (ορ. βιβλ. Η καθημερινή ζωή στην Κρήτη τη μινωική εποχή, Πολ Φορ, σελ. 47 και 51) Σήμερα στην τοπ. διάλ. το συναντούμε ως τοπων. μεγάλο αρμί, μεσάρμι (μέσο-αρμί) κ. ά.
- ασπάλαθος, ο: Θάμνος αγκαθωτός κοινώς ασπαλαθιά, ασπαλάτρι, ασφάλυχτρο ή καλυκοτόμη. αγν. ετυμ. πιθ. προελλην. δάνειο. ΜΥΘ. Υπάρχει στον Πλάτωνα περικοπή (Πολιτεία 614 κ. ε.) που αναφέρεται στη μεταθανάτια τιμωρία των αδικών και μάλιστα των τυράννων. Ένας απ' αυτούς, σε μια πόλη της Παμφυλίας, ο τύραννος Αρδιαίος, που είχε σφετεριστεί την εξουσία σκοτώνοντας τον πατέρα και τον αδελφό του, όταν πήγε στον Άδη, για τιμωρία τον έγδαραν και τον έσερναν πάνω σε ασπαλάθους.
- δεσπολιά ή μουσμουλιά.: Οπωροφόρο δέντρο, αιθιαλές με καρπούς χυμώδεις και χρώματος κιτρίνου.
- δοκάρι, το: Δοκός από κορμό άγριου ξύλου (πρίνου, λιόπρινου, αγριλίδας) που χρησίμευε για τη στήριξη των παλιών χωμάτινων δωματίων.
- ζάλον, το: Βήμα στον αέρα, ετυμ. λ. βυζαντ. και στη συγκεκριμένη περίπτωση μτφ. αποτύπωμα ποδιού, πατημασιά στο έδαφος, ζάλο στην τοπ. διάλ.
- θυρανοίξια, τα: εγκαινία εκκλησίας.
- καμιζόλα, η: Πουκάμισο φαρδύ και ελαφρύ που έφτανε ως τα γόνατα και ήταν εξάρτημα της παλιάς ανδρικής ενδυμασίας στην Κρήτη (ορ. σχετ. λ. ποκαμίσα)
- κατανόφου: Αναφέρεται σε ζώα παραφορτωμένα που δημιουργείται κίνδυνος για τη ζωή τους. Σύνθετη λ. (κατά-νόφος)
- κατσοπρίνι, το: Δέντρο πρίνου που για διαφόρους λόγους παραμένει καχεχτικό(κατσασμένο) και πριναρά, μια συστάδα από κατσοπρίνια.
- Κοκολιός, ο: Νικόλαος και Κοκόλης, υποκ. Κοκολιός (βυζαντ. λ.)
- κουρμουτσούλι, το : αγν. ετυμ. Φυτό άγριο και αυτοφυές στην Κρήτη. Συναντάται σε γκρεμούς ή απρόσιτα μέρη. Ο κορμός του είναι εύφλεκτος, εύκαμπτος και μοιάζει κάπως με εκείνον του αμπελιού δηλ. την κουρμούλα στην τοπ. διάλ. Έχει όμοιο περίπου ύψος και την ίδια περίμετρο αλλά το φύλλωμά του αποτελείται από θυσάνους με πολλά φύλλα που έχουν το σχήμα λόγχης.
- κουτσουνάρι, το: Αγωγός μικρής διατομής φυσικός ή τεχνητός που καταλήγει σε μια προεξοχή από την οποία το νερό τρέχει (κουτσουναρίζει, τζουρναρίζει). Αυτή είναι συνήθως πέτρινη (πετροκουτσουνάρι) ή νεροσωλήνας από οποιοδήποτε υλικό.
- λατσίδα, η: Καταβόθρα, βάραθρο, βούλισμα. Φυσική κατάπτωση του εδάφους, συνήθως κυκλική, διαμέτρου μερικών δεκάδων μέτρων και βάθους αναλόγου με τη σύσταση των γύρω πετρωμάτων.
- μαγατζές, ο: Εξοχικό σπίτι- αποθήκη λ. βυζαντ. μαγαζί(ο)ν <ιταλ. magazzino <αραβ. makhazin: αποθήκη.
- μαρουβάς, ο: αγν. ετυμ. Κρασί που με τον καιρό χάνει το έντονο φυσικό του χρώμα και ανεβαίνουν οι βαθμοί του σε οινόπνευμα. Γίνεται περίπου σαν το κρασί διπλής απόσταξης (κονιάκ).
- μιτάτο ή μητάτο, το : αγν. ετυμ. Ποιμνιοστάσιο, μαντροκάθισμα, στάνη.
- `ξωμάχος, ο: αγν. ετυμ. πιθαν. λ. βυζαντ. που αναφέρεται κυρίως σε στρατιώτες στους οποίους μετά την αποστρατεία, ως ανταμοιβή των υπηρεσιών που προσέφεραν, τους παραχωρούσαν ένα αγρόκτημα για να το καλλιεργούν. μτφ. οι εργαζόμενοι στην εξοχή λόγω επαγγέλματος (γεωργοί, βοσκοί, ρεσπέρηδες κ. ά.).
- ξωστάρι, το: αγν. ετυμ. Προέκταση κάποιας οικοδομής συνήθως, εξώστης σκεπασμένος αλλά ελεύθερος (χωρίς πόρτα) από την υπήνεμη πλευρά του.
- παπούλες, οι: Φυτό το αγριομπίζελο και ο καρπός τους παπούλια ή παπούδια, όταν ψήνονται.
- πατανία, η: Υφαντό περαματιστό, πολύχρωμο με διάφορα σχέδια που χρησίμευε ως κάλυμμα του κρεβατιού και στρωσίδι πάνω από το σαμάρι του ζώου, όταν πήγαιναν καθαλήρηδες σε κάποια εκδήλωση (γάμος, πανηγύρι κ.ά.)
- πατητήρι, το: αρχ. λ. Ληνός, χτίσμα κατάλληλο για το πάτημα των σταφυλιών και την παραγωγή κρασιού.
- πέζα, η: Ελεύθερος και σχετικά βατός χώρος μέσα σε γκρεμό όπου εύκολα μπορεί να περάσουν άνθρωποι ή ζώα αλλά πολύ δύσκολα γυρίζουν πίσω.
- πεζούλα, η: Επίπεδο μέρος σε μια πλαγιά ή γενικά σε ανώμαλο έδαφος, του οποίου το χώμα συγκρατείται με τράφο (ξερολιθιά) και υποκ. πεζούλι, μικρότερο όμοιό του. μτφ. το κατώφλι της εξώπορτας ή κατάλληλη θέση σε βράχο ή χτίσμα στρωμένο με πλάκες, που χρησιμοποιείται για κάθισμα, κρεβάτι ή την τοποθέτηση διαφόρων αντικειμένων

οικιακής χρήσεως κυρίως.

- ποκαμίσα, η: Γυναικείο μακρύ, ελαφρύ ύφασμα (πουκαμίσα) που έφτανε ως τους αστραγάλους και χρησίμευε σαν μισοφόρι ή νυχτικό. ετυμ. λ. μεσν. Πουκάμισον και ποκάμισον μτγν. λατ. camisia.
- σαρνίτσι, το: Δεξαμενή υπόγεια καλυμμένη, για τη συλλογή βρόχινου νερού.
- σκαρφίζομαι, ρ: αγν. ετυμ. υποψιάζομαι, υποθέτω, αλλά και σκαρώνω, σχεδιάζω.
- ταϊ, η : αβεβ. ετυμ. Φυτό βρώμη που χρησιμεύει για τροφή ζώων και ρ. ταΐζω: δίδω τροφή
- τζουρναρίζω, ρ. αγν. ετυμ. Τρέχω γεν. για όλα τα υγρά και ειδ. ουρώ και από κει το λ. τζούρνι.
- τράφος, ο : αγν. ετυμ. Τοίχος, κατασκευή πετρόχτιστη για τη στήριξη του εδάφους και τη δημιουργία αναβαθμών (πεζούλες, πεζούλια) ή την περίφραξη χώρων. Είναι συνήθως ξεροτρόχαλος.
- φάμπρικα, η: ετυμ. λ. λατ.- ιταλ. fabbrica, εργαστήριο και γεν. εργοστάσιο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ελαιοτριβείο.
- φραμένο, το: από το ρ. φράζω και περιφράζω: Περικλείω με φράχτη μια καλλιεργημένη έκταση που γίνεται με τράφο, σκληρά αγκαθωτά κλαδιά ή συρματοπλεγμα. Στην προκειμένη περίπτωση αμπέλια.
- χυλαντίζω, ρ. αγν. ετυμ. Περιλούζω, περιβρέχω, ξεχύνομαι, κατακυλώ όταν πρόκειται για σύννεφα που τα σπρώχνει βίαια από την κορυφή κάποιου βουνού προς τα κάτω δυνατός άνεμος σε ώρα καταιγίδας.
- ωζά ή ζα, τα: Αναφέρεται κυρίως σε κοπάδι από αιγοπρόβατα. αβεβ. ετυμ. προφανώς έχει κάποια σχέση με το σύνθετο επιφώνημα ω! ζα (μακρόχρονο φων. ω = οο και ζάα = ζα) που σημαίνει ένα είδος παρότρυνσης, προτροπής, παρακίνησης προς τα ζάα. Υπάρχει όμως και άλλη εκδοχή η οποία θεωρείται εξ ίσου πιθανή, ότι προέρχεται από το αρχ. ρ. όζω: που σημαίνει αποπνέω δυσοσμία και μεταφ. τα ζάα που έχουν δυσάρεστη οσμή.

Επιγραφή από τη μετώπη του ιερού ναού του Αφέντη Χριστού της Τουρλωτής
Φωτογραφίες 1, 2, 3 και 4.

Φωτογραφία 1

Φωτογραφία 2

Φωτογραφία 3

Φωτογραφία 4

Εικόνες από το Τέμπλο του ίδιου ναού
Φωτογραφίες 5, 6

Φωτογραφία 5

Φωτογραφία 6

Η γενιά των ΑΓΓΕΛΑΚΗΔΩΝ της Τουρλωτής - Σητείας

Ως πρώτος γενάρχης της μεγάλης αυτής οικογένειας, παρουσιάζεται κάποιος Αγγελάκης Γεώργιος ή Αγγελογιώργης από τη Ζήρο ή τους Αρμένους. Νέος, έλαβε μέρος στην επανάσταση του 1821 και πολέμησε στον Μωρηά. Μετά την επιστροφή του, καταδιώχτηκε από τους Τούρκους, φυλακίστηκε, διαπομπεύτηκε και τελικά αναγκάστηκε να καταφύγει στην Τουρλωτή όπου και παντρεύτηκε, άγνωστο ποια. Έκαναν πέντε παιδιά.

Τον Μιχάλη ή Αγγελομιχάλη: Παντρεύτηκε κάποια Ειρήνη και συνέχισε και αυτός τη δράση του κατά των Τούρκων όπως ο πατέρας του. Ηλικιωμένος πια και καταζητούμενος συνεχώς, παγιδεύτηκε στην προσπάθειά του να διαφύγει, στην πόρτα της σημερινής κουζίνας της Άννας Γ. Βοβατζάκη, που ανήκε τότε στην οικογ. των Αγγελάκηδων, όπως και ολόκληρο το γύρω τετράγωνο. Βασανίστηκε, αλυσοδέθηκε και μεταφέρθηκε σε κακό χάλι στα φοβερά μπουντρούμια της τούρκικης φρουράς της Ετιάς όπου εξακολούθησαν τα μαρτύρια και οι κακοποιήσεις για πολύ καιρό. Αφού τον άφησαν ελεύθερο, πραγματικό ράκος πια, νιώθοντας ντροπή για την ταπείνωση και τους εξευτελισμούς που έπαθε, απόφυγε να ξαναγυρίσει στην οικογένειά του στην Τουρλωτή και αυτοεξορίστηκε στη Σμύρνη όπου χάθηκαν τα ίχνη του. Ύστερα από μερικά χρόνια γύρω στα 1880, έμποροι από την περιοχή μας τον ανακάλυψαν να κάνει τον μπαξεβάνη¹ σε κάποιο ξενοδοχείο της Σμύρνης. Ειδοποίησαν τα παιδιά του και μάλλον ο Γιάννης που έκανε και τον έμπορο, τον αναζήτησε. Ηλικιωμένος πια και ανήμπορος αρνήθηκε να γυρίσει πίσω και άφησε την τελευταία του πνοή μόνος κι έρημος στην ξενιτιά...

Έκανε δυο γιους, ίσως και μια κόρη, δεν είναι σίγουρο.

- Τον Γιάννη: έμπορο. Παντρεύτηκε τη Μαρουλιά Φραγκούλη και έκαναν παιδιά.
  - Τον Μιχάλη: γεν. το 1901, γιατρό, πέθανε άγαμος.
  - Τον Μανώλη: γεν. το 1903, δικηγόρο.
  - Την Πιπίνα: σύζ. Νικολ. Κουμεντάκη
  - Τον Γεώργιο: γεν. το 1909, έμπορο-εφοπλιστή, σύζ. του η Μαρίνα Ευαγγελιστή.
  - Τον Νικόλαο: γεν. το 1911, έμπορο-εφοπλιστή, σύζ. του η Πιπίτσα Βουρβουράκη, άτεκνοι.
  - Την Καλλιόπη: σύζ. της ο Λάζαρος Γραμουστιάνου, άτεκνοι.
- Τον Μανώλη: γεν. το 1862, βοσκό, Μανώλης τσ' Ερνιάς το παρανόμι του.

Λέγεται και για αυτόν, ότι συνέχιζε να διατηρεί μέσα του άσβηστο το μίσος του κατά της Τουρκιάς, παράδοση που ακολουθούσε τη γενιά των Αγγελλήδων, και σε κάποιο άγριο καβγά, έκοψε το αυτί του Τούρκου παλικαρά που τον ενοχλούσε! Παντρεύτηκε τη Μαρία ή Μαριά Τερζή - Παπαδάκη και έκαναν παιδιά:

- Τον Μιχάλη: γεν. το 1891, ανάπηρο από τον πόλεμο της Μικράς Ασίας, άγαμο.
- Την Ειρήνη: σύζ. Μιχαήλ Τσαγκαράκη ή Τσαγκαρομιχάλη, γεν. το 1910.
- Τον Γιώργη ή Σκετζή: γεν. το 1893, ταχυδρ.διανομέα, άγαμο.
- Την Καλλιόπη, άγαμη.
- Τον Νικόλαο ή Κοκολιό: γεν. το 1902, βοσκό, παντρεύτηκε από τη Σφάκα.
- Τον Αριστοτέλη: γεν. το 1904, αγρότη, σύζ. του η Ριρίκα Κουρουπάκη.

- Τον Κωστή ή Αντράκι: γεν. το 1912, αγρότη, σύζ. του η Μαρίκα Ορφανάκη.

Τον Ιωάννη ή Αγγελογιάννη: Άγνωστη η γυναίκα του. Έκαναν παιδιά,

• Τον Γιώργη ή Αγγελογιώργη ή Παλεριμιώτη: το παρανόμι - ίσως από τον Πανορμίτη της Σύμης. Παντρεύτηκε το Μαριώ τ' Αντώνη και έκαναν παιδιά,

- Τον Γιάννη ή Ξένο: γεν. το 1904, επιπλοποιό, παντρεύτηκε από τη Σφάκα

- Την Πιπίνα: μαία, εγκατεστημένη στην Αθήνα

- Τη Σοφία: μοδίστρα, πέθανε νέα

- Την Καλλιόπη: σύζ. Στελιανού Σολιδάκη ή Λάκη, γεν. το 1917, έκαναν δυο παιδιά

• Τον Μανώλη ή Αγγελομανώλη, αγρότη, σύζ. του η Κυριακούλα και παιδιά τους,

- Η Αννίκα: σύζ. Γιάννη Κουκουράκη ή Χαραλαμπογιάννη, γεν. το 1913, κουρέα

- Η Καλλιόπη: σύζ. Μανώλη. Ι. Παπαδομιχελάκη ή Χανιώτη, γεν. το 1915, αγρότη

- Η Πιπίνα: σύζ. Γιώργη. Κουκουράκη ή Ψύχα, γεν. το 1920, αγρότη, άτεκνοι

- Η Σοφία: σύζ. Μιχάλη Κουκουράκη ή Μαστρομίχαλου, γεν. το 1924, εμπόρου - αγρότη

• Την Εργινούσα: σύζ. Εμμαν. Μετσογιαννάκη ή Συλλιναρές γ.1879, αγρότη, παιδιά τους,

- Η Μαρία: σύζ. Μανώλη Β. Βογιατζή, γεν. το 1912, ναυτικού

- Ο Γιώργης ή Κρητικός, γεν. το 1917, αγρότης, σύζ. του η Μαρίκα Βασιλάκη, άτεκνοι.

• Την Καλλιόπη ή Καλιώ: σύζ. Εμμαν. Παπαδομιχελάκη ή Τζουανομανώλη, γεν. το 1874, αγρότη, παιδιά τους,

- Ο Γιώργης ή Τζουανομανωλάκης, γεν. το 1903, αγρότης, σύζ. η Αννίκα Δ. Περάκη

- Η Μαριγώ: σύζ. Εμμαν. Μπουρμπουράκη, από τη Μυρσίνη, κτηματία - αγρότη

- Η Πηνελόπη: σύζ. Μιχάλη Ξενούδη από τη Σφάκα, εμπόρου - κτηματία και κατά διαστήματα προέδρου της κοινότητας Τουρλωτής.

Τον Εμμαν. Αγγελάκη ή Σκορπιό: Άγνωστα τα λοιπά στοιχεία του. Εγγόνια του, ο Σπύρος Κουρουπάκης, ράφτης, η Δέσποινα Παπαδάκη και κάποια Αικατερίνη.

Τη Δέσποινα: σύζ. Ιωάννου Βοβατζάκη γεν. το 1860. Η καταγωγή του από τη Ρόδο, παπουτστής το επάγγελμα. Παιδιά του, ο Βοβατζονικολής και από κει οι Βοβατζάκηδες της Τουρλωτής.

Τον Κωσταντίνο Αγγελάκη ή Χατζή Κωσταντή ή Αγγελοκωσταντή: σύζ. του η Αικατερίνη. Ο ίδιος, γέννημα και θρέμα της μεγάλης οικογένειας των Αγγελάκηδων, με πλούσια εθνική δράση εναντίον των Τούρκων, ασχολήθηκε κυρίως με την κτηνοτροφία όπως οι υπόλοιποι συγγενείς του και είχε στήσει το μιτάτο² και το λημέρι του στην περιοχή της Κεφάλας ή Μαύρου Λαγκού, όπως περίπου διασώζεται κατά ένα μεγάλο μέρος μέχρι και σήμερα.

Πρέπει να γεννήθηκε γύρω στο 1830-1835 και πέθανε σε ηλικία εκατόν τεσσάρων χρόνων. Τον έφτασα μικρός ακόμα να κάθεται το καλοκαίρι σε μια χαμηλή καρέκλα στην πόρτα του σπιτιού του παππού μου στο Σελί και με κλωνάρι βασιλικού να διώχνει τις μύγες που εκείνη την εποχή ήταν σύννεφο και ιδιαίτερα ενοχλητικές. Συχνά το καλοκαίρι, όσο μπορούσε να καβαλι-κεύει το κακογαϊδουράκι, τον έφερναν στον Μαύρο Λαγκό. Του άρεσε να τριγυρίζει, με τη βοήθεια μιας διχαλόβεργας³ που χρησιμοποιούσε για στήριγμα, κοντά και γύρω στο σπίτι γιατί δεν μπορούσε να πάει μακρύτερα. Ήταν ένα συμπαθητικό και καλοκάγαθο γεροντάκι που δεν του άρεσαν οι πολλές κουβέντες. Στα νιάτα του δούλεψε σκληρά, απόκτησε μεγάλη περιουσία και ήταν γνωστός σε όλη τη γύρω περιφέρεια σαν τίμιος και καλός οικογενειάρχης που όταν έδινε λόγο δεν τον έπαιρνε ποτέ πίσω. Είχε πολλούς γνωστούς σε όλα τα βορεινά χωριά και το σπίτι του ήταν πάντα ανοιχτό σε περαστικούς και φίλους. Όταν βρισκόταν στο χωριό, πριν να φύγει για τον καφενέ, συνήθιζε πάντα όταν είχε κανένα καλό φαγητό - κρέας, ψάρι, μπακαλιάρο ή σπάνιο μεζέ - να υπενθυμίζει στην υπομονετική συντρόφισσά του ότι έπρεπε να βάλει στην άκρα και μια

παραπάνω πάρτη για το μουσαφίρη⁴

Τη ζωή του σημάδεψαν τα συνηθισμένα σκαμπανεβάσματα μιας εποχής που είχε σχέση με τα τελευταία πενήντα - εξήντα χρόνια της τουρκοκρατίας στην Κρήτη όταν όλα είχαν έρθει τα πάνω-κάτω. Ήταν επεισόδια σημαντικά και αξίζει τον κόπο να σημειώσουμε μερικά.

ΙΣΤΟΡ. Το πατρογονικό του σπίτι, ήταν αυτό που έχει σήμερα η αδελφή μου Χρυσούλα Παπαδάκη-Τσαγκαράκη στην Τουρλωτή. Επίσης, όλο σχεδόν το γύρω τετράγωνο ανήκε στην ιδιοκτησία των Αγγελάκηδων και τα σπίτια για το φόβο των Τούρκων, επικοινωνούσαν μεταξύ τους με κρυφές σκαλοθυρίδες⁵ από όπου μπορούσε να περάσει ένας άνθρωπος σε ώρα ανάγκης. Όταν κάποτε στο σπίτι αυτό γινόταν κάποια επιδιόρθωση, βρέθηκε σε μια τέτοια θυρίδα ένας μικρός σκουριασμένος σιδερένιος σταυρός και ο γέρο - Χατζή Κωσταντής θα πει στον εγγονό του τον Αγγελομανώλη. «Μωρέ Μανωλή, θωρείς ετούtone⁶ το τσέρκι⁷ που ξετέλεψε⁸ σταυρός; Μια βολά⁹, στην επανάσταση του 1821 όντε¹⁰ πολεμούσε τους Τούρκους στον Μωρηά ο αφέντης¹¹ μου, τον είχε στην κορφή του κονταριού με το μπαϊράκι¹² γιατί τονε μπαραικτάρης». Ο Αγγελομανώλης θα προσθέσει μια ακόμη ιστορία που έχει επιβεβαιωθεί από πολλές σχετικές μαρτυρίες. «Κάποια σκόλη¹³, ο παππούς μου, πάρωρα¹⁴ μπλιο, τράβηξε κατά τον καφενέ του γέρο-Δημήτρη. Επαδέ λημεριάζανε¹⁵ οι θεριακλήδες του χωριού για ένα γουργούλισμα¹⁶ με τουμπεκί στο ναργιλέ, ένα σκαμπίλι¹⁷ ή ένα πολά βαρύ - καϊμακλή¹⁸ ψημμένο στην αθοκούφη με τον μπακιρένιο τζισβέ¹⁹ και ζεστό νερό από το γιγούμι²⁰. Ώρα που ανάφτανε οι λύχνοι, φτάζανε δυο Τούρκοι τσαμπάζηδες²¹ από τα Ηρακλειώτικα που παίρνανε και προβιές. Τους κέρασανε κατά πως ήτονε το έθιμο σαν μουσαφίρηδες και ύστερα από λίγο ο ένας ρώτησε για κανένα μέρος να πάει προς νερού του²². Ο παππούς μου, πρόθυμος όπως πάντα, του `δειξε το δικό του σταύλο και γύρισε τα πίσω-μπρος στο καφενείο. Πέρασε κάμποση ώρα και ο λεγάμενος, ποθές²³ να διαφαλάξει²⁴. Λίγο παράξενο πράμα φαίνεται, μα...πορπατούνε οι αποθαμένοι; Ο γέρος τον είχε μακελέψει²⁵ και τονε μπουζούριασε²⁶ στην πάχνη τω βουγιώ, ρίχνοντας κι αποπανωθιός²⁷ άχερα και άλλα κατσιφάρφαλα!²⁸

Ο άλλος Τούρκος άμα `δε πως πέρασε ώρα πολύ και ο ορτάκης²⁹ του δε φανερώνει, σηκώθηκε να μισέψει³⁰ και ούτε που γνοιάστηκε να φωνιάξει κιανένα ζαφτιέ³¹ ή σκιας για τα μάτια, να ρωτήσει να μάθει τα καθέκαστα.... «Θωρείς τονε δα τον πεζεβέγκη³²» μονολόγησε μα τον ακούσανε όλοι, «σάικα³³ για να σουφρώσει³⁴ τσοι παράδες που μου `χε χρέος ανεμουρίστηκε<sup>35</sup> και ήδωκε των οματιώ ντου. Άντε δα του λόγου σου να χολοσκάς να βρεις άκρα...» Καβαλίκεψε το μπεγίρι<sup>36</sup> ντου, καληνύχτησε κι απόσωσε με νόημα. «Ας πάρω μπάρε τη φοράδα που `παρέτησε `παε, μας και γκαστρωθεί και κάμει πουλάρι να πιάσω σκιας το διάφορο³⁷ από τα δανεικά!»

Την ίδια νύχτα, αξημέρωτα, φορτώθηκε ο παππούς μου εκείνο τον ασήκωτο άντρακλα και τον ήθαψε κάτω από τη μεγάλη χαρουπιά που βρίσκεται ως τα σήμερα στη διασταύρωση του παλιού δρόμου που πάει προς την Αγία Παρασκευή και την Πελεγρίνα. Έτσι πήρε τέλος η ιστορία ετούτη. Δυο - τρεις την ανεστορούνται³⁸ ακόμη, οι αποδέλοιποι³⁹ ούτε που την είδανε, ούτε που την ακούσανε. Όσο βάρος είχε ένας μελίτακας⁴⁰, τόσο μετρούσε η ζωή του ανθρώπου την εποχή της Τουρκίας...

Εκατόν πενήντα χρόνια πάνω - κάτω πέρασαν από τότε και ακόμη στέκω και συλλοϊζομαι πολλές φορές, πώς ήτανε μπορετό ο παππούς μου, ένα ήμερο και μπραγό αρνί, να καταντίσει⁴¹ στα καλά καθούμενα άγριο θεριό... Φαίνεται πως οι σκοτωμοί και τα δεινοπαθήματα που ζούσανε οι χριστιανοί νύχτα και μέρα, γίνανε με τον καιρό έχθηρητα και μίσος στην ψυχή και δεν μπορούσες να ξεδιαλύνεις⁴² με ποιο τρόπο θα φανερωθούν».

Ο ίδιος θα συνεχίσει την πολύ ενδιαφέρουσα αφήγηση και θα πει επιγραμματικά. «Μα ...`χει ο καιρός γυρίσματα να γίνουν τα φτερά μου<sup>43</sup> και να γιαϊρω<sup>44</sup> να τα βρώ πάλι τα πρωτινά μου...» έτσι κι έγινε. Με το τέλος του αιώνα ήρθε η αυτονομία και η λευτεριά στην Κρήτη. Οι Τούρκοι άμα είδαν και από `δαν, το χωνέψανε πως αργά ή γρήγορα θα φεύγανε και έτσι αλλάζανε τακτική κατά τα συνηθισμένα τους και από σκληροί και νταήδες, αρχίσανε να καλοπιάνουν πάλι τους χριστιανούς για να καταφέρουν να γλυτώσουνε ότι ήτονε δυνατό από τις περιουσίες που

ἔχανε καταπατήσει και τα υπάρχοντα που κατακλέψανε.

Γύρω στα 1897 και λίγες μέρες μετά την επανάσταση, ένας από αυτούς, ο πρώτος και πλουσιότερος Αγάς μέσα στη Σφάκα, που δεν ανεστορούμαι πώς τον ελέγανε - ας τον ονοματίσομε Σελίμη - ήρθε στο χωριό ανήμερα Χριστούγεννα για να ευχηθεί στον παππού μου τα χρόνια πολλά, μια συνήθεια που κρατούσε από τους παλιότερους καιρούς.

Στο σπίτι που πήγε μαζί με άλλους καλεσμένους, είπε. «Εφέντη Χατζή - Κωσταντή, μπελί⁴⁵ ναί μπλιό το πράμα πως εμείς ογλήγορα δα γιογλάρομε⁴⁶ από την Κρήτη, άντε να σου γράψω την περιουσία μου τον Άσπρο Λάκο στον Μόγλο για να με ανεστοράσαι και ριάλια⁴⁷ δε θέλω». «Ναίσκε⁴⁸, φίλε Σελίμη, όλα καλά τα ἔπες και σωστά τα ντουχιούντισες⁴⁹. Πολλά ἔφαριστώ σε. Μα ἔγω που από μικιό⁵⁰ βοσκάκι είχα το κατοικιτήριό μου χειμώνα καλοκαίρι στα όρη τα ψηλά και την ξαερινάδα, είντα γυρεύω του λόγου μου τσοι γιαλούς και τσι θάλασσες;» ανταπάντησε, «τ' απατού⁵¹ μου τα τσαϊρια⁵² και τα μιτάτα βαστούνε κατά την απάνω μπάντα και τσι κεφάλες. Δεν τα ἔχω χρεία. Μόνο να κάνεις ντοά στον Γιαραμπή⁵³ να σου δίδει μπόρεση⁵⁴ και χρόνους πολλούς να νταγιαντίζεις⁵⁵ τα βάσανα και την κακήν ώρα άμα σου λάχει...». Απίτης⁵⁶ ήφυγε, η λαλά⁵⁷ μου που σαν γυναίκα θωρούσε τα πράματα αλλιώς, του λέει. «Είντα θα ἔχανες μπρε χριστιανέ του Θεού να πεις ναι, μιας και παράδες δε σου γύρευγιε;» «Όσκιες, το μυαλό τω γυναικώ έχει πολλά γράδα⁵⁸, μα τούτη τη βολά ήπεσες όξω κι όξω. Δε σου ἔκοψε μωρέ γρα να σκεφτείς πως εγώ, Ρωμηός, δεν ήτονε πρεπό να ἔχω υποχρέωση σε ένα παλιό-μπουρμά⁵⁹;» απόσωσε και σταμάτησε την κουβέντα μαχαίρι...

Δεν περάσανε πολλές μέρες και τα πράγματα πήγανε από το κακό στο χειρότερο. Στις 27 του Γενάρη γίνανε ταραχές και επεισόδια στην επαρχία. Από τη μιαν άκρα ίσαμε⁶⁰ την άλλη μύριζε μπαρούτι. Οι Τούρκοι καταφοβισμένοι αποκλειστήκανε στη Δάφνη, στο Παρασπόρι, στα Όξω Μουλιανά, στην Ετία και μερικά άλλα χωριά. Κούνουπας δεν μπορούσε να ξεμυτίσει. Ούτε νερό, ούτε φαί, ούτε άλλες προμήθειες και καμιά βοήθεια από πουθενά. Αρχίσανε να δεινοπαθούνε και να δυσκολεύονται αφάνταστα. Σε μια μπαμπακερή κλωστή κρεμότανε η ζωή τους νύχτα και μέρα. Γενίκανε κάτι γιουρούσια και κάμποσοι σκωτωθήκανε και από τις δυο μπάντες. Στο τέλος ήρθε και η σειρά της Σφάκας. Την πολιορκήσανε και αυτή επαναστάτες από τα γύρω χωριά και ζητούσανε, αμέτη - μουχαμέτη⁶¹, να χυθεί αίμα.

Ο καλός σου ο Αγά - Σελίμης, που ἔχε καταπατήσει τις μισές περιουσίες του χωριού και δεν εκάτεχε πού βαστούνε⁶² τα ωζά, τα χωράφια και οι ελιές του, τα ἔφερε σκούρα. Ξαναθυμήθηκε τα παλιά τούρκικα τερτίπια και σκέφτηκε να γυρέψει έλεος και σωτηρία, πού αλλού; Μόνο στους Πρόκριτους... Ἦτονε οι αλλοτεσινοί πεισματάρηδες Ρωμηοί του κλώτσου και του μπάτσου... που δεν το βάλανε κάτω ούτε μούτισανε⁶³. Αυτοί που ξεχωρίζανε για τη γνώση, την ντομπροσύνη και τη λεβεντιά. Αυτοί που σηκώσανε το μεγάλο βάρος του αγώνα στους ξεσηκωμούς της Κρήτης. Σήμερα πάλι οι πρώτοι και οι διαλεχτοί. Οι χριστιανοί τους είχανε δώσει την εξουσία να διαφευτεύουν την καινούρια αυτόνομη Κρητική Πολιτεία. Ο παππούς μου θα θυμηθεί μερικούς μόνο από αυτούς. Ἦταν: Από τα Όξω και Μέσα Μουλιανά ο Χατζή - Γιώργης Οικονομάκης, παπάς και ο Μανώλης Σπυριδάκης, ο Χατζή - Γιάννης Κασωτάκης, έμπορος από τα Μετόχια, ένας Γαλέτης από τη Λάστρο, ο Τσιρακομανώλης από τη Σφάκα, έμπορος στον Μόγλο, ο Χατζή - Μιχάλης Παπαδάκης, έμπορος και δήμαρχος και ο Γιώργης Ζερβάκης, γιατρός, από την Τουρλωτή. Τελευταίος που ξεχώριζε, ο γέρο - Ρουσέλιος (Εμμαν. Ρουσελάκης) μεγαλέμπορος και μεγαλοκτηματίας, αντιπρόσωπος στην Επαναστατική Επιτροπή. Είχε γεννηθεί στη Λάστρο, το 1860 και παντρεύτηκε στην Τουρλωτή την Καλλιόπη, κόρη του Χατζή Σπυρίδω Τσιβιδάκη.

Πήγε λοιπόν στους πρόκριτους, το πιο πιθανό της Σφάκας και της Τουρλωτής, παραπονήθηκε, παρακάλεσε, κλαύτηκε και δεν ντράπηκε να ξεστομίσει, πως ένα σωρό χαραμοφάηδες, κακοποδομένους⁶⁴ και ξυπόλυτους χριστιανούς όχι μόνο τσοι φουντάλαξε⁶⁵ και τσοι καλύκωσε⁶⁶, μα τσοι τάισε παπούδια⁶⁷ και κουλουκόψωμο για να ἔρθουνε λέει στα σύγκαλά τους και να μπορουνε σκias να δουλέψουνε ! Καμάρωνε μάλιστα και το πίστευε, πως ακόμη και τη σήμεραν

ημέρα, όλο και κάποιοι θα βρεθούνε που αμνώνουνε⁶⁸ στο όνομά του και θα του `πούνε ένα όσκελντί⁶⁹ εφέντη μ', όντε συναπαντήξουνε στο σοκάκι. Θεσ έτσι, θεσ αλλιώς, στο τέλος τα κατάφερε... Στις 2 του Φλεβάρη, μέρα - μεσημέρι, άντρες, γυναίκες, παιδιά, συβούρβουλοι⁷⁰, περάσανε ανενόχλητοι από τις βάρδιες των επαναστατών και συγκεντρωθήκανε σε ένα λιμανάκι κοντά στο Μαύρο Σελί. Εκεί τους περίμενε ένα καΐκι, όπως είχε προσυμφωνηθεί, και την ίδια μέρα φτάζανε σώοι και αβλαβείς στο φρούριο της Σπίνας Λόγκας όπου είχε μαζευτεί πολύ Τουρκιά από διάφορα μέρη.

Είπανε, πως λίγες μέρες μετά αφού ησυχάσανε τα πράματα και οι Τούρκοι ξαναγυρίσανε στη Σφάκα, γίνηκε κάποια συναλλαγή και ο Άσπρος Λάκος πέρασε στα χέρια του γέρο - Ρουσέλιου και του Τσιρακομανώλη που έκαναν εμπόρια και οι δυο με πολλές χρυσές λίρες, περιουσίες κουρκουνάτες⁷¹ και τσι χιόνες⁷² στον Μόγλο γεμάτες με δισεύρετα εμπορεύματα κι ότι άλλα καλά βάζει ο νους σου. Ήτονε μια περιοχή μεγάλη που ξεκινούσε από το ργνάκι της Βαγιάς και τελείωνε στα Λιμενάρια και λίγο παραπέρα. Σήμερα κρατούνε την περισσότερη, οι Ζερβάκηδες-Καταπότηδες - Τσιρακάκηδες.

Για τα παρασκήνια της συμφωνίας και το ψητό τσιμουδιά, μα είναι σίγουρο πως έπεσε στο τραπέζι και παράς... Παρατσουτσοιρίστηκε⁷³ μόνο, πως κάμποσες χρυσές λίρες αλλάξανε χέρια. Πόσες, ποιος ξέρει; Αυτό που μαθητεύτηκε και το άκουσε πολός κόσμος, ήτονε πως του κάμανε ρεγάλο⁷⁴ κι από πάνω, μια κρητ. φορεσιά εκείνου του καιρού - ένα σαλβάρι⁷⁵, μια ζώνη μεταξωτή κι ένα μείντανογέλεκο. Ως προς το απαραίτητο σκέπασμα τση κεφαλής, τίποτε δεν γίνηκε γνωστό, μα ο πολός ο κόσμος, λένε, πως ενυχανεμίστηκε⁷⁶ ποιος φόρεσε το κόκκινο φέσι!»

Εδώ σταματά η αφήγηση, μα όπως όλες οι ιστοριούλες έχει και αυτή ένα τέλος. Ας το δούμε.

Ο Χατζή Κωσταντής Αγγελάκης έκανε δυο παιδιά

- Τον Μανώλη: γεν. το 1862, γυν. του η Αθηνιά και παιδιά τους
- Κωστής ή Αμερικάνος: γεν. το 1893, γυν. του η Αθηνά Ι. Ρειζάκη, άτεκνοι.
- Γιώργης ή Όφης, το παρανόμι του: γεν. το 1898, γυν. του η Αικατερίνη Γ. Μετζάκη από τη Μυρσίνη, κόρη τους η Δανάη.
- Μιχάλης: γεν. το 1900, γυν. του η Μαρία Μετζάκη και παιδιά τους, οι Μανώλης, Γιώργης ή Βενιζέλος και η Ανθή σύζ. Νικολ. Λιούλιου.
- Τον Μιχάλη ή Αγγελομιχάλη: γεν. το 1864, γυν. του η Ειρήνη Ε. Βογιατζή (καπετάν Ρούσου) και παιδιά τους,
- Μανώλης ή Αγγελομανώλης γεν. το 1901, γυν. του η Αννίκα Κουκουράκη και παιδιά, η Αικατερίνη σύζ. Μανώλη Μετζογιαννάκη και η Μαρίκα σύζ. Μανώλη Κουκουρογιαννάκη.
- Κωστής: γεν. το 1903, γυν. του η Πιπίνα Ε. Περάκη και παιδιά τους, η Τιτίκα σύζ. Μανώλη Τσικαλάκη και Μιχάλης, σύζ. του η Χριστίνα Κούκλη.
- Γιωργιό, πέθανε νέος .
- Αικατερίνη: σύζ. ο Γεώργιος Ε. Παπαδάκης γεν. το 1887 και παιδιά τους, ο Μανώλης(υποφαινόμενος) σύζ. του η Ουρανία Τσιμέτα από τη Ρόδο, ο Μιχάλης, σύζ. του η Άννα Μετζάκη από τη Μυρσίνη, ο Παύλος, σύζ. του η Μαρίκα Μετζάκη από την Τουρλωτή και η Χρυσούλα, σύζ. της ο Νίκος Τσαγκαράκης, από τη Μυρσίνη.

Σητεία, Ιανουάριος 2010
Μανώλης Παπαδάκης

Γλωσσάρι

- ¹ Μπαξεβάνης, ο: λ. τουρκ. κηπουρός
- ² Μιτάτο ή μητάτο, το: αγν. ετύμ, στάνη, μαντροκάθισμα.
- ³ Διχαλόβεργα ή χαχαλόβεργα: είδος κρητ. βέργας που καταλήγει σε διχάλι
- ⁴ Μουσαφίρης, ο: περαστικός που φιλοξενείται για λίγες μέρες ή ώρες λ. τουρκ.(misafir)
- ⁵ Σκαλοθυρίδα, ή: άνοιγμα-τρύπα στον τοίχο που χρησιμοποιείται συνήθως για να στηριχτούν οι σκαλωσιές αλλά έχει και άλλες χρήσεις.
- ⁶ Ετούτονε: αυτόν εδώ
- ⁷ τσέρκι, το :σίδερένιο στεφάνι βαρελιού λ. ιταλ. cerchio, κύκλος στεφάνη
- ⁸ ξετελεύγω, ρ: τελειώνω κάτι και ουσ. ξετελέματα, τελειώματα στο γάμο ή κάποια δουλειά
- ⁹ μια βολά: μια φορά, κάποτε
- ¹⁰ όντε: όταν
- ¹¹ αφέντης ή εφέντης, ο: λ. αρχ. αυθέντης με πολλαπλές έννοιες (πρόσωπο που ασκεί εξουσία, πατέρας, αφεντικό, προσφώνηση σε φίλο κ.ά ρ. διαφεντεύω: κυβερνώ με παρόμοια περίπτωση έννοια
- ¹² μπαϊράκι, το: σημαία, λάβαρο λ. τουρκ. bayrak και μπαϊραχτάρης, σημαιοφόρος.
- ¹³ σκόλη ή σχόλη, η: μέρα αργίας ή γιορτής που δεν δουλεύουν
- ¹⁴ πάρωρα: αργά, απόγευμα, περασμένη η ώρα
- ¹⁵ λημεριάζω, ρ: το μέρος όπου συχνάζει κανείς όλη τη μέρα και ουσ. λημέρι, με την ίδια έννοια
- ¹⁶ γουργούλισμα, το: ο θόρυβος που κάνει το νερό στο ναργιλέ, όταν τραβάς μια ρουφηξιά
- ¹⁷ σκαμπίλι, το: είδος παλιού χαρτοπαίγνιου, αλλά και χαστούκι
- ¹⁸ πολλά βαρύς ή καϊμακλής : είδος καφέ ανάλογο με τον τρόπο που ψήνεται
- ¹⁹ τζιβές, ο: το μπρίκι λ. τουρκ.
- ²⁰ γιγούμι, το: αγν. ετύμ. Δοχείο χάλκινο κασσιτερωμένο, γεμάτο με ζεστό νερό πάντοτε. Χρησίμευε στους καφετζήδες του παλιού καιρού, για να φτιάχνουν τους καφέδες και τα υπόλοιπα βραστάρια (αφεψήματα).
- ²¹ τσαμπάζης, ο: ζωέμπορος λ. τουρκ. campaz
- ²² πάω προς νερού μου: ουρά, κατουρώ
- ²³ ποθές: πουθενά
- ²⁴ διαφαλάσσω, ρ. παρουσιάζομαι κάπου, εμφανίζομαι
- ²⁵ μακελεύγω, ρ: σκωτώνω συνήθως με μαχαίρι ουσ. μακελειό: σφαγή, καταστροφή
- ²⁶ μπουζουριάζω. ρ : κλείνω κάποιο στη φυλακή, στριμώχνω, περιορίζω και μεταφ. στη συγκεκριμένη περίπτωση, βάζω άνθρωπο ή πράγμα στο σακί και δένω τις γωνίες (μπουζούνους).
- ²⁷ αποπανωθιός: από πάνω, επί πλέον. κρητ. παροιμία: «Ποπανωθιός του κερατά ξυλιές του πρέπουν κι όλας»
- ²⁸ κατσιφάρφαλα, τα: αγν, ετύμ. διάφορα άχρηστα αντικείμενα
- ²⁹ ορτάκης, ο: αγν. ετύμ. συνεργάτης ,συνεταίρος.
- ³⁰ μισεύγω,ρ: απομακρύνομαι, φεύγω. ουσ. μισεμός, ο: αναχώρηση. λ. μσν.
- ³¹ ζαφτιές, ο: χωροφύλακας λ. τουρκ.
- ³² πεζεβέγκης, ο: (υβριστ) αισχρός, ρουφιάνος, μαστροπός. λ. τουρκ. pezevenk
- ³³ σάικα: αγν. ετύμ. σίγουρα, οπωσδήποτε.
- ³⁴ σουφρώνω, ρ: κλέβω, αρπάζω, εξαφανίζω τεχνηέντως (όταν πρόκειται για χρήματα)
- ³⁵ ανεμουρίζομαι, ρ: γυρίζω αλλού το πρόσωπο (μούρη) και μεταφ. εξαφανίζομαι, φεύγω κακήν-κακώς και δίδω των οματιών μου : χάνομαι από τα μάτια, με την ίδια περίπτωση έννοια.
- ³⁶ μπεγίρι, το: αγν. ετύμ. συνήθως αρσενικό άλογο, φοράδα το θηλυκό.
- ³⁷ διάφορο: ο τόκος μιας οφειλής, το κέρδος από μια συναλλαγή.
- ³⁸ ανεστορούμαι, ρ: ενθυμούμαι, αναπολώ, φέρνω στη μνήμη.
- ³⁹ αποδέλοιποι: υπόλοιποι.
- ⁴⁰ μελίτακας, ο: μυρμήγκι.
- ⁴¹ καταντίζω, ρ: φτάνω σε κακό τέλος.
- ⁴² ξεδιαλύω , ρ: ξεκαθαρίζω κάτι στο μυαλό μου, εκείνο που το κάνει δυσνόητο, μυστηριώδες, αινιγματικό.
- ⁴³ να γίνουν τα φτερά μου: να μεγαλώσουν και μεταφ. να ξαναγυρίσω στην προηγούμενη καλή κατάσταση.
- ⁴⁴ να γιαίρω, ρ: να γυρίσω πίσω.
- ⁴⁵ μπελί: φανερό, σίγουρο. λ. τουρκ.
- ⁴⁶ γιογλέρνω, ρ: φεύγω παρά τη θέλησή μου, εκδιώκομαι. αγν. ετύμ. Ίσως πρόκειται για λ. τουρκ.
- ⁴⁷ ριάλι: είδος τουρκ. νομίσματος μεταφ. χρήματα, λεφτά.
- ⁴⁸ ναίσκε: ναι και το αντίθετο όσκες :όχι.
- ⁴⁹ ντουχιουντίζω: σκέφτομαι.
- ⁵⁰ μικιό: μικρό, λεπτοκαμωμένο. κρητ. μαντινάδα: «Μικιό `σαι, μα `σαι νόστιμο, μικιό `σαι μα καλό `σαι και για το

- σφιχταγκάλιασμα είναι ζαρίφικο `σαι».
- ⁵¹ τ' απατού μου: τα δικά μου.
- ⁵² τσαίρια, τα: λιβάδια, καλλιεργημένες εκτάσεις, πιθαν. λ. τουρκ.
- ⁵³ ντοά στον Γιαραμπή: προσευχή στον Θεό λ. τουρκ.
- ⁵⁴ μπόρεση: δύναμη, να μπορείς.
- ⁵⁵ νταγιαντίζω, ρ: αντιμετωπίζω, αντέχω, αγν. ετύμ.
- ⁵⁶ απήτις: μόλις, από τη στιγμή.
- ⁵⁷ λαλά, η: γιαγιά, μάμμη, πιθαν. λ. τουρκ.
- ⁵⁸ το μυαλό έχει πολλά γράδα: κόβει ξυράφι, είναι παραγωγικό, τετραγωνικό...
- ⁵⁹ μπουρμάς: βρύση, κουνός σε δεξαμενή. λ. τουρκ. Burma. μεταφ. υβριστική έκφραση: ψεύτης, δεν έχει λόγο, χωρίς υπόληψη, ελαφρόμυαλος σαν το νερό που τρέχει στη βρύση.
- ⁶⁰ ίσαμε: ως, μέχρι.
- ⁶¹ αμέτη- μου-χαμέτη: Αμέτης, όνομα κύριο στην τουρκ. στην προκειμένη περίπτωση έχει μεταφ. έννοια και η επανάληψη σημαίνει επιμονή, οπωσδήποτε, άρον-άρον.
- ⁶² δεν εκάτεχε που βαστούνε: δεν ήξερε ως πού φτάνουν.
- ⁶³ μουτίζω, ρ: υποκύπτω στη βία, σκύβω το κεφάλι, υποτάσσομαι στον αντίπαλο, συνθηκολογώ. ουσ. μουτής: αυτός που αλλαξοπίστησε, προδότης. αντίθ. ασσής: ανυπότακτος.
- ⁶⁴ κακοποδομένος,ο: καχεχτικός, αδύναμος από την πείνα, με κακή απόδοση στη δουλειά του.
- ⁶⁵ φουνταλλάσω, ρ: φούντα- αλλάζω και μεταφ. βάζω τα καινούργια ή τα σκολινά μου ρούχα.
- ⁶⁶ καλυκάνω, ρ: τοποθετώ μετάλλιο περίβλημα (κάλυκα), καλύπτω, σκεπάζω και μεταφ. κάλυμμα- ποδιού- παπούτσι και παπουτσώνω.
- ⁶⁷ παπούδια, τα και παπούδες,οι: αγριομπίζελα, αρακάς (ψημένα)
- ⁶⁸ αμνώγω, ρ: ορκίζομαι.
- ⁶⁹ οσκελντί: καλώς- όρισες και καλωσόρισες, λ. τουρκ.
- ⁷⁰ συβούρβουλοι: όλοι μαζί, οικογενειακώς, ομαδικώς.
- ⁷¹ κουρκουνάτες: μεταφ. έννοια, ατράνταχτες, αχτύπητες στην τιμή, ιδιαίτερα μεγάλης αξίας.
- ⁷² χιόνες: μεγάλες αποθήκες που χρησιμοποιούσαν κυρίως οι έμποροι.
- ⁷³ παρατσουτσορίστηκε: από τη λ. σούσουρο και τσουτσοουρο, χαμηλής εντάσεως ομιλίες μεταξύ πολλών ανθρώπων, κουτσομπολιό και μεταφ. φημολογία, σκανδαλογία. Από κει το ρ. τσουτσοουρίζω και παρα- τσουτσοουρίζω, με ανάλογη έννοια η ιταλ. λ. sussuro, ψίθυρος.
- ⁷⁴ ρεγάλο, το: δώρο, φιλοδώρημα, λ. λατιν. regalis- βασιλικό δώρο (rex, regis: βασιλιάς).
- ⁷⁵ σαλβάρι: κρητ. κοντή βράκα ή κοντοβράκι ή φουφούλα. Αγν. ετύμ.
- ⁷⁶ ψυχανεμίζομαι, ρ: υποψιάζομαι, προβλέπω.

Η γενιά των ΤΣΙΒΙΔΑΚΗΔΩΝ της Τουρλωτής - Σητείας

«Έρωτες, συνοικέσια, «κλεψιές», χωρισμοί, νεανικά ξεσπάσματα και γεροντικά τερτίπια, απίθανα κωμικοτραγικά επεισόδια, που συνοδεύονται από ένα πλήθος λαογραφικών και ηθογραφικών στοιχείων και την ιστορία ενός θησαυρού που τον ακολουθούσε μια βαριά κατάρα».

Πρώτος γνωστός, ο Χατζή-Σπυρίδος Τσιβιδάκης ή Αναγνώστης (ίσως του Γεωργίου). Πρέπει να γεννήθηκε πριν από το 1850 και τον τίτλο του Αναγνώστη, τον πήρε αργότερα, όταν υπηρέτησε σε αυτή τη θέση (βοηθός ιερέως, άμισθη τιμητική διάκριση). Φαίνεται να ήρθε από το χωριό Κρυιά Σητείας, απόγονος της μεγάλης οικογένειας των Τσιβιδάκηδων. Εγκαταστάθηκε στην Τουρλωτή κάτω από άγνωστες συνθήκες και με ένα γαϊδουράκι έκανε τον «πραματευτή» (πλανόδιος έμπορος). Στην αρχή δεν τα πήγαινε και τόσο καλά γιατί καθώς ήταν φοβερά τσιγκούνης, ακοινώνητος, πονηρός και αγύριστο κεφάλι, δεν εθεωρείτο υπολογίσιμος σαν καλός γαμπρός... Έτσι, όταν ένας σφοδρός έρωτας τον συνέδεσε με μια πολύ όμορφη κοπελιά (ίσως το όνομά της Μαρία) και τη ζήτησε σε γάμο, οι δικοί της αρνήθηκαν κάθε συζήτηση. Η μοναδική και συνηθισμένη λύση για την εποχή ήταν η κλεψιά (εκούσια απαγωγή). Όμως, επειδή η δουλειά παρουσίαζε πολλές δυσκολίες και το περισσότερο, χρειάζονταν και κάποια επιπλέον έξοδα, προτίμησε ένα απλό αλλά εξ ίσου αποτελεσματικό τρόπο. Κάποια γιορτινή μέρα, τη φίλησε δημοσίως στην κεντρική πλατεία του χωριού! Βούιξε ο τόπος και τα κουτσομπολιά πήραν και έδωσαν. Το γεγονός ήταν πρωτάκουστο. Οι γονείς, προκειμένου να αποκατασταθεί η τιμή της κόρης, τον έστειλαν στο δικαστήριο, όπου καταδικάστηκε σε μερικές δεκάδες μέρες φυλακή. Όμως, ο ζωηρός ερωντοχτυπημένος δεν το 'βαζε κάτω. «Εγώ θα την ξαναφιλήσω και ας φάω άλλες τόσες μέρες φυλακή...» Στο τέλος, για να τηρηθούν τα προσχήματα και να κοπάσει ο θόρυβος που είχε ξεσπάσει, αναγκάστηκαν να υποκύψουν στον εκβιασμό και να συγκατατεθούν στο γάμο, που κατά τη δική τους άποψη, ήταν αταίριαστος.

Πέρασε καιρός και ο πεισματάρης γαμπρός, για να διασκεδάσει την εντύπωση ότι δεν άξιζε, πολλαπλασίασε τις εμπορικές του επιχειρήσεις μέχρι το Ηράκλειο, από όπου ψώνιζε τις δυσεύρετες πραμάτειές του και τις μετέφερε πάντα με το γαϊδουράκι του ως την Τουρλωτή, για να τις μοσχοπουλήσει σπίτι-σπίτι στα βορεινά χωριά.

Γρήγορα έγινε πολύ πλούσιος και από έμπορος, κατάληξε και τοκογλύφος. Εκμεταλλεύόμενος τις ανάγκες των φτωχών χωρικών, για δουλειά και εξασφάλιση του «επιούσιου άρτου» των οικογενειών τους, αγόρασε μεγάλες περιουσίες, έκανε δυο ελαιουργεία (φάμπρικες) και συγκέντρωσε ανυπολόγιστης αξίας χρυσά νομίσματα και κοσμήματα. Η τσιγκουνιά του μέρα τη μέρα μεγάλωνε. Τους ανθρώπους που είχε στη δούλεψή του, έβλεπε σαν υποτακτικούς, που έπρεπε να δουλεύουν πολύ και να μιλούν λίγο. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία μιας συγχωριανής μας, η οποία, δυο-τρία χρόνια πριν περάσει τα εκατό, μου είπε. «Μια φορά, τσακώστηκε με τους φαμπρικόρηδες του, γιατί ήταν αμπάσοι - δούλευαν με το πάσο τους - και τους λέει φουρκισμένος. Γιάντα ωρέ κοπροσκυλιάζετε και ύστερα λέτε πως ο κόσμος πεινά; Όποιος πεινά τρώει πιτάρι... και άρπαξε μια γωνιά από την πυρήνα που ξεμποξαδιάζανε και τηνε χάφτηκε...»

Όσο για το θησαυρό, που είπαν, ότι ξεπερνούσε σε βάρος τις τριάντα οκάδες... δεν υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία για την τύχη του. Το μόνο σίγουρο είναι ότι καθώς υποπτευόταν τους πάντες, ακόμη και τη γυναίκα του, τον τοποθετούσε σε απίθανες κρύπτες που άλλαζε κατά καιρούς. Πότε μέσα στο σπίτι σε κιούπια, πιθάρια γεμάτα με σοδειές (λάδι, κρασί, δημητριακά και κάθε είδους φαγώσιμα), σε τοίχους, σκαλοθυρίδες, ακόμη και σε τρύπες στο δάπεδο και κάτω από την παρασιά, πότε στην αυλή, στα χωράφια, σε σπηλιές και αμπέλια. Όταν όμως κάποιος ψίθυροι έφτασαν στα αυτιά του, πετάχτηκε ξετρουμισμένος ως το αμπέλι του στη Μέλισσα, για να βεβαιωθεί τι είχε συμβεί. Με συντριβή διαπίστωσε ότι ο θησαυρός του είχε κάνει φτερά. Το πήλινο πιθαράκι που το έκρυβε κοντά σε μια κουρμούλα είχε εξαφανιστεί και μαζί του οι κόποι μιας ολόκληρης ζωής, έγιναν σε μια στιγμή καπνός που διαλύθηκε. Αμέσως το μυαλό του πήγε στο γιο του τον Γιώργη, με τον οποίο δεν τα πήγαινε ποτέ καλά, γιατί τον θεωρούσε τεμπέλη, άχρηστο κηφήνα και ανίκανο για κάθε δουλειά. Πάνω στο θυμό του ξεστόμισε μια βαριά κουβέντα: «Να μη δει ποτέ προκοπή και να μην αφήσει απογόνους!» Φαίνεται, ότι μόνο σε αυτήν την περίπτωση είχε κάποιο δίκιο και η κατάρα του έπιασε τόπο...

Ο Σπυριδάκης, έτσι ήταν το παρανόμι του γιου, γεννήθηκε το 1856 και παντρεύτηκε τρεις φορές χωρίς να κάμει παιδιά. Η πρώτη του γυναίκα ήταν από μια οικογένεια Κωνσταντουράκη και πέθανε. Η δεύτερη η Αυγενιά, η κόρη του Χυλομιχάλη, πέθανε και αυτή και η τρίτη η Κατερινιά του Ρούσου (Εμμ. Ι. Βογιατζή).

Τελικά, ποτέ δεν στέργισε σωστό νοικοκυριό. Φοβερά τσιγκούνης και μονόχωτος, έμενε μακριά από κάθε πολιτικό - κοινωνική εκδήλωση και όπως ο πατέρας του, είχε μόνο μιαν έγνοια, πώς να διαφυλάξει το θησαυρό που με τέτοιο ανέντιμο τρόπο πήρε στην κατοχή του. Όταν πλησίαζε πια το τέλος - έχω προσωπική γνώμη για αυτήν την περίπτωση - κουτσοπερπατούσε ως την αυλή και με τη διχαλόβεργα που κρατούσε για στήριγμα, παραμέριζε προσεχτικά όσα πετραδάκια συναντούσε στο δρόμο του, για να μην τα πατήσει και καταλυθούν οι σόλες από τα στιβάνια του... Είπαν, αλλά δεν μπορώ να το επιβεβαιώσω, ότι με τα στιβάνια αυτά στολίστηκε γαμπρός και με τα ίδια, χωρίς να χρειαστεί να τα αλλάξει, πορεύτηκε ως την τελευταία του κατοικία.

Αντίθετα, η τελευταία του γυναίκα η Κατερινιά ή Σπυριδάκαινα, υπήρξε για την εποχή της μια φωτεινή εξαίρεση. Ήταν πρωτοκόρη του πασίγνωστου καπετάν - Ρούσου (Εμμ. Ι. Βογιατζή γ. 1852) πρωτοκαπετάνιου - εμπόρου, με δικάταρτο ιστιοφόρο. Εγγονός του θαλασσομάχου παπά-Γιώργη ή Βογιατζόπαπα, από το γιο του τον Γιάννη, συνέχιζε την παράδοση της ιστορικής οικογένειας των Βογιατζήδων. Η εικοσάχρονη καπετανοπούλα, πολύ όμορφη, καλομαθημένη και περήφανη για την καταγωγή της, όταν ο πατέρας της δέχτηκε πρόταση γάμου από τον παραώριμο πια γαμπρό Σπυριδάκη, με τα γνωστά κουσούρια, αντέδρασε με τρόπο βίαιο και εντελώς ασυνήθιστο για τα δεδομένα εκείνης της εποχής. Στην πρώτη πρόβα του πανάκριβου νυφικού - το ύφασμα είχε αγοραστεί με ειδική παραγγελία από την Αλεξάνδρεια - ξέσκισε το φουστάνι και το πέταξε κατάμουτρα στη ράφτρα, χωρίς να λογαριάσει τις συνέπειες. Αυτόν το γάμο δεν τον ήθελε με κανένα τρόπο.

Υπομονετικός και πολύπειρος ο υποψήφιος γαμπρός, με τη σιγουριά ότι το χρυσάφι άνοιγε κάθε κλειστή πόρτα, προσποιήθηκε πως δεν κατάλαβε, κατάπие αδιαμαρτύρητα όλες τις προσβολές, αλλά δεν το έβαλε κάτω. Για να εντυπωσιάσει και να εξουδετερώσει τα δικαιολογημένα νεανικά της ξεσπάσματα, σοφίστηκε έναν απλό, μα πιο αποτελεσματικό τρόπο. Μια μέρα την προσκάλεσε και έδωσε να την καταφέρει να έρθει στο σπίτι του, με ένα εντελώς άσχετο πρόγραμμα. Και όπως καθόταν αμέριμη, άδειασε στην ποδιά της ένα ολόκληρο θησαυρό από φλουριά. (Είπαν αργότερα ότι το βάρος τους ξεπερνούσε τις είκοσι οκάδες και ήταν τοποθετημένα σε ένα τεράστιο κουτί του χαλβά των πέντε οκάδων).

Η μακριά λεπτή φούστα δεν άντεξε και ξεσκίστηκε... Λίρες, πεντόλιρες, δίφραγκα, μαμουδιέδες, κοσάρια, ναπολεόνια και κωνσταντινάτα, σκορπίστηκαν στραφατρίζοντας στο χωματένιο πάτωμα. Η νεαρή κοπελοπούλα που έκανε όνειρα για μια παραμυθένια ζωή, στο τέλος λύγισε.

Λίγο το χρυσάφι, μα πιο πολύ ο λόγος του γερό - καπετάνιου πατέρα της, που ήταν συμβόλαιο και δεν άλλαζε με τίποτα, την ανάγκασαν να ακολουθήσει τη μοίρα πολλών άλλων γυναικών εκείνης της εποχής. Παντρεύτηκε, έστησε νοικοκυριό και στάθηκε πιστή και αφοσιωμένη σύζυγος ως το τέλος, παρά τη διπλή ατυχία της, να πάρει άντρα που δεν της ταίριαζε και να μην αφήσει απογόνους.

Εδώ τελειώνει το πρώτο μέρος της επεισοδιακής διαδρομής των Τσιβιδάκηδων της Τουρλωτής, η οποία συνοδεύτηκε από πλούσια ιστορικά, λαογραφικά και άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία και συνδέθηκε με το μύθο ενός θησαυρού με απίστευτα κωμικοτραγικά παρατρέγνυδα. Η ιστορία θα συνεχιστεί με άλλους πρωταγωνιστές, οι οποίοι δεν θα έχουν το επώνυμο του Χατζή-Σπυρίδο. Από τις κόρες του:

- Η Καλλιόπη: Παντρεύτηκε τον Εμμ. Νικολ. Ρουσελάκη ή Ροσελάκη ή Ρουσέλιο, γεν. το 1860, έμπορο από τη Λάστρο και έκαμε δυο κόρες. (ορ. μητρώον αρρένων πρώην Δήμου Τουρλωτής).
- Τη Μαριγώ (Μαρία): Πήρε τον Ζερβάκη Ιωάννη του Γεωργίου, έμπορο, από τα Ζερβουδιανά (Μυρσίνη). Μοναχοπαίδι τους ο Γιωργής, που έκανε πέντε παιδιά. Τον Γιάννη, τον Μανώλη ή Μανούκο, τον Νίκο, τον Κίμωνα και τη Μαρίκα.

- Την Πιπίνα (Δέσποινα) Παντρεύτηκε τον Μιχαήλ Καταπότη, γιατρό, από τη Λάστρο, και έκαμε μαζί της τέσσερα παιδιά. Την Καλλιόπη Γραμματικάκη, τη Μαρία (πέθανε νέα), τον Γιώργη και τον Μανώλη, γιατροί και οι δυο.

- Είχε και μιαν αναθρευτή (υιοθετημένη) τη Δέσποινα, ανιψιά της και κόρη της Αικατερίνης Τσιβιδάκη - Φραγκούλη, (ορ. παρακάτω).

- Η Χριστίνα: Παντρεύτηκε τον Χατζή - Γιάννη Κασωτάκη από τα Μετόχια Τουρλωτής (Μυρσίνη) και έκαμε τέσσερα παιδιά:

- Τον Γιώργη: Παντρεύτηκε το Μαρούλι (Μαρία) Παπανδρουλάκη από τη Λάστρο. Παιδιά τους, η Αννίκα που πήρε τον Βαγγέλη Θαλασσινό από τη Μυρσίνη και έκαμε τρία παιδιά, τον Γιώργη, τον Μανώλη και τη Μαρία Μανουσάκη.

- Τον Σπυρίδο: Αξιοματικό της Κρητικής Χωρ/κής, άγαμο.

- Τη Μαρία: Παντρεύτηκε τον Εμμ. Παπαδάκη ή Παπαδόπουλο από τη Μυρσίνη. Παιδιά τους, Η Πιπίνα Καραγιαννάκη και ο Γιάννης ή Αλατσάς που εξαφανίστηκε στην Αλβανία στον πόλεμο του 1940.

- Τον Μανώλη: Ανώτατο Δικαστή. Παντρεύτηκε την Ευγενία Γιαννικάκη από την Ιεράπετρα. Παιδιά τους, ο Γιάννης, επίσης Ανώτατος Δικαστής και η Πόπη (Καλλιόπη).

- Ίσως να υπήρχε και κάποια άλλη κόρη, άγνωστο το όνομά της, που κάηκε κάτω από ανεξακρίβωτες συνθήκες.

- Η Δέσποινα: Παντρεύτηκε τον Εμμανουήλ Νικολάου Παπαδάκη ή Μανωλάκη ή Φουνταλίδη, ο οποίος γεννήθηκε το 1850 στο χωριό Γρα (Άγ. Στέφανο) και πέθανε το 1909 από συγκοπή στην Τουρλωτή, όπου είχε εγκατασταθεί μετά το γάμο του. Διαδραμάτισε σημαντικότατο πολιτικό-οικονομικό ρόλο στα δρώμενα της επαρχίας Σητείας και όχι μόνο, αλλά έμεινε άτεκνος. Μετά το θάνατο της Αικατερίνης, αδελφής της γυναίκας του, υιοθέτησε μια από τις δυο κόρες της, τη Μαρία, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

- Η Αικατερίνη: Παντρεύτηκε τον Φραγκούλη Γεώργιο ή καπετάν-Γιώργη από τη γενιά των Φραγκούληδων της Τουρλωτής (Νικόλαος Φραγκούλης ή καπετάν-Νικολής, Φραγκουλομιχάλης, ίσως και μερικοί άλλοι) και έκαμε τρία παιδιά, που έμειναν ορφανά ύστερα από το θάνατό της. Ο άντρας της ξαναπαντρεύτηκε από τη Σκοπή, εγκαταστάθηκε εκεί και έκαμε άλλα παιδιά, από τα οποία κρατεί και η σημερινή γενιά των Φραγκούληδων της Σκοπής. Τα τρία ορφανά, είτε δεν θέλησαν, είτε δεν θεώρησαν σκόπιμο οι συγγενείς τους να τα αφήσουν να ακολουθήσουν τον πατέρα τους, έμειναν κοντά στις θείες τους και τράβηξαν το δικό τους δρόμο, ως εξής:

- Ο Γιάννης, μεγάλωσε σπούδασε και έγινε γιατρός, αλλά δεν ερευνήθηκε η κατοπινή ζωή του. Απλά μια φήμη τον έφερε ως αγνοούμενο σε κάποιο ναυάγιο και τίποτε περισσότερο.

- Τη Μαρία όπως προαναφέρεται, υιοθέτησε ο Φουνταλίδης. Τη μεγάλωσε, την προίκισε και την πάντρεψε με τον Γεώργιο Ιωάννου Παπαδάκη ή Γραμματικό γ. 1868, που ήταν κατ' ευθείαν απόγονος της γενιάς των Σκορδίληδων-Παπαδάκηδων της Τουρλωτής και έκαναν πέντε παιδιά.
- Τον Γιάννη: Ταγματάρχη του Στρατού, άγαμο.
- Την Αννίκα: άγαμη.
- Τη Δέσποινα: Παντρεύτηκε τον Σπύρο Κουρουπάκη, ράφτη και έκαναν δυο κόρες.
- Την Καλλιόπη: Παντρεύτηκε τον Νικόλαο Μπριτζολάκη, χωροφύλακα και έκαναν μια κόρη, τη Δέσποινα.
- Την Αικατερίνη: Παντρεύτηκε από το Καβούσι τον Μιλτιάδη Σαριδάκη.
- Τη Δέσποινα: Την άλλη κόρη της Τσιβιδοπούλας, υιοθέτησε ο θείος της Εμμανουήλ Ρουσελάκης ή Ρουσέλιος, που όπως προείπαμε είχε και άλλες δυο κόρες, Την πάντρεψε με τον Δημήτριο Παπαδάκη, καφετζή, από τη Λάστρο και έκαναν πέντε παιδιά.
- Τον Σπυρίδο, γ. 1898. Παντρεύτηκε και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα.
- Τη Μαριγώ ή Μαρία. Πέθανε άγαμη.
- Τον Γιάννη, γ. 1895. Παντρεύτηκε από τη Σφάκα την Ουρανία Φραγκιαδάκη και έμειναν άτεκνοι.
- Τον Γιώργη, γ. 1905, υποστράτηγο Χωροφυλακής. Παντρεύτηκε τη Μαρία Ν. Παπαδάκη (του Νίκου του Χατζή) και έκαμε μια κόρη, τη Δέσποινα Κουφάκη.
- Μια άλλη κόρη, παντρεύτηκε από τη Σφάκα τον Γιάννη Μαριδάκη και έκαναν μια κόρη, τη Μαρία. Η Αικατερίνη, έτσι ήταν το όνομά της, πέθανε πρόωρα, ο άνδρας της ξαναπαντρεύτηκε και έκανε και άλλα παιδιά. Το Μαριάκι - το χαϊδευτικό της - αφού έμεινε ορφανή, πήρε υπό την προστασία του ο παππούς της ο Δημήτρης και τη μεγάλωσε μαζί με τα άλλα του παιδιά. Νέα και όμορφη, ερωτεύθηκε παράφορα τον Νικόλαο Εμμανουήλ Παπαδάκη, γ. 1898, ταχυδρομικό. Τα αισθήματα ήταν αμοιβαία, μόνο που η Χρυσούλα, η μητέρα του (παπαδιά και γιαγιά μου), δεν ήθελε, όχι μόνο να τη δει στα μάτια της, αλλά ούτε να ακούσει για το γάμο. Φώναξε, είπε κι έκαμε πράγματα που δεν έπρεπε, ακόμη και κατάρες δεν φοβήθηκε να ξεστομίσει, μα δεν κατάφερε τίποτε.

Η ιστορία θα επαναληφθεί κι εδώ πανομοιότυπη, όπως οι προηγούμενες που αναφέραμε και πολλές άλλες. Θα παντρευτούν, χωρίς να πάρει κανείς είδηση, δεν θα κάνουν παιδιά και θα ζήσουν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα.

Σητεία, Νοέμβριος 2008
Μανώλης Παπαδάκης

Η γενιά των ΒΟΓΙΑΤΖΗΔΩΝ της Τουρλωτής - Σητείας

Ως πρώτος γνωστός γενάρχης, παρουσιάζεται ο Μιχάλης Βογιατζής, ο οποίος πρέπει να γεννήθηκε γύρω στο 1765 - 1770 (δεν είναι ιστορικά εξακριβωμένο). Ασχολήθηκε με τη θάλασσα και είχε ιδιόκτητο πλοίο, με το οποίο έκανε ταξίδια σε όλα τα τότε γνωστά λιμάνια της Μεσογείου και της Μαύρης θάλασσας, για εμπορικούς κυρίως λόγους. Με την έκρηξη της Επανάστασης του 1821, το μετέτρεψε σε πολεμικό και το χρησιμοποίησε για καταδρομικές ενέργειες εναντίον των Τούρκων στο Αιγαίο. Επειδή όμως ήταν βραδυκίνητο, το αντικατέστησε αργότερα με την περίφημη γαλιότα του, με την οποία συνέχισε την εθνική δράση του στις θάλασσες.

Ο ιστορικός Βασ. Ψιλλάκης αναφέρει σχετικά:

«...Ο ανήρ ούτος, κατά πάντα αξιοθαύμαστος και αξιοσέβαστος, ει και εκ καθήκοντος, καθό Κρης, ο μετά τασαύτης αυταπαρνήσεως, απεριγράφτου δραστηριότητος και ανδρείας και κατά θάλασσαν αγωνιζόμενος, ήτο ο μοναδικός εκ Σητείας ναύτης Μιχ. Βογιατζής. Ούτος κυβερνών την περιώνυμον καταστάσα εν Κρήτη γαλιόταν¹ του, εγένετο συστηματικός καταδρομεύς, μετά των τεσσάρων αυτού υιών² και άλλων τινων οικείων του. Και εξέτεινε μεν τας καταδρομικάς εκδρομάς του και πέραν, ανατολικώτερον της Κρήτης, προ πάντων όμως κατέτρεχε και απέκλειε την από Δίας μέχρις Ιεραπέτρας, δια Κάσου εκτεινομένην ακτήν, διότι οι Τούρκοι εξορμώντες μετά πλοιαρίων εκ Σπιναλόγκας, Ηρακλείου και Σητείας, επεχείρουν καταστρεπτικάς εκεί αποβάσεις, της περί την Κρήτην θαλάσσης ερήμου εξ απουσίας Ελληνικής ναυτικής δυνάμεως διατελούσης. Και εμπορικά πλοία ευρωπαϊκά και δη Αυστριακά, εφοδιάζοντα τους των φρουρίων της Κρήτης λιμένας, συνέλαβεν ως κομίζοντα πολεμικά λαθρεμπόρια. Ούτως εξηκολούθει ο διάσημος εκείνος ναυτικός αγωνιστής να δρα μέχρι τέλους του αγώνος, μετά την λήξιν του οποίου επανήλθεν εις τον ειρηνικόν και τακτικόν βίον, εν ιδρώτι του προσώπου λίαν επιζήλως ζων και ναυτιλλόμενος έτι δια της περιβοήτου γαλιότας του, την οποίαν μετέβαλεν εις ταχυδρομικόν πακιέτον³ ενεργών την εμπορικήν μεταξύ Ηρακλείου και Σύρου επικοινωνίαν εντιμότερα μετά των υιών του, μέχρι τέλους του βίου του. Απεβίωσεν πένης και ως τι άσημος εν Τουρλωτή-Σητείας, εν βαθεί γήρατι, μην αξιωθείς μηδέ παρασήμου καν τινός!, διότι ουδέποτε επεδίωκε τοιαύτα, ουδέποτε εκαυχισιολόγει, αλλά διήγεν ως αληθής όντως Έλλην και ως διαπράξας όσα διέπραξεν εξ υψίστου ιερού καθήκοντος και αγνής πατριωτικής προαιρέσεως».

Ως προς την ετυμολογία του επωνύμου Βογιατζής, δεν είναι τίποτε γνωστό. Σε κάποια επιγραφή του 1831 που βρέθηκε χαραγμένη σε πλάκα μιας εκκλησίας της περιφέρειας της Μυρσίνης, αναφέρεται ως ευεργέτης, με τα στοιχεία. Καπετάν - Μιχαήλ Βογιατζής ή ΡΟΓΤΖΙ (περιοδ. Μύσων Ε' τόμος σελ.61 του Μιχ. Καταπότη). Επίσης, αριστερά της Ωραιάς Πύλης της εκκλησίας της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού (Αφέντης Χριστός) της Τουρλωτής και σε εικόνα αφιερωμένη στην Παναγία, αναγράφεται ως δωρητής κάποιος ΜΑΝΟΥΗΛ ΠΟΓΙΑΤΖΑΚΗΣ και όχι Βογιατζάκης - γραφή βυζαντινή, με χρονολογία 1853 (Φωτογραφία επόμενη σελίδα).

Γεννάται το εύλογο ερώτημα, μήπως προέρχεται από το ενετικό λ. ΡΟΓΙ ή ΡΟΓΙΑ που σημαίνει την υπήνεμη πλευρά του πλοίου και το ρ. ποδίζω (καταφεύγω σε υπήνεμο μέρος, λιμάνι κλπ); Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι στη β' σελίδα αργυρόδετου Ευαγγελίου,

αναφέρεται ο γιος του Γεώργιος, ο μετέπειτα γνωστός Βογιατζόπαπας, ως Πογιατζής και όχι Βογιατζής, όπως θα δούμε παρακάτω. (περιόδ. Μύσων Ε' τόμος σελ. 69).

Από τα τέσσερα παιδιά του καπετάν - Μιχάλη Βογιατζή, θα μας απασχολήσει ο Γεώργιος, γιατί ανέπτυξε πλούσια εθνική δράση στη θάλασσα, μαζί με τον πατέρα του και αργότερα μόνος του με το ιδιόκτητο σκάφος του. Γραπτά ιστορικά στοιχεία είναι ελάχιστα, αλλά θα προσπαθήσουμε από μαρτυρίες και διάφορες άλλες πηγές, να σκιαγραφήσουμε τη ζωή

και τα κατορθώματα του ηρωικού παπά - Γιώργη.

Φέρεται, ότι γεννήθηκε το 1795 στο συνοικισμό της Μυρσίνης, Άγιος Αντώνιος. Σε ηλικία δώδεκα χρονών, ναυτολογήθηκε στο πλοίο του πατέρα του και παρέμεινε μαζί του ταξιδεύοντας περίπου τέσσερα χρόνια. Γυρίζοντας πίσω στο χωριό, παντρεύτηκε κάποια Καλλιόπη Τσιβιδάκη από την Τουρλωτή, και χειροτονήθηκε παπάς γύρω στα 1812 (η πληροφορία αυτή δεν είναι ιστορικά εξακριβωμένη).

Το πρώτο γραπτό στοιχείο που εντοπίζεται, είναι μια ιδιόχειρη γραφή του, στη β' σελίδα του πρώτου φύλλου αργυρόδετου Ευαγγελίου, εκδόσεως Βενετίας 1811 (ορ. περιόδ. Μύσων, σελ. 69 Ε' τόμος, του Μιχ. Καταπότη) που έχει ως εξής:

«Παπάς Γεώργιος Πογιατζής.

Εγεννήθη ο γιος μου Μιχάλης, έτος 1813 μίου 8 (Μαΐου;).

Εγεννήθη η κόρη μου Μαρία, έτος 1815, Μαρτίου 9.

Εγεννήθη ο γιος μου Γιάννης, έτος 1817 Οκτωβρίου 6.

Εγεννήθη ο γιος μου Μανόλης 1819, Γεναρίου 18.»

(Τα στοιχεία αυτά είναι μάλλον ακριβή και σύμφωνα με τις μετέπειτα εξελίξεις.)

Και συνεχίζει το σχόλιο ο Μιχ. Καταπότης.

«Ο Γεώργιος Πογιατζής, είναι ο γνωστός κατά την επανάσταση του 1821, Βογιατζόπαπας, υιός του αγωνιστού Μιχ. Βογιατζή. Αναχωρήσας εις τας αρχάς της επαναστάσεως, εγκατέλειψε τη σύζυγόν του, μη θελήσασα να τον ακολουθήσει και μετέβη εις Κάρπαθον όπου νυμφευθείς εκ δευτέρου, έσχεν έτι δύο υιούς (εδώ διαπιστώνεται ότι αποσχηματίστηκε). Η Μαρία, η κόρη του, ήτο μήτηρ του παπά - Εμμ. Δανδουλάκη, ιερουργούντος εν Ρουκάκα. Ο υιός του Μιχαήλ, απεβίωσε παιδίον».

Μετά το γάμο και τη χειροτονία του, ο παπά-Γιώργης, άρχισε να διδάσκει για τον Χριστιανισμό, να δασκαλεύει και να καθοδηγεί το ποίμνιό του, προσπαθώντας να προσυλητήσει ακόμη και Τούρκους. Οι ενέργειές του αυτές προκάλεσαν την οργή των τοπικών αρχών και κατά το 1820 περίπου, συλλαμβάνεται, διαπομπεύεται και μαστιγώνεται δημόσια από τις τουρκικές φρουρές Σφάκας και Καβουσιού. Μετά τετράμηνη φοβερή δοκιμασία, αφήνεται στο τέλος ελεύθερος και κατορθώνει να δραπετεύσει στην Κάσο και αργότερα στην Κάρπαθο (εδώ διαπιστώνεται, σύμφωνα και με τη μαρτυρία του γιατρού Μιχαήλ Καταπότη, ότι η σύζυγος και τα τρία ανήλικα παιδιά του, δεν τον ακολούθησαν).

Ελεύθερος πια από τις οικογενειακές του υποχρεώσεις, αποσχηματίζεται, ξαναπαντρεύεται και καταστρώνει μεγαλεπήβολα σχέδια για παραπέρα εθνική δράση στη θαλάσσια περιοχή Δωδεκανήσου και Κρήτης. Αγοράζει μεγαλύτερο και ταχυκίνητο σκάφος, προφανώς με τη βοήθεια του άρχοντα Γκαλιώτη⁴ από τη Σύρο, ο οποίος ανέλαβε να θέσει υπό την προστασία του τη νέα οικο-

γένειά του, και το επανδρώνει με πενήντα τρεις τολμηρούς ναύτες, από τους οποίους οι σαράντα ήσαν Δωδεκανήσιοι (Καλύμνιοι – Συμιακοί - Χαλκίτες κ.ά.) και οι υπόλοιποι από την περιοχή της Σητείας.

Μεταξύ των τελευταίων ήταν ο πολύ γνωστός για τη δράση του καπετάν - Νικολής Φραγκούλης, από την Τουρλωτή και ένας κάτοικος αγνώστου επωνύμου, από τη Σφάκα, ναυτικός, ο οποίος λέγεται ότι προμήθευε τις κυψέλες μελισσών που χρησιμοποιούσε στις επιθέσεις του ο Βογιατζόπαπας (πληροφορίες Αγγελάκη Εμμανουήλ ή Αγγελομανώλη από την Τουρλωτή). Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι «στενός συνεργάτης του ήταν και ο παπά-Μιχαήλ Θαλασσινός από τα Έξω Μουλιανά και οι Τούρκοι εκδικούμενοι, κατέσφαξαν τη σύζυγό του και ο ίδιος αναγκάστηκε μετά το 1812 να καταφύγει στην Κάρπαθο, αφού χειροτόνησε το γιο του Γιώργη, παπά». (ορ. περιοδ. Μύσων. Τόμος Γ΄ σελ. 168).

Τα κατορθώματα και οι καταδρομικές επιχειρήσεις στη θάλασσα του ηρωικού θαλασσομάχου παπά, είναι χωρίς τέλος.

Το 1822 ανοιχτά του Κάβου Σίδερο⁵ της Σητείας, αιχμαλωτίζει εμπορικό εξοπλισμένο Αιγυπτικό πλοίο με εφόδια και χρήματα, προοριζόμενα για τις ανάγκες της φρουράς της Σπίνας Λόγκας, εξοντώνει το πλήρωμά του και με τη βοήθεια του μοναδικού διασωθέντος ναύτη του ο οποίος ήταν από την Κάσο και γνώριζε συνθήματα και παρασυνθήματα, φτάνει νύχτα στο οχυρωμένο λιμάνι της Σπίνας Λόγκας, αιφνιδιάζει και εξουδετερώνει την Τουρκική φρουρά. Στη συνέχεια φορτώνει τα πλούσια εφόδια, υλικά και όπλα, στα εκεί ελλιμενισμένα τουρκικά πλοία, τα οποία ρυμουλκεί ανοιχτά του Κάβου Αφορεσμένου⁶ όπου αφού εξασφαλίσει το φορτίο, τα καταποντίζει. Ακολουθούν πολυάριθμες καταδρομικές επιθέσεις και το 1827 συναντάται στο στενό Κάσου - Κρήτης με ένα κατά πολύ ισχυρότερο Τουρκικό πολεμικό πλοίο. Ακολουθεί ναυμαχία επί πολλές ώρες και τελικά το πλοίο του Βογιατζόπαπα καταβυθίζεται. Όσοι από τους άνδρες του πληρώματος διασώθηκαν, επιβιβάζονται σε λέμβους και φτάνουν στα νησιά Γκράντες⁷ του Παλαικάστρου πάνοπλοι, με σκοπό να συνεχίσουν τον αγώνα. Όμως στην προσπάθειά τους να προωθηθούν στη Μονή Τοπλού⁸, έπεσαν σε ενέδρα μεταμφιεσμένων Τούρκων στρατιωτών, πιάστηκαν αιχμάλωτοι και μεταφέρθηκαν στο φρούριο της Σπίνας Λόγκας όπου απαγχονίστηκαν στην κεντρική πύλη, με την υποχρεωτική παρουσία αντιπροσωπείας, από τα χωριά Τουρλωτή, Μυρσίνη, Σφάκα και Λάστρο (γραπτή μαρτυρία Εμμανουήλ Ιωάννου Αγγελάκη, δικηγόρου, από την Τουρλωτή).

Πάντως, οι πληροφορίες στο σημείο αυτό είναι συγκεχυμένες και αλληλοσυγκρουόμενες. Το βέβαιο είναι, ότι ο μόνος διασωθείς, ήταν ο Νικόλαος Φραγκούλης, ο οποίος καταδιωκόμενος αναγκάστηκε να καταφύγει στην περιοχή της Δωδεκανήσου και να επιστρέψει στο χωριό του την Τουρλωτή το 1836. Παντρεύτηκε κάποια με το όνομα Βενετσάνα, έκανε οικογένεια και άσκησε το επάγγελμα του πλοιάρχου, γνωστός σε όλη την περιφέρεια, ως καπετάν - Νικολής. Πέθανε το 1907.

Το τέλος του ηρωικού Βογιατζόπαπα, δεν είναι γνωστό. Δεν αποκλείεται να διασώθηκε και μαζί με τον Ν. Φραγκούλη, να ξαναγύρισε στα Δωδεκάνησα, όπου ναυπήγησε καινούργιο πλοίο και εξακολούθησε τη δράση του μέχρι το 1841. Σύμφωνα με γραπτή μαρτυρία του Β. Ψιλλάκη Ιστορία της Κρήτης, σελ. 478 και 480, την οποία αναδημοσίευσε και ο Εμμ. Αγγελάκης στα Σητειακά Τόμος Β΄ σελ. 68, «ο Βογιατζόπαπας, διερχόμενος εκ Σπιναλόγκας με το πλοιάριόν του, φέρον Ελληνικήν σημαίαν, μετά την επανάστασιν των Χαιρέτηδων το 1841, συνελήφθη ως δήθεν επαναστάτης και απαγόμενος εις Χανιά, επνίγη δολίως υπό των Τούρκων, μεταξύ Ηρακλείου και Σούδας». Αυτή θεωρείται ως η επικρατέστερη άποψη.

Για τους δυο γιους, από το δεύτερο γάμο του, δεν υπάρχει καμιά πληροφορία. Το ίδιο και για τον Μανώλη, που γεννήθηκε το 1819. Πιθανολογείται ότι από αυτόν προέρχονται οι Βογιατζήδες της Μυρσίνης.

Σε ένα ρεπορτάζ που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα LASITHY NEWS (φ. 53, Πέμπτη

19-3-2009) του συγγραφέα Σωκρ. Τσουρδαλάκη, από το βιβλίο του «Κρήτες της Ωκεανίας», αναφέρονται τα εξής αξιοπρόσεκτα στοιχεία: Ένας Έλληνας της Αυστραλίας, ο Μπράιαν Μόρις, υποστηρίζει ότι είναι εγγονός του Κωνσταντίνου Βογιατζή, μετανάστη, που εγκαταστάθηκε το 1887 στο Κουίνσλαντ και μετονομάστηκε σε Τζέιμς Μόρις. Ο ίδιος ήρθε στην Κρήτη πρώτη φορά το 1999, ψάχνοντας για τις ρίζες του. Από φωτογραφίες, επιστολές και την έρευνα που έκανε, διαπίστωσε ότι ο παππούς του ονομαζόταν πράγματι Κωνσταντίνος Βογιατζής του Εμμανουήλ και της Δέσποινας, γεν. στην Τουρλωτή Σητείας το 1852 και είχε ακόμα άλλα τρία αδέρφια. Τον Νικόλαο, την Πελαγία και τη Μαρία. Ο Νικόλαος, μετανάστης κι αυτός, εγκαταστάθηκε στην ίδια περιοχή και συνέχισε το επάγγελμα του ναυτικού. Μαζί με τον αδερφό του, έφτιαξαν ένα ψαροκάικο που του «δωσαν το όνομα ΚΡΗΤΗ και ασχολήθηκαν με την αλιεία και το εμπόριο στρειδιών. Ο παππούς του έλεγε ότι ήταν εγγονός του θαλασσομάχου Βογιατζόπαπα (Γεώργ. Βογιατζή) και ότι είχε στην κατοχή του ένα τηλεσκόπιο, βιβλία και κάποια από τα σκεπάρνια του».

Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνονται από την ιδιόχειρη γραπτή μαρτυρία του ίδιου του Βογιατζόπαπα, όπως προαναφέρεται, και αποδεικνύουν ότι ήταν πρώτος εξάδελφος του Εμμαν. Ιωαν. Βογιατζή ή καπετάν - Ρούσου. Επίσης συμφωνούν με τα στοιχεία που περιλαμβάνονται σε μια άλλη έρευνά μου για τους Ρειζάκηδες της Τουρλωτής. (Σητεία Νοέμβριος 2008, η οποία δημοσιεύεται εδώ)

Εκείνος που θα μας απασχολήσει είναι ο Γιάννης, γεν. το 1817. Η γυναίκα του άγνωστη. Από τα παιδιά του:

- Ο Βασίλης, παντρεύτηκε και εγκαταστάθηκε στο Ηράκλειο, άτεκνος.
- Ο Χατζή - Γιώργης εγκαταστάθηκε και αυτός στο Ηράκλειο, έκαμε μια κόρη, τη Μαρία, που παντρεύτηκε από τη Ρουκάκα, κάποιο Μανώλη Πευκιανάκη.
- Η Μαρία ή Καπετανοπούλα, παντρεύτηκε από τη Μυρσίνη, τον Γιώργη Θαλασσινό ή Λαγό.
- Η Καλίτσα, παντρεύτηκε από την Τουρλωτή, τον Κωνσταντίνο Παπαδάκη, έμπορο. Παιδιά τους ο Γιάννης, ο Μιχάλης, ίσως και κάποιος Αντώνης.
- Ο Μανώλης ή καπετάν - Ρούσος Βογιατζής, γεν. το 1851. Ήταν ψηλός, ξανθός, με γαλανά μάτια, για αυτό του κόλλησε το παρανόμι Ρούσος, που τον συνόδευσε σε όλη του τη ζωή. Γνήσιος απόγονος της μεγάλης ναυτικής οικογένειας των Βογιατζήδων, ακολούθησε τα χνάρια του πατέρα του καπετάν - Γιάννη και έγινε καπετάνιος - έμπορος, για κείνη την εποχή.

Κατάφερε να αποκτήσει ένα μεγάλο ιστιοφόρο και με αυτό έκανε ταξίδια σε όλα τα τότε γνωστά λιμάνια της Μεσογείου και της Μαύρης θάλασσας. Παντρεύτηκε τη Μαρία, κόρη του Γιάννη Ριζάκη, από την Τουρλωτή και έκαμε επτά παιδιά (δυο γιους και πέντε κόρες). Η ζωή και η δράση του, ήταν πολυτάραχη, όπως και των μακρινών θαλασσομάχων προγόνων του και συνοδεύτηκε από πολλές ιστορίες και ενδιαφέροντα ανέκδοτα. Σκληροτράχηλος ναυτικός, από τα παιδικά του χρόνια δεμένος με τη θάλασσα, έγινε με τον καιρό αρχικαπετάνιος με τα όλα του. Ήταν ακέραιος στις συναλλαγές του και ο λόγος του συμβόλαιο. Λέγεται ότι έφερε την πρώτη ραπτομηχανή στο Νομό Λασιθίου, από την Αλεξάνδρεια και το σπιτικό του στην Τουρλωτή ήταν γεμάτο από όλα τα αγαθά που μπορούσε να φανταστεί κανείς.

Νεαρός, ανήσυχος, δραστήριος και από τη φύση του ελεύθερος άνθρωπος, ανακατεύθηκε από νωρίς στα πολιτικά δρώμενα της εποχής του και έλαβε ενεργό μέρος στην επανάσταση του 1897 και λίγο μετά επί Κρητικής πολιτείας, διορίστηκε λιμενάρχης στην Ιεράπετρα.

Στις 17 Ιανουαρίου 1897, ένα πλοίο με κυβερνήτη τον καπετάν - Μανώλη Τζάφο ή Ελευθεράκη από τη Μυρσίνη, γεν. το 1850, φόρτωσε λάδι με προορισμό το Ηράκλειο. Είχε πλήρωμα δυο αδελφούς Μαστρανδρέα ή Βουκινάκη, ναυτικούς, από την Κάσο (Μανώλης γεν. το 1886 και Ανδρέας, ο πατέρας τους Μιχάλης) και βοηθό το γιο του Νικόλαο, μετέπειτα συνταγματάρχη Χωρ/κής. Συνεπιβάτες ήσαν και οι έμποροι Νικολ. Χατζή - Μιχ. Παπαδάκης, Εμμ. Φραγκούλης από την Τουρλωτή και ο Γιώργης Τσίρακας από τη Σφάκα. Λόγω καιρού το πλοίο αναγκάστηκε να καταφύγει στη Σπιναλόγκα, όπου κατασχέθηκε το φορτίο από την Τουρκική φρουρά και κρα-

τήθηκαν οι επιβαίνοντες. Όμως, ο ένας από τους δυο αδελφούς, ο Ανδρέας, κατάφερε να δραπετεύσει και να φέρει την είδηση στην Τουρλωτή.

Αμέσως, ο καπετάν - Ρούσος Βογιατζής, πήρε μαζί του τους Ηλία Κασωτάκη (πλοίαρχο), Γιάννη Κοντογιαννάκη και μερικούς Κριτσώτες επαναστάτες με τον οπλαρχηγό Γιάννη Ταβλά, και έφτασαν αυθημερόν στα Έξω Μουλιανά, όπου σε συνεργασία με τους ντόπιους Καρνιαδάκη, Σκαρβέλη, Λαγουδάκη, Αλεξάκη και Λογκάκη, πολιορκήσαν τους Τούρκους και αξίωσαν να παραδώσουν τον οπλισμό τους. Τραγικό επακόλουθο ήταν η εξόντωση των Τούρκων την 1-2-1897 στη θέση Λαχανάς. (ορ. Σητειακά Αγγελάκη, Τόμος Β' σελ. 268-301)

Ο ίδιος εξακολούθησε τα ταξίδια και τα εμπόρια, σε συνεργασία με τον Σητειακό καπετάν-Σήφη Δερμιτζάκη και τελικά το πλοίο του βούλιαξε και έμεινε στο δρόμο. Κατάφερε να φτιάξει καινούργιο τρεχαντήρι και να συνεχίσει τα ταξίδια του ως τα βαθιά γεράματα. Ηλικιωμένος πια κι ανήμπορος, παράτησε τη θάλασσα κι εγκαταστάθηκε στον Μόχλο. Είχε μια μικρή βαρκούλα, ψάρευε περκόχανα και ζούσε ολομόναχος σε ένα μικρό σπιτάκι. Γύρω στα 1937 με 1938, παράτησε και τον Μόχλο, εγκαταστάθηκε στην Τουρλωτή και τον φρόντιζε η πρώτη του η κόρη η Κατερινιά ή Σπυρδάκαινα. Μαθητής τότε του Γυμνασίου, θυμάμαι, ότι πήγαινα και τον έβρισκα για να μου διηγείται θαλασσινές ιστορίες και κατορθώματα. Ήταν λιγομίλητος και μανιώδης καπνιστής, μα η θεια μου, δεν του 'δινε χρήματα για να αγοράσει τσιγάρα και στενοχωριόταν. Πολλές φορές από το λίγο χαρτζιλίκι μου, κρατούσα πάντα μερικές δραχμές και του 'παιρνα τσιγάρα. Μου 'κανε μεγάλη χαρά και όταν αργούσα να τον δω, κατέβαινε στα καφενεία και με ζητούσε. Πέθανε σε βαθιά γεράματα, γύρω στο 1947, πάμπτωχος, και τάφηκε στην Τουρλωτή.

Από τα παιδιά του:

- Ο Γιάννης ή Κακός (το παρανόμι του) γεν. 1881, παντρεύτηκε τη Μαρουλιά Κουκουράκη και έκαναν ένα παιδί, το Κατερίνι.
- Η Κατερινιά ή Σπυρδάκαινα, παντρεύτηκε τον Γεώργιο Τσιβιδάκη, σε τρίτο γάμο και έμειναν άτεκνοι.
- Η Ειρήνη, παντρεύτηκε τον Μιχαήλ Χατζή Κωσταντή Αγγελάκη ή Αγγελομιχάλη, γεν. 1864 και έκαναν τέσσερα παιδιά.
  - * Τον Μανώλη, που πήρε την Αννίκα Κουκουράκη και έκαναν δυο κόρες, την Κατίνα και τη Μαρίκα.
  - * Τον Κωστή, που πήρε την Πιπίνα Ε. Περάκη κι έκαναν δυο παιδιά, την Τιτίκα και τον Μιχάλη.
  - * Ένα Γιωργιό, που πέθανε νέος και
  - * Την Αικατερίνη, που παντρεύτηκε τον Γεωργ. Ε. Παπαδάκη, πατέρα μου, και έκαναν τέσσερα παιδιά. Τον Μανώλη, τον Μιχάλη, τον Παύλο και τη Χρυσούλα.
- Η Λωξάντρα, παντρεύτηκε τον Γιάννη Παπαδομιχελάκη ή Τζουανογιάννη κι έκαναν δυο γιούς, τον Γιώργη και τον Μανώλη.
- Η Καλίτσα παντρεύτηκε τον Μανώλη Γ. Χατζημαρκάκη ή Μεταξάκη (το παρανόμι του), γεν. το 1888, από τη Λάστρο, αλλά έμειναν άτεκνοι. Υιοθέτησαν το τελευταίο παιδί του Βασίλη Βογιατζή και του 'δωσαν το όνομα Ρούσος, που παντρεύτηκε από τη Μυρσίνη τη Μαρίκα Τσαγκαράκη και έκαναν μια κόρη.
- Η Δεσποινιά, παντρεύτηκε τον Σήφη Κουντουράκη, έμπορο, από τον 'Αγ. Νικόλαο, αλλά δεν έκαναν παιδιά. Πήρε για προίκα από την αδελφή της τη Σπυρδάκαινα το 1935, τριακόσιες χρυσές λίρες, υπολείμματα από το θησαυρό του Χατζή-Σπυρ. Τσιβιδάκη.
- Ο Βασίλης, γεν. το 1887. Ανακατεύτηκε σε δουλειές που είχαν σχέση με ταξίδια και θάλασσες, αλλά δεν στάθηκε τυχερός. Έκανε δυο καΐκια. Το πρώτο, ναυάγησε γιατί δεν πολυνοιαζόταν και δεν το πρόσεχε όπως θα έπρεπε. Το δεύτερο, που αγόρασε με διακόσιες χρυσές λίρες τις οποίες υποτίθεται ...ότι του δάνεισε (δανεικές και αγύριστες!) ο προαναφερόμενος γαμπρός του Τσιβιδάκης Γ. ή Σπυριδάκης, δεν είχε καλύτερη τύχη. Αραγμένο στο νησί του Μόχλου, παρασύρθηκε ξυλάρμενο - αφού έσπασαν οι κάβοι - ως στις Φώκιες, μια σπηλιά που είχε τη φήμη θαλασσινού

νεκροταφείου στην περιοχή. Παντρεύτηκε κάποια Σταματίνα από την Ύδρα, εξαιρετική γυναίκα και σύζυγο. (αξιόλογη σημείωση: ο εν λόγω είναι εγγεγραμμένος στο μητρώον αρρένων του πρώην Δήμου Τουρλωτής ως Βογιατζάκης δηλ. Πογιατζάκης, γεγονός που ενισχύει την προαναφερθείσα εκδοχή για την ετυμ. του επιθέτου) Έκαναν παιδιά

* Τη Μαρία. Παντρεύτηκε τον Μιχαήλ Μετζογιαννάκη ή Σωμαρά, γεν. το 1912 με ένα γιο τον Γιάννη.

* Τον Μανώλη, γεν. το 1912. Παντρεύτηκε τη Μαρία Μετζογιαννάκη από την Τουρλωτή. Ανακατεύτηκε με τη θάλασσα, είχε μια βάρκα και δούλευε στα γυψορυχεία του Αλτσιού. Έκαναν τέσσερις γιους, τον Βασίλη, τον Γιάννη, τον Γιώργη και τον Νικολή. Ήσαν οι τελευταίοι κατ' ευθείαν απόγονοι της μεγάλης ναυτικής οικογένειας των Βογιατζήδων, αλλά ακολούθησαν άλλα επαγγέλματα.

* Τον Στρατή, γεν. 1917. Παντρεύτηκε τη Φιφίκα του Γλεζομιχάλη και έκαναν δυο κόρες.

* Τον Γιάννη, γεν. 1919. Παντρεύτηκε την Ιφιγένεια Παπαντωνάκη. Έκαναν μια κόρη.

* Τον Γιώργη, γεν. 1928. Παντρεύτηκε τη Μαρίκα Μετζογιαννάκη ή Μανιά (το Λεντάκι) και έκαναν τρεις κόρες, την Καλλιόπη, τη Σταματίνα και τη Βασιλεία.

* Την Αννούλα, που παντρεύτηκε τον Γιάννη Κουκουρογιαννάκη ή Χαρκιά. Έκαναν δυο παιδιά.

* Την Ουρανία, άγαμη, και τέλος,

* Τον Ρούσο, που όπως προαναφέρεται, υιοθετήθηκε από τη θεία του την Καλίτσα ή Μεταξού.

Σητεία, Μάιος 2009
Μανώλης Παπαδάκης

Γλωσσάρι

¹ γαλιότα: είδος ενετικού πλοίου.

² Και η τετράς των υιών αυτού, συνηγωνίζετο τω πατρί μέχρι τέλους. Και ο μεν πρεσβύτερος Νικόλαος απεβίωσεν εν Αθήναις παρά τινι θυγατρί του το 1891 πενέστατος, ο δε Κωνσταντίνος εν Ηρακλείω. Ο τρίτος, ιερέυς ων ύστερον, ο παπά-Γεώργιος, διερχόμενος εκ Σπιναλόγγας με το πλοιούριό του φέρον την Ελληνικήν σημαίαν, μετά την επανάσταση των Χαιρέτηδων το 1841, συνελήφθη ως δήθεν επαναστάτης και απαγόμενος εις Χανιά, επνίγη δολίως υπό των Τούρκων μεταξύ Ηρακλείου και Σούδας (ορ. Σητειακά-Αγγελάκη, Τόμ. Β' σελ. 68). Εδώ προφανώς πρόκειται για τον Βογιατζόπαπα. Ο τέταρτος υιός Σπυρίδων, έπεσεν εν αποβάσει στη Βυρητόν και εφονεύθη.

³ ταχυδρομικό πακέτο: εμπορικό πλοίο που εξυπηρετούσε ταυτόχρονα και την ταχυδρομική υπηρεσία

⁴ Γκαλιώτης - ένας από τους ευγενείς Ενετούς των Κυκλάδων.

⁵ Κάβο Σίδερο: αρχ. Σαμώνιον. Ακρωτήρι στα βορειοανατολικά της επαρχίας Σητείας.

⁶ Κάβος Αφορεσμένος: ακρωτήρι στη Β. πλευρά της Κρήτης, Α. του χωριού Μίλατος - Νεαπόλεως.

⁷ Γκράντες : νησίδες στον κόλπο Παλαικάστρου - Σητείας.

⁸ Μονή Τοπλού : Ιερά Μονή Παναγίας Ακρωτηριανής, στην περιοχή του δήμου Ιτάνου.

Η γενιά των ΡΕΪΖΑΚΗΔΩΝ της Τουρλωτής - Σητείας (Γιάννης Ρεϊζάκης ή Ριζάκης)

(Μια ζωντανή μαρτυρία του Αγγελομανώλη - Εμμ. Μιχ. Αγγελάκη, θείου μου - που μαγνητοφωνήθηκε το 1997. Τα στοιχεία που αναφέρει, συμπληρώθηκαν και διασταυρώθηκαν από πολλές πηγές. Ας παρακολουθήσουμε τη γλαφυρή αφήγησή του).

Το πραγματικό επώνυμο της οικογενείας του είναι άγνωστο, πάντως έμενε στην Τουρλωτή, όπου και γεννήθηκε ο Γιάννης. Μικρό παιδί ακόμη, τον πήραν οι Τούρκοι σε ένα από τα συνηθισμένα παιδομαζώματα και τον πήγαν στην Σπιναλόγκα, όπου κλείσθηκε σε κάποιο στρατόνα ή στρατόπεδο, προκειμένου να πάρει την απαιτούμενη στρατιωτική μόρφωση για να γίνει μελλοντικός γενίτσαρος.

Ύστερα από μερικά χρόνια βγήκε φερμάνι από τον Σουλτάνο που έλεγε, ότι όσα από τα χριστιανόπαιδα επιθυμούσαν να ξαναγυρίσουν στις οικογένειές τους, ήσαν ελεύθερα να το κάνουν. Ποιος όμως από τους δικούς του θα τολμούσε να αναλάβει μια τέτοια δύσκολη δουλειά, που εκείνα τα χρόνια είχε πολλούς κινδύνους;

Γιατί δεν ήταν μόνο τα τερτίπια των Τούρκων που δεν είχαν τέλος, αλλά και το ταξίδι παρουσίαζε αφάνταστες δυσκολίες. Μια θεια του, η Τζουάνα, γεροντοκόρη και λίγο μοσκοκούζουλη που δεν λογάριζε τίποτε, μια και δεν είχε πολλά να χάσει, αποφάσισε να πάει. Χρειάστηκε δυο μέρες πεζοπορία μέχρι να φτάσει. Παρουσιάστηκε στον Διοικητή ο οποίος της έδωσε την άδεια να συναντήσει το παιδί, που στο μεταξύ είχε βαφτιστεί Τούρκος με το όνομα Ρεϊζ (τουρκ. πρόεδρος, προεστός και μεταφ. εκείνος που ξεχωρίζει).

- Έλα παιδί μου, να γυρίσωμε στο σπίτι, να ξαναγίνεις χριστιανάκι και άλλα πολλά. Ο μικρός αμετάπειστος.

- Δεν πάω πουθενά, καλά περνώ εδώ και παράτησέ με.

Έφυγε άπρακτη και καθώς περνούσε από την πόρτα του στρατόνα ο Τούρκος φρουρός που την είδε σε αυτή την ελεεινή και τρισάθλια κατάσταση, φαίνεται πως τη λυπήθηκε (συνέβαινε και αυτό) και της λέει.

- Άκουσε, θεια, ζήτησε άδεια να ξαναδείς το κοπέλι και να μείνεις μαζί του μια νύχτα. Να του λες «πατε-ρημά» και άλλα τροπάρια και ευχές και να παίρνεις σάλιο από τα χείλια σου και να το βάζεις στα δικά του.

Έτσι και έγινε. Όταν ξημέρωνε πια, ο Ρεϊζ άρχισε να ξαναθυμάται σιγά - σιγά το χριστιανικό του όνομα, την προηγούμενη ζωή του, το σπίτι, το χωριό και τους γονέους του.

- Έλα παιδί μου Γιάννη να φύγωμε να ξαναπάμε στην εκκλησιά, που ο επιτάφιος μύριζε λογιών των λογιών μυρωδιές από ζουμπούλια, ρόδα, βασιλικούς, λιβάνι και μερτζουβί.

- Έχεις δίκιο θεια, επαέ μέσα βρωμεί τουρκίλα... της απάντησε. (πίστευαν εκείνη την εποχή, ότι οι αλλόπιστοι Τούρκοι είχαν μια χαρακτηριστική δυσάρεστη οσμή).

Ο μικρός ο Γιάννης, ακολούθησε τη θεια του και γύρισε στο χωριό. Μεγάλωσε, παντρεύτηκε, έκανε καλό νοικοκυριό και οικογένεια με τρεις γιους και μια κόρη. Το παλιό του επώνυμο ξεχάστηκε και από δω και μπρος έμεινε Ρεϊζάκης, από το όνομα Ρεϊζ που του είχαν δώσει οι Τούρκοι. Τη θεια του Τζουάνα δεν την ξέχασε ποτέ και όπως διηγόταν η γιαγιά μου η Ρούσαινα, μοναχοκόρη του, έλεγε και

ξανάλεγε: «Παντρέψου μωρή Τζουάνα, κάμε παιδί κι εγώ θα του δώσω τη μισή περιουσία μου...».

Από τα παιδιά του:

- Ο Γιώργης ή Κουτσογιώργης, παντρεύτηκε και έμεινε άτεκνος.
- Ο Μανώλης ή Μανιάς ή Μανιαδάκης, έκανε παιδιά τον Νικολή και την Καλή, ίσως και μερικά άλλα.
- Η Μαρία ή Μαριά, παντρεύτηκε τον παππού μου τον Ρούσο (Εμμαν. Ιωάν. Βογιατζή), για αυτό την έλεγαν Ρούσaina.
- Ο Μιχάλης ή Μπρόκος, πήρε τη Μαρία, από το σόι των Βογιατζήδων της Τουρλωτής, που έμεινε γνωστή με το παρανόμι «Μπροκοπούλα». Η ίδια είχε ακόμη μιαν αδελφή την Πελαγία, η οποία πήρε έναν από τους Καραβελάκηδες και εγκαταστάθηκε στη Λάστρο, και δύο αδελφούς που έφυγαν στην Αυστραλία. Έκανε τέσσερα παιδιά. (ορ. Η γενιά των Βογιατζήδων)
- Την Ειρήνη, που πήρε τον Γιάννη του Κωνσταντίνου (Ιωάννης Κωστ. Παπαδάκης γεν. 1873) και έκανε δυο παιδιά, τον Κωνσταντίνο, γεν. 1908, γιατρό και τον Μιχάλη ή Κασαπάκη γεν. 1910, έμπορο.
- Την Πηνελόπη, που πήρε τον Μιχάλη ή Μιχαήλο Ζερβάκη, από την Μυρσίνη, και έκανε ένα παιδί τον Νίκο, που υιοθέτησε ο γιατρός Γεώργιος Ζερβάκης, από την Τουρλωτή, θείος του.
- Την Αθηνά, δασκάλα, που παντρεύτηκε τον Γιώργη Μπαγορδάκη, έμπορο και κληρονόμησε το σπίτι του πατέρα της στην Τουρλωτή (σημερινός κάτοχος ο Νικ. Τσαγκαράκης ή Κουτούνιος). Παιδιά τους, ο Μανώλης γεν. 1922, φαρμακοποιός και ο Μιχάλης γεν. 1924, παπουττής, ανάπηρος από τον εμφύλιο.
- Τον Γιάννη ή Μπροκάκη, γεν. 1880, έμπορο, μιλωνά, και πολύ γνωστό μαντινιαδόλογο. Παντρεύτηκε τη Μαρουλιά, κόρη του Εμμαν. Μιχ. Παπαδάκη και αδελφή του Μιχάλη τση Δεσποινιάς τ' Αντώνη (Μιχ. Εμμ. Παπαδάκης, γεν. 1899). Ο Μπροκάκης έκανε πέντε παιδιά, την Πηνελόπη, τον Μιχάλη, την Ειρήνη (η μόνη του βρίσκεται στη ζωή) το Κατινιώ, που δεν παντρεύτηκαν και την Αθηνά συζ. του Κωνστ. Εμμ. Αγγελάκη ή Αμερικάνου, άτεκνη και αυτή.

Εδώ πρέπει να πούμε και μια άλλη ιστορία για τον Μπροκάκη, γιατί εκτός από τις όμορφες μαντινιαδες και τα χωρατά του, κυκλοφορούσαν και πολλά άλλα ανέκδοτα για την ανέμελη ζωή του. Γλετζές και ελεύθερο πουλί από τα νιάτα του, ερωτεύθηκε την Ειρήνη, κόρη τση Γαρεφαλιάς του Κοϊνομανώλη (Μανώλης Κοϊνάκης) που ήταν μια από τις τέσσερις πιο όμορφες κοπελιές του χωριού.

Οι δικοί του, φαίνεται ότι δεν έβλεπαν με καλό μάτι την υποψήφια νύφη και δεν ήθελαν με κανέναν τρόπο αυτό το γάμο. Ο Γιάννης, πονηρός, σκέφτηκε να βρει κάποια λύση πιο εύκολη. Ένα μεσημέρι, την έκλεψε και καθώς δεν ήταν ψυχή στο σπίτι του, την έκρυψε μέσα και έκλεισε την πόρτα. Πήγε μετά στις αδελφές του τση Ειρήνης (Γιάννη του Κωνσταντίνου), όπου βρισκόταν η μάνα του και τους είπε τα καθέκαστα, με την ελπίδα πως θα τελείωναν τα βάσανά τους επί τέλους.

Όμως δεν ήρθαν ακριβώς έτσι τα πράγματα. Αφού άκουσε, τα όσα δεν λέγονται από όλους, κατέβασε τα μούτρα και δεν έβγαλε τσιμουδιά. Η γριά Μπροκοπούλα, πιο πρακτική, ανάλαβε να καθαρίσει μόνη της για τα υπόλοιπα. Πήρε δρόμο και ξεγλωσσισμένη έφτασε στο σπίτι. Στάθηκε μπροστά στη διπλοκλειδωμένη πόρτα και κάνοντας δήθεν την ανήξερη, φώναξε με νόημα για να ακουστεί. «Ω! η θεοσκοτωμένη, είναι 'παθα, φασαρία γρικώ και σάικα ζέχασα το ρίφι μέσα...». Ακούθηκε μια μικρή σιωπή και ύστερα. «Εγώ... Εγώ... είμαι, το Ρηνιώ», απηλοήθηκε με καταπιωμένη τη γλώσσα, η φυλακισμένη με τη θέλησή της, νύφη... Τα άλλα δεν χρειάζεται και δεν πρέπει να τα πω. Την καταμούρισε και την έδιωξε κακήν κακώς. Ήταν μια φοβερή προσβολή για την ίδια και την οικογένειά της. Έφυγε χωρίς να μιλήσει ή να διαμαρτυρηθεί και ξαναγύρισε στο σπίτι της καταντροπιασμένη. Λίγα χρόνια μετά θα υποχρεωθεί να παντρευτεί έναν άνδρα που δεν ήθελε, τον Μανώλη Κυριακάκη ή Κονισματάκη, από τη Σφάκα, ξαναπαντρεμένο και καλό νοικοκύρη. Έκανε μαζί του τέσσερα παιδιά.

Ο Μπροκάκης όταν ήταν ερωτοχτυπημένος, θα πει άλλη μια ακόμη από τις πολλές αξέχαστες

μαντινάδες του:

*«Τέσσερις είναι στο χωριό οι όμορφες με γούστο,
η πρώτη είναι του Τερτζή και δεύτερη του Ρούσο,
η τρίτη τση Γαρεφαλιάς, τετάρτη του Μανούσο»*

Και για να καταλάβεις θα σου τα ξεδιαλύνω και για τις άλλες τρεις.

- Πρώτη: Η Ζωγραφίνα ή Ζωγραφινιά, ήταν κόρη του γέρο-Τερτζή. Το πραγματικό του επώνυμο ήταν Γιώργης Ι. Παπαδάκης, επειδή όμως έκανε τον φραγκοράφτη, του κόλλησε το παρανόμι Τερτζής (ράφτης). Είχε ακόμη αδέρφια, τον Γιάννη δάσκαλο, που παντρεύτηκε από τη Ρουκάκα, γεν. 1875, τη Χρυσάνθη ή Χρυσούλα, παπαδιά (άνδρας της ο παπά - Εμμανουήλ Παπαδάκης του Ιωάννου, γεν. 1863) και τη Μαριά που πήρε τον Μανώλη τσ' Ερνιάς (Εμμανουήλ Μ. Αγγελάκη) βοσκό, γεν. 1862. Η Ζωγραφινιά, νέα όμορφη, καλαναθρεμμένη, από τις πρώτες νύφες στο χωριό, διάλεγε γαμπρούς και έμεινε στο ράφι. Παρασιτεμένη γεροντοκόρη, άμα είδε και από είδε, αναγκάστηκε να παντρευτεί με συνοικέσιο, ένα πλανόδιο έμπορο από το Ηράκλειο, τον Αντώνη Τουρλωτιανό ή Τουρλωτιανάκη, ξαναπαντρεμένο και με ένα γιο, τον Μιχάλη. (άγνωστο το πραγματικό του επών.)

- Δεύτερη: Το Κατερίνι του Ρούσου και αργότερα Σπυρδάκαινα. Πρωτοκόρη του Εμμανουήλ Ι. Βογιατζή ή Ρούσου, γεν. 1852, πασίγνωστου πρωτοκαπετάνιου, εγγονού του παπά - Γιώργη Βογιατζή ή Βογιατζόπαπα. Νέα, όμορφη και χειραφετημένη γυναίκα για την εποχή της, καμάρωνε και υπερηφανευόταν για το ηρωικό σόι της. Ήταν ζόρικη, δεν λογάριάζε κανένα και έκανε όνειρα για το βασιλόπουλο του παραμυθιού. Όμως, ο γέρο - θαλασσόλυκος πατέρας της, είχε άλλα στο νου του. Ένας πλούσιος γαμπρός, ήταν ότι χρειαζόταν. Και έτσι χωρίς να ρωτήσει κανένα, έδωσε το λόγο του και σε ένα μήνα έγινε ο γάμος, με τον Γεώργιο Σπυρίδο Τσιβιδάκη ή Σπυρδάκη, γνωστό τσιφούτη και παντρεμένο άλλες δυο φορές... Έκλαψε, φώναξε, παρακάλεσε και έσκισε ακόμη και το νυφικό της φουστάνι! Δεν κατάφερε τίποτε. Ο λόγος του καπετάν-Ρούσου, ήταν για κείνη την εποχή συμβόλαιο. Αναγκάστηκε να παντρευτεί έναν άνδρα που δεν ήθελε και το χειρότερο, δεν έκανε παιδιά.

- Τρίτη: Η Μαρουλιά, κόρη του γέρο-Μανούσου ή Μανουσιάκη (Βογιατζή το επών.), ξεχώριζε και αυτή για την ομορφιά της όπως και οι τρεις άλλες, μα κακοπήγε. Πήρε έναν από το Καβούσι που το όνομά του ήταν Μάρκος, ξαναπαντρεμένο. Έζησε στην ξενιτιά, ολομόναχη, μακριά από τους δικούς της, τους γνωστούς και τις φιλενάδες της και αν δεν κάνω λάθος έμεινε άτεκνη και αυτή.

Να 'ναι άραγε μια σύμπτωση ότι όλες τους πήραν άνδρες που δεν ήθελαν, ήσαν ξαναπαντρεμένοι και είχαν μεγάλη διαφορά στην ηλικία και το περισσότερο ακολούθησαν τη μοίρα τους γιατί δεν μπορούσαν να κάνουν αλλιώς αυτούς τους δύσκολους καιρούς που η παράξενη νοοτροπία και οι κακές περιστάσεις δεν άφηναν πολλά περιθώρια για να διαλέξεις;

Έτσι κάπως τελειώνει την ιστορία του ο Αγγελομανώλης και συμπληρώνει επιγραμματικά για συμπέρασμα: *«Ο κόσμος έχει βάσανα, η αγάπη πολλά πάθη και λίγες από τις όμορφες έχουνε καλή τύχη. Ξέχασες και τα δικά μου; Ο πατέρας μου ο Αγγελομιχάλης, με κανένα τρόπο δεν ήθελε νύφη τη θεια σου την Αννίκα. Όμως μας είχε συνδέσει ένα μεγάλο αίσθημα και έκρινα σωστό να την παντρευτώ, χωρίς να λογαριάσω τις συνέπειες. Δεν ήρθε κανένας από το σόι μου στο γάμο, εκτός από σένα, που μικρός ακόμη, ακλουθούσες τον παππού σου τον παπά-Μανώλη. Θαρρώ πως βλέπω ακόμη και τη γωνιά που κάθισες... Ανεστοράσαι; Είκοσι χρόνια έκαμε να μου μιλήσει ο γέρος και ως το θάνατό του δεν με συγχώρεσε. Πέρασα καλά και δεν το μετάνιωσα ποτέ. Ωρα σου καλή τώρα και πολλούς χαιρετισμούς στη γυναίκα σου τη Νίνα. Την άλλη φορά θα θυμηθώ να σου πω περισσότερα...»*

Δυστυχώς δεν πρόλαβε, γιατί τρία χρόνια αργότερα αποχαιρέτησε την πρόσκαιρη τούτη ζωή...

Σητεία Νοέμβριος του 2008
Μανώλης Παπαδάκης

Η γενιά των Χειλάκηδων ή Χυλάκηδων της Τουρλωτής Σητείας

Στο τεύχος 62/ Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου 2009, δημοσιεύτηκαν στην εφημ. ΤΟΥΡΛΩΤΙΑΝΑ ΝΕΑ ορισμένες ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη γενιά αυτή της Τουρλωτής. Για λόγους ανεξάρτητους από τη θέλησή μου δεν κατάφερα να πάρω μέρος στη συζήτηση. Σήμερα μπορώ να σας διαθέσω συγκεκριμένα συμπληρωματικά στοιχεία από πηγές που δεν είναι επίσημες αλλά απολύτως αξιόπιστες και ελπίζω να βοηθήσω.

Στα μητρώα του τέως Δήμου Τουρλωτής, τύχη αγαθή, αλλά και με τη βοήθεια κάποιων αξιόλογων προσώπων της εποχής, διασώθηκαν πολλά τέτοια στοιχεία μέχρι και το 1850! Όμως είναι σχετικά για λόγους που οφείλονται σε αυτούς που είχαν την ευθύνη να τα καταγράψουν, στους ίδιους τους ενδιαφερόμενους, αλλά και στην τότε κρατούσα ανώμαλη κατάσταση στις σχέσεις μεταξύ των χριστιανών ορθοδόξων και των τουρκικών αρχών. Έτσι σημειώθηκαν αναπόφευκτα σφάλματα στις χρονολογίες γεννήσεων, στην ορθογραφία των επωνύμων, στις καταχωρίσεις κατά έτη και συχνά απουσία από τα μητρώα λόγω άγνοιας ή ελλείψεως ενδιαφέροντος από τους ίδιους, οι οποίοι μερικές φορές βρίσκονταν εγκατεστημένοι έξω από τα γεωγραφικά όρια του Δήμου ή δεν ήταν σε θέση να εκτελέσουν τη σημαντική αυτή υποχρέωση. Παρά ταύτα τα στοιχεία που έχουν απομείνει είναι πάντα χρήσιμα για τον κάθε ερευνητή.

Ας δούμε μερικά από αυτά:

Το έτος 1850 παρουσιάζεται ως γεννηθείς ένας Χειλάκης Γεώργ. του Μιχ. ο οποίος δεν αποκλείεται να είναι εκείνος που είχε λάβει μέρος σε μια από τις πολιορκίες του Μεσολογγίου, ίσως με κάποιο συγγενή του. Όταν το πλοίο βυθίστηκε από τους Τούρκους, ο ίδιος ξαναγύρισε στην Κρήτη ενώ ο άλλος, αδελφός ή εξάδελφός του - δεν έχει σημασία αφού ήταν και αυτός Χειλάκης - κολυμπώντας έφτασε στη στεριά και έλαβε μέρος στις επόμενες μάχες και στην ηρωική έξοδο του 1826. Τελικά κατάφερε να διασωθεί και να εγκατασταθεί στην περιοχή του βουνού Αράκυνθος, όπου και δημιούργησε την οικογένεια των Χειλάκηδων, με πολλά παρακλάδια. Αυτά περίπου αναφέρονται στο δημοσίευμα και εγώ μπορώ να συμπληρώσω ότι δεν θεωρώ απίθανο το όνομά του να ήταν Δημήτρης (Μήτρος) που είχε γεννηθεί ανάμεσα στο 1850 και 1870 ή ακόμη πιο πίσω. Μια ηλικία 24-35 χρόνων, πίστευαν πως ήταν ένα φυσιολογικό όριο για να ναυτολογηθεί κάποιος και να λάβει μέρος σε πολεμικές επιχειρήσεις, εκείνα τα χρόνια

Άλλοι με το ίδιο επώνυμο αναφέρονται ότι γεννήθηκαν στις παρακάτω χρονολογίες.

- Χυλάκης Στέφανος του Ιωάν. 1865
- Χυλάκης Μιχαήλ του Γεωργ. και Χυλάκης Ιωάν. του Παναγ. 1893
- Χυλάκης Εμμαν. του Παναγ. 1894
- Χυλάκης Ιωάν. του Γεωργ. 1900
- Χυλάκης Μιχαήλ του Εμμαν. 1901
- Χυλάκης Ιωάν. του Εμμαν. 1906
- Χυλάκης Εμμαν. του Γεωργ. 1907

- Χυλάκης Εμμαν. (αγν. πατρός)1909
- Χυλάκης Γεώργ. (δεν αναγράφεται όνομα) 1913
- Χυλάκης Γεώργ. του Μιχαήλ 1917
- Χυλάκης Νικόλ. του Μιχαήλ 1923
- Χυλάκης Αλέξιος του Μιχαήλ 1926
- Χειλάκης Γεώργ. του Ιωάν. 1929 κλπ.

Δεν αποκλείεται να υπήρχαν πράγματι και άλλοι όπως προαναφέρεται. Λυπούμαι που η επεξεργασία αυτών των στοιχείων είναι κάπως πρόχειρη, απλά και μόνο επειδή προέκυψε τυχαία από άλλες παρόμοιες έρευνές μου που δημοσιεύτηκαν ή προβλέπεται να δημοσιευτούν. Για την επαλήθευση, στήριξη και αξιοποίηση αυτών των στοιχείων απαιτείται ειδική μελέτη η οποία μέχρι στιγμής δεν έχει γίνει.

Σητεία, Σεπτέμβριος 2010
Μανώλης Παπαδάκης

Η γενιά των Σκορδίληδων-Παπαδάκηδων ή Παπαδιανών της Τουρλωτής Σητείας

Το επίθετο Σκορδίλης έχει βαθιές ιστορικές ρίζες στην Κρήτη, που φτάνουν ως την πρώτη Βυζαντινή περίοδο (330 - 824 μ.Χ.) και αναφέρεται στη γενιά των Αρχοντορωμαίων - Ρωμαίοι ευγενείς που συνεργάστηκαν με τους Βυζαντινούς και ως αντάλλαγμα τους παραχωρήθηκαν διάφοροι τίτλοι και προνόμια. Αργότερα, μετά την Αραβική κατοχή και κατά την εποχή του Αυτοκράτορα Αλεξίου Β' (το 1182μ Χ.) παρουσιάζεται ως γενάρχης του Κρητικού κλάδου, κάποιος αρχοντορωμαίος Μαρίνος Σκορδίλης (ανεψιός του αυτοκράτορα και μέγας στρατάρχης) ο οποίος μαζί με άλλα ένδεκα αρχοντόπουλα, τις οικογένειές τους και πλήθος βυζαντινών πολιτών, εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη, γιατί ο πληθυσμός είχε μειωθεί δραματικά και το νησί χρειαζόταν εργατικό δυναμικό και σωστή οικονομική διαχείριση. (ορ. ΙΣΤΟΡΙΑ της ΚΡΗΤΗΣ κεφ. Δ' παρ. 3 σελ. 156, 1990 Θ. Δετοράκη) Ο ίδιος είχε εννιά γιούς που με τα χρόνια διακλαδώθηκαν σε πολλά γένη και άλλαξαν επώνυμα όπως Πάτεροι, Καψοκαλύβιοι, Κυριακόπουλοι, Σαρακινοί, Λιγνοί, Φιλόκαλοι, Μαράθες, Παπαδόπουλοι, Κόντες, Φούμηδες, Σεβαστοί, Τραχινοί, Νομικοί, Βουρδουμπάδες κ.ά. Σε αυτούς, αλλά και στους υπόλοιπους ένδεκα ευγενείς, παραχωρήθηκαν τιμάρια σε διάφορες επαρχίες του νησιού. Στο βιβλ. ΣΗΤΕΙΑΚΑ τ. Α', σελ. 86- 87, έτους 1935, του Εμμαν. Αγγελάκη, αναφέρονται τα εξής σχετικά: «...Εν τω ορισμώ (διάταγμα) του Δουκός Κωνσταντίνου αναφέρονται αι περιοχαί... τας οποίας παραχωρεί εις τας μετ' αυτού κατελθούσας πατριαρχικάς οικογενείας... Παραχωρήσεις περιοχών εις τας επαρχίας Λασηθίου δεν αναφέρονται. Εκ τούτου δυνάμεθα να συμπεράνωμεν, ότι τας περιοχάς τούτων κατείχον ευγενείς τους οποίους είχαν εγκαταστήσει παλαιόθεν ο Νικηφόρος Φωκάς. Βέβαιον όμως φαίνεται, ότι και εκ των κατελθόντων ευγενών μετά του Δουκός Κωνσταντίνου μέλη τινά συν τη παρόδω του χρόνου εγκατεστάθηκαν εις τας ανατολικάς επαρχίας, διότι παρατηρούμεν, ότι εν Σητεία υπάρχουν και σήμερον χωρία, φέροντα ονόματα κτητόρων τούτων, οίον αι Λιθίνες, το Σκορδίλω, ονομασθέντα πάντως εκ των μελών των ευγενών οίκων του Λιθίνου ή Λιτίνου και Σκορδιλών.»

Μετά τα ιστορικά αυτά στοιχεία, ας περιπλανηθούμε στα όρια μεταξύ ιστορίας και μύθου για να αναζητήσουμε και άλλες πηγές. Μια μαρτυρία, που δεν επιβεβαιώθηκε από την παρούσα έρευνα, αναφέρει τα εξής: «Τριακόσια περίπου χρόνια αργότερα, στη διάρκεια της πολιορκίας της Κωνσταντινουπόλεως από τους Τούρκους το 1453, τρία αρχοντόπουλα με καμιά σαρανταριά άλλους Κρητικούς και το πλοίο τους, αποκλείστηκαν στον Κεράτιο κόλπο. Προσφέρθηκαν εθελοντικά να πολεμήσουν και για το σκοπό αυτό τους παραχωρήθηκε μια ντάμπια στο φρούριο. Η πόλη τελικά παραδόθηκε και για μιαν ολόκληρη εβδομάδα μετά την πτώση, αυτοί εξακολουθούσαν να αντιστέκονται χωρίς καμιά ελπίδα. Ο Μωάμεθ παραξενεύτηκε και ρώτησε ποιοι είναι αυτοί οι κουζουλοί... Του εξήγησαν τι ακριβώς είχε συμβεί και κείνος μάλλον για να απαλλαγεί από μια ενοχλητική παρουσία, τους επέτρεψε να φύγουν με το πλοίο, το φορτίο και τον οπλισμό τους. Λέγεται, ότι μεταξύ αυτών ήταν και κάποιος με το επώνυμο Σκορδίλης, ο οποίος γύρισε στην Κρήτη, εγκαταστάθηκε στο χωριό Σκορδίλω - Σητείας (από όπου πήρε και το όνομά του), παντρεύτηκε και χειροτονήθηκε παπάς. Έκτοτε και μέχρι το 1700 περίπου, θεωρείται πολύ πιθανόν ότι θα συνεχιστεί η παράδοση

της οικογένειας με κάποιο από τα μέλη της να είναι ιερωμένος.»

Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι τα όσα αναφέρονται στην παραπάνω παράγραφο δεν είναι επιτρεπτό να τα απορρίψουμε χωρίς συζήτηση. Πάντοτε θα υπάρχει η διαφορετική άποψη και η πιθανότητα να εφαρμοστεί και στην προκειμένη περίπτωση ο κανόνας που λέει, ότι στο βάθος κάθε μύθου βρίσκεται πάντα και μια σπίθα αλήθειας.

Αρχές του δεκάτου εβδόμου αιώνα, θα προστεθεί ένα νέο σημαντικό ιστορικό στοιχείο: Σε δύο κενές σελίδες μιας τυπογραφημένης έκδοσης θρησκευτικού περιεχομένου - της οποίας τα περισσότερα φύλλα, εκτός του τίτλου και του εξωφύλλου, έχουν διασωθεί και βρίσκονται στην κατοχή ενός από τους κατ' ευθείαν απογόνους των κτητόρων της - αναγράφονται με ιδιόχειρη γραφή διάφορες αξιοπρόσεκτες πληροφορίες οι οποίες πρέπει να αναλυθούν από ειδικό μελετητή, προκειμένου να καθοριστεί το βάρος και η σημασία τους (ορ. σχετικά φωτοαντίγραφα). Από μια πρόχειρη επισκόπηση προκύπτουν διάφορα ερωτηματικά στα οποία μπορεί να διακινδυνεύσει να δώσει κανείς ανάλογες απαντήσεις:

Πού, πότε και για ποιον εκτυπώθηκε αυτή η έκδοση, ποιος τη χρηματοδότησε και ποιοι ήσαν οι κατά καιρούς κητόρες της; Όλα αυτά είναι ανάγκη να διευκρινιστούν γιατί σχετίζονται άμεσα με την παραπέρα ιστορική διαδρομή της γενιάς των Σκορδίληδων της Τουρλωτής. Εκτός από τις προαναφερόμενες γραπτές μαρτυρίες, δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία, όμως από συνεκτίμηση και άλλων σχετικών πληροφοριών, μπορεί να καταλήξει κανείς περίπου στα εξής συμπεράσματα:

Το βιβλίο εκτυπώθηκε σε κάποιο από τα υπάρχοντα τότε τυπογραφεία στη Δύση και κυκλοφόρησε αρχές του δεκάτου εβδόμου αιώνα περίπου, πιθανόν με τη συνδρομή και τη χρηματοδότηση της Ιεράς Σταυροπηγιακής Μονής Παναγίας Ακρωτηριανής (Τοπλού), η οποία είχε προφανώς τότε την οικονομική δυνατότητα αλλά και το ανάλογο ενδιαφέρον. Ως πρώτος κητόρας φέρεται - με κάποιες επιφυλάξεις - ο παπά-Μιχαήλ Σκορδίλης από την Τουρλωτή, ο οποίος πιθανολογείται ότι γεννήθηκε λίγο πριν από το 1700. Από το σημείο αυτό θα αλλάξει μερικούς κατόχους για να φτάσει οριστικά γύρω στο 1800 στα χέρια των Σκορδίληδων της Τουρλωτής, Γεωργίου και παπά - Μανώλη, για τους οποίους υπάρχουν πλέον πολλές γραπτές αλλά και προφορικές μαρτυρίες. Έτσι υπολογίζουμε ότι μετά τον παπά-Μιχαήλ Σκορδίλη, παρουσιάζεται ένας Νικολός Σκορδίλης το 1755, όχι ιερωμένος και λίγο αργότερα στο μεσοδιάστημα μέχρι το 1800, ένας Γιάννης Σκορδίλης, παπάς και αυτός. Εκτιμάται ότι οι προαναφερόμενοι (Γεώργιος και παπά-Μανώλης) ήσαν παιδιά του και τούτο γιατί και οι δυο στον πρώτο τους γιο, έδωσαν το όνομα Γιάννης, όπως συνηθιζόταν την εποχή εκείνη. Δεν αποκλείεται όμως να είχε κι άλλα παιδιά.

Σημείωση: Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι στην περίοδο αυτή για πρώτη φορά το επίθετο Σκορδίλης αλλάζει και η γενιά συνεχίζεται του λοιπού ως Παπαδάκηδες ή Παπαδιανοί, γιατί τους ακολουθούσε μια μακρινή οικογενειακή παράδοση ιερωμένων ήδη από το 1453.

Ας εξετάσουμε τώρα τον καθένα χωριστά:

Γεώργιος Παπαδάκης ή Παπαδογιώργης ή Παπαδογιωργάκης. Άγνωστο πότε γεν. καθώς άγνωστο και το όνομα της γυναίκας του. Παιδιά τους

- Η Όριζα, καλογριά
- Μια άλλη κόρη - δεν γνωρίζουμε το όνομά της - που πήρε κάποιον από τους Πασχάληδες της Τουρλωτής (Πασχαλονικολής;), από κει τα ποτιστικά στο Βρωμονερό και τέλος
- Ο Γιάννης ή Παπαδογιάννης, ο οποίος είχε παιδιά,
  - Τον Αριστείδη Παπαδάκη, γεν. το 1868, γυναίκα του το Δεσποινιώ ή Αριστεΐδαινα, γιος τους ο Μανώλης, γεν. το 1903 και σύζ. του η Πιπίνα Κουκουράκη. Παιδιά τους, οι Γιάννης, Αρίστιππος και Κατίνα σύζ. Γεωργίου Παπαντωνάκη
  - Τον Γεώργιο Παπαδάκη ή Τερζή, ράφτη το επάγγελμα, από κει και το παρανόμι. Άγνωστη

η γυναίκα του. Έκαναν παιδιά, τον Γιάννη Τερζή ή Τερζάκη, γεν. το 1875, δημοδιδάσκαλο. Παντρεύτηκε τη Μαριγώ (Μαρία) Κιουπάκη από τη Ρουκάκα (Χρυσοπηγή), παιδιά τους η Ρίρικα (Ειρήνη) και ο Γιώργης (εδώ διαπιστώνεται η αλλαγή του επωνύμου)

- Τη Χρυσούλα ή Χρυσάνθη, σύζ. παπά-Μανώλη Παπαδάκη, παιδιά τους, οι Γιάννης, Γιώργης, Μιχάλης, Μαρία, Νίκος και Κωστής.

- Τη Ζωγραφινιά, σύζ. Αντώνη Τρουλωτιανάκη.

- Τη Μαρία ή Μαργιά, σύζ. Μανώλη Μ. Αγγελάκη, παιδιά τους, οι Μιχάλης, Ειρήνη, Καλλιόπη, Γιώργης ή Σκετζής, Νικολής ή Κοκολιός, Αριστοτέλης και Κωστής ή Αντράκι

Παπά-Μανώλης Παπαδάκης. Πιθανολογείται ότι γεν. μερικά χρόνια πριν το 1800 και έγινε παπάς και αυτός στην Τουρλωτή όπως ο πατέρας του ο παπά - Γιάννης. Άγνωστο το όνομα της γυναίκας του. Παιδιά τους:

- Ο Νικόλαος Σκορδίλης - Παπαδάκης ή Αναγνώστης ή Φουνταλίδης. Γεν. το 1821, παρουσιάζεται ότι πήρε την αναγκαία εκκλησιαστική μόρφωση στην Ιερά Μονή Τοπλού και αργότερα τον τίτλο του Αναγνώστη. Ανέπτυξε πλούσια εθνικό-κοινωνική δράση και το 1866 τον βρίσκουμε Πρόεδρο της Επαναστατικής Επιτροπής Σητείας (ορ. ΣΗΤΕΙΑΚΑ-Αγγελάκη Τόμ. Β' Τεύχ. Β' σελ. 173). Εδώ σταματά η έρευνα για τον Φουνταλίδη και θα συνεχιστεί μόνο για το άλλο παρακλάδι.

- Ο Γιάννης Παπαδάκης. Άγνωστο πότε γεν. Ακολούθησε την οικογενειακή παράδοση και έγινε παπάς στη θέση του πατέρα του. Όταν ήρθε η ώρα να παντρευτεί, έγινε κάποιο προξενιό στο Σταυροχώρι. Πήρε ένα φίλο του και γαϊδουροκαβαλαρία, κατά τη συνήθεια και την επισημότητα που απαιτούσε η περίπτωση, φτάσανε το χωριό. Λέγεται, ότι η πρόταση γάμου αναφερόταν στη μεγάλη από τις δυο αδελφές μιας οικογένειας, μάλλον Χατζοπούλου, που έχαιρε μεγάλης εκτίμησης σε όλη την περιοχή. Ακολούθησε κάποιο παρασκήνιο και μια συναλλαγή - συνέβαινε και αυτό πού και πού - με αποτέλεσμα να βρεθεί στο τέλος παπαδιά... η πιο μικρή, η Αννίκα (Άννα)! Ήταν μια πανέξυπνη και αρκετά χειραφετημένη για την εποχή της κοπέλα. Στάθηκε επάξια πλάι στον σύντροφό της και τον στήριξε με κάθε τρόπο, ακόμη και οικονομικά, ανταλλάσσοντας πολλές περιουσίες από την κληρονομιά της, με άλλες στην Τουρλωτή. Η δραστηριότητά της αυτή όπως ήταν επόμενο, δημιούργησε αρκετές αντιζηλίες και κουτσομπολιά, τα οποία αποδείχτηκαν στο τέλος συκοφαντίες. Μετά τον θάνατο του παπά-Γιάννη, έζησε για καιρό μόνη, όσο μπορούσε και τα κατάφερνε, ώσπου τα τελευταία τέσσερα χρόνια χτυπημένη από εγκεφαλικό, έμεινε κατάκοιτη κοντά στη μοναχοκόρη της την Κατερινιά. Παιδιά τους,

1) Ο Μανώλης, γεν. το 1864, χειροτονήθηκε το 1884 παπάς και πήρε τη θέση και το όνομα του παππού του. Παντρεύτηκε τη Χρυσάνθη ή Χρυσούλα Γεωργ. Τερτζή ή Παπαδάκη, παιδιά τους:

- Ο Γιάννης, γεν. το 1885, υπάλληλος των Τ.Τ.Τ. Πήρε τη Μαρίκα Αικατερινίδη από τις Λιθίνες και έκαναν δυο κόρες, τη Ναυσικά σύζ. Μανώλη Μωϋσάκη και την Ευτέρπη σύζ. Σήφη Κονδυλάκη.

- Ο Γιώργης, γεν. το 1887, έμπορος και επί δέκα επτά χρόνια κατά διαστήματα, πρόεδρος της Κοινότητας Τουρλωτής. Πήρε την Κατερίνη Μιχ. Αγγελάκη και έκαναν τέσσερα παιδιά:

* Τον Μανώλη, γεν. το 1923, υποστράτηγο χωρ/κής ε.α. σύζ. του η Ουρανία Τσιμέτα από τη Ρόδο με δυο κόρες, την Αικατερίνη και την Ειρήνη συζ. Μανώλη Λατζανάκη

* Τον Μιχάλη, γεν. το 1925, πήρε την Άννα Μετζάκη από τη Μυρσίνη και έκαναν μια κόρη την Κατίνα συζ. Κωστή Αχλαδιανάκη.

* Τον Παύλο, γεν. το 1927, έμπορο, σύζ. του η Μαρίκα Ιωάν. Μετζάκη από την Τουρλωτή, με δυο κόρες την Καίτη, σύζ. Γιάννη Αυγουστινάκη και την Πελαγία σύζ. Θεοδώρου Πατεράκη.

* Τη Χρυσούλα: γεν. το 1929, σύζ. της ο Νίκος Τσαγκαράκης από τη Μυρσίνη. Έκαναν ένα παιδί τον Γιώργο που πέθανε σε ηλικία είκοσι χρονών.

Μετά τον πρόωρο θάνατο της γυναίκας του Αικατερίνης το 1930 κι αφού πέρασαν μερικά

χρόνια, ξαναπαντρεύτηκε την Ειρήνη Μιχ. Βογιατζή ή Μανουσάκη από την Τουρλωτή και έκαναν παιδιά:

- * Τον Δημήτρη ή Μήτσο, σύζ. του η Μαρίκα Περάκη, με τρεις γιους (Γιώργη, Μανώλη, Νίκο).
- * Τον Γιάννη, απόστρατο αξιωματικό χωρ/κής, άγαμο.
- * Την Παρασκευή, σύζ. Γιώργη Ρειζάκη, τελωνιακού. Παιδιά τους, ο Αντώνης, άγαμος και η Μαρία σύζ. Γιώργη Σφενδουράκη, από τη Ζάκρο.
  - Ο Μιχάλης, γεν. το 1892, διευθυντής Δημοσίου Ταμείου Σητείας. Παντρεύτηκε κάποια Σωτηρία, αγνώστων λοιπών στοιχείων από τη Μικρά Ασία και δεν έκαναν παιδιά. Ξενιτεύτηκε στη Νότια Αφρική όπου σκοτώθηκε σε ατύχημα.
  - Ο Νίκος, γεν. το 1898, υπάλληλος των Τ.Τ.Τ. Παντρεύτηκε τη Μαρία ή Μαριάκι Ι. Μαριδάκη και έμειναν άτεκνοι (ορ. γενιά των Τσιβιδάκηδων της Τουρλωτής),
  - Ο Κωστής, γεν. το 1904, υπάλληλος των Τ.Τ.Τ. Παντρεύτηκε τη Μαρίκα Βαρούχα από τη Σητεία και έκαναν δυο παιδιά, τον Μανώλη, συζ. του η Τούλα (Ευστρατία) Ζουμπαντή από τη Μυτιλήνη και την Άννα συζ. Γιώργου Βέκιου.
  - Η Μαρία, συζ. Γιάννη Γιαπιτζάκη, ενωμ/ρχη χωρ/κής ε. α. από τις Λίμνες. Έκαναν δυο παιδιά, τη Χρυσούλα, άγαμη και τον Μανώλη που παντρεύτηκε την Ελένη Καμαράκη από τη Μίλατο, απέκτησαν μια κόρη τη Μαρία.
- 2. Ο Γεώργιος ή Γραμματικός, γεν. το 1868. Υπηρέτησε πολλά χρόνια ως γραμματέας του νεοσύστατου τότε Δήμου Τουρλωτής, εξ' ου και το παρανόμι. Παντρεύτηκε τη θετή κόρη του Εμμαν, Ν. Παπαδάκη ή Φουνταλίδη ή Μανωλάκη, τη Μαρία, παιδιά τους:
  - Ο Γιάννης, απόστρατος ταγμ/ρχης του στρατού, άγαμος.
  - Η Αννίκα, άγαμη.
  - Η Δέσποινα, παντρεύτηκε τον Σπύρο Κουρουπάκη, ράφτη και έκαναν δυο κόρες.
  - Η Καλλιόπη, παντρεύτηκε τον Νίκο Μπριτζολάκη, χωρ/κα ε. α. με μια κόρη τη Δέσποινα.
  - Η Αικατερίνη, παντρεύτηκε από το Καβούσι τον Μιλτιάδη Σαριδάκη.
- 3. Ο Μιχάλης ή Μιχάλης τση παπαδιάς, γεν. το 1875, έμπορος και κτηματίας που παντρεύτηκε την Αικατερίνη Τσαγκαράκη ή Μετοχιανή από τη Μυρσίνη, παιδιά τους:
  - Ο Γιάννης ή Ζαχαροπλάστης, γεν. το 1920, έμπορος κατά διαστήματα και κτηματίας στο τέλος. Πήρε την Ευγενία Ροδουσάκη από τον Άγιο Στέφανο και έκαναν ένα παιδί τον Μιχάλη, συζ. του η Άννα Ε. Αγγελάκη.
  - Ο Γιώργης, ράφτης, γεν. το 1923, παντρεύτηκε την Κατίνα Κοφινάκη από τον Άγιο Νικόλαο, άτεκνοι.
  - Η Αννίκα, συζ. Μιχάλη Ρειζάκη από την Τουρλωτή, έκαναν δυο κόρες. Την Κατίνα και τη Γεωργία.
- 4. Ο Κωσταντίνος, Ανώτερος Εισαγγελικός Λειτουργός, παντρεύτηκε την Αννίκα Χλουβεράκη από τη Σητεία (καταγωγή από το Χώνο) και εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα, άτεκνοι.
- 5. Η Κατερινιά, συζ. Μιχάλη Περάκη, κτηματία, από την Τουρλωτή, παιδιά τους:
  - Η Αννίκα, συζ. Γιώργη Ε. Παπαδομιχελάκη ή Τζουανομανωλάκη, κτηματία από την Τουρλωτή (με κόρες, την Κατίνα, την Πόπη και την Αυγή)
  - Ο Δημήτρης ή Μήτσος, γεν. το 1920, δημοδιδάσκαλος. Παντρεύτηκε τη Βάσω Τερζάκη από τη Λάστρο, άτεκνοι.
- 6. Ο Νικολής, έφυγε μετανάστης στην Αμερική, άτεκνος, ο οποίος μετά θάνατον άφησε στην αδελφή του κληρονομιά κάποια ασφάλεια ζωής που είχε.
- 7. Το Δεσποινιώ, πέθανε νέα ανύπαντρη.

Ο παπά-Μανώλης Παπαδάκης (Σκορδίλης) του 1800, εκτός από τους προαναφερόμενους (Νικόλαο ή Φουνταλίδη και παπά-Γιάννη) πιθανολογείται - δεν υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία - ότι είχε ακόμη παιδιά, (ίσως υπήρχαν και κόρες), τους:

- Μιχάλη ή Χατζή - Μιχάλη. Έμπορο και κτηματία, αγνώστων λοιπών οικογενειακών στοιχείων, που έκαμε παιδιά:
  - Τον Εμμαν. ή Μανώλη του Χατζή, γεν. το 1879, έμπορο και κτηματία, που παντρεύτηκε το Δεσποινιώ Παναγιωτάκη και έκαναν γιο:
    - * τον Μιχάλη, γεν. το 1912. Έγινε δικηγόρος, παντρεύτηκε την Αλισάβα (Ελισάβετ) Ζωγραφάκη και επί των ημερών του άλλαξε πάλι το επώνυμο από Παπαδάκης σε Σκορδίλης, αλλά δεν είχε συνέχεια αφού δεν έκαναν παιδιά.
  - Τον Νικόλαο ή Νίκο του Χατζή, γεν. το 1883, έμπορο και κτηματία που παντρεύτηκε την Καλλιόπη, κόρη του Μετζογιαννάκη Νικολάου και έκαμε παιδιά:
    - * Τη Μαρία, σύζ. Γεωργ. Δημ. Παπαδάκη, υποστρατήγου χωρ/κής ε. α. με μια κόρη τη Δέποινα συζ. Μανώλη Κουφάκη, υποναυάρχου ε. α.
    - * Τον Μιχάλη, γεν. το 1914, γιατρό, που παντρεύτηκε από τη Σφάκα τη Μαρίκα Μαστοράκη και έκαναν τρία παιδιά.
      - * Τον Κωστή, γεν. το 1917, κτηματία που παντρεύτηκε τη Θεοδώρα Φιλίππου Μαρκάκη από τη Λάστρο, δασκάλα. Έκαναν δυο παιδιά τον Νίκο και τον Φίλιππα.
    - Τον Κωσταντίνο ή Κωστή του Χατζή, γεν. το 1885, σπούδασε γιατρός και παντρεύτηκε τη Στέλια Γρηγορίου από τη Σητεία, απόκτησαν μια κόρη,
      - * Την Ευαγγελία, γιατρό, σύζ. Γιώργη Ροβίθη, δικηγόρου.
    - Τη Βενετσάνα, παντρεύτηκε τον Λυδάκη Εμμαν. δικηγόρο και έκαναν παιδιά:
      - * Τη Μαρία, συζ. Γιάννη Μαστοράκη, υπαλλήλου Τ.Τ.Τ.
      - * Την Ευτέρπη, άγαμη και
      - * Τον Γιώργο, άτεκνο.
    - Τη Ζαχαρώ, παντρεύτηκε τον Μιχ. Σεργάκη, δικηγόρο από τη Νεάπολη. Έκαναν παιδιά:
      - * Τον Γιάννη, δικηγόρο και τέως βουλευτή,
      - * Τον Φαίδωνα, επίσης δικηγόρο,
      - * Τον Κωστή, γιατρό.
    - Την Κατίνα, παντρεύτηκε τον Νίκο Ζαχαράκη, έμπορο και κτηματία, από το Χαμέζι, άτεκνοι.
  - Κωνσταντίνο Παπαδάκη. Έμπορο και κτηματία, αγνώστα τα λοιπά στοιχεία του. Παντρεύτηκε την Καλίτσα Ιωάν. Βογιατζή, καπετανοπούλα και αδελφή του καπετάν - Μανώλη Βογιατζή ή Ρούσου, παιδιά τους:
    - Ο Γιάννης ή Γλυκολεμονιά, γεν. το 1873, έμπορος- κτηματίας. Παντρεύτηκε την Ειρήνη Μιχ. Ρειζάκη ή Μπρόκα και έκαναν παιδιά:
      - * Τον Κωνσταντίνο, γεν. το 1908, γιατρό,
      - * Τον Μιχάλη ή Κασαπάκη, γεν. το 1910, έμπορο.
    - Ο Μιχάλης ή Κεκεκάκης, γεν. το 1875, έμπορος-κτηματίας. Παντρεύτηκε την Καλλιόπη Καραβελάκη από τη Λάστρο και έκαναν ένα παιδί,
      - * Τον Νίκο. Σπούδασε δικηγόρος και πέθανε πριν παντρευτεί.
    - Ο Γιώργης, γυναίκα του η Ζαχαρένια και έκαναν παιδιά:
      - * Τον Γιάννη, παντρεύτηκε κι εγκαταστάθηκε στο Κεντρί Ιεράπετρας, αγνώστα τα λοιπά στοιχεία,
      - * Τη Μαρία, παντρεύτηκε από τη Μυρσίνη κάποιο Κωνσταντίνο Δανδουλάκη ή Νταντουλο-Κωσταντή,
      - * Τον Μιχαήλ ή Μιχάλη τση Ζαχαρένιας, γεν. το 1862, καφεπώλη, παντρεύτηκε τη Δέποινα Τσαγκαράκη (Δεσποινιώ τσ' Αγάπης) από την Τουρλωτή και έκαναν παιδιά:
        - α) Τον Γιάννη και την Αγάπη, πέθαναν άγαμοι.
        - β) Τη Μαρία, συζ. Χριστοφόρου Φραγκούλη, δημοδιδασκάλου από τη Λάστρο, παιδιά τους ο Μανώλης και η Δέποινα.

γ) Τη Ζαχαρένια, συζ. Γεωργίου Φραγκούλη από τη Σκοπή, αυτοκινητιστή.

δ) Τον Γιώργη, γεν. το 1900, έμπορο-καφεπώλη, παντρεύτηκε τη Ζαμπία Μακρυνάκη και έκαναν παιδιά τη Μαρίκα, τον Μιχάλη, την Αγάπη και την Έλλη.

- Ο Μανώλης, γεν. το 1879, παντρεύτηκε τη Δεσποινιά τ' Αντώνη και έκαναν παιδιά:

* Τον Ιωάννη ή Γιάννη της Κυριάκαινας, γεν. το. 1895, γυναίκα του η Δέσποινα, άτεκνοι.

* Τον Γιώργη, που σκοτώθηκε στο Μπιζάνι τον πόλεμο του 1912

* Τον Αντώνη, γεν. το 1897 που πολέμησε στη Μ. Ασία, αργότερα παντρεύτηκε και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα.

* Τον Μιχάλη, γεν. το 1899, κτηματία, παντρεύτηκε την Καλλιόπη Περάκη από την Τουρλωτή, παιδιά τους, οι Μανώλης, Γιώργης και Μαρίκα Παναγιωτάκη.

Σητεία, Δεκέμβριος 2009
Μανώλης Παπαδάκης

12
 Νικητορά

Ἐπειδὴ δὲ τὰ πανὲν δεσπομῶτα
 τῶν μυχῶν περὶ τοῦ πικρῶν
 καὶ τῶν ὑπὸ νύσων κρητῶν τῆς
 οὐρανόθεν κρητῶν τερψίτης ἔτι
 δίδου ποιεῖσάν τε τὴν δὲ
 πολλὰ ἄβαν ἀροχὴν

17
 42

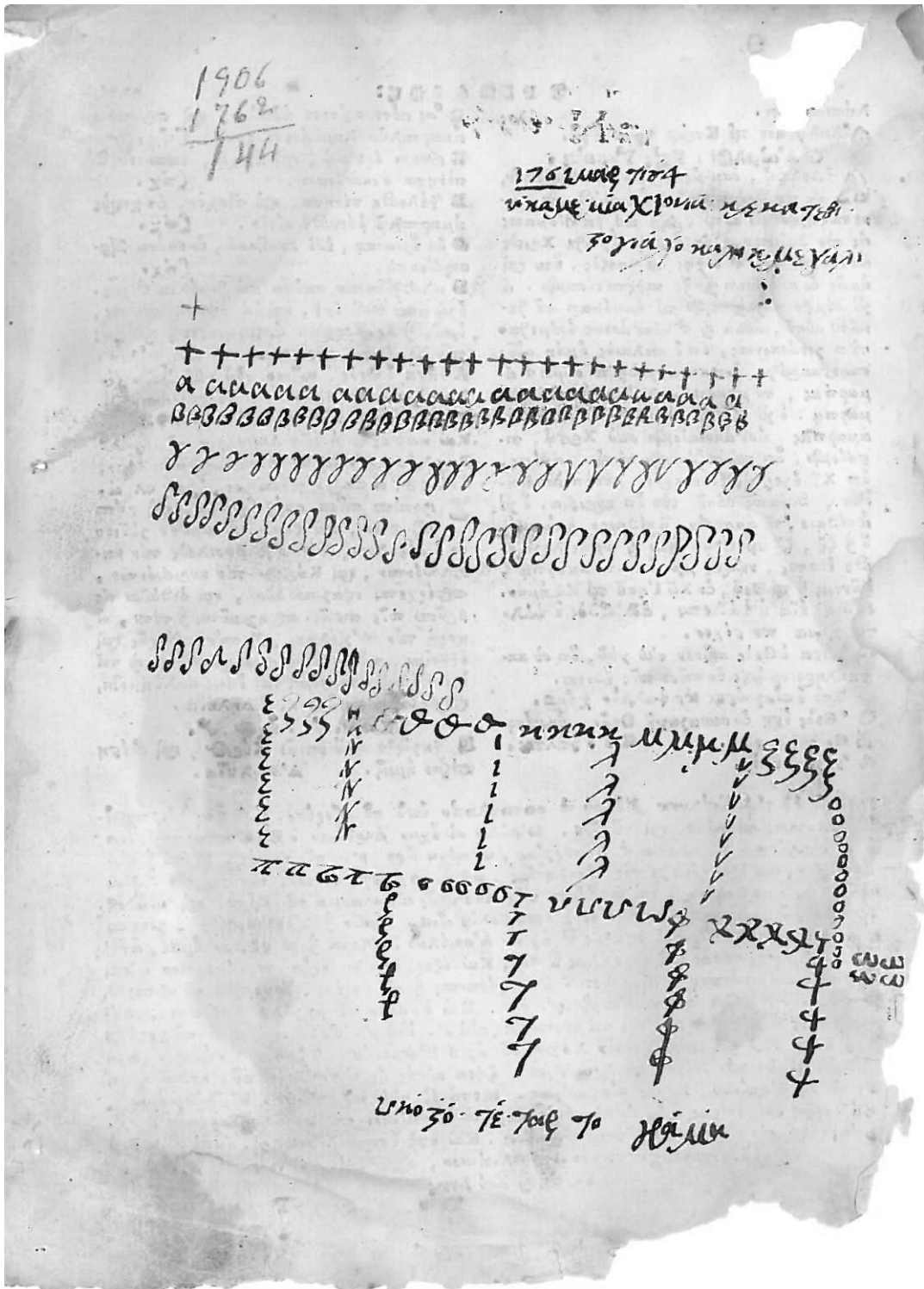
Εὐνάχῃ ἐροῦν
 πᾶσα ἐξοίμεν ἔτι
 νοητοίς

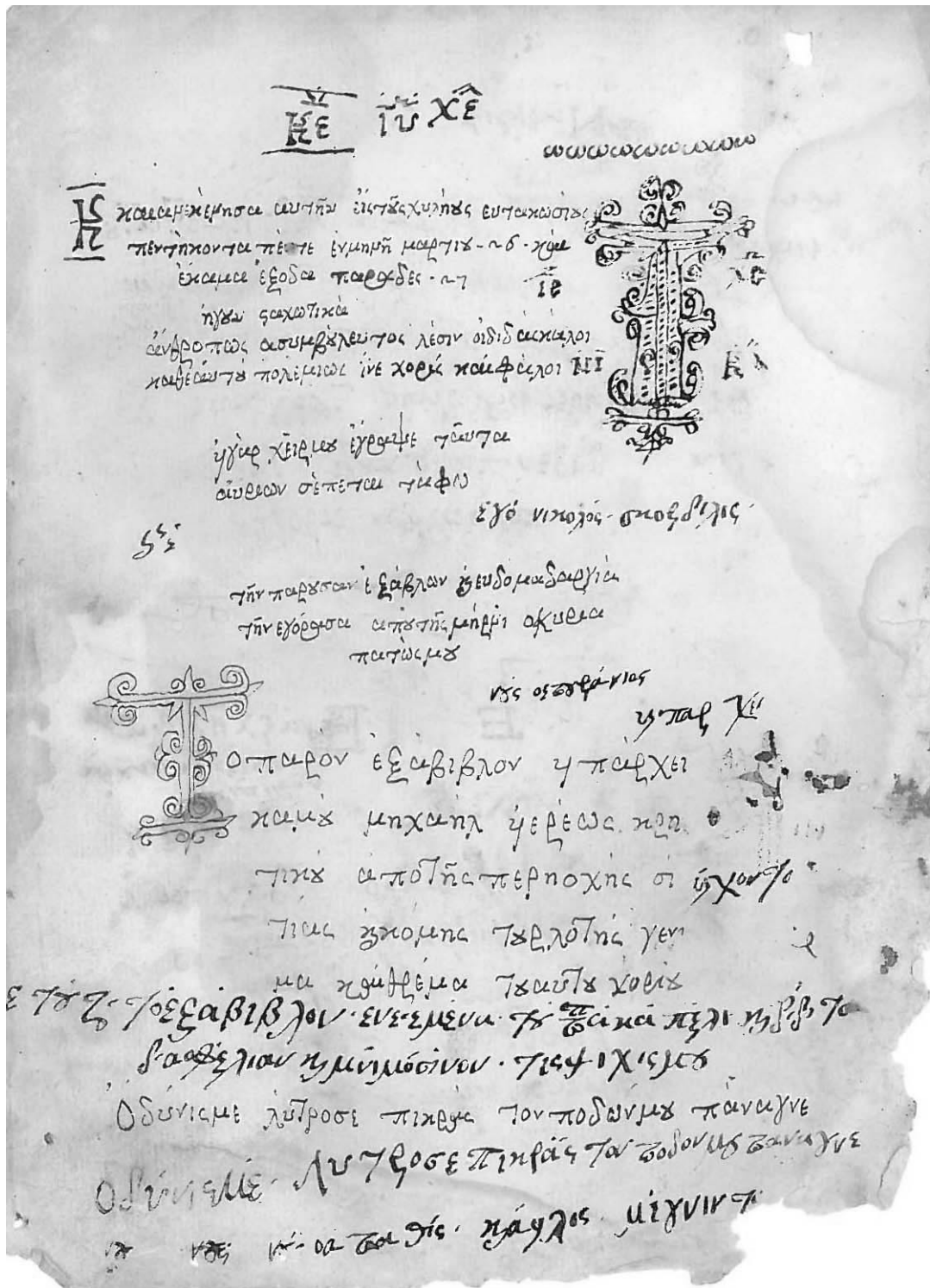
Ἐπειδὴ μυχῶν σπυγγῶν
 τὴν ὁποῖαν ἐξέβιβλον ἐχόμεθα ὁ
 πλοχῶν ἑὼν ἀρυθμῶν γρόσα - 10
 πρὶν δὲ καὶ χροῖοποιῶς μετῶ
 ἀποξένοσι ἐνευ τερψί
 θηλημῶτος ναίει τὴν
 ἀρῶν τὸν τρηα ποσὴν
 δέκα ἑσπῶν φῶ
 φῶρην πατῆρ

τὴν δὲ
 πρὸν
 τῆν
 εἶν

τὴν μυχῶν
 τὴν τερψί
 τῆν ἀροχὴν

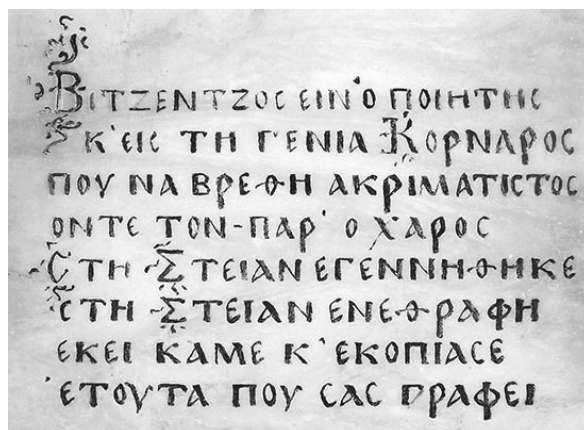
ΕΝΟΤΗΤΑ Β

Αποσπάσματα από το θησαυρό του ποιητικού λόγου της Κρήτης και μερικά άλλα λογοτεχνικά πονήματα:

«...Οι χαρές, οι λύπες, οι έρωτες, οι αγάπες, η λευτεριά, οι αγώνες για τη ζωή, ο θάνατος, η καθημερινότητα, οι υποσχέσεις, οι όρκοι, τα παράπονα, η προσμονή, η λαχτάρα, ο θυμός, η εκδίκηση, η νοσταλγία, οι ευχαριστίες, οι παραινέσεις, τα προμαντέματα και ότι άλλο έχει σχέση με τον συναισθηματικό και γενικότερα με τον πνευματικό κόσμο του Κρητικού εκφράζονται με τον καλύτερο τρόπο με μια μαντινάδα...» (ορ. βιβλ. η μαντινάδα της Κρήτης, του Κέντρου Κρητικής Λογοτεχνίας, Αρχάνες 2010 σελ. 295 και 301 τελευταία παράγρ.)

Εγώ τι να προσθέσω; Γράφτηκαν και ειπώθηκαν τόσα πολλά, που θα λογιζόταν σοβαρό λάθος μια τέτοια προσπάθεια. Απλά βούτηξα στην αστείρευτη δεξαμενή του λαϊκού τραγουδιού της Κρήτης και πήρα στην τύχη μερικά δείγματα, όσα με βοήθουσε η μνήμη, και τα βάφτισα **μ α ν τ ι ν ι ά δ ε ς**, γιατί έχουν κάτι από το χρώμα της ντοπιολαλιάς της Σητείας, της γης που γέννησε τον Ερωτόκριτο και τον Βιτσέντζο Κορνάρο. (σημ. Ένα μέρος απ' αυτές όσες φέρουν το σημάδι του αστερίσκου* έγραψε ο ίδιος, χρησιμοποιώντας απλά και μόνο το λεξιλόγιο εκείνης της εποχής)

Παράλληλα πρόσθεσα και μια εξίσου ενδιαφέρουσα συγγραφική μου εργασία, η οποία αναφέρεται σε μύθους, βιώματα, όνειρα, προσδοκίες, χτυποκάρδια στα θρανία και διασκεδαστικές ιστοριούλες από την καθημερινότητα με λίγο ή πολύ αλάτι και πιπέρι. Όλες αυτές πλαισιώθηκαν από ένα πλούσιο υλικό, λαογραφικού οικολογικού και ηθογραφικού περιεχομένου.

Μαντινάδες του παλιού καιρού

Απ' τον ανηφορά θα μποω γιατί `ναι `τσα η μόδα,
να δέσω και τον κύρη σου στου κρεβατιού τον πόδα

Με το μαχαίρι να σταθεί ο κύρης σου στο δώμα,
τρύπα δα κάνω να περνά `πο μέσ' από το χόμα

Κατές πως είμαι διάολος και μερακλής λιγάκι
και δε με γνοιιάζει να σφαγώ στη μέση στο σοκάκι

Πες του του πούστη π' αγαπάς, του πούστη του τριπούστη,
πως δα του κάμω μια δουλειά που δεν εξανακούστει

*Πρίμα καιρό `χεις και λιχνάς, εδέ καιρός από `ναι,
μ' ανέ φυσήζ' ανάποδα δα ξελογαριαστούμε

Παίξε τη λύρα λυρατζή και ζάνοιγε κι ομπρός σου,
να μη σου παίζω μια γλωτσά να θαμπωθεί το φως σου

Μα `γω δα πά `να γκρεμιστώ από τσ' αμυγδαλιές σου
και δε τσι νταγιαντίζω μπλιό τσοι μερμπατοδουλειές σου

Όρτσες διάλε την πίστη του κι όπου το βγάλ' η βράση,
για που δα σάσει μια δουλειά για που δα `ποχαλάσει

Είπα σου διαολόπιστη τα μανουσάκια λούσου
κι ότι δα δουν τα μάτια σου δε δα τα βάζει ο νους σου

Είπα σου διαολόπιστη τον κόκκινό σου σάκο,
μην τονε βάνεις Κυριακή μόνο κάθε Σαββάτο

*Διπλο-τριπλοπαράγγεια του κερατά που σ' έχει,
πως δα σε κλέψω μια βραδιά μόνο να το κατέχει

Σαν την κακίην αργατινή που βρέχει και χιονίζει,
ετσά `τονε η αγάπη σου και ποιος την νταγιαντίζει

Σαν την αδυνατή φωτιά την αχινοποδάτη,
ετσά `τονε η αγάπη σου ω! τρισανάθεμά τη

Αμωναχή σου τά `βαλες τα ζύλα στην ποδιά σου
και φύσηξές τα κι ήψανε κι ήκαμες την καρδιά σου

Σα μου την ήψες τη φωθιά ήπιασες το λαϊνί
και κάνεις πως τη λαντουράς μα `κείνη μπλιό δε σβήνει

Τ' άχου και βάχου μ' έφραε και τ' άχι θα με φάει
κι η ειδική σου απονιά στον άδη θα με πάει

Άχου και να σε φίλιονα κάτω `πο το πηγούνι,
εκεία που παίζει και χτυπά του τράγου το κουδούνι

*Μπεγέντισα ο παντέκλερος ένα κομμάτι χιόνι,
να το φιλήσω δεν μπορώ, τ' αχείλη μου μαργώνει

*Αγάπησα νά `χω ζωή μα μού `μεινε συνήθεια,
ωσάν το κύμα του γιαλού να δέρνομαι στα γκρίφια

Αγάπ', αγάπα κοπελιές επήρανε το νου μου
και δεν ανεμαζώνομαι στο σπίτι του κυρού μου

Εμήνυσα στη μάνα μου κι είπα το και του γέρο,
ε! κακομοίρη γεροντή μια -ν-κοπελιά δα φέρω

Πόνος δεν είναι να πονεί, πόνος να φαρμακάνει,
σαν την αγάπη την κρουφή που δεν ξεφανερόνει

`Άχου! και ν' ανταμώνομαε σ' ένα στενό τα δυο μας
και το στενό νά `ναι πλατύ να βάνει τον καημό μας

Πάρε με στ' αγαλάκια σου και σφίξε με να τρίζω
και μη με βγάλεις από `κειά όστο να ξεψυχήσω

*Αησμήνησε τα πιο πολλά... μα σκιας ανεστορήσου,
που γλυκοχάραζ' η αυγή και μού `λεγες "κοιμήσου!"

*Κοιμήσου φως μου, μη χολιάς, ψηλά `ναι το φεγγάρι
και μ' αλαφροναούριζες ο ύπνος να με πάρει

*Κι από τον πόθο του κορμιού, μην το ξεχνάς θυμήσου,
μη φεύγεις μού `λεγες τη μια, την άλλη "ανεμουρίσου"

*Κι από του πόθου τη φωθιά, του λογιισμού τη ζάλη,
τη μια με σφιχταγκάλιαζες και μ' `διωχνες την άλλη

Βάλε το πάπλωμα μπερντέ να μην περνούν οι μπάλες,
να πέσω ν' αποκοιμηθώ στσι δροσερές σ' αγκάλες

Να τα χαρώ τα μάτια σου πώς τα `χεις μαθημένα
και κάνεις πως θεωρείς αλλού, μα συ θεωρείς εμένα

Βασιλικό κι αρισμαρή δε βάνω μπλιο στ' αυτί μου,
γιατί μου τηνε κλέψανε την αγαπητική μου

Αχι! λαλέ και καντουφέ που `σαι στο δώμα πάνω,
κατέβα να σε μυριστώ κι απόι να `ποθάνω

*Θάλασσα μαύρη κι αρμυρή με τ' άσπρα κυματάκια,
χαρέτα μου στη ζενιτιά δυο καστανά ματάκια

Ω! ξενοχωριανάκι μου, κάμε κολάι κι έλα
και διπλοσαραντίσανε οι μέρες και δε σε `δα

Κακή καρδιά `χα σήμερο μα πάλι πέρασέ μου,
σαν είδα κείνη π' αγαπώ και χαμογέλασέ μου

Αχι! πως μου το λέγανε κι εγώ `βανα ινάτι,
πως είχα αγάπη στα μακριά και `ποκαμάρωνά τη

Όσ' άστρα έχει ο ουρανός και φύλλα το σπαρμένο,
τόσες φορές να σε θεωρώ την ώρα δε χορταίνω

Το χωρισμό σου ζύγισα με τα βουνά του κόσμου
και φάνηκέ μου πιο βαρύς ο ειδικός σου φως μου

Η κακομοίρα η μάνα μου πάντα παράγγερνέ μου,
τση μαυρομάτας το στενό μην το περνάς υγιέ μου

Κι η μαυρομάτα μου `λεγε, πέρνα το το σοκάκι
κι ακόμη δεν εγίνηκε στα μάτια το διασάκι

Πέρασε, ζαναπέρασε, σείσου και ζινασείσου,
επέσαν `οι λεμοναθοί από την κεφαλή σου

Λιγνό κυπαρισσάκι μου σείσου και κάμε αέρα,
να κελαηδήσουν τα πουλιά, να ζημερώσ' η μέρα

Μα `γω κατέω κι αγαπώ εκεία που μ' αγαπούνε,
μα κεια που δε με θέλουνε μούτε ρωτώ `πο πού `ναι

Εφίλησά σε μια και δυο, σώνει μικιό μου, σώνει,
να μην το μάθ' η μάνα σου και δα μασε μαλώνει

Είντα `ναι δα και το φιλί, σκουπίζεις το και βγαίνει,
μόνο `ναι που γλυκαίνεσαι και ποιος σε ξεγλυκαίνει

Για μαύρα μάτια χάνομαι, για γαλανά `ποθαίνω
και για κατσουλομάτικα στον άδη κατεβαίνω

Πουλάκι μου που μ' έτρεφε με τον κελαηδισμό σου
και δα πώς τονε νταγιαντώ τον αποχωρισμό σου

Πουλάκι μου, αηδονάκι μου είπα σου να μερώσεις
γιατί θε να `ρθει ένας καιρός που δα το μετανιώσεις

Οντε δα σ' ανεστορηθώ στα όρη που γυρίζω,
με τα κατσοπρινόφυλλα τα μάτια μου σφουγγίζω

Οντε δα σ' ανεστορηθώ μική μου παστατούλα,
από κορφής σκεπάζομαι την αχεροσακούλα

Πουφουμισμένη σε θεωρώ, είντα `χεις κοπελιά μου,
ωσάν και πρώτα σ' αγαπώ και μη χολιάς κερά μου

Μα `μεις τα δυο αγαπιόμαστε κι όποιος ζηλεύγει ας σκάσει,
τση πικροδάφνης το νερό να πει να του περάσει

Φως μου το χατιράκι σου και πώς δα το χαλάσω,
να θεμελιώσω αλλού φιλιά και σένα να ξεχάσω

Φως μου τσι καλοσύνες σου, τσι ταπεινές σου χάρες
κι όντε δα τσ' ανεστορηθώ μού `ρχουνται λιγομάρες

Μελαχροινό σύρε σπαθί, κόψε την κεφαλή μου,
να πάψουνε οι πόνοι μου κι οι αναστεναγμοί μου

Όστο να στέκουν τα βουνά και το Σπαθί στη Λάστρο
ωστοτεσά δα σ' αγαπώ περιστεράκι μ' άσπρο

Ανε κοιμάσαι ζύπνησε, γύρισε τ' άλλο πλάι
και συλλοήσου να μου πεις το τέλος πώς θα πάει

Σαν την περνάς την πόρτα σου, μην την περνάς με φόρα,
μα πέρνα τη σιγά-σιγά να σε θεωρώ πολυώρα¹

Ακόμη δεν τον ήβρηκες το μάνταλο ν' ανοίξεις,
να μασε βάλεις μια ρακή κι απόι να σφαλίζεις

Πίνω ρακή δε με μεθεί, κρασί δε με ζαλίξει,
μόνο τα μάτια σου τα δυο όντε τ' ανεντρανίζεις

*Ηπια κρασί και μέθυσσα, ρακή και ζάλισέ με
κι είδα και την αγάπη μου κι αποκουζούλανέ με

Εύπνησ' από τον ύπνο σου και μη βαροκοιμάσαι,
γιατί ο ύπνος ο πολύς μαραινεί και χαλάσαι

Εύπνα που να γενεί γιαλός η κλίνη που κοιμάσαι,
απού περνώ και τραγουδώ και δε μ' απηλογάσαι

Βάλε κρασί στο μαστραπά και πιες και δόσ' και μένα,
να πιω τ' αποπιδάκι σου που χάνομαι για σένα

Γίνου στον κάμπο λεμονιά κι εγώ στα όρη χιόνι,
να λιώνω να ποτίζονται οι δροσεροί σου κλώνοι

Μάτια του έρωντα βαστάς και φρυδιά του πολέμου
και με τα δυο με κυνηγάς, ξεμπερδενέ με, Θε μου!

Γ' Αυγούστου τσι εικοσιενιά να `ρθεις στον Άι Γιάννη,
να βάλεις και το μπλε-μαρέν φουστάνι που σε πιάνει

Στην αγκαλιά μου σ'είχα `γω μη στάζει και μη βρέξει,
μα `δα γυρεύγω το φιλί στη χάση και στη βρέξη

*Στον κόρφο μου μικιό πουλί, ήφλουψες κοπελιά μου
και σε βαγιοκλαδίζανε τα χέρια τα δικά μου

*Ο έρωντας δεν είν' αθός να μαραθεί να πέσει,
μόνο `ναι βάτος και κλαδιά κι αλίμονο που μπλέξει

Από τα μάτια πιάνεται, στα χείλια κατεβαίνει
κι ανάμεσα στα δυο βυζά σα ρόδο αθεί και δένει

Μάτια με μάτια παίζουνε μα σα δε `γγίζει η χέρα,
κορμί δεν ζαλαφρώνεται, καρδιά δεν παίρνει αέρα

Μάτια με μάτια παίζουνε κι άθρωπος δεν τα νοιώθει,
καρδιά με την καρδιά μιλεί και γράφει κι αναγνώθει

Τα μάτια σου `ναι λιόμαυρα και μέσα λιομαυρίζουν
και μέσα στο λιομαύρισμα αγάπες κανακίζουν

Τα μάτια σου `ναι θάλασσα π' αέρας δεν τα πιάνει,
χαράς το ναύτη που θα βρει μέσα σ' αυτά λιμάνι

Τη μάνα σου τη μάγισσα, ρακή δα την ποτίσω,
να πέσει ν' αποκοιμηθεί να μπω να σε φιλήσω

Χαρίνω το, χαρίνω το, χαρίνω το, χαρώ το
κι από τη χέρα το βαστώ και πάλι αναζητώ το

Να σε χαρώ όντεν έρχεσαι `πο το χορό `δρωμένη
κι είσαι του ήλιου κόκκινη, ροδοξεφουνταιμένη

Στη γειτονιά σου τραγουδώ, μη μου το πιάσεις βάρος,
ένας μου φίλος σ' αγαπά κι έχω κι εγώ το θάρρος

Μικιό `σαι, μά `σαι νόστιμο, μικιό `σαι, μα καλό `σαι
και για το σφιχταγκάλιασμα ίντα ζαρίφικό `σαι

Όμορφο που `ναι τ' όμορφο νά `χει κιανείς κοντά -ν- του,
μικρούλι...δεκοχτό χρονό μέσα στην αγκαλιά -ν- του

Είδα σε πάλι σήμερα που νά `θελα μη σώσω,
απού `τανε τα μάτια μου γοργό να τα μερώσω

Είντα `ναι δα και τουτονά ο ξένος με την ξένη,
να γίνονται δικολογιά και φίλοι μπιστεμένοι

*Ωφου! χτικιό και βάσανο, απ' αγαπά και χάσει,
του `ρχεται να κουζουλαθεί και τα βουνά να πιάσει

*Ωφου! φουνάρα και καημός, ώφου! φωτιά και λαύρα,
που μου `καμε τα σωθικά πίσσα-κατράμι, μαύρα

*Απόψε το `δα τ' όνειρο, χαρώ το τ' όνειρό μου,
πως ήταν τα χεράκια σου καδένα στο λαιμό μου

Ο πλάτανος θέλει νερό κι η λεύκα θέλει αέρα
κι η κοπελιά το φίλημα όντε χαράζ `η μέρα

Ξεφτίλισε το λύχνο σου και βάλε του και λάδι
κι άσε την πόρτα σ' ανοιχτή κι εγώ δα `ρθω το βράδυ

Χαμηλοπερπατούσα μου και μερτζανάχειλή μου
και πέρδικά μου πλουμιστή και νά `σουνα δική μου

Πολλώ λογιώ πουλιά θεωρώ, πολλώ λογιώ γεράκια,
μα το δικό μου δε θεωρώ κι είμαι να πιω φαρμάκια

Πέρδικα, πετροπέρδικα μην κελαηθείς στα ρυάκια,
γιατί σε τριγυρίζουνε πολλώ λογιώ γεράκια

Πέρδικα πλουμισμένη μου, τίναζε τα φτερά σου,
διώξε το μαυροκόρακα που `χεις στην αγκαλιά σου

Μην τονε κλαις τον αητό όντα πετά και βρέχει,
μα κλαίγ' ένα μικιό πουλί απού φτερά δεν έχει

Το μερακλίδικο πουλί ποτέ φωλιά δεν κάνει,
μα ετσά δα βασανίζεται ίσαμε να `ποθάνει

*Το μερακλίδικο πουλί, φεύγει και δε γυρίζει,
μα όπου λουλούδι κι όπου αθός το μέλι πιπιλίζει

Η θάλασσα και τα βουνά τραβούνε τον αέρα
κι η νιότη κι η καλή καρδιά δεν είναι κάθε μέρα

Ωσάν το ρόδο που μαδεί και μπλιο του δε μυρίζει.
ετσά περνά κι η νιότη μας και πίσω δε γυρίζει

*Αχ! και να γυρίζανε τα νιάτα πάλι όπισω,
να ζαναφάω και να πιω και να ζαναγληντήσω

Χαίρεστε νέοι, χαίρεστε και καθ' αργά βραδιάζει
κι ο χάροντας τσι μέρες μας καλά τσι λογαριάζει

`Αχου! και να βρισκόμουνα στον Πλόιμο τα μέρη,
απού `ναι το νερό κρυγιό και δροσερό τ' αέρι

`Αχου! και να γυρίζανε οι χρόνοι πέντε ζάλα
και να το ζαναβύζανα τση μάνας μου το γάλα

Βουνά σας αποχαιρετώ και στράτες που `πορπάτου
και λίμνες που `πινα νερό και συντροφίες π' αγάπου

*Ηκατσες ανεκούρκουβα, Χριστέ μου σε καλό σου
και παρατρίχα να φανεί... το ποδαστράγαλό σου!

Ε! γδυνολαίμη πετεινέ κατέβα `πο την κοίτη,
τη χοχλιδάτη όρνιθα να πάρεις στο τζιρίτι²

Μα να γεράσεις θες και συ κι οι μύγες δα σου φτούνε
και τα κοπέλια του χωριού δα σε πετροβολούνε

Ως και το γεροντόβουιδο στην πρασινάδ' αράσσει,
δόντια δεν έχει να μασεί μα σκίας ανεχαράσσει

Σειρά-σειρά `ναι οι αγγουρές, σειρά-σειρά τ' αγγούρια,
μπας και θαρείτε κοπελιές πως είν' οι άντρες βούγια;

*Ετρικοκουκουλίστηκες και τρύπωσες στο σπίτι
και τριπλοκλειδαμπάρωσες με κλειδωνιά και σύρτη

*Εδιπλοτριπλοκλείδωσες με ζεμπερέ και μπρόκα,
μά `ταν βαρβάτος... ο κριγιός και γκρέμισε την πόρτα!

Καλή `τανε η αγάπη μας μα είχε κακά θεμέλια,
ωσά -ν-το ξεροτρόχαλο που χτίζουν τα κοπέλια

Νά `μουν τον Μάρτη γάιδαρος, τον Αύγουστο κριγιάρι
κι όλο το χρόνο πετεινός δεν ήθελ' άλλη χάρη!

Ωρέ! παντέρμες πέρδικες, μα πού `ναι το τουφέκι,
που οι πιάστρες του σκουριάσανε κι ο πετεινός δε στέκει...

*Στα σκέλια σου `πεσ' ο λαγός μα `πο τον χιαχιμά σου,
πάνω σου κατουρήθηκες και τρέμουν τα ξερά σου

Και γιάντα δε μου το `λεγες πως δεν ζαμιώνεις ντρέτα,
να πάω `πο το σπίτι μας να φέρω την τουφέκα

Μαύρη `μαι και κατέχω το, μαύρη `μαι και θωρώ το,
μα `κειά που το `χει η όμορφη το `χω κι εγώ χαρώ το

Μελαχροινό να μην το πεις πως δα σε `πούνε μαύρη,
μαύρο είν' και το γαρέφαλο μα το πουλιούνε δράμι

Ασκορδαλιά τσ' αφούρες σου μη μου τσι χιλαντίζεις,
στου Κουδουμή `χω τα οζά και μη με φοβερίζεις

Παρά να δω στον ύπνο μου την άσκημή σου μούρη,
καλλιιά `χω να πα γκρεμιστώ `πο το Χαλινομούρι

Για ένα μουζακοπέτσωμα κι έν' αλλαζοκόρφι,
ήφαε η φοραδόμαντρα την ακριβή μου νιότη

Του κακορίζικου η ζωή μοιάζει με το χωράφι,
απού το παίρν' η νεροσά και μένει το σκουράφι³

Έχει το κι ο Περτσίκουρας μάθημα να μανίζει,
σα δε θωρεί στη συντροφιά την κούπα να γυρίζει

Ήμουνα κράχτης πετεινός και κράχτης είμ' ακόμα,
μόνο που κράζω στην αυλή δε βγαίνω μπλιο στο δόμα

Ήμουνα κράχτης πετεινός μα δα στα γερατειά μου,
να μετσιμπούν' οι όρνιαθες δεν το βαστά η καρδιά μου

*Ήμουνα κράχτης πετεινός και σάλτερνα στον τοίχο,
μα δα πώς εκατάτησα μόλεμα των ορνίθω

Άχου! και νά `μουνα κι εγώ μικιό Φουνταλιδάκι,
να τρώγω σίτινο ψωμί και ρύζι πιλαφάκι

Πάρε με φαμεγιάκι σου να βλέπω τσ' όρνιαθές σου
και να κοιμούμαι καθ' αργά στσ' αγκάλες τσι δικές σου

*Πάρε με φαμεγιάκι σου που μ' έχει η μάνα μου ένα,
να σου γυαλίζω του κουμπιά και τη χρουσή καδένα

Ωσάν τη μυζηθρόπιτα δα σε τουλουπανιάσω,
να σε φιλιώ γλυκά- γλυκά ώστο να σε χορτάσω

Όσο πατείς την έχερη τ' αλέτρι χαμηλώνει,
κι όσο μιλείς τση κοπελιάς τόσο κοντοσιμώνει

*Ήβρες αφράτη καλλουργιά και πάτησες τ' αλέτρι,
μα `χώθει το νύ βαθιά και γκρέμισες το δέτη...

*Επήγε το νύ στραβά, σε λάθος... δρόμο μπήκες
κι εγίνε θράμαλα ο ζυγός και τα παρούτια ψίχες

*Ήθελα να `σουν θάλασσα κι εγώ να `μαι βαπόρι,
να σου ξεσκίζω την καρδιά με πρύμη και με πλώρη

*Ντάλα καταμεσήμερο θέριζες στα Πηγάδια
και πήραν τα κλαδιά φωτιά και καίγουνται τα πλάγια

Σαν πάρει ο τσιφτές φωτιά και σπάσει το καμούλι,
ο κυνηγός την πέρδικα την έχει στο σακούλι

*Η πεισματάρα πέρδικα που `χει καργάτο χίζι,
παίρνει του κυνηγού φτερό την ώρα που γεμίζει

*Πέρδικα καλοσκέψου το, μη θες καλά και σώνει,
να παίζεις με τον κυνηγό την ώρα που ζαμιώνει

Εχάλασα στσ' ασκορδαλούς τα μπαρμπεράσκαγα μου
και δα θωρώ τσι πέρδικες και καίγεται η καρδιά μου

*Πολλά γερή `τονε η ριζά κι ήσπασε το καπίστρι
κι εγίνε χάρχαλα ο κουβάς κι ο ντενεκές βολύστρι

*Πολλ' αχαμνή τονε η ριζά και σκάρτο το καμούλι
κι απόμειν' άδειος ο ντρουβάς και πίτα το σακούλι

Άδικα και παράδικα κι άδικα των αδικώ,
εχάλασα τσι μπαλωθιές να παίζω των περδίκω

Σαν είναι ο κυνηγός καλός με σκύλο λαγονάρη,
δεν τον αφήνει το λαγό δυο ζάλα να λασάρει

Ήδωκε ο νους μου απάνω σου σαν τον λαγό όντε δώσει,
στα πόδια τση λαγοναράς και δεν μπορά γλυτώσει

Απού `χει δυο αγαπητικές έχει χαρά μεγάλη,
που ανέ του κλέψουνε τη μια δα τ' απομείν' η άλλη

Πουλί που χτίζεις δυο φωλιές, η μια να σου χαλάσει
κι η άλλη να γενεί γιαλός και βάρκα να περάσει

Διάλε τσ' απολειμάρους σου αδέ σε μπαλωτάρω,
να σε γεμίσω μπαλωθιές κι ύστερα να σε πάρω

Χοντρομπαλού τη θέλω `γω να `χει βυζά μεγάλη
κι αν έρθει βαρucheμιωνιά να πίνω σκίας το γάλα

Απόψε δα γενώ βραχνάς και τα τοιχιά δα πιάσω
κι όπου μου πούνε να πψ, πψ, εκεία δα πα ` να κάτσω

Ετσά το φέραν ` οι καιροί κι οι μαυρισμένοι χρόνοι,
ο καπετάνιος στα πανιά κι ο ναύτης στο τιμόνι

Όλα μου τα παρέτησα σουβλιά και καλοπόδια
και κάθομαι και συντηρώ τσ' αγάπης μου τα πόδια

Στο γιασεμί χτίζω φωλιά κι άλλο πουλί μη χτίζει,
γιατί είν' το γιασεμί μικρό και δα ξεμασχαλίζει

*Μαράζωσε το γιασεμί κι η μυρωδιά ντου σβήνει,
μα η ομορφιά κι αν μαραθεί πάλι ομορφάδες χύνει

Ρόδο `σουν όντε σ' έπηρα και σ' έφερα στο μύλο
και κάθε μέρα που περνά σου πέφτει κι ένα φύλλο⁴

Ψηλά τη χτίζεις τη φωλιά και χαμηλώνει ο κλώνος
και δα σου κλέψουν τα πουλιά να σ' απομείνει ο πόνος

Μα `γω τη χτίζω τη φωλιά στην πλατανοκουτσούρα,
που ανε φουσήξει και νοτιά να κάθομαι σιγούρα

*Μα `γω `μαι ένα μικρό δεντρί και συ πουλάκι αν είσαι,
πέταξε σ' ένα μου κλαδί μου και τη φωλιά σου χτίσε

Στο παραθύρι το βορνό σου πρέπει να κοιμάσαι,
γιατί `σαι πο ψηλή γενιά και δα κατηγοράσαι

Ρίξε μου τα σγουρά μαλλιά από το παραθύρι,
να κάμω σκάλα ν' ανεβώ αν μου βαστάς χατίρι

Χατίρι μια, χατίρι δυο, χατίρι τρεις χατίρι,
ως πότε δα με τυραννάς παντέρμο παραθύρι

*Εμάθαντο πως σ' αγαπώ και κάνουνε σεΐρι,
να ξημεροβραδιάζομαι μπρος στ' άδειο παραθύρι

Ως και τα παραθύρια σου αμάχη μού βαστούνε
κι όντε προβάλω να σε δω δίχως αέρα κλειούνε

Πείσμα και συ, πείσμα κι εγώ και δα πεισματωθούμε
κι ύστερα δα γυρεύομε γιατρό να γιατρευτούμε

Πείσμα και πείσμα το βαστάς, πεισματικό το κάνεις,
πείσμα να βγάλεις στην καρδιά να μην μπορείς να γιάνεις

Πείσματα και πεισματικά εμένα μη μου κάνεις,
γιατί `μαι λεύτερο πουλί κι ογλήγορα με χάνεις

Σα φουρτουνιάσ ` η θάλασσα στα πεζαρίδια βγαίνει
και στα καλοσυνέματα στον τόπο τση γυαέρνει

*Άλλα `λεγες, άλλα `κανες, άλλα στο νου σου βάνεις,
άλλα λογιάζεις κι άλλα λες και δα με κουζουλάνεις

Λόγια `πες κι είπανε μου τα κι αν τα `πες, γιάντα τα `πες,
απού παράσυρνα τη γη, μικρό μου και πορπάτιες

Ωστο να στέκουν τα βουνά δα σου παραπονούμαι,
γιατί ποτέ σου δε ρωτάς πού βρίσκομαι και πού `μαι

*Καρδιά μ' απαρηγόρητη, μόνη παρηγορήσου
κι άλλες καρδιές κρυφά πονούν, δεν είσ' αμοναχή σου

*Είχα χαρές και `πήρες τσι, φιλιά και γκρέμισές τη
και την καημένη μου καρδιά εξεθεμέλιωσές τη

Ο αητός ψηλοπετά και το γεράκι στέκει,
να δούμε τη σκαλόρνιθα ποιος δα τηνε κερδαίψει

Μα κέρδισά τη τη φιλιά, με το ινάτι που `χα
και θάρρου πως εφόρουνα του βασιλιά τα ρούχα

Ο γλάρος στα ψηλά πετά μα χαμηλά κοιτάζει,
θωρεί στον πάτο τη σουπιά και βαριανεστενάζει

Εβράχιασα να τραγουδώ και συ ζανοίγεις πέρα,
διάλε τον κικιρίκο σου διαόλου θυγατέρα

Τα βάσανά μου είναι πολλά σαν του γιαλού τον άμμο,
μα σα μου τα `δωσ' ο Θεός είντα μπορώ να κάμω

Βάσανα, πίκρες και καημοί, αφήστε με να ζήσω,
τούτο το λίγο τον καιρό που βρήκα ν' αγαπήσω

Ψεύτη ντουνιά, παλιόκοσμε, η σφαίρα σου να σπάσει,
που δεν αφήνεις άνθρωπο χωρίς ν' αναστενάξει

Παραπονούμαι σου πολλά μα έχω το και δίκιο,
γιατί `καμες τ' αχείλη μου πρικιό σαν το ραδίκιο

Σαν την ασπалаθόριζα που τηνε τράν' οι αίγες,
ετσά με φάγανε κι εμέ οι εδικές σου έγνοιες

Κομμάτιασέ μου την καρδιά, μα πάλι συλλοήσου,
πως κάθε κομματάκι της είναι καρδιά δική σου

*Κομμάτια να με κόψουνε, κομμάτια, κομματάκια,
δεν τ' απαρνούμαι `γω ποτέ τα μαύρα σου ματάκια

Για δες πως με κατάντησες καμάρα δίχως πέτρες
κι ήκαμες και το σκότι μου μέσ' στο τηγάνι φέτες

Δε με λυπάσαι, δεν πονείς, δε βλέπεις, δεν πιστεύεις,
απού'λιωσα σαν το κερί κι ακόμη με παιδεύεις

Δε με λυπάσαι που 'παθα πολλά να σ' αγαπήσω
και δα μ' απολυτάριζες σαν τα μαλλιά σου οπίσω

Πες μου κι είντα να σου 'καμα πικρής ελιάς κλώνάρι
κι ήκατσες και παρακαλείς τον χάρο να με πάρε

Σα δεν κατέχεις ν' αγαπάς, καρδιές μην αγκυλώνεις
και σαν αρχίζεις μια δουλειά να τηνε τελειώνεις

*Απήτις εγεννήθηκα φωτιά με τριγυρίζει
και να με κάψει δεν μπορεί μόνο με βασανίζει

Όλο 'πο την παραβολή με βάνεις και θερίζω,
για να με δέρνει ο άνεμος κι ο ήλιος να μαυρίζω

Όλο 'πο την παραβολή κι όλο 'που το δετάρι,
με βάνεις διαολόπιστη και βγάνω το κριθάρι

Πως έχεις τα ζαθά μαλλιά γυρεύεις να με κάψεις,
ω! ουρανέ μην το δεχτείς και γη μην το βαστάξεις

Πως έχεις καστανά μαλλιά εφύσηξε ο νού σου
και δεν ανεμαζώνεσαι στο σπίτι του κυρού σου

Αναστενάζω κι ο αγνός μαυρίζει μου τα ρούχα
κι άλλη δε μου τα πλύνει μπλιο σαν την αγάπη που 'χα

*Εκούρσειψά σου τους αθούς και τρύγησα το μέλι
κι απόμεινες στη μάνα σου 'ποριζιμό κοπέλι

Εράβδισά σε καρδιά κι ήφαγα τα καρδία
και δε με γνοιάζει μένα μπλιο για τ' αποκαθαρίδια

Πεισματικό το πάτησες φιλί να μη μου δώσεις,
μα 'γω 'μαι μπερμπατόπαιδο και δε δα μου γλυτώσεις

Εφίλησά σε μια και δυο, σώνει πουλί μου σώνει,
να μην το μάθ' η μάνα σου και δα μασε μαλώνει

Είντα 'ναι δα και το φιλί σκουπίζεις το και βγαίνει,
μόνο 'ναι πως γλυκαίνεσαι και ποιος σε ξεγλυκαίνει...

*Μπέρδε και μπέρδε και μπερδέ κι είντα 'χω δεν κατέχω,
μπερδεύτηκα στα δίχτυά σου και γλυτωμό δεν έχω

Πόνος και πόθος στην καρδιά, κοντεύγω να ποθάνω,
στον πόνο βρίσκω γιατρηγιά, στον πόθο είντα να κάνω

Όντεν αστράφτει και βροντά, βρέχει και ρίχτει χιόνι
και ξεχιονίζω τα ωζά, κιαείς δε μου σιμώνει

*Μα όντε θα τυροκομώ, περνούνε με για βλάκα,
με το νομπέτι στέκουνε, να φάνε τη μαλάκα

Αντέστε να μολάρομε κι η ώρα το φωνιάζει,
τση γειτονιάς ο πετεινός 'ποσταν πολύώρα κράζει

Οι αριθμημένες μαντινιάδες έχουν γραφτεί από τους:

¹ Ανταίο

² Δερμιτζογιάννη

³ Καβρό

Όσες μαντινιάδες έχουν ένα αστεράκι στην αρχή έχουν γραφτεί
από τον Μανώλη Παπαδάκη, συγγραφέα του βιβλίου

Η πρώτη θαλασσινή περιπέτεια

Από τα παιδικά μου χρόνια, είχα δεθεί με τη θάλασσα. Ένιωθα ξεχωριστή χαρά να παίζω στην άμμο και να τσαλαβουτώ στο αρμυρό νερό, παλεύοντας με τα κύματα και τους αφρούς. Μου άρεσε να χώνομαι σε σπηλιές, να σκαρφαλώνω σε ξώμολα¹, να ταξιδεύω σε ξέρες που ξενέριζαν και να γεμίζω το πλεχτό καλαθάκι, αχώριστο σύντροφό μου, με κοχύλια, ποδαράτα, καβουράκια, πεταλίδες, αχινούς, αχιβάδες και όλα τα αγαθά που χάριζε απλόχερα η φύση. Όταν συμπληρώνοταν κάποτε η πλούσια συγκομιδή, δόλωνα ένα στραβάγκιστρο δεμένο σε μια κλωστή και το τραβούσα υπομονετικά από τρύπα σε τρύπα ή σε κανένα μεγάλο κόλυμπο, για να καταφέρω να ξεγελάσω κανένα χαζοβιόλη κοκοβιό. Πότε-πότε πάλι, όταν με έπιανε βαρεμάρα, σάλτερνα σε κάποια ψαρόβάρκα δεμένη στο μουράγιο, τρόπωνα² τα κουπιά, τα πάλευα με τις ώρες μέχρι να κουραστώ και με τα φτερά της φαντασίας αρμένιζα σε πέλαγα πλατιά και άραζα σε άγνωρα ακρογιάλια. Τα βράδια, όταν τελείωνε το αυτοσχέδιο πυροφάνι με ένα σφουγγάρι ή πανί βουτηγμένο σε πετρέλαιο ή λάδι, γύριζα αποκαμωμένος και ξάπλωνα στρωματσάδα στο χωματένιο δάμα του χαμηλού σπιτιού. Κουκουλωμένος από κορφή, γιατί μου προκαλούσε ανεξήγητο φόβο η νύχτα και ο έναστρος ουρανός, αφουγκραζόμουν το απόμακρο βουητό της θάλασσας, μέχρι να μου κλείσει τα μάτια γλυκός ύπνος. Για ψαρέματα και ταξίδια αληθινά, κανένας λόγος. Θα 'πρεπε να περάσουν μερικά χρόνια ακόμη και να αποκτήσω τις απαραίτητες εμπειρίες, για να γίνει και αυτό.

Ένα πρωινό έρχεται και με βρίσκει στον Μόγλο, ο φίλος μου ο Ηρακλής με τον εξάδελφό μου τον Γιώργη και μου λέει.

- Έρχεσαι να πάμε ψάρεμα στην Ψείρα;

- Μα βάρκα που θα βρούμε; του απαντώ.

- Μη σε νοιάζει, τα κανόνισα εγώ, είναι δουλειά δική μου αυτό. Άλλο που δεν ήθελα, όμως είχα και κάποιες αμφιβολίες. Έκανα βέβαια πολλές φορές μικροβόλτες ως το αντικρινό νησί, του Άι-Νικόλα, πάντοτε με συνοδεία πιο μεγάλους, μα μοναχός ποτέ. Εδώ το πράμα άλλαζε, γιατί σύμφωνα με τα σχέδια του Ηρακλή, θα πηγαίναμε μόνοι μας εκεί, θα ψαρεύαμε και θα διανυκτερεύαμε... Καθώς με βλέπει λίγο διστακτικό

- Φοβάσαι; μου λέει.

- Όχι, του απαντώ.

Με πάτησε στον κάλο. Είχε αγγίξει την πιο ευαίσθητη εφηβική μου χορδή. Έδωσα τη συγκατάθεσή μου χωρίς άλλη κουβέντα και άρχισαν οι προετοιμασίες για το σαλπάρισμα³. Βάρκα δεν είχαμε, ούτε κουπιά, ούτε άλλα ψαρικά σύνεργα. Έτρεξε από δω και από κει ο Ηρακλής και σε λίγο είχε εξασφαλίσει όλα τα απαιτούμενα για το ταξίδι. Η βάρκα ήταν βέβαια το πιο δύσκολο. Όμως τα κατάφερε. Πήγε στην αξέχαστη εκείνη, την καλοκάγαθη, την αγία γυναίκα, την καπετάν-Γιώργαινα και λέγοντας της ψέματα ότι θα πάμε τάχα μέχρι το απέναντι νησί, την ξεγέλασε και μας έδωσε τη βάρκα. Ήταν απογεματάκι πια όταν ο Ηρακλής φώναξε το αμόλα - κάβο⁴ και ξεκινήσαμε για το παρθενικό ταξίδι και την πρώτη θαλασσινή μας περιπέτεια. Ο καιρός θαυμάσιος. Η θάλασσα λάδι. Τραβώντας με τα δυο κουπιά βάζουμε πλώρη για την Ψείρα.

Ρίξαμε πρώτη καθητιά⁵ κοντά στον Μεγάλο Άμμο, τίποτα. Ρίξαμε δεύτερη, τρίτη, το ίδιο. Ο ήλιος άρχισε να γέρνει σιγά-σιγά προς τη δύση και η «ψαριά» τρεις ή τέσσερις χάνοι όλοι κι όλοι. Φοβερή απογοήτευση. Η πρώτη μας ψαρική επιχείρηση σκέτο ναυάγιο.

- *Τραβάτε καταπάνω στον κάβο του Κατσουνιού, ώρα για καρτέρι⁶, λέει σε κάποια στιγμή ο αυτόκλητος καπετάνιος ο Ηρακλής και κλείνοντας πονηρά το μάτι συμπληρώνει με νόημα και σιγανή φωνή.*

- *Έχω δυναμίτη και θα γεμίσουμε τη βάρκα ψάρια...*

Κόκαλο εμείς. Παγωμένοι. Άλλο πάλι τούτο, σκέφτομαι. Είχα ακούσει βέβαια από ιστορίες ορισμένα συγκεχυμένα πράγματα για αυτό, αλλά στην πράξη δεν είχα ποτέ τέτοια εμπειρία. Σε λίγο φτάνουμε στον κάβο μπροστά. Βγάζει από την τσέπη του ένα μασούρι δυναμίτη αρματωμένο. Η φονική φωτιά⁷ είναι έτοιμη, μόνο που εμείς οι υπόλοιποι δύο αρχίζουμε να χάνουμε την ψυχραιμία μας. Εγώ κρατώ τα κουπιά και τα χέρια μου τρέμουν. Η καρδιά μου καταχτυπά, να σπάσει. Ο Γιώργης καθισμένος στην πρύμη έχει χάσει το χρώμα του και βάζοντας τα χέρια του μπροστά στα μάτια, προσπαθεί να μην βλέπει τα δρώμενα.

- *Μόλις ρίξω τη φωτιά θα κάνεις πίσω ολοταχώς, προστάζει ο Ηρακλής. Ύστερα γονατίζει στην πλήρη, τρίβει το σπιρτοκούτι στην κεφαλή και ένα τσαφ-φχχχ... ακούγεται καθώς παίρνει φωτιά το φυτίλι. Σε κλάσματα του δευτερολέπτου ρίχνει το δυναμίτη 5 - 6 μέτρα μακριά και βροντερή η αγριοφωνάρα του ξεσκίζει τη σιγαλιά του ήρεμου δειλινού.*

-*Σίααα⁸...Σίααα...*

Με πιάνει πανικός και καθώς είχα ξεχάσει προς στιγμή ότι κρατούσα τα κουπιά από την ταραχή μου, τινάζομαι από τη θέση μου, τα ξαναχουφτώνω, τα βουτώ βαθιά μέσα στη θάλασσα και βάζοντας όση δύναμη μου είχε απομείνει, δίνω ένα δυνατό σπρώξιμο στη βάρκα προς τα πίσω. Μα θες από τη σαστιμάρα μου, θες από την υπερβολική δύναμη που έβαλα, ακούγεται ένα δυνατό «κρακκκ» και ο σκαρμός⁹ γίνεται δυο κομμάτια και πέφτει στο νερό... Η βάρκα φέρνει μισό γύρω και σταματά. Με κόβει κρύος ιδρώτας. Δεν ξέρω τι να κάνω. Τα έχω χαμένα. Και σαν να μην έφταναν όλα αυτά, ο Ηρακλής ουρλιάζει από την πλήρη.

-*Σίααα...Σίααα μωρέ και χανόμαστε...*

Μα πριν προλάβω να καταλάβω τι ακριβώς είχε συμβεί, ένα φοβερό μπαμμ, σαν υπόκωφος, βροντερός σεισμός, μας συγκλονίζει. Σκαμπανεβάζει η μικρή βάρκα σαν καρυδότσουφλο, ανοιγοκλείνουν οι αρμοί της και προς στιγμή μια τεράστια στήλη από αφρούς και νερά μας περιλούζει. Κομμάτια το σταμνί με το νερό. Θρύψαλα το πήλινο τσουκάλι και γύρω από τη βάρκα καμιά δεκαριά ψαράκια αθερίνα¹⁰ να χολοπλέουν στον αφρό μισοζαλισμένα! Άθελα, μού έρχονται τότε στο νου οι στίχοι ενός αγαπημένου ποιητή. «*Συντρίμμια το καράβι των ονείρων και σκόρπια τ' άρμενα*». Οδυνηρή η πρώτη μου θαλασσινή εμπειρία. Σωστό ναυάγιο.

Περίλυποι και με την καρδιά βαριά, μαζεύουμε τα λίγα ψάρια που είχαν πλέξει και πλήρη¹¹ κατά τη στεριά. Τραβούμε τη βάρκα στη μικρή αμμουδιά κάτω από την Ανασκαφή για να κάνουμε μια πρόχειρη αποτίμηση των ζημιών. Δεν είναι βέβαια σοβαρές, μα χωρίς νερό, χωρίς τσουκάλι, πώς να φτιάξουμε φαγητό; Και τι φαγητό, αφού δεν είχαμε σχεδόν τίποτα; Το πρόβλημα του τσουκαλιού λύνεται εύκολα με ένα μικρό σιδερένιο κουβά που χρησιμοποιούσαμε για να βγάζουμε τα νερά από τη βάρκα. Όσο για φαΐ, κάτι μπορούσε να γίνει. Κάνουμε μια γύρα πέρα-δώθε και στη στιγμή μαζεύουμε ένα σωρό κοχύλια, πεταλίδες, χοχλιούς, καβούρια και μαζί με τους τέσσερις χάνους¹² και τις δέκα αθερίνες, τα λίγα κρεμμύδια και μια - δυο πατάτες που είχαμε φέρει μαζί μας για κάθε ενδεχόμενο, φτιάχνεται τελικά μια μαγεριά «τουρλού-τουρλού». Όμως για το νερό παρουσιάζεται σοβαρό πρόβλημα. Στο τέλος αποφασίζεται πως λίγη θάλασσα δεν θα έκανε πολύ κακό.

Αρχίζει να νυχτώνει. Το φεγγάρι ολόγεμο, δροσόλουστο, προβαίνει από του Αγριλού την πιο ψηλή κορφή, λούζοντας με ασήμια βουνά και θάλασσα. Γαλήνη απέραντη παντού. Ψυχή δεν ανασαίνει. Φύλλο δεν αναδεύεται και μόνο το γλυκό νανούρισμα από το κύμα που γλύφει παιγνι-

διάρικα το ακρογιάλι, σμίγει με το κουκούβισμα¹³ του τσουκαλιού πάνω στη δυνατή φωτιά, σε μια παράξενη, μυστηριακή συμφωνία. Σε λίγο το φαγητό ετοιμάζεται. Απλώνουμε τραπέζι πάνω σε μια τεράστια πλάκα και καθισμένοι σταυροπόδι παίρνουμε τα κουτάλια. Στο βάθος του αυτοσχέδιου τσουκαλιού αχνίζει ένα μαυροπράσινο μίγμα μεταξύ κακαβιάς και σούπας ή κάτι τέτοιο. Σκέφτομαι πως έτσι πάνω - κάτω πρέπει να ήταν ο «μέλας ζωμός» των αρχαίων Σπαρτιατών... Διστάζω να κάνω δοκιμή. Όμως καθώς η ώρα περνά κι η πείνα αρχίζει να μας θερίζει, στενεύουν τα περιθώρια για άλλη επιλογή. Βουτώ το κουτάλι μέσα κι ο Θεός βοηθός, μα μόλις έρχεται σ' επαφή με τη γλώσσα το παράξενο αυτό κατασκευάσμα, κόκαλο! Μια γεύση πικρή, αλμυρή, απροσδιόριστη. Μυρίζει βέβαια κάτι από θάλασσα, μα τι να το κάνεις, είναι λύσσα καταμόναχη. Με μια ηρωική προσπάθεια κατεβάζω καλά - κακά την πρώτη μπουκιά, μα καθώς επιχειρώ να επαναλάβω πάλι το ίδιο σε λίγο, μου έρχεται αναγούλα και κάνω κράτει¹⁴. Παρατώ κάτω το κουτάλι και σκέφτομαι πως «καλό τονε θέλει που θα τη δευτερώσει...»

- Γιατί δεν τρως; με καρφώνει περιπαιχτικά ο Ηρακλής.

- Μου πέρασε η πείνα, του απαντώ και αρκούμαι στο να ροκανίζω ένα κομμάτι παξιμάδι κρίθινο.

Σε λίγο σταματά και ο Γιώργης. Ο Ηρακλής πεισματάρης καθώς είναι, σκούντρανος και αγύριστο κεφάλι, το έχει ρίξει στην παλικαριά λίγο - πολύ και δεν το βάζει κάτω. Τρεις, τέσσερις, πέντε, έξι... μπουκιές και συνεχίζει απτόητος, μα ξάφνου σε μια έκρηξη ειλικρίνειας προφανώς. «Άι, στο διάβολο σκατοφαΐ απόψε» ξεσπά και δίνει μια δυνατή κλωτσιά στο αυτοσχέδιο τσουκάκι. Ραντοσκοπούν πάνω στις πλάκες μαύρα ζουμιά, κοχύλια, αθερίνες, χάνοι, καβροί, χοχλιοί κι ο σιδερένιος κουβάς κατακυλώνοντας πάνω στους βράχους της ακρογιαλιάς με φοβερό πάταγο, προσγειώνεται με ένα μακρόσυρτο πλατσς στη θάλασσα και αρχίζει να ταξιδεύει μικρή βαρκούλα χωρίς κουπιά, χωρίς πανί, χωρίς τιμόνι. Τρέχω και με ένα μακρύ καλάμι τον τραβώ έξω. «Ποιος ξέρει;» σκέφτομαι με κάποια προαισθήση, «μπορεί να μας ζαναχρειαστεί...»

Το φεγγάρι βρίσκεται τώρα δυο κονταρόξυλα¹⁵ ψηλά. Το χλωμό ασημένιο φως του καθώς λούζει τις απέναντι βουνοπλαγιές, πάνω από το Αλτσί, το Σκινοσέλι, τον Πλάτανο και τη Μαλαύρα, δημιουργεί φανταστικές φωτοσκιάσεις και μένει με την εντύπωση πως ένας σκοτεινός ζωγραφικός πίνακας ξετυλίγεται σιγά - σιγά μπρος στα μάτια σου. Καθισμένοι σταυροπόδι γύρω στο πέτρινο τραπέζι μας, απολαμβάνουμε την ομορφιά της στιγμής με όλες μας τις αισθήσεις. Ξαφνικά, περίεργη, ζωηρή κίνηση, παρατηρείται τριγύρω. Μέσα από τους σκίνους, τις πέτρες και τα χαμόκλαδα, μικροσκοπικές σιλουέτες πάνε και έρχονται ασταμάτητα. Μικρές σπίθες σαν φωτεινές πυγολαμπίδες, χοροπηδούν εδώ και κει και μια φαίνονται, μια χάνονται σε έναν απίθανο, παράξενο, διονυσιακό χορό. Νομίζω πως με ξεγελούν τα μάτια μου και πως δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα τρελό παιγνίδισμα της ταραγμένης μου φαντασίας. Όμως καθώς παρατηρώ πιο προσεκτικά, «ύψιστε Θεέ,» σκέφτομαι, «ποντικοί!». Και όχι ένας ή δυο ή πέντε, μα δέκα, είκοσι, τριάντα, πενήντα, εκατό. Είναι πολλοί, πάρα πολλοί και δεν μπορείς να υπολογίσεις πόσοι. Είχα ακούσει βέβαια πολλές σχετικές ιστορίες από ναυτικούς και ψαράδες, μα αυτό που γινόταν γύρω μας τώρα, ξεπερνούσε τα όρια ακόμη και της πιο τολμηρής φαντασίας. Στην αρχή, λίγο - πολύ το διασκεδάσαμε, μα όσο περνούσε η ώρα αγρίευαν τα πράγματα. Παρακινούμενοι χωρίς αμφιβολία, από την έντονη μυρωδιά του σκόρπιου φαγητού και το φοβερό ένστικτο της πείνας, άρχισαν σιγά - σιγά να ξεθαρρεύουν και να γίνονται περισσότερο επιθετικοί. Έτσι, ενώ αρχικά περιοριζόνταν σε αναγνωριστικές περιπολίες μέσα και έξω από τις τρύπες τους, τώρα άρχισαν να πραγματοποιούν ηρωικές εξορμήσεις και αφού άρπαζαν κανένα κομμάτι φαγητού, δρόμο πίσω στα κρησφύγετά τους.

-Βρε σεις, λέει ο Ηρακλής, κατά που πάει το πράμα θα μας φάει κανείς απ' αυτούς κάποιο δάχτυλο. Ο μακαρίτης ο πατέρας μου μού είχε πει πολλές φορές ότι σε αυτό ακριβώς το σημείο, πριν πολλά χρόνια, καθώς έτρωγαν ώρα καλή σαν και εμάς, κρατούσαν καλάμια και τους έδιωχναν. Όμως ένας ξεθάρρεψε, όρμησε μέσα στο πιάτο την ώρα που βουτούσε λίγο ψωμί στο ζουμί, και χραππ...του άρπαξε την μπουκιά μαζί με το δάχτυλο. Το αίμα έτρεξε ποτάμι, μα έλεγε πως δεν ένιωσε πόνο γιατί

το δόντι του ποντικού είναι τόσο γλυκό ...που μπορεί να σου κόψει κομμάτι, χωρίς να πάρεις είδηση.

Σκεφτήκαμε το πράγμα σοβαρά, και στο τέλος αποφασίσαμε να πάμε για ύπνο μέσα στη βάρκα, μια κι έξω υπήρχε σοβαρός κίνδυνος από τους ποντικούς. Εγώ όμως είχα κάποιους δισταγμούς, γιατί καθώς με πείραζε λίγο η θάλασσα, φοβόμουν μήπως ζαλιστώ. Το είδα από δω, το σκέφτηκα από κει, αλλά στο τέλος «την ανάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος» μπήκα κι εγώ μέσα. Διπλώθηκα κουτσά - στραβά στην πλώρη, σκεπάστηκα από κορφής με μια κουβέρτα και προσπάθησα να κοιμηθώ.

Η θάλασσα εξακολουθούσε να είναι λάδι, «λιπαρά γαλήνη», όπως λένε στη ναυτική διάλεκτο. Σε λίγο κουρασμένος, ταλαιπωρημένος, σχεδόν ξεθεωμένος από την εξαντλητική δουλειά στα κουπιά και τις δυνατές συγκινήσεις της μέρας, μου φάνηκε πως έκλεισα κάπως τα μάτια. Πέρασαν σίγουρα δυο - τρεις ώρες περίπου, χωρίς να μπορώ να ξεκαθαρίσω αν ήμουν ξύπνιος ή κοιμισμένος. Ξάφνου νιώθω ζάλη στο κεφάλι και ένα παράξενο ανακάτωμα στο στομάχι. Ξυπνώ, βγάζω το κεφάλι έξω από την κουβέρτα, μα πριν προλάβω να καταλάβω καλά - καλά τι ακριβώς συμβαίνει, μου έρχεται στο πρόσωπο μια ξαφνική νερουμπία¹⁶ και με κάνει κυριολεκτικά βρεγμένη γάτα. Ο Γραίγος¹⁷ αγριεμένος από ένα ασυνήθιστο για την εποχή νυχτομπουκάρισμα¹⁸, κάνει τη μικροσκοπική βαρκούλα να χοροπηδά σαν μεθυσμένη μπαλαρίνα και καθώς το αφρισμένο κύμα τη χτυπά στη δεξιά μάσκα, μια σηκώνεται πάνω, μια βουτά κάτω, μια γέρνει προς τα αριστερά, την άλλη προς τα δεξιά και πού και πού μια σκαστή θάλασσα ξεχύνεται από την πλώρη ως την πρύμη. Κρατώ σφιχτά την κουπαστή για να μην πέσω στη θάλασσα. Έχω την αίσθηση πως βρίσκομαι στον αέρα κρεμασμένος από ένα σκοινί και γυροφέρνω σαν σβούρα. Το κεφάλι μου πάει να σπάσει. Ένας κόμπος σφιγμένος το στομάχι μου και σε λίγο κάτι... με προειδοποιεί πως δεν θα αργήσει να έρθει η ώρα να ξεφορτώσω τα νερά. Οι άλλοι στο μεταξύ κοιμούνται του καλού καιρού. Για μένα όμως τα περιθώρια στενεύουν απελπιστικά όσο περνά η ώρα και σε κάποια στιγμή αρπάζω την κουβέρτα παραμάσχαλα, τραβώ τον κάβο και δίνω σάλτο στη στεριά.

Το φεγγάρι έχει κρυφτεί τώρα πίσω από τα βουνά. Τα αστέρια λαμυρίζουν στον ουρανό, μα το αχνό τους αντιφέγγισμα ούτε που φτάνει για να διαλύσει το σκοτεινό πέπλο που έχει υφάνει η μαγική νύχτα. Δεν βλέπω πού πατώ. Δεν ξέρω πού ακριβώς βρίσκομαι και η γη εξακολουθεί να γυρίζει κάτω από τα πόδια μου, λες και είμαι ακόμη μέσα στη βάρκα. Ψαχουλεύοντας, εντοπίζω πάνω στους βράχους μια σχετική άπλα και την αράζω όσο μπορεί να φαντασθεί κανείς όμορφα. Σκεπάζομαι με την κουβέρτα, βάζω το χέρι μαξιλάρι, μα πού να βουλευτώ; Μικρές και μυτερές πέτρες μου κάνουν τον ύπνο δύσκολο, μα δεν βαριέσαι προκειμένου να με δέρνει ο αέρας και να σκαμπανεβάζω¹⁹ στη θάλασσα, ένα άβολο κρεβάτι είναι σίγουρα προτιμότερο. Μισοζαλίζομαι φαίνεται λίγο και σε κάποια στιγμή νιώθω ή μάλλον ονειρεύομαι, δεν μπορώ να ξεδιαλύνω καλά, πολύ φασαρία και ποδοβολητά πάνω και δίπλα μου. Ξαφνιάζομαι, τεντώνω τα αυτιά. Μπας και έκανα λάθος; Σκέφτομαι. Όχι καθόλου. Το «βιολί» συνεχίζεται με τον ίδιο ξέφρενο ρυθμό, ο οποίος μάλιστα αγριεύει όσο περνά η ώρα. Σαν αστραπή μπαίνει στο μυαλό μου μια τρελή σκέψη. Οι ποντικοί... Αφουγκράζομαι προσεκτικά και προσπαθώ να κόψω καλύτερα την κίνηση. Δεν έχω κάνει λάθος. Με πιάνει απελπισία. Μια κρυερή ανατριχίλα διαπερνά όλο μου το κορμί. Ας κάνω λίγη υπομονή λέω. Πόσο θα κρατήσει το πανηγύρι; Κάποτε πρέπει να κουραστούν με το πήγαινε - έλα. Όμως σε λίγο τα πράγματα δυσκολεύουν ακόμη περισσότερο. Οι επιθέσεις όχι μόνο δεν αραιώνουν αλλά πολλαπλασιάζονται. Ο ένας φεύγει, δυο έρχονται, φεύγουν οι δυο και πέντε, δέκα, ξαναγυρίζουν. Ύστερα από λίγο σίγουρα χάνεις το λογαριασμό. Πού στην οργή βρεθήκανε στα πόδια μου; Η έντονη μυρωδιά που φτάνει τώρα στα ρουθούνια μου από τη σκορπισμένη κακαβιά, θα λύσει τελεσίδικα το μυστήριο. Απλουστάτα, είχα ξαπλώσει ακριβώς πάνω στο σημείο που ο Ηρακλής είχε αναποδογυρίσει το βράδυ την κατσαρόλα. Και τώρα τι γίνεται; Μύλος... Όμως ο ουρανός να κατέβει κάτω και η γη να πάει πάνω, εγώ στη βάρκα δεν ξαναγυρίζω. Ανασηκώνομαι λίγο, διπλώνω την κουβέρτα κάτω από τα πόδια μου με τρόπο που να μην

αφήνει πέρασμα από πουθενά και ξανακουκουλώνομαι από κορφή. Το πρωινό αγιάζι με περονιάζει μέχρι τα κόκαλα. Αρχίζω να τουρτουρίζω. Τα δόντια μου χτυπούν. Η βρεγμένη κουβέρτα χειροτερεύει την κατάσταση, μα δε λέω να το κουνήσω από τη θέση μου. Κουλουριασμένος σαν φίδι και διπλωμένος σαν σκατζόχοιρος, περιμένω καρτερικά για λύτρωση, να χαράξει η μέρα. Όμως και κείνη καθώς αργεί, σκέφτομαι πεισματωμένος. «*Σουλατσάρετε όσο θέλετε. Πηδοκοπάτε όσο μπορείτε. Σίγουρα κάποτε θα κουραστείτε και εγώ δεν πρόκειται να το κουνήσω από δω ρούπι. Και θέλετε να ξέρετε και κάτι άλλο; Εμένα δεν μου καίγεται καρφί!*» Έτσι το παίρνω απόφαση και περιμένω, περιμένω με στωικότητα και μια υπομονή γαϊδουρινή. Η ώρα όμως δεν περνά και η νύχτα μου φαίνεται ατέλειωτη απόψε. Το ποδοβολητό στο μεταξύ συνεχίζεται με αμείωτη ένταση. Όμως σε λίγο κάτι καινούργιο μπαίνει στη μέση, κάτι που κάνει να αλλάξει άρδην η κατάσταση. Σε κάποια στιγμή αισθάνομαι κάπου κοντά στον αστράγαλο ένα ανάλαφρο άγγιγμα, μια αίσθηση που δημιουργείται όταν ένα κομμάτι βελούδο έρχεται σε επαφή με το δέρμα και προκαλεί μια ανεπαίσθητη ηλεκτρική εκκένωση. Δεν δίνω σημασία στην αρχή, ίσως έτσι μου φάνηκε. Ύστερα από λίγο, πάλι τα ίδια, μόνο που τώρα είναι πιο πάνω, κάπου πίσω από το γόνατο. Μαύρα φίδια με ζώνουν, μα καθώς είμαι ψύχραιμος από φυσικού μου, ας κάνω λίγη υπομονή, λέω, μέχρι να ξεκαθαρίσουν τα πράγματα. Περνά κάμποση ώρα. Ησυχία. Τίποτε το ύποπτο. Προσπαθώ να ηρεμήσω και περιμένω. Ξάφνου, ένα απαλό χάδι, κάτι σαν ελαφρό γαργάλισμα λίγο πιο ψηλά τώρα, και ύστερα από κάμποση ώρα, ακόμη πιο ψηλά και πιο μέσα... Έχω κοκαλώσει. Κρατώ ακόμη και την αναπνοή μου. Χώνω το χέρι μου μέσα στο παντελόνι όσο πιο αθόρυβα γίνεται και καθώς γλιστρούν τα δάχτυλά μου προσεκτικά προς το επίμαχο σημείο, χραππ μια! και σκάζει βόμβα - διαπίστωση. Ποντικός στο μπατζάκι μου! Σε κλάσματα δευτερολέπτου δίνω σάλτο σαν ελατήριο, τινάζω πέρα την κουβέρτα που πάει στη θάλασσα και με μίαν αστραπιαία κίνηση σηκώνομαι ολόρθος. Προσπαθώ απεγνωσμένα να ξεκουμπώσω τα κουμπιά και να πετάξω πέρα το παντελόνι, μα καθώς είναι πίσσα - σκοτάδι, μπερδεύονται τα χέρια μου, μπουρδουκλώνονται τα πόδια μου, παραπατώ ανάμεσα στις πέτρες και κινδυνεύω από στιγμή σε στιγμή να ξαπλώρω κάτω σωρός-τσουβάλι. Στο τέλος διαπιστώνω με αγωνία πως δεν γίνεται τίποτα. Με πιάνει απελπισία και πάνω στη σαστιμάρα μου αρχίζω να χτυπώ με μανία πάνω, κάτω, μπρος, πίσω, αριστερά, δεξιά, ώσπου σε κάποια στιγμή ένα μικροσκοπικό ποντικάκι νιώθω να ξεγλιστρά μέσα από το δεξί μου μπατζάκι και να χάνεται μέσα στα χόρτα. Παίρνω βαθιά αναπνοή με φανερή ανακούφιση. Καλά που δεν με έβλεπε και κανείς, σκέφτομαι, και έτσι κατάφερα να διασώσω τουλάχιστο την ανδρική μου αξιοπρέπεια!

Αρχίζει να χαράζει. Ψηλά τρεμοπαίζει ο Αυγερινός. Ροδίζει η ανατολή. Λούζονται σε λίγο στα χρυσάφια βουνοκορφές, πλαγιές και θάλασσα. Σκονάδι σύννεφο στον ουρανό, όμως ο αέρας όσο σηκώνει η μέρα αγριεύει όλο και πιο πολύ και η θάλασσα δέρνεται ακατάπαυστα στους γρανιτένιους βράχους της ακρογιαλιάς, πασκίζοντας να διαγουμίσει τα σωθικά τους. Οι άλλοι δυο δεν λένε να πάρουν χαμπάρι. Καμιά κίνηση μέσα στη βάρκα και τότε τραβώ φωνή. «*Ει, ξεκουμπιστείτε και ζυπνήσετε γιατί χάλασε ο καιρός, δεν βλέπετε χάση κόσμου²⁰ στη θάλασσα;*». Ανασηκώνεται ο Ηρακλής στα γόνατα και καθώς είναι αγγουροζυπνημένος δεν μπορεί να καταλάβει τι ακριβώς γίνεται. Πετά στο τέλος μια χούφτα θάλασσα στα μούτρα του και ρίχνει ανήσυχη ματιά κατά τη δραμουντάνα.

-*Σάλτα μέσα γρήγορα και αμόλα κάβο στα πεταχτά, μου λέει.*

Λύνω το σκοινί, τραβώ τη βάρκα πιο κοντά, μα πώς να μπορέσω να τη φέρω βολικά για να μπω; Μοιάζει με αφηνιασμένο άλογο που του έφυγε το χαλινάρι και δεν τιθασεύεται. Με χίλια βάσανα καταφέρνω στο τέλος να πετύχω σάλτο και παρατρίχα να πάω στη θάλασσα.

-*Βίρα²¹ την άγκυρα, προστάζει ο Ηρακλής, και τροπόστε τα κουπιά. Άλα μπρος για τα Τσουγκριά.*

Το μικρό βαρκάκι ξεκινά, μα δυσκολεύεται να προχωρήσει. Ο κόντρα καιρός και η φουσκοθαλασσιά, μας κάνουν την πορεία προβληματική. Με χίλια βάσανα φτάνουμε μέχρι την άκρη του κάβου από σταβέντο²², σε ένα μικρό λιμανάκι που συνήθιζαν οι ψαράδες να κάνουν μαλά-

γρα²³. Εκεί κάνει λίγο καραντί και στεκόμαστε για να ξεκουραστούμε. Τελικά κάνουμε το σταυρό μας και βίρα μπρος, μα μόλις ξεμπουκάρουμε λίγο πιο παραέξω, πέφτουμε στο μάτι του καιρού. Ξεπουλιαστός ο αέρας, σκαστές και ζωντανές οι θάλασσες. Τον έχει γυρίσει τώρα στον Μαϊστρο²⁴. Είναι πολύ ζόρικός μα τον έχουμε σχεδόν πρίμα και αυτό μας βοηθά πάρα πολύ. «*Πρίμα καιρός, μισό λιμάνι*», λένε οι ναυτικοί, μα εμείς πώς να κουμαντάρουμε το μικροσκοπικό αυτό καρυδότσουφλο, που αρχίζει να σκαμπανεβάζει με ένα ξέφρενο ρυθμό; Πότε - πότε κάνει μια αποθαλασσιά²⁵ και για μια στιγμή πάει να ηρεμήσει, μα καθώς μια καινούργια ρεματική θάλασσα καταφθάνει επιθετική και αφρισμένη, την αρπάζει και την εκσφενδονίζει, πούπουλο στον άνεμο, τριάντα - σαράντα μέτρα πιο πέρα. Ακολουθεί δεύτερη και τρίτη κατά τα συνηθισμένα. Δεν μας αφήνει να πάρουμε ούτε ανάσα. Νιώθεις σε κάποια στιγμή πως ανεβαίνεις, ανεβαίνεις, ανεβαίνεις και φτάνεις στα ύψη και ύστερα απότομα αρχίζεις να κατεβαίνεις, να κατεβαίνεις και να χάνεσαι στα βάθη ώσπου να εξαφανιστεί η στεριά από τα μάτια σου. Σαν αστραπή περνά τότε η σκέψη, πάει... έφτασε το τέλος τώρα! Όμως η ελπίδα ξαναζωντανεύει καθώς αρχίζεις πάλι να ανεβαίνεις. Η βάρκα τώρα μπάζει νερά από παντού. Ο ένας τα βγάξει με τον τενεκέ - τσουκάλι και οι άλλοι δυο παλεύουν με τα κουπιά μόνο για να κρατήσουν τη βάρκα στη σωστή πορεία. Κρύος ιδρώτας τρέχει στο πρόσωπο και σμίγοντας με τη θαλασσινή αλμύρα που μας καταβρέχει ασταμάτητα, κάνει τα μάτια να τσουζούν.

Έχει περάσει μια ώρα περίπου από το ξεκίνημά μας και η κατάσταση δεν λέει να βελτιωθεί. Αντίθετα όσο πλησιάζουμε προς τον Τράχηλα, τα πράγματα χειροτερεύουν. Τα ισχυρά ρεύματα που επικρατούν σχεδόν πάντα στην περιοχή, δημιουργούν ένα φοβερό αντιμάμαλο²⁶. Η θάλασσα κυριολεκτικά βράζει και καθώς κοντοθάλασσες έρχονται από όλες τις μεριές, σε ζαλίζουν και δεν ξέρεις πώς να προφυλαχθείς και πώς να ορθοπλωρίσεις. Όμως τελικά τα καταφέρνουμε και εδώ μια χαρά, σωστοί θαλασσόλυκοι στην πράξη.

Σε λίγο θα περάσουμε σώοι το στενό κανάλι ανάμεσα στον Ασκορδαλό και το νησάκι του Άι Νικόλα. Τα πρώτα σπίτια του μικρού οικισμού θα φανούν στα μάτια μας σαν αληθινή σανίδα σωτηρίας. Παίρνουμε μια βαθιά αναπνοή. «*Μαλέαν παραπλεύσας, οίκαδε ήξεις*²⁷», σκέφτομαι. Μα βρισκόμαστε σε άθλια κατάσταση. Βρεγμένοι μέχρι το κόκαλο. Ταλαιπωρημένοι αφάνταστα. Καραβοτσακισμένοι κυριολεκτικά. Τα αλάτια καθώς έχουν ξεραθεί στο κεφάλι, κρατούν τα μαλλιά μας όρθια και τα ματοτσίνορα γίνονται σκληρά και αλύγιστα σαν οδοντογλυφίδες. Μα ποιος κοιτάζει τώρα τέτοια πράγματα; Εξακολουθούμε να τραβούμε κουπιά, και καθώς πλησιάζουμε προς τη συνηθισμένη τότε σκάλα κάτω από το σημερινό σπίτι του Γ. Θαλασσινού, βλέπουμε πως αρχίζει να μαζεύεται κόσμος. Τώρα μπορούμε να ξεχωρίσουμε τον τελώνη - είχε τότε τελωνείο στον Μόγλο - μερικούς άλλους γνωστούς ψαράδες και τον μεγάλο αδελφό του Ηρακλή. Ξαφνιαστήκαμε από την απροσδόκητη αυτή κοσμοσυρροή και κάτι ψυλλιαστήκαμε, μα την αλήθεια θα την μαθαίναμε αργότερα. Όλοι οι γνωστοί, συγγενείς και φίλοι, θορυβημένοι από την εξαφάνισή μας τώρα και δυο μέρες, είχαν τρέξει για να πληροφορηθούν τα καθέκαστα. Φύγαμε χωρίς να ειδοποιήσουμε κανένα και η σφοδρή θαλασσοταραχή που ξεσηκώθηκε τη νύχτα, έκανε να φτάσει η αγωνία όλων στο κατακόρυφο. Μας είχαν σχεδόν ξεγραμμένους και από ώρα σε ώρα ετοιμάζονταν να βγουν για να μας αναζητήσουν.

Αράξαμε τη βάρκα κανονικά και πρώτος πετάγεται έξω στο μόλο ο Ηρακλής. Δεν είχε προλάβει να πατήσει καλά - καλά και τα δυο του τα πόδια στη στεριά και τον παραλαμβάνει ο αδελφός του ο καπετάν-Νικόλας. Τραβώντας τον από το αφτί, του δίνει το πρώτο ξεγυρισμένο μπερντάχι²⁸ επί τόπου και συνεχίζεται η κλωτσοπατινάδα σε όλη τη διαδρομή μέχρι το σπίτι. Εκεί σταματά, ανοίγει την πόρτα, τον σπρώχνει μέσα, κλειδώνει τη βαριά κλειδαριά και βάζει το κλειδί στη μέση (το σπίτι τους βρισκόταν τότε στη θέση που είναι σήμερα το ξενοδοχείο Σοφία). Σε λίγο θα επιχειρήσουμε και εμείς ηρωική έξοδο αφού θα έχει κοπάσει κάπως η θύελλα. Με κατεβασμένα τα μούτρα και με τα ρούχα να στάζουν θάλασσα, θα περάσουμε μέσα από τον κόσμο και θα εξαφανιστούμε από προσώπου της γης. Κανείς δε μας έκανε ούτε την παραμικρή

παρατήρηση, γιατί άλλωστε δεν είχαμε κανένα στενό συγγενή εκεί πέρα, μα το περισσότερο επειδή όλοι θεωρούσαν τον Ηρακλή υπεύθυνο σαν αυτόκλητο αρχηγό της ιδιότυπης αυτής παλιοπαρέας.

Κύλησε πολύ νερό στο αυλάκι από τότε. Οι δυο άλλοι παλιοί σύντροφοι και παιδικοί φίλοι, δεν υπάρχουν πια στη ζωή και εγώ κάθομαι πολλές φορές μόνος και αναπολώ με περισσή νοσταλγία την πρώτη αυτή θαλασσινή μας περιπέτεια. Θα ξαναζήσω σίγουρα στα κατοπινά χρόνια και άλλες παρόμοιες συγκινήσεις και εμπειρίες πολύ πιο δύσκολες, πολύ πιο συγκλονιστικές, όμως αυτή θα παραμείνει πάντα στο λογισμό μου η μοναδική και η ανεπανάληπτη ...γιατί σε αυτήν πήρα το πρώτο βάπτισμα. Ήταν η πρώτη φορά που η θάλασσα μούσκεψε το πετσί μου και με έμαθε να τη σέβομαι και να την αγαπώ.

Σητεία Μάιος 2005
Μανώλης Παπαδάκης.

Γλωσσάρι

- ¹ ξώμολο, το: έξω-μόλος. NAYT. Βράχος έξω από τη θάλασσα γυμνός και ψηλός δύο-τρία μέτρα συνήθως.
- ² τροπώνω ή στροπώνω, ρ: NAYT. Τοποθετώ στους σκαρμούς τα κουπιά έτοιμα για χρήση, δεμένα με ένα σκοινί (στρόπος).ορ.παρ.9.
- ³ σαλπάρισμα, το: απόπλους και ρ. σαλπάρω (αποπλέω, αναχωρώ από το λιμάνι).
- ⁴ αμόλα ή λάσκα-κάβο: NAYT. πρόσταγμ. λύσε, ελευθέρωσε το σκοινί για να φύγει το σκάφος ή να μετατοπισθεί.
- ⁵ καθητιά ή καθετή, η: διάλεκ. ψαράδ. Είδος ψαρέματος με νήμα (νάυλον) στην άκρη του οποίου προσδένονται αγκίστρια και μολύβι (μολυβίδα). Ψαρεύει σε θέση σχεδόν κάθετη προς το βυθό.
- ⁶ καρτέρι, το: διαλεκ. ψαράδ. Το σημείο που παραμονεύει ο ψαράς για να εντοπίσει τα περαστικά ψάρια.
- ⁷ φωτιά ή αρματωμένος δυναμίτης: διαλεκ. ψαράδ. εκρηκτική ύλη, σε διάφορα μεγέθη και σχήματα, κατάλληλα συσκευασμένη και έτοιμη να πυροδοτηθεί.
- ⁸ σία: NAYT. πρόσταγμ. να κινηθεί το σκάφος προς τα πίσω.
- ⁹ σκαμμός ή σκαλμός, ο: NAYT. μικρός κυλινδρικός πάσσαλος από ανθεκτικό υλικό (σκληρό ξύλο, μέταλλο κ.ά.) που προσαρμόζεται κάθετα στην κουπαστή του σκάφους και χρησιμεύει για τη στήριξη του κουπιού με κατάλληλο δέσιμο (στρόπος, ορ.παρ.2) IXΘ. Είδος ψαριού με παρόμοιο σχήμα και μέγεθος.
- ¹⁰ αθερίνα ή αθερινός: IXΘ. Μικρό ψαράκι της θάλασσας με λεπτό και κυλινδρικό σώμα και μήκος 8-10 εκ. Όμοια. Γόπα, μαρίδα, γαύρος κ.ά.
- ¹¹ πλώρη ή βάζω πλώρη: NAYT. κατευθύνω με σκάφος προς. ΣΥΝ. ορθοπλωρίζω, ρ: στρέφω την πλώρη του σκάφους προς την κατεύθυνση του ανέμου, για να αποφύγω χτυπήματα από τα πλάγια πολύ επικίνδυνα για τη ναυσιπλοΐα.
- ¹² χάνος ή χανός, ο: IXΘ. Είδος ψαριού όμοιο με την πέρκα (μπουκανάρα) μτφ. άνθρωπος χαζούλης, ελαφρός.
- ¹³ κουκούβισμα, το: ο χαρακτηριστικός ψίθυρος των πουλιών όταν βρίσκονται συγκεντρωμένα, κυρίως τη νύχτα στην κοίτη. μτφ. Το σιγομουρμούρισμα που ακούγεται όσο διαρκεί ο βρασμός ορισμένων φαγητών με ξέσκεπη την κατσαρόλα.
- ¹⁴ κάνω κράτει: NAYT. τοποθετώ τη μηχανή του πλοίου στο νεκρό σημείο (στοπ) ώστε να μην μεταδίδονται στροφές στον έλικα (προπέλα).
- ¹⁵ κονταρόξυλο, το: ξύλινο κοντάρι. Μονάδα μετρήσεως τα παλιά χρόνια, για ανθρώπους που υπολόγιζαν εμπειρικά τις αποστάσεις των ουράνιων σωμάτων μεταξύ τους ή του ορίζοντα, επειδή τους έλειπαν τα μέσα και οι αναγκαίες γνώσεις. Ήταν συνήθως ξύλινα κοντάρια, μήκους τριών περίπου μέτρων, τα οποία χρησίμευαν ως εργαλεία για το φούρνισμα ή ξεφούρνισμα του ψωμιού και την καθαριότητα των φούρνων. ΣΥΝ. φουρνόξυλο, φουρνοκόνταρο κ.ά.
- ¹⁶ νερουμπία, η: NAYT. το θαλασσίνο νερό που εκτινάσσεται στον αέρα, από μια βίαιη ριπή του ανέμου ή την πρόσκρουση αντικειμένου με το κύμα.
- ¹⁷ Γραίγος ή Γραίος, ο: NAYT. ΒΑ άνεμος.
- ¹⁸ νυχτομπουκάρισμα, το: NAYT. ξαφνική νυχτερινή θαλασσοταραχή, κυρίως κατά τη διάρκεια των περιοδικών

ανέμων του καλοκαιριού (μελτέμια).

¹⁹ σκαμπανεβάζω, ρ: ΝΑΥΤ. ανεβοκατεβαίνω.

²⁰ χάση κόσμου: ΝΑΥΤ. κοσμοχαλασιά, θεομηνία.

²¹ βίρα: ΝΑΥΤ. πρόσταγ. Τράβηξε, σήκωσε. ΣΥΝ. άλα: να κινηθείς προς, σήκωσε

²² στα-α-βεντο: ΝΑΥΤ. σταθμεύω, αράζω στην υπήνεμη πλευρά. ΕΤΥΜ. Ιταλ. ρ. Stare: στέκομαι. a vento: από την άλλη πλευρά που φυσά ο άνεμος. ΣΥΝ.καραντί, απάγγιο.

²³ μαλάγρα, η: διάλεκ. ψαράδων. Διάφορα υλικά (τυρί, ψωμί, κ.ά) που ρίχνονται στη θάλασσα για να προσελκύσουν τα ψάρια. ΣΥΝ. μπασμός.

²⁴ Μαΐστρος, ο: ΝΑΥΤ. ΒΔ άνεμος. υποκορ. Μαΐστράλι (ελαφρός άνεμος).

²⁵ αποθαλασσιά, η : ΝΑΥΤ. η ηρεμία που επικρατεί στη θάλασσα μεταξύ δύο ή περισσότερων κυμάτων. ΜΥΘ. Οι ναυτικοί πιστεύουν ότι παρατηρείται μετά το τρίτο κύμα.

²⁶ αντιμάμαλο, το: ΝΑΥΤ. ο κυματισμός που δημιουργείται κοντά στη στεριά από τη σύγκρουση αντιθέτων θαλάσσιων κυμάτων Φρ. μτφ: η θάλασσα βράζει.

²⁷ αρχαίο ρητό, που θεωρεί πολύ τυχερούς τους ναυτικούς που θα καταφέρουν να ξεπεράσουν σώοι τον Κάβο Μαλιά (ΝΑ άκρο της Πελοποννήσου). Είναι μια περιοχή όπου επικρατούν πολλές φορές ακραία καιρικά φαινόμενα (τρίγωνο των Βερμούδων του Αιγαίου).

²⁸ μπερντάχι, το: λαϊκ. Ξυλοφόρτωμα, άγριος ξυλοδαρμός. ΣΥΝ. κλωτσοπατινάδα , η: κλωτσιές μετά μουσικής, γεγονός που συνέβαινε καμιά φορά κατά τη διάρκεια της καντάδας....

Το πρώτο κυνηγετικό τρόπαιο

Δεν είχα πατήσει ακόμη τα δέκα πέντε μου χρόνια, όταν ένιωσα τα πρώτα σκιρτήματα και τις δυνατές συγκινήσεις που δημιουργεί η στενή επαφή μας με τη φύση. Κοντά στο θείο τον Κωστή, από τους λίγους καλούς κυνηγούς του χωριού, πήρα τα πρώτα μαθήματα, περπατώντας ώρες ατελείωτες σε βουνά και λαγκάδια. Σιγά - σιγά το κυνήγι, μακρινό κατάλοιπο του αγώνα για την επιβίωση από την εποχή του πρωτόγονου ανθρώπου-κυνηγού, θα γινόταν μέσα μου βίωμα για να με συντροφεύει σε όλη την κατοπινή ζωή μου. Όμως η απόκτηση ενός κυνηγετικού όπλου, ήταν «όνειρο θερινής νυκτός» σε εκείνα τα χρόνια.

Έφτανε το καλοκαίρι του 1938, όταν μια μέρα, τύχη καλή ή κακή - δεν μπορώ ακόμη να ξεδιαλύνω - ανακάλυψα ένα κρυμμένο θησαυρό στον αχυρώνα του παππού μου του Αγγελομιχάλη στον Μαύρο-Λαγκό. Ήταν ένα σαραβαλιασμένο μονόκανο μπροστογεμή, που είχε φέρει από την Αλεξάνδρα ο προπάππος μου ο καπετάν-Ρούσος Βογιατζής, πρωτο-καπετάνιος με καράβι δικάταρτο και άριστος κυνηγός.

Είχε μια κάνη μακριά ως 1,20μ. περίπου, το κοντάκι του ήταν σαρακοφαγωμένο σε σημείο που μόλις στεκόταν στα χέρια σου χωρίς να διαλυθεί και το βάρος του ασήκωτο. Το μαστόρεψα, το συμπόδεσα με σπάγκους και τέλια, το έβαλα στο πετρέλαιο για να φύγει η πιο πολύ σκουριά και ύστερα από μιας βδομάδας σκληρής δουλειάς, το τουφέκι των ονείρων μου ήταν έτοιμο για δοκιμή. Μα τι έτοιμο; Αν σου ξεγλιστρούσε από τα χέρια και έπεφτε, σίγουρα θα γινόταν βίδες και ταβλιά... Και αν έριχνε και καμιά τουφεκιά, ένας Θεός ξέρει τι μπορούσε να συμβεί. Δεν υπήρχε πρόβλεψη για τη συμπεριφορά του.

Αφού κατάφερα με χίλια βάσανα να εξοικονομήσω από δω και από κει, μαύρο μπαρούτι, σκάγια, σφιλάτσα, καμούλια, μπαγκέτα, μεζούρα κλπ, το γέμισα και έφτιαξα την πρώτη τουφεκιά. Η μεγάλη ώρα είχε έρθει. Σηκώθηκα, το κρέμασα στον ώμο, δεμένο πρόχειρα με σκοινί, αντί για πέτσινο αορτήρα και η κάνη του περίσσευε πάνω από το κεφάλι μου τουλάχιστο ένα μέτρο. Ξεκίνησα φουσκωμένος από κρυφή περηφάνια. Κρατούσα επιτέλους τουφέκι. Πρωτόγνωρη αίσθηση, φοβερή δύναμη. Ο κεραυνός του Δία στα αδύναμα χέρια ενός 15χρονου παιδιού. Μύγα δεν πατούσε στο σπαθί μου. Άρχισα να τρέχω και ένιωθα πως τα πόδια μου δεν άγγιζαν στη γη. Πετούσα... Πετούσα πάνω από τα σύννεφα και ζούσα σαν μέσα σε όνειρο. Ένα όνειρο που είχε ξεθρέψει η παιδική μου φαντασία χρόνια και χρόνια, τώρα γινόταν μια ζωντανή πραγματικότητα και καθώς ακροβατούσα από πέτρα σε πέτρα και από χαράκι σε χαράκι, στριφογύριζαν στη σκέψη μου οι στίχοι του Αριστ. Βαλαωρίτη: «...κι εγώ μ' ένα τουφέκι ενόμιζα πως ήμουν βροντή κι αστροπελέκι...». Το άγγιζα κάθε τόσο, το χάιδευα και το πασπάτευα, για να βεβαιωθώ πως ήταν αληθινό.

Κόντευε πια μεσημέρι και απελπισμένος, καταϊδρωμένος, έψαχνα του κάκου για κανένα θήραμα. Όμως τίποτε, λες και όλα τα πετούμενα και τα περπατούμενα είχαν εξαφανιστεί από το πρόσωπο της γης. Είχαν περάσει ώρες πολλές και ...ξάφνου, μέσα στα αμπέλια πάνω σε μιαν αχλαδιά, μια μπλάβη (χαλκοκουρούνα) καθισμένη καμαρωτή στο πιο ψηλό κλαδί, αγνάντευε με ιδιαίτερη προσοχή γύρω - τριγύρω. Πλησιάζω με προφύλαξη πίσω από ένα τοίχο ως δυο μέτρα

ψηλό και βγάζω σιγά-σιγά το κεφάλι. Το πουλί κάθεται ακόμη στη θέση του αμέριμνο. Στηρίζω το όπλο, σηκώνω τον πετεινό, σκοπεύω και αρχίζω να τραβώ τη σκανδάλη μαλακά - μαλακά. Με πνίγει η αγωνία. Χτυπά η καρδιά μου να σπάσει. Τα χέρια μου τρέμουν. Κόβεται η αναπνοή μου καθώς περιμένω να σκάσει το μπαμ. Εξακολουθώ πάντα να τραβώ τη σκανδάλη όλο και πιο πολύ, όλο και πιο νευρικά. Φτάνει στο τέρμα, ξαναγυρίζει στην αρχή και πάλι και πάλι, δυο, τρεις, πέντε, δέκα φορές, τίποτε... Καταστροφή!. Κάποια εμπλοκή φαίνεται να υπάρχει στο μηχανισμό και ο πετεινός δεν λέει να πέσει. Ξαναπροσπαθώ από την αρχή. Τίποτε, τίποτε, τίποτε... Τα δευτερόλεπτα τρέχουν. Η αγωνία φτάνει στο κατακόρυφο και στην απόγνωσή μου, επιχειρώ να τον χτυπήσω ακόμη και με πέτρα. Ας σπάσει και ας διαλυθεί, όμως τουλάχιστον ας πέσει... Στο τέλος διαπιστώνω με απελπισία πως είναι πρακτικά αδύνατο. Μόλις κάνω να σηκώσω την πέτρα με το ένα χέρι, χάνω τη σκόπευση. Ξαναδοκιμάζω, πιέζω τη σκανδάλη πολλές φορές, με ένα ρυθμό αργόσυρτο στην αρχή και όσο περνάει η ώρα πιο γρήγορο, πιο νευρικό, που στο τέλος γίνεται ξέφρενος. Κλάκ, κλάκ, κλάκ και ξάφνου... ένα φοβερό μπαμμμμ! με συγκλονίζει ολόκληρο. Μαύρος καπνός με τυλίγει. Χάνεται ο κόσμος από τα μάτια μου. Τα αυτιά μου βουίζουν παράξενα και χωρίς να καταλάβω πώς, βρίσκομαι ξαπλωμένος φαρδύς - πλατύς κατάχαμα. Περνούν μερικά δευτερόλεπτα ώσπου να συνειδητοποιήσω τι ακριβώς έγινε. Ανοίγω τα μάτια μου δειλά-δειλά. Βλέπω. Κουνώ χέρια και πόδια. Εντάξει. Ψαχουλεύω το κεφάλι, το στήθος και την κοιλιά. Μια χαρά. Πουθενά υγρασία από αίμα υποτίθεται... Δεν νιώθω πόνο κανένα. Αρχίζω να πιστεύω πως είμαι ζωντανός και η καρδιά πάει στον τόπο της. Μα πριν προλάβω να ξεζαλιστώ, τρέχει ο νους μου στο υποψήφιο θύμα. Τι απόγινε; Τινάζομαι πάνω και προσπαθώ να σκαρφαλώσω στον τοίχο. Αδύνατο. Κάνω ένα γύρο και τελικά φτάνω ξεγλωσσισμένος στην αχλαδιά. Το φτωχό πουλί, τραυματισμένο θανάσιμα, πνέει τα λοίσθια. Τα μεγάλα λιόμαυρα μάτια του έχουν ανοίξει διάπλατα και με κοιτάζουν απορημένα με μια βαθιά θλίψη. Το παίρνω στα χέρια μου, το χαϊδεύω και προσπαθώ να του ξαναδώσω τη ζωή που ο ίδιος του στέρησα χωρίς οίκτο. Αισθάνομαι συγκλονισμένος. Ένας κόμπος με πνίγει στο λαιμό. Μα δε θα κρατήσει για πολύ. Μονάχα για λίγες στιγμές και ύστερα μια πρωτόγονη, άγρια θα έλεγα χαρά, με συνεπαίρνει. Η χαρά από το πρώτο κύνηγετικό μου τρόπαιο. Η ικανοποίηση από το πρώτο «βάψιμα του πυρός». Η σκέψη πως τώρα πια θα μπορούσα να λογαριάζομαι ένας σωστός άνδρας!

Δεν θα περάσει από τότε πολύς καιρός και η πρώτη μου αυτή εμπειρία θα γίνει τρόπος ζωής για πολλά χρόνια. Μια συγκλονιστική αλλαγή θα συντελεσθεί μέσα μου, μια αλλαγή που θα αφήσει ανεξίτηλα τα σημάδια της σε ολόκληρη την κατοπινή ζωή μου. Τα αδύναμα εκείνα παιδικά χεράκια, θα δυναμώσουν τόσο πολύ και τόσο γρήγορα, που θα μπορούν να κρατούν χωρίς κόπο όχι μόνο όπλα ψεύτικα, μα εργαλεία φονικού πολέμου. Σκληρή η ζωή και αδυσώπητη η πραγματικότητα, κάνουν την καρδιά μας πολλές φορές, πέτρα ψυχρή, ατσάλι και την ψυχή μας άδεια από συναισθήματα. Όμως, μια αδύνατη σπίθα, μια μικρή φλόγα ζεστή, μένει πάντα μέσα μας, για να θυμίζει πως πάνω από όλα, γεννηθήκαμε άνθρωποι και έτσι πρέπει να παραμείνουμε.

Σητεία, Δεκέμβριος 2008
Μανώλης Παπαδάκης

Κοντά στη φύση

Κοντεύει μεσημέρι πια και δεν λέει η μέρα να ξανοίξει. Μουντός ο ουρανός, κατσουφιασμένος και τα σύννεφα βαριά κουρνιάζουν ασάλευτα στις γύρω χαμηλές βουνοκορφές. Φύλλο δεν αναδεύεται στα κλαδιά. Κυματάκι δεν αλαφροπαίζει στο ακρογιάλι. Ένα σιγανό μαϊστράλι ρυτιδώνει τη γαληνεμένη θάλασσα και πριν καλά - καλά σκεφτείς, δυναμώνει, ανεβάζει τους τόνους και στη στιγμή ξεσκονίζει τη σκοτεινή κατσιφάρα. Φρεσκολουσμένος, δροσερός ο ανοιξιιάτικος ήλιος, χρυσώνει τώρα βουνά και θάλασσα. Λαμποκοπούν οι καταπράσινες πλαγιές. Αχνίζει νοτισμένο το χώμα. Κοιτάζω απορημένος από το ανοιχτό παράθυρο τη μαγική μεταμόρφωση. Είναι δυνατόν; Είναι. Ο Απρίλης μας σκαρώνει πολλές φορές τέτοια παράξενα παιχνίδια. Πώς αλλιώς άλλωστε θα δικαιώσει τη φήμη του;

Σηκώνομαι με τη μπουκιά στο στόμα. Μαζεύω στη στιγμή τα κατάλληλα για την περίπτωση και μια και δυο στο αυτοκίνητο για να μολάρω*. Ξεκινώ χωρίς πρόγραμμα και στην πρώτη διασταύρωση κοντοστέκομαι για να αποφασίσω. Δρομολόγιο σήμερα; Μάλλον χαμηλά. Ο καιρός δεν επιτρέπει βουνό, μυρίζει θάλασσα. Στην ώρα σκέφτομαι το φίλο μου τον Μανώλη. Λες να `ναι σήμερα έξω; Είναι δυνατόν με τέτοιο καιρό να βρίσκεται στο σπίτι; Σαν δύσκολο μου φαίνεται. Τραβώ κατά κει και όπως το περίμενα, τον βρίσκω σκαρφαλωμένο στη συκιά με το ψαλίδι στο χέρι. Καθαρίζει τα ξερόκλαδα, κόβει τα περιττά, δίνει ένα όμορφο σουλούπι στο δέντρο.

Ακούραστος λάτρης της εξοχής και αυτός, με ξεναγεί στο περιβόλι που με πολύ αγάπη περιποιείται όλο σχεδόν το χρόνο. Ξυνόδεντρα, βερυκοκιές, αγλαδιές, συκίες, κλίματα σε εκλεκτές ποικιλίες. Όλα καλοκλαδεμένα, ζωηρά, σκαμμένα, ξεχορτισμένα, καλοποτισμένα. Τα βλέπεις και χαίρεται η ψυχή σου. Και είναι αυτή μια χαρά αληθινή, πηγαία, γιατί είναι η χαρά της ζωής και της δημιουργίας, της δικής σου δημιουργίας.

Ο ήλιος άρχισε να γέρνει πίσω από τους χαμηλούς λόφους. Πότε πέρασε αλήθεια η ώρα; Ούτε που κατάλαβα.

- *Μια ρακή θα πείραζε;* με ρώτησε.

- *Αν είναι μόνο μια, καλό κάνει...*

Καθίσαμε στη βεράντα του σπιτιού. Ένα συμπαθητικό σπιτάκι σε στυλ χωριάτικο, σκαρφαλωμένο στην πλαγιά του λόφου και στολισμένο με όμορφο γούστο και πολύ - πολύ μεράκι. Ελιές, κουκιά, αγκινάρες, παξιμάδι για μεζέ μα το περισσότερο καλή διάθεση. Η μια ρακή δευτέρωσε, οι δυο γίνανε τρεις και η συζήτηση για θάλασσες, ψάρια, βουνά, κυνήγια, λαγούς, πέρδικες, θαλασσοβρέγματα, νυχτοπερπατήματα, έκανε να γίνουν οι τρεις, τέσσερις, πέντε, ώσπου χάσαμε πια το λογαριασμό...

Άρχισε να πέφτει το βράδυ. Οι τελευταίες ακτίνες του ήλιου χρύσωναν τη σουβλερή κορφή του Πετσοφά. Ένας τσιχλογέρακας ζύγιαζε τα φτερά του στον ουρανό και ένας κότσυφας με κερένια μύτη αλαφροφτερούγιζε στις καλαμιές και κι.κι..κrrrr.. σφύριζε αναζητώντας το ταίρι του... Άθελα πέταξε η σκέψη μου στους ξεχασμένους πια στίχους ενός παλιού αγαπημένου μου πεζοτράγουδου.

*«Ήρθες καλέ ξενητευτή; Σ' αποζητούσε ο κήπος μου, ο κήπος που είναι και δικός σου.
Έλεγα πως για σένα ήταν το πένθος του σαν τον κοιτούσα λυπημένο το χειμώνα...»*

Όμως αλίμονο, δεν ήταν το αηδόνι το πρωτόφαντο γιατί αηδόνια δεν κελαϊδούν πια, μα ένας φτωχός κότσυφας μόνος, καταμόναχος κι αυτός, που μάταια αναζητούσε ταίρι για να ζευγαρώσει. Πού να το βρει όμως; Άλλαξαν και δυσκόλεψαν οι καιροί. Σήμερα ποιος μπορεί να νιώσει την αγωνία του; Ποιος μπορεί να μοιραστεί τη μοναξιά του; Ποιος μπορεί να πιάσει τις νότες του θλιμμένου του τραγουδιού;

Τα πρώτα αστέρια τρεμόπαιζαν στο ουρανό όταν πήρα το δρόμο της επιστροφής. Γαλήνια η θάλασσα, ήσυχη η νύχτα. Ήρεμη και η ψυχή μου. Κάλμα τα νεύρα μου. Καθαρή η σκέψη μου. Μια όμορφη μέρα τελείωνε σήμερα. Όμως μια μέρα τόσο διαφορετική από όλες τις άλλες. Αν ήταν δυνατόν, σκεφτόμουν, πολλοί από μας να είχαν την ευκαιρία ή μάλλον την ικανότητα, να χαίρονται πολλές τέτοιες μέρες κοντά στη φύση, πόσα πράγματα θα είχαν αλλάξει; Μα το περισσότερο πόσο άνθρωποι... θα είχαμε γίνει !

Σητεία, Ιούνιος 1992
Μανώλης Παπαδάκης

Γλωσσάρι

- μολέρνω, ρ: απομακρύνομαι, φεύγω μακριά.

*(Αναδημοσίευση από την εφημ. ΣΗΤΕΙΑ Ιούνιος 1992)
Για την αντιγραφή
Σητεία, Απρίλης 2010
Μανώλης Παπαδάκης*

Ο Τρισκατάρατος

Πάνε πολλά χρόνια και σχεδόν ξεχάστηκε αυτή η ιστοριούλα που όσο και αν φαίνεται σήμερα απίθανη, όμως υπήρξε τουλάχιστο στις ρίζες της, αληθινή. Την εποχή αυτή ο κόσμος είχε βαθιά θρησκευτική συνείδηση ακόμη, όμως η αγραμματοσύνη και η αμάθεια που τον έδερνε, δημιουργούσε παράλληλα ένα βασανιστικό πλέγμα από φοβίες, προλήψεις και δεισιδαιμονίες. Τρομακτικές ιστορίες για δράκους και στοιχειά, για τελώνια και νεράιδες, για βρικόλακες και ξωτικά, έδιναν και έπαιρναν, μα πάνω από όλα ο «τρискаτάρατος ή όξω από `δω»¹, όπως τον ονοματίζανε και κάνανε το σταυρό τους για να τον ξορκίσουν, ήταν εκείνος που σκαντάλιζε και τυραννούσε τους αφελείς. Δεν ήταν λίγες οι φορές που παρουσιαζόταν στον ύπνο ή στο ξύπνιο τους, παίρνοντας διάφορες μορφές, ανάλογα με την κατάσταση και δώσ' του και τους περιγελούσε, τους τσιμπούσε, τους γαργαλούσε και τους πασπάτευε² ξεδιάντροπα μέρες και νύχτες. Συνήθως έδειχνε ιδιαίτερη προτίμηση στις κοπελοπούλες και τους ντεληκανίδες³, μα δεν ήταν λίγες οι φορές που παθαίνανε τη δουλειά και χήροι, χήρες, καλόγεροι και καλογριές.

Εκείνο τον καιρό, που λέτε, ζούσε και λειτουργούσε σε κάποιο από τα βορινά χωριά ένας καλοκάγαθος γέρο-παπάς, ο παπά Μανώλης με το όνομα. Για `πίτροπο⁴ χρησιμοποιούσε πάντα το γείτονά του τον Μιχάλη, άνθρωπο αγαθό και θεοσεβούμενο, που είχε όμως ένα κουσούρι. Του άρεσε το κυνήγι, η καλή παρέα, το κρασί και η λύρα. Σαν περάσανε τα χρόνια και βαρύνανε τα πόδια του, παράτησε το κυνήγι θέλοντας και μη και περιορίστηκε στο κρασί και στη λύρα. Αυτός ο καημός τον έτρωγε και από πείσμα το έριξε στα γλέντια και στα πανηγύρια.

Τούτη τη χρονιά γιόρταζε πάλι στον Πλάτανο το `ξωμονάστηρο του Τίμιου Σταυρού στις 14 του Σετέμρη. Ετοίμασε τα κατάλληλα από μέρες και το `σπερνό⁵ ξεκίνησε μεγάλη γαϊδουροκαβαλαρία. Φτάζανε πριν βουτήξει ο ήλιος, τακτοποιήσε τα πράματά του και σβουριχτός⁶ τρέχει για το μπιστάνι του γείτονά του Καρπαθοστελιανού. Η εξοχή, το άρωμα από τη φασκομηλιά και το θυμάρι, οι πρίνοι στον Αζύλακα⁷ και στις Ρίζες, τα χλιοπατημένα μονοπάτια - παλιές τυραννικές καταβολές - ξυπνήσανε φαίνεται μέσα του το νιο τον εικοσάχρονο, τον ακούραστο περπατητή, τον κυνηγό, τον περδικομάχο. Έριξε μια γρήγορη ματιά και μόνο που δεν έσυρε φωνή. Λαγός... μπαίνει στο μπιστάνι. Αρματώνει στο τάκα - τάκα δυο - τρία τέλια⁸, τα βάζει στα περάσματα και γυρίζει στην εκκλησία. Όταν τέλειωσε ο εσπερινός τον προσκαλέσανε οι φίλοι του για κρασί, μα πράμα παράξενο, ούτε την παρέα δέχτηκε ούτε τη λύρα έβγαλε από τον τριχοντρουβά. Κοιμήθηκε νωρίς και αποδιαφώτιστα, αλέστα και δρόμο. Δεν έβλεπε ακόμη καλά, μα καθώς το φεγγάρι έριχνε το φως του πάνω από τη Μεγάλη Μούρη, πήρε το μάτι του μια μικρή κίνηση στον ένα πόρο. Καρδιοχτύπησε και... ένας λαγός σαν το αρνί στο τέλι! Τον αρπάζει από τα αυτιά και στο κυνηγοσάκουλο. «*Ας τον κρατήσω ζωντανό*», σκέφτηκε, «*νηστεία σήμερα, ας κάμομε την επομένη το ζέφκι⁹ τη γιορτή του Αι-Νικήτα*». Έδεσε σφιχτά το σακούλι και το `κρυψε στο ιερό της εκκλησίας. Χτύπησε η καμπάνα, μαζεύτηκε ο κόσμος, μπήκε ο παπάς στη λειτουργία και έφτασε η ώρα για το χερουβικό. Όλα μέχρι στιγμής μέλι-γάλα. Ρολόι η δουλειά.

Κοντά του στο ιερό είχε για βοηθό έναν πιτσιρικά, σπίθα καταμόναχη. Όσο περνούσε η ώρα και καθώς τριγύριζε ο Μανωληός πέρα - δώθε σαν το σβούρο, πήρε το μάτι του το σακούλι.

Είδε, ότι πότε-πότε κάτι σάλευε μέσα παράξενα και ψυλλιάστηκε, μα έλα που φοβόταν και τον μπάριμπα-Μιχάλη γιατί δεν του χάριζε κάστανα; Έτσι περιορίστηκε να βλέπει χωρίς να τολμά να το πειράξει. Η ώρα περνούσε. Γύρω, σιγή κατανυκτική. «... *ως το βασιλέα των όλων υποδεξάμενοι...*» συμπλήρωσε ο ψάλτης και σταμάτησε. Πρόβαλε ο παπάς σε λίγο από την Ωραία Πύλη με τα Άγια Μυστήρια «*Πάντων ημών μνησθεί Κύριος ο Θεός...*» και ο `πίτροπος από κοντά κρατούσε το μανουάλι με το θυμιατό κι όλο θύμιαζε. Μοσχοβολούσε η εκκλησιά λιβάνι και μερτζουβί.

Ο Μανωληός στο μεταξύ καθόταν σε αναμμένα κάρβουνα. Τον έτρωγε η περιέργεια να βρει λύση στο μυστήριο και σε κάποια στιγμή όπως ήταν ολομόναχος στο ιερό, πήρε τη μεγάλη απόφαση. Άρχισε σιγά-σιγά να ξελύνει το σακούλι... Η ακολουθία συνεχιζόταν. Γλυκιά, μελωδική, αντηχούσε η φωνή του παπά-Μανώλη. «... *υπέρ πλεόντων, οδοιπορούντων, νοσούντων, αχμαλώτων...*» και ξαφνικά, αστροπελέκι! Παίζει μεγάλο σάλτο ο λαγός και μπλέκεται στη βράκα¹⁰ του `πιτρόπου. Ραντοσκορπούνε τα κάρβουνα και το λιβάνι από το θυμιατό, καταχτυπά σε πόδια και στιβάνια, ξεχύνεται προς την ανοιχτή πόρτα και γίνεται καπνός... Σκληρίξανε οι γυναίκες, πισωπλάτησαν<sup>11</sup> οι άνδρες, κοκάλωσαν οι ψαλτάδες και ο `πίτροπος, στήλη άλατος καταμεσής στην εκκλησία. Σταμάτησε ο παπάς προς στιγμή τη δέηση, μα μόνο για να ρίξει μιαν αυστηρή ματιά προς το εκκλησίασμα. Η οχλαγωγία κόπηκε μαχαίρι. Έστερα ύψωσε ξανά τον τόνο της φωνής του. «... *και της σωτηρίας αυτών του Κυρίου δεηθώμεν...*». «*Συ Κύριε*», αντιφώνησε ο ψάλτης και η λειτουργία έφτασε στο τέλος. Άρχισε να φεύγει ο κόσμος, μα ο `πίτροπος πουθενά να διαφραλάξει¹². Ζαρωμένος και περίλυπος σε μια γωνιά περίμενε καρτερικά να ξεσπάσει η μπόρα. Όμως, περίεργο, τούτη τη φορά τίποτα. Ήρεμα ο παπάς αφού τελείωσε τις δουλειές του και ντύθηκε, τον ερωτά.

-Έντα κακό συναπάντημα ήτονε πάλι τουτονά σήμερα σύντεκνε;

-Με όλο το θάρρος, παπά-Μανώλη, θα σου ζομολογηθώ την αμαρτία μου και του λόγου σου όπως θέλεις πάρτο. Μέρες και νύχτες τώρα με πιλατεύει και με τριγκονά ο «τρискаτάρατος». Μια σαν τελώνι, μια σαν πετεινός, μια σαν γάιδαρος και μέχρι να προκάμω να πω την ευκή, άρανος¹³. Σήμερα πρωί-πρωί που πήγα στο μπουστάνι προς νερού μου, να σου τον πάλι... λαγός να τρώει τη φασουλιά. Όμως τούτη τη βολά του την έφερα, πρόκαμα και είπα την ευκή και ο καλό σου, αρνί... Δεν χάνω καιρό, τον αρπώ από τα αυτιά και στο σακούλι. Να τον πάω στο ιερό, σκέφτηκα, εκεί με τα λιβάνια και τις ψαλμωδίες, σίγουρα θα βγει ντάσκα¹⁴, να γλυτώσω και 'γώ. Μα... το θεοσκοτωμένο το Μανωληό, μου χάλασε τη δουλειά.

Καμώθηκε πως τα πίστεψε ο παπάς, γιατί δεν ήθελε να του χαλάσει την καρδιά. Και άλλες φορές του είχε συγχωρέσει τέτοια μικρό-στραβοπατήματα επειδή τον θεωρούσε άκακο κι αγαθό.

-Καλά το σκέφτηκες, σύντεκνε Μιχάλη! του απάντησε, *μα πρέπει να ξέρεις πως καμιά φορά δε φτάνουν οι ψαλμωδίες και τα λιβάνια, μα για να γίνει σωστή η δουλειά, αδυνατή φωτιά χρειάζεται, πήλινο τεσσαράφτικο τσικάλι και λάδι ζεματιστό να τον ρίξεις μέσα. Όμως αν δεν τα καταφέρεις, τότε φώναξε και μένα για να πω την ευκή, η δική μου σίγουρα πιο πολύ βαραίνει...*

- Χμμ... σωστά τα υπολόγισες παπά-Μανώλη, του αποκρίθηκε ντουχιουντισμένος¹⁵, *η φωτιά, το τσικάλι, το λάδι και οι ευκές είναι τα εύκολα, η δουλειά όμως μπερδεύει αλλού. Σκέφτομαι, πως με το στραπάτσο που `παθε σήμερα ο τρισκατάρατος, δύσκολα, πολύ δύσκολα, θα συβασθεί να μπει πάλι στο σακούλι!*

Σητεία, Μάιος 2009
Μανώλης Παπαδάκης

Γλωσσάρι

1. Εκφράσεις που αναφέρονται στον Διάβολο. Συνώνυμα: σατανάς, πονηρός, βελζεβούλης, εωσφόρος, δαίμονας, αντίχριστος, ξορκισμένος κ.ά.
2. πασπατεύω, ρ: χαϊδεύω
3. ντεληκανής, ο: λ. τουρκ. ιππέας και μεταφ. στην κρητ. διάλ. νέος άνθρωπος, άσκεφτος, τρελός, κουζουλός, παράτολμος, παλικαράς, νταής και τέλος αυτός που παίρνουν τα μυαλά του αέρα.
4. `πίτροπος, ο: βοηθός του παπά στην εκκλησία (λ. βυζαντ.)
5. `σπερνό, το: μετά τον εσπερινό και μεταφ. από το βράδυ
6. σβουριχτός (επίθ.) και σβουρίζω, ρ: αυτός που τρέχει γρήγορα όπως το έντομο σβούρος. κρητ. διαλ.
7. Αζύλακας, ο: αείφυλλο δέντρο που μοιάζει με τον πρίνο (Guercus ilex). Εδώ σημαίνει τοπωνύμιο.
8. τέλι, το: λεπτό σύρμα που χρησιμοποιείται σαν θηλιά, για να πιάσουν διάφορα θηράματα οι λαθροθήρες.
9. ζέφκι, το: κρητ. διαλ. διασκέδαση, φαγοπότι (ίσως λ. τουρκ.).
10. βράκα ή κοντοβράκι : μέρος από την παλιά παραδοσιακή κρητική ενδυμασία (παντελόνι).
11. πισωπλατώ, ρ: κάνω προς τα πίσω, οπισθοχωρώ.
12. διαφαλάσσω, ρ: εμφανίζομαι, παρουσιάζομαι κάπου, τριγυρίζω.
13. άρανος ή γίνομαι άρανος: εξαφανίζομαι χωρίς να αφήσω ίχνη, γίνομαι αόρατος.
14. βγαίνω ντάσκα: φουσκώνει η κοιλιά μου όπως η μαθητική σάκα και μεταφ. από το πολύ φούσκωμα, σκάζω, πεθαίνω ή ψοφώ για τα ζώα.
15. ντουχιουντίζω, ρ: κρητ. διαλ. σκέφτομαι, προβληματίζομαι, βασανίζω το μυαλό μου.

Σαν παραμύθι

Από μικρός, μου άρεσε να σκαρώνω παραμύθια. Σεργιάνιζα στους δρόμους, σκαρφάλωνα στους γκρεμούς, τσαλαβουτούσα στη θάλασσα και το μάτι μου γαρίδα. Πάντα κατάφερνα να βρίσκω κάτι που θα κέντριζε με πλούσια ερεθίσματα την παιδική μου φαντασία. Ένας μεγάλος πρίνος στην άκρη του χωριού, μεγάλωνε ξαφνικά στα μάτια μου, γιγάντωνε, γέμιζε φύλλα και κλαδιά και στη στιγμή άλλαζε σχήμα, και γινόταν μια μηλιά φορτωμένη με ροδοκόκκινα μήλα. Θέλετε και το σχετικό γαρνίρισμα; *«Καταπράσινα λιβάδια, δένδρα με φρούτα και γλυκούς καρπούς, πουλιά παραδεισένια, σπιτάκια κουκλίστικα, ποταμάκια με γάργαρα νερά...»* και στο πι και φι, έτοιμο το παραμύθι.

Με τον καιρό τα παιδικά παραμυθάκια ξεχάστηκαν και ήρθε η άνοιξη. Πανδαισία στη φύση. Γλυκά σκιρτήματα στις καρδιές. Ανθισμένες κερασιές. Ματωμένα ηλιοβασιλέματα. Νύχτες λουσμένες σε μια βαθιά σιωπή γεμάτη μυστήριο και τρυφεράδα. Χαρές, πίκρες, αγάπες, αγωνίες, ελπίδες, ανησυχίες, και όλα μαζί, ζυμωμένα με δάκρυα. Τα πρώτα δάκρυα...

Όμως πέρασε αγύριστη, και αναπάντεχα, φτάνει το καλοκαίρι. Φλογισμένος ο ήλιος. Πυρωμένα τα βουνά. Καντές οι θάλασσες. Παράξενη ζάλη στο μυαλό. Γλυκό μεθύσι στο σώμα. Αρπάζεις το τσαπί και το τινάζεις βαθιά στα σπλάχνα της γης και εκείνη αγκομαχεί και τρίζει από ευχαρίστηση. Και η σοδειά; Πληθωρική. Μεστωμένα τα στάχια. Σκληρός, χρυσοκίτρινος ο καρπός. Ώριμο και το κάθε λογής φρούτο, ζουμερό, τραγανιστό, χνουδάτο. Λιγουρεύεσαι και θέλεις να το κόψεις, μα πριν προλάβεις να το αγγίξεις, σκάζει και τρέχει μέλι και γλυκό χυμό. Μετανιώνεις που το πλήγωσες. Λυπάσαι, μα διψάς. Πνίγεσαι. Και σκύβεις και πίνεις και ρουφάς αχόρταγα μέλι και γλυκό χυμό. Πού και πού κάνεις μια μικρή διακοπή. Κουράστηκα, σκέφτεσαι. Μα πάλι ξαναρχίζεις και πάλι και πάλι... Θέλεις αν ήταν δυνατό, να κλείσεις όλο τον κόσμο μέσα στα δυο σου χέρια και να τον σφίξεις, να τον λιώσεις, να τον διαγουμίσεις. Όμως ο χρόνος πετροκαταλυτής, σκληρός κι ανελήτοτος, σου κόβει τη φόρα. Σταματάς. Παίρνεις μιαν ανάσα και συλλογίζεσαι. Δούλεψα θεριό ανήμερο. Πάλεψα, κόπιασα, ιδροκόπησα. Αναχούμισα κάμπους και βουνά. Έσπειρα χωράφια. Θέρισα καρπούς. Μάζεψα βιος. Έκανα υποστατικά, καλή οικογένεια, παιδιά και δεν συμμαζεύεται. Μπας και είναι ώρα να κάνω κράτει; Μπας και χόρτασα; Μπας και ξεδίψασα; Αμ! δεν είναι έτσι. Λάθος έκανες στο μέτρημα. Ούτε κουράστηκες, ούτε χόρτασες, ούτε ξεδίψασες. Πέρασε τόσος καιρός και ακόμη πεινάς, διψάς κι έτσι πεινασμένο, διψασμένο θα σε καλωσορίσει το φθινόπωρο...

Απότομη αλλαγή στο σκηνικό τώρα. Ήρεμο το δειλινό. Μενεξεδένια η θάλασσα. Βαρύς ο ουρανός. Μουντό το τοπίο. Γκρίζα τα σύννεφα. Μια γκρίζα πινελιά όλη η φύση. Γαλήνη απλώνεται παντού, σιωπή. Μια παράξενη σιωπή που σου χτυπά στα νεύρα. Σφίγγεται η καρδιά σου και καθώς οι πρώτες σταγόνες της βροχής σου μαστιγώνουν το πρόσωπο, μια πρωτόγνωρη ανατριχίλα σου διαπερνά το κορμί. Κρυώνεις. Φοβάσαι. Νιώθεις μιαν απέραντη μοναξιά. Να `ναι άραγε προμήγνυμα του χειμώνα που φτάνει; Δεν είναι δυνατόν. Σίγουρα καλοκαίρι είναι ακόμα. Πάντα καλοκαίρι θα `ναι. Πάντα, αφράτο και αχνιστό το χώμα θα περιμένει το σκληρό υνί να του ξεσκίσει τα σπλάχνα για να γεννήσει φρούτα και καρπούς. Μα πάλι, μήπως δεν είναι έτσι τα πράγματα; μετασκέφτεσαι. Σε πιάνει αγωνία και ξαναφουχτώνεις το τσαπί, το σηκώνεις ψηλά και το τινάζεις με όλη σου τη δύναμη, *αχ!* σφάχτης με έπιασε στη μέση. Και το χώμα ανέγγιχτο. Ούτε μια γρατζουνιά... Χέρσο ήτανε

και σκληρό το χωράφι υποθέτεις και παρηγοριέσαι. Όμως ακόμη δεν το βάζεις κάτω. Θέλεις να δοκιμάσεις στην ανηφοριά. Παίρνεις δρόμο και πριν προλάβεις να φτάσεις στην κορφή, σου βγαίνει η γλώσσα έξω. Αϊ... στο καλό σου, ας καταφέρω τουλάχιστο να κλαδέψω τη μεγάλη την ελιά, μα μόλις κάνεις να σκαρφαλώσεις στον πρώτο κλώνο, γκρεμοτσακίζεσαι κάτω σωρό-τσουβάλι. Μμμ...Κακά χαμπάρια μάστορα. Κάτι δεν πάει φαίνεται καλά. Για τέτοιες δοκιμές είμαστε τώρα; Και απελπισμένος συμμαζεύεσαι, δαρμένος σκύλος, στη γωνιά σου. Υποταγή άνευ όρων. Βασανιστικές σκέψεις, τριζοβολούν στο σαστισμένο σου μυαλό, όπως οι φλόγες της φωτιάς στο τζάκι.

Έξω, πίσω από το τζάμι το θαμπό, ανάλαφρες οι νιφάδες του χιονιού, στροβιλίζονται στον άνεμο σε ένα απίθανο διονυσιακό χορό. Ντύνεται στα κάτασπρα το καμπαναριό. Λυγίζουν τα κλαδιά των δέντρων από το λευκό τους φορτίο. Σιμώνεις πιο κοντά στη φωτιά κι ανασκαλεύεις τα κάρβουνα πέρα-δώθε, μα πού να ζεσταθείς; Σταματάς για μια στιγμή σιωπηλός, ανήμπορος να ξεδιαλύνεις τι ακριβώς συνέβη. Ρίχνεις μια βιαστική ματιά στο παρελθόν και έχεις την αίσθηση πως ζεις σαν μέσα σε όνειρο. Ονειρεύεσαι την άνοιξη που πέρασε, το καλοκαίρι που δεν θα ξαναρθεί, το φθινόπωρο που χάθηκε για πάντα. Ένα γλυκό-πικρό παραμύθι όλη μας η ζωή. Προσπάθεια για να κρατηθείς όρθιος. Πείσμα για να μη λυγίσεις. Οργή για μιαν ανέντιμη συνθηκολόγηση. Αγωνία για το σήμερα. Ελπίδα για το αύριο. Πολεμάς, παλεύεις, αντιστέκεσαι, μα κάποτε συνειδητοποιείς πως το ταξίδι φτάνει στο τέλος... Και ο χειμώνας άγριος, απειλητικός, βρίσκεται «προ των πυλών». Αλήθεια πότε πέρασε ο καιρός; Νιώθεις σαν να κοιμήθηκες το βράδυ και ξύπνησες το πρωί. Μια ζωή ολόκληρη, ένα ποτήρι δροσερό νερό. Πόση ώρα χρειάζεται να το ρουφήξεις; Μια μονάχα στιγμή. Μια στιγμή στην αιωνιότητα. Τίποτε περισσότερο.

Ξάφνου, δυνατό χτύπημα στην πόρτα. Γκρεμίζεται το όνειρο. Ποιος μπορεί να είναι τέτοια ώρα; Έλα Χριστέ και Παναγιά. Μπας... δάγκωσε τη γλώσσα σου. Χτύπα ξύλο. Και στη στιγμή, άσπρος σίφουνας, μπουκάρει ο μικρός εγγονός και θρονιάζεται στα γόνατα .

- Παππού, παραμύθι.

- Για στάσου μια στιγμή να συνεφέρω πρώτα.

- Εδώ και τώρα παραμύθι θέλω, παραμυθός δεν είσαι;

- Είμαι, μα για να δούμε, χρειάζομαι λίγο χρόνο για να σκεφτώ κάτι...

Και ύστερα από μια μικρή σιωπή.

«Μια φορά και έναν καιρό ήταν ένας γέρο-βοσκός που είχε διακόσια πρόβατα. Νύχτα μέρα τριγύριζε στα βουνά και στα λαγκάδια και έκανε παρέα με νεράιδες και ζωτικά. Σφύριζε, τραγουδούσε, και έπαιζε τη φλογέρα του που αντιλαλούσε στις ρεματιές και στα φαράγγια. Ηρθε η άνοιξη με χαρές, έφυγε το καλοκαίρι και το φθινόπωρο με τραγούδια, μα σε λίγο φτάνει ο χειμώνας. Βροχές, χιόνια, αέρας, κρύο, σκοτεινιά. Σκορπίσανε τα πρόβατα και ο βοσκός που δεν είχε σπίτι για να μπει, ζάρωσε σε μια σπηλιά. Και έβρεχε και χιόνιζε σαράντα μέρες και σαράντα νύχτες. Και ο φτωχός κρύωνε πολύ. Παγωμένα τα χέρια του, ζυλιασμένα τα πόδια του, ένα κομμάτι χιόνι η καρδιά του. Την άλλη μέρα και τις άλλες που ακολούθησαν, δεν ξανακούστηκε το τραγούδι του. Είπανε πως τον πήρανε οι νεράιδες και τα ζωτικά που συνήθιζε να κάνει πάντα παρέα...»

- Ύστερα, ύστερα, τι έγινε παππού;

- Δεν έχει ύστερα, παιδί μου, εδώ τελείωσε το παραμύθι. Όλα τα παραμύθια έχουν κάποτε ένα τέλος...

Άνοιξε διάπλατα τα αθώα ματάκια του ο μικρός γεμάτα ερωτηματικά, μα... ήταν ακόμη τόσο μικρός για να μπορέσει να καταλάβει!

Ε Ρ Μ Η Σ

Σητεία, Απρίλης 1992

Μανώλης Παπαδάκης

(Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα ΣΗΤΕΙΑ τον Απρίλη του 1992,
Για την αντιγραφή Σητεία, Απρίλης 2010
Μανώλης Παπαδάκης)

Από το ημερολόγιο ενός μαθητή του Γυμνασίου Σητείας

Ο Οκτώβρης του 1938 βρισκόταν επί θύραις, και η διαπίστωση αυτή αποτελούσε ένα σημαντικό γεγονός για το μαθητόκοσμο εκείνης της εποχής. Μια νέα σχολική χρονιά άρχιζε με καινούργιες προσδοκίες και όνειρα.

Αμούστακα παλικαράκια, με κοντά παντελονάκια οι πιο πολλοί, γυρίζαμε κάπως βαριεστημένοι από την καλοκαιρινή ξεγνοιασιά του χωριού και νιώθαμε σαν ελεύθερα πουλιά που τα έχουν κλείσει στο κλουβί. Χαιρόμασταν βέβαια που ξαναβλέπαμε παλιούς φίλους και γνωστούς, όμως η χαρά μας αυτή μετριαζόταν από τις αλλεπάλληλες απαγορεύσεις που καθιέρωνε ο αυστηρός κανονισμός του σχολείου, με πρώτη και σοβαρότερη: *«Από αύριο οφείτετε να παρουσιαστείτε οι μεν μαθητές εν χρω κεκαρμένοι, οι δε μαθήτριες με την μπλε φούστα μια παλάμη κάτω από το γόνατο...»* Αυτή ήταν η πρώτη και σημαντική ανώμαλη προσγείωση.

Εμάς, τα αγόρια, μας παρηγορούσε κάπως το γεγονός ότι το ναυτικό καπέλο, που ήταν απαραίτητο συμπλήρωμα της ευπρεπούς εμφανίσεώς μας, θα σκέπαζε ένα κεφάλι κυριολεκτικά γουλί. Ύστερα ήταν και τα ασημένα αστεράκια που φιγουράριζαν στο γείσο του, δηλωτικά της τάξεως που ακολουθούσαμε. Για αυτά κυρίως καμαρώναμε. Είχαμε την αίσθηση ότι συμβόλιζε ένα βαθμό, μα το περισσότερο, μας άρεσε, αφού κέντριζε την παιδική μας φαντασία και ικανοποιούσε τις φιλοδοξίες μας.

Ακολουθούσε μια σειρά από άλλες υποχρεώσεις, με πιο σημαντική την εμφάνιση. Αυτή έπρεπε να είναι σεμνή, κόσμια και να μην προσβάλει *«το περί ηθικής κοινόν αίσθημα...»*. Τέρμα λοιπόν οι παλιοπαρέες, τα νυχτοπερπατήματα και τα ξεφαντώματα. Μόλις σουρούπωνε, ο κάθε κατεργάρης στον πάγκο του και ο καβρός στην τρύπα του.

Αν όμως τα περισσότερα από τα δεινά που μας βρήκαν τα συνηθίζαμε σιγά-σιγά, την απαγόρευση της κυκλοφορίας τη νύχτα ήταν κάπως δύσκολο να τη δεχτούμε. Γιατί; Αλίμονο σε εκείνους που θα τολμούσαν να ξεμυτίσουν από το σπίτι χωρίς να συντρέχουν σοβαροί λόγοι... και μάλιστα, προκειμένου να εφαρμοστούν οι απαγορεύσεις αυτές κατά γράμμα, είχε διοριστεί ειδικός παιδονόμος, τον οποίον βοηθούσαν σε εξαιρετικές περιπτώσεις εκ περιτροπής και καθηγητές. Βασική επιδίωξή τους, η διενέργεια νυχτερινών... επιδρομών σε σπίτια μαθητών που έμεναν μόνοι. Οι επισκέψεις αυτές είχαν γίνει ο φόβος και ο τρόμος της ατίθασης μαθηταρίας. Μάταιος ο κόπος να συνειστούν οι άτακτοι, μια και οι περισσότεροι μηχανεύονταν χίλιους-δυο τρόπους με στόχο να ξεπεράσουν τις κακοτοπιές.

Συνήθως μαζευόμασταν τρεις ή τέσσερις το πολύ, σε ένα μοναχικό σπιτάκι κάποιου συμμαθητή μας και το ρίχναμε λιγάκι έξω. Δυο παλιά τραγουδάκια με μαντολίνο ή κιθαρίτσα, πιπεράτα ανέκδοτα, παιχνίδια - το μπιζ, τση γράς ο σωρός και μερικά άλλα- πολύ κουτσομπολιό και πότε-πότε μια γερή κρασοκατάνυξη. (προπολεμική μεθιά τη λέμε σήμερα). Αραιά και πού, το στρώναμε στη χαρτοπαιξία - το τριάντα ένα ήταν τότε του συρμού στο μαθητόκοσμο- και πολύ σπάνια έπεφτε και καμιά ζαριά. Όμως πάντα μας βασάνιζε ο *«φόβος των Ιουδαίων»* και η σκέψη ότι κάποια στιγμή δεν ήταν απίθανο να μας βρει το κακό συναπάντημα...

Ένα απόγευμα, η συγκέντρωση έγινε στο σπίτι του συμμαθητή μου Γιώργη από την Ζάκρο. Εκεί μας έπιασε και η ώρα της απαγόρευσης της κυκλοφορίας. Ήταν ένα μικρό δωματάκι, κάπου απέναντι από τη δεξαμενή, με μοναδικό εξοπλισμό, αν θυμάμαι καλά, ένα τραπεζάκι, μια καρέκλα, ένα λύχνο, μια γκαζιέρα με τα σχετικά κουζινικά και ένα διπλό κρεβάτι με τάβλες, που στηριζόταν πάνω σε ξύλινους τρίποδες. Στη συντροφιά προστέθηκαν αργότερα ο Γιάννης από τα μέσα Μουλιανά, ο Σήφης από τα Κρυά, ίσως και ο Μιχάλης από τα Αχλάδια. Απόψε θα είχαν πρωτιά - χωρίς καμία αντίρρηση - ο Φάνης και το μπαρμπούτι. Η... τσόχα στρώθηκε στο κατάλληλο για όλες τις χρήσεις προαναφερόμενο κακοτραπεζάκι και καθισμένοι στην άκρη του κρεβατιού ή σε αυτοσχέδια καθίσματα, απολαμβάναμε με αγωνία το παιχνίδι. Όσο για τα ποσά που ποντάραμε; Πενταροδεκάρες βέβαια, αφού τα οικονομικά μας ήσαν πάντα σε κακή κατάσταση.

Η ώρα έφτανε δέκα περίπου και τίποτε το ιδιαίτερο δεν φάνηκε να ταραξεί την ησυχία της βραδιάς. Λίγο μετά ο Γιάννης, είτε επειδή νύσταζε, είτε επειδή το πενιχρό χαρτζιλίκι του είχε κάνει φτερά χωρίς να το πολυκαταλάβει, γύρισε προς τη μέσα μεριά του κρεβατιού και το 'ριξε στον ύπνο. Ένας ύπνος βαθύς και ένα ροχαλητό που ακουγόταν μέχρι τον δρόμο. Τον σκουνητάσαμε μια, τον ταρακουνήσαμε δυο, μα εκείνος εξακολουθούσε το βιολί του. Κάποια στιγμή - συνέβαινε και αυτό συχνά - άρχισε η πλάκα. Ένας από τη συντροφιά τού ξεκούμπωσε το παντελόνι και μέχρι να πεις κύμινο, βρέθηκε η... - δεν είναι σωστό να γράφεται η λέξη όταν προκύπτει από τα συμφραζόμενα - βαμμένη με το μελάνι του «κουρκουμά» και δεμένη σε σπάγκο που είχε στερεωθεί στη βάση του χαμηλού ταβανιού. Η σουρεαλιστική παράσταση τελείωσε κάποτε, μόνο που ο δυστυχής ο Γιάννης ξεχάστηκε στη θέση του.

Φαίνεται να μην είχε περάσει ώρα πολύ, και ένα χαρακτηριστικό χτύπημα ακούστηκε στην πόρτα. Παγώσαμε. Ποιος να ταν άραγε τέτοια ώρα; Τι άλλο μπορούσε να συμβεί εκτός από το κακό συναπάντημα; Ασπραπιαία η παρέα αυτοδιαλύθηκε. Τα πειστήρια του εγκλήματος εξαφανίστηκαν. Ένας κρύφτηκε κάτω από το κρεβάτι και οι λοιποί, χρησιμοποιώντας ως μέσο διαφυγής το μικρό παραθυράκι, προσγειωθήκαμε πανικόβλητοι στα διπλανά χωράφια. Ο Γιώργης, σαν οικοδεσπότης, κατευθύνθηκε προς την πόρτα, αλλά από τη σαστιμάρα του ούτε που θυμήθηκε τον δυστυχή Γιάννη, ο οποίος εξακολουθούσε να ροχαλίζει μακαρίως... Άνοιξε το πανωπόρτι και ξαφνικά γούρλωσαν τα μάτια του, κοκάλωσε, λες και τον είχε χτυπήσει ισχυρό ηλεκτρικό ρεύμα. Μπροστά του στεκόταν αυστηρός και ανέκφραστος ένας ανεπιθύμητος επισκέπτης. Ήταν ένας εξαίρετος καθηγητής, όχι όμως αρκετά συμπαθής, επειδή δεν χάριζε κάστανα σε κανένα. Χωρίς να καλησπερίσει, πέρασε το κατώφλι και ρώτησε: «Τι κάνετε εδώ τέτοια ώρα;». «Διαβάζαμε, κύριε καθηγητά», δικαιολογήθηκε με καταπιωμένη τη γλώσσα ο Γιώργης. «Και πού είναι τα βιβλία σας;» επανέλαβε, σε πιο έντονο ύφος. Μια παρατεταμένη σιωπή ήταν ίσως η μόνη λύση. Ο καθηγητής προχώρησε λίγο προς τα μέσα, έριξε μια λοξή ματιά προς το χαμηλό κρεβάτι και έμεινε με τη σειρά του στήλη άλατος...

Ο Γιώργης, πολλά χρόνια αργότερα, θα προσπαθήσει να διευκρινίσει μερικά σκοτεινά σημεία της σκηνής και θα πει: «Με το που μπήκε μέσα ο καθηγητής και είδε το θέαμα, τα έχασε, όταν όμως συνειδητοποίησε τι ακριβώς είχε συμβεί, άρχισε να δερνοκοπανίζεται (χτυπούσε τα χέρια στα γόνατα). Από κει και πέρα τα πράγματα είναι μπερδεμένα. Πώς ξύπνησε ο Γιάννης, πώς αντιμετώπισε την κατάσταση, δεν μπορώ να θυμηθώ...».

Ο επίλογος γράφτηκε την επομένη στο γραφείο του Διευθυντή του Γυμνασίου, όπου: «απολογούμενοι οι δύο εκ των επ' αυτοφώρω καταληφθέντων δραστών παρεδέχθησαν την ενοχή των, εδήλωσαν μεταμέλειαν αλλά απέκρουσαν εκ συναδελφικής αλληλεγγύης τους συνενόχους των...». Η οκταήμερη αποβολή που ακολούθησε, αν και ήταν μια βαριά ποινή, δεν τους πολυαπασχολούσε. Ίσως γιατί τους παρηγορούσε η σκέψη ότι στάθηκαν τουλάχιστον αληθινοί άντρες... αφού δεν αποκάλυψαν τους λοιπούς της παρέας. Ο Γιάννης όμως από τη δική του σκοπιά το 'βλεπε κάπως αλλιώς το πράγμα. Το έφερνε από δω, το έφερνε από κει, το φυσούσε και δεν κρύωνε, μα δεν μπορούσε να το χωνέψει και τότε - τότε τον έπιασε το παράπονο. «Έχασα τα λεφτά και τον ύπνο

μου, μικρό το κακό», σκεφτόταν, «όμως να βρεθώ κομποδεμένος χωρίς να πάρω είδηση, δικό μου φταιζιμο είναι; Και πέρα από αυτό το ρεζιλίκι να φορτωθώ στην πλάτη μου οκτώ μέρες αποβολή είναι σωστό; Είναι δίκιο»;

Παλιέ φίλε Γιάννη - αν βρίσκεσαι ακόμη μεταξύ μας - μην ψάχνεις να βρεις άκρη. Μάταιος ο κόπος. Εβδομήντα χρόνια πέρασαν από τότε και τα ερωτηματικά παραμένουν πάντα τα ίδια...

Σητεία, Μάιος 2008
Μανώλης Παπαδάκης

Ο Μανωληός (Μανώλης Παπαντωνάκης, γ.1884, ζαχαροπλάστης, από την Τουρλωτή)

Ας ξαναγυρίσουμε στη Σητεία του 1936. Εξακολουθεί να είναι πάντα μια ήσυχη επαρχιακή γωνιά με πολλές ομορφιές και αξέχαστους γραφικούς τύπους, οι οποίοι σημάδεψαν με το πέρασμά τους τη ζωή της μικρής αυτής πόλης.

Το λιμάνι αδιαμόρφωτο ακόμη, με το μικρό μόλο του και το καράβι της γραμμής να πιάνει μια φορά τη βδομάδα. Τα αλμυρίκια¹ με τη μικρή πλατεούλα τους, σχεδόν στη σημερινή μορφή της και ο παραλιακός δρόμος, το αιώνιο νυφοπάζαρο τα Σαββατοκύριακα, όπως περίπου και τώρα. Το παλιό Γυμνάσιο στη θέση του μετέπειτα καφενείου Τσιριλάκη και απέναντί του το κτίριο του Επαρχείου με όλες τις δημόσιες υπηρεσίες.

Η ζωή κυλούσε ήσυχα χωρίς ιδιαίτερα ενδιαφέροντα και συνταρακτικά γεγονότα. Όμως σαν έφτανε η εποχή που άνοιγαν τα σχολεία και το Γυμνάσιο, οι κεντρικοί δρόμοι άλλαζαν ξαφνικά μορφή, καθώς ο μαθητόκοσμος που κυκλοφορούσε ανάμεσά τους ασταμάτητα, έμοιαζε με πολύβουο μελισσολόι.

Οι γραφικές μπλε ποδιές με τα άσπρα γιακαδάκια που φορούσαν οι μαθήτριες και τα καπελάκια με την κουκουβάγια και τα αστεράκια στο υποσιάγωνο², που δεν αποχωρίζονταν οι μαθητές, έδιναν ένα ξεχωριστά ζωηρό χρώμα στο κομμάτι αυτό της πόλης. Μικρές παρεούλες τριγύριζαν από δω και από κει και μια χάζευαν τις βιτρίνες, μια πλημμύριζαν τα καταστήματα για να κάνουν τα ψώνια της σχολικής χρονιάς που άρχιζε. Μα εκεί που γινόταν κυριολεκτικά χαμός, ήταν στα δυο μοναδικά βιβλιοπωλεία (Τσιριλάκη - Ζουμάκη) και στην πλατεία του Γυμνασίου. Με τον κατάλογο στα χέρια έψαχνε να βρει ο καθένας τα βιβλία που χρειαζόταν και όπως δεν τα μοίραζαν τότε δωρεάν όπως γίνεται σήμερα, ήταν ανάγκη να τα πληρώσει κανείς ακριβά για τα μέτρα της εποχής.

Αλλά παράλληλα και κάπου αλλού, η κίνηση παρουσιαζόταν επίσης πολύ ζωηρή. Ήταν δίχως άλλο τα δυο ζαχαροπλαστεία Παξιμαδάκη και Παπαντωνάκη, που πρόσφεραν τα ωραία γλυκά της εποχής εκείνης. Ο πρώτος είχε ειδικότητα στην κρέμα, στο γαλακτομπούρεκο και στο σάμαλι³, ενώ ο δεύτερος ο Μανωληός, όπως συνήθως τον έβρισκες, πρόσφερε μπακλαβά, τρίγωνο⁴ και το περίφημο κοπεγχαί⁵. Η μαθηταρία που κατέφθανε από τα χωριά και κυρίως τα πρωτάκια⁶ που κατέβαιναν για πρώτη φορά στην πόλη, ανακάλυπταν με ικανοποίηση πως πέρα από τη λαδοστάκα⁷, τους τηγανίτες, τα λουκούμια, τα σύκα, τις σταφίδες και τα χαρούπια, που είχαν φυτρώσει στο στομάχι τους, υπήρχαν και άλλα τερψιλαρύγγια πρωτόγνωρα και περισσότερο απολαυστικά.

Έτσι το διάστημα αυτό που περίσσευε στην τσέπη τους καμιά δραχμή, μια και ήταν ακόμη αρχή, έτρεχαν να την ακουμπήσουν στα ζαχαροπλαστεία. Ο Μανωληός πρέπει να ήταν εκείνος που συγκέντρωνε τις περισσότερες προτιμήσεις.

Ήρεμος με τα γυαλάκια του, γαλήνιος, άκακος σαν αρνί, δεν ύψωνε ποτέ τον τόνο της φωνής του και το περισσότερο, ηλικιωμένος καθώς ήταν, ξεχνούσε καμιά φορά το λογαριασμό

και του αρκούσε η διαβεβαίωση των μικρών πελατών του. «*Μα τα πληρώσαμε Μανωλητό, ξέχασες;*» «*Ε τότε πηγαίνετε στην ευχή του Θεού*», ανταπαντούσε και συνέχιζε τη δουλειά του. Οι παλιοί μαθητές όμως και περισσότερο εκείνοι που είχαν τη φήμη στην πιάτσα πως ήταν τζίνια⁸, του σκαρώνανε και άλλες παλιοδουλειές. Του δίνανε π.χ. τάλληρο και όταν εκείνος το ῥιχνε ανύποπτος στη μεγάλη τσέπη της μπροσποδιάς⁹ του, κάνανε φασαρία πως ήταν δήθεν εικοσάρικο και τότε για να γλιτώσει από τις φωνές και να τους ξεφορτωθεί, τους έδινε και ρέστα! Δεν ήταν ακόμη λίγοι αυτοί που καθώς εκείνος τακτοποιούσε καμιά δουλειά στο ιδιαίτερο, βουτούσαν και κανένα γλυκό από τη βιτρίνα και άλλοι πάλι του πλάσαραν κανένα κάλπικο εικοσάρικο μολυβένιο.

Πρωτάκι και εγώ τη χρονιά τούτη και καθώς μου άρεσαν πάντα τα γλυκά, έγινα τακτικός πελάτης στον Μανωλητό. Θυμάμαι ακόμη, σαν να `ναι τώρα, το μικρό μαγαζάκι του με τα πέντε-έξι τραπεζάκια, τις γυάλινες βιτρίνες με τα χορταστικά γλυκά και τον τσατουμά από χαρτόνι ή ξύλο που χώριζε το κυρίως κατάστημα από το ιδιαίτερο.

Κάποια μέρα, με συναντά στο δρόμο ο Γιάννης (Χοχλιός, το παρατσούκλι του), ένας από τους καινούργιους φίλους και μου λέει. «*Πάμε για κανένα γλυκό στον Μανωλητό;*» «*Και δεν πάμε;*» του λέω, άλλο που δεν ήθελα. Μια και δυο φτάνουμε στο μαγαζάκι, θρονιαζόμαστε σε ένα τραπεζάκι, χτυπούμε τα παλαμάκια και κείνος προβαίνει¹⁰ το κεφάλι από τη μικρή πορτούλα και περιμένει την παραγγελία. «*Δυο μπακλαβάδες περιποιημένους*», παρακαλεί ο Γιάννης. Σκουπίζει εκείνος τα χέρια στην μπροσποδιά και με όλη του την ησυχία, τους φέρνει με δυο ποτήρια νερό. Κάθεται λίγο, συμμαζεύει τα υπόλοιπα τραπέζια και ύστερα ξαναγυρίζει στο ιδιαίτερο. Στη στιγμή παίρνει ο Γιάννης τα ποτήρια, χύνει το νερό στο δρόμο και ξανακάθεται στη θέση του, προστάζοντας με δυνατή φωνή. «*Μανωλητό και άλλο νερό*». Πρόβαλε εκείνος από την πορτούλα, είδε τα αδειανά ποτήρια, τα πήρε και ξαναχάθηκε πίσω από το παραβάν για να τα γεμίσει. Σε κλάσματα δευτερολέπτου σηκώνεται ο Γιάννης, ανοίγει τη βιτρίνα, αρπάζει ένα μπακλαβά και τον χώνει στην τσέπη του... Ύστερα ήρεμος ξανακάθεται στη θέση του σαν να μην συνέβη τίποτε. Εγώ τον κοιτάζω αποσβωλωμένος και κείνος μαντεύοντας την έκπληξη και την αγωνία μου, φέρνει το δάχτυλο στη μύτη του και σσς, σιωπή μου νεύει με σημασία.

Λίγο μετά φαίνεται ο Μανωλητός στην πόρτα με τα ποτήρια το νερό, τα αποθέτει πάνω στο τραπέζι και ήσυχος, ατάραχος, χωρίς μιλή, χωρίς σύσπαση θυμού ή οργής στο πρόσωπο, σκύβει, βάζει το χέρι στην τσέπη του Γιάννη, τραβά τον μπακλαβά με τα σιρόπια να τρέχουν ακόμη και με την ίδια αταραξία τον ξανατοποθετεί στη βιτρίνα... Μένω αποσβωλωμένος στη θέση μου. Κίτρινος σαν το κερί. Με ξυράφι να με κόψεις και σταγόνα αίμα δεν θα τρέξει από τις φλέβες μου.

Περνά κάμποση ώρα και περιμένω καρτερικά να φτάσουν τα χειρότερα... Περιμένω και παρακαλώ να πέσει η στέγη του μικρού μαγαζιού στα κεφάλια μας και να τα κάνει σκόνη. Είναι το μόνο που μας χρειάζεται. Όμως τίποτε. Σε λίγο ατάραχος, με μια πρωτόγνωρη θα `λεγα γαλήνη, ξαναγυρίζει ο Μανωλητός, μας χαϊδεύει πατρικά στην πλάτη και σιγομουρμουρίζει με μια φωνή που μόλις ακούγεται. «*Άντε, πηγαίνετε τώρα και προσέχετε να μη σας πατήσει κανένας κάτης...*»

Φεύγομε με τα κεφάλια κατεβασμένα, καταντροπιασμένοι, εξουθενωμένοι, πραγματικά βρεγμένοι γάτοι... Ωστόσο, κάποιο ερωτηματικό θα μας βασανίζει για κάμποσο ακόμη καιρό. Πώς μπόρεσε ο Μανωλητός να εντοπίσει τον μπακλαβά στην τσέπη του Γιάννη; Το μυστήριο θα λυθεί λίγο αργότερα, όταν θα πληροφορηθούμε από πιο παλιούς, ότι στο παραβάν είχε ανοίξει μια μικροσκοπική τρύπα και από κει μπορούσε να παρακολουθεί καλού - κακού τα δρώμενα στον έξω χώρο. Φαίνεται πως είχαν μπει ψύλλοι στα αυτιά του, καθώς και άλλοι έκαναν τότε - τότε την ίδια δουλειά και έτσι έπαιρνε τα μέτρα του.

Πέρασαν πολλά χρόνια από τότε. Το αδίκημα έχει πια παραγραφεί. Τα άμυαλα μαθητούδια της μακρινής εκείνης εποχής γίνανε τώρα και αυτοί σεβάσμιοι κατά τα άλλα παππούδες με άσπρα μαλλιά. Όμως κάθε φορά που περνά έξω από το μαγαζάκι της οδού Β. Κορνάρου 117, που δεν υπάρχει πια, τρέχει ο νους μου στον καλοκάγαθο φτωχό βιοπαλαιστή με τα γυαλάκια και τη χαρακτηριστική μπροσποδιά και σκέπτομαι προβληματισμένος ότι ο Μανωλητός, ένας απλοϊκός,

αγράμματος γεροντάκος, με τη στάση και το παράδειγμά του, έδωσε ένα μοναδικό μάθημα κοινωνικής συμπεριφοράς που θα το ζήλευαν σήμερα και οι πιο προοδευτικοί παιδαγωγοί, γονείς και δάσκαλοι!

Σητεία, Μάιος 2009
Μανώλης Παπαδάκης

Γλωσσάρι

1. αλμυρίκι, το: φυτό που ευδοκιμεί συνήθως όπου υπάρχει αλμυρό νερό (παραλίες, πλατείες κοντά στη θάλασσα, αλλά και σε διάφορα άλλα σημεία.)
2. υποσιάγωνο, το: ΝΑΥΤ. λεπτή ταινία πέτσινη ή υφασμάτινη, πλάτους 1-1,5 εκ. πάνω από το γείσο, που με κατάλληλη τοποθέτηση κάτω από το σιαγώνι, στήριζε το ναυτικό καπέλο από το δυνατό άνεμο.
3. σάμαλι, το: ΖΑΧΑΡ. γλυκό, με σιμιγδάλι και σιρόπι από ζάχαρη, που έφτιαχναν οι Έλληνες της Μ. Ασίας. λ. τουρκ. Samali.
4. τρίγωνο, το: ΖΑΧΑΡ. γλυκό τύπου μπακλαβά, με τριγωνικό σχήμα και την ίδια προέλευση.
5. κοπεγγάι, το: ΖΑΧΑΡ. γλυκό παρόμοιο, με το σάμαλι και τη βασιλόπιτα, ίσως με προέλευση από την Κοπεγχάγη (πρωτ. Δανίας).
6. πρωτάκι, το: πρωτοετής μαθητής.
7. λαδοστάκα, η: είδος φαγητού-γλυκού, που ψηνόταν στο τηγάνι με νερό, αλεύρι, λάδι και λίγο αλάτι ή ελάχιστη ζάχαρη, όταν υπήρχε. διάλεκ. κρητ. συνταγή από τα πολύ παλιά χρόνια.
8. τζίνι, το: ετυμ. πανέξυπνος, δαιμόνιος άνθρωπος. λ. αραβ. Jinni (δαίμονας, δαιμονικό πνεύμα με διάφορες μορφές).
9. μπροσποδιά, η: μπρός-ποδιά.
10. προβαίνω ή προβαίνρω ή προβάλω, ρ: ετυμ. εμφανίζομαι, παρουσιάζομαι, γίνομαι αντιληπτός σε ορισμένο σημείο. ουσ. το πρόβασμα: υπερυψωμένη θέση εδάφους, που έχει ωραία θέα. διάλεκ. κρητ. πολύ παλιά.

Τα δεινοπαθήματα μιας παλιο-παρέας

Βρισκόμαστε στη Θεσσαλονίκη του 1970. Όμορφη πόλη όπως πάντα, κοσμοπολίτισσα, αληθινή νύφη του Θερμαϊκού με τα όλα της. Διάσπαρτα κέντρα σε κάθε γωνιά για κάθε είδους διασκέδαση, μέρα και νύχτα. Εκεί όμως που ξεχώριζε και δικαίωνε την φήμη της ως μεγάλης φτωχομάνας, ήταν τα διάφορα «στέκια» για τους καλοφαγάδες. Στα Λαδάδικα, στην Αρετσού, στο Καραμπουρνάκι, στη Νεάπολη, στην Τούμπα, στο Πανόραμα - και που να τα θυμηθώ όλα - υπήρχαν ταβέρνες - φίρμες, και «κουτούκια» προσιτά σε κάθε τσέπη, έτοιμα να ικανοποιήσουν και τα πιο δύσκολα γαστρονομικά γούστα. Έβρισκες ό,τι επιθυμούσε η ψυχή σου, ακόμη και του πουλιού το γάλα...

Κάποιο από αυτά, πρόσφερε ως σπεσιαλιτέ ορτύκια στα κάρβουνα. Αποφασίσαμε κάποτε, μια συντροφιά από καλούς φίλους οικογενειακώς, να δοκιμάσουμε τον πολυδιαφημιζόμενο μεζέ. Οι περισσότεροι Κρητικοί, που τους άρεσε η καλή διασκέδαση, το καλό κρασί και η κρητική λύρα.

Με το που μπήκαμε μέσα σε μιαν αίθουσα διακοσμημένη με το ανάλογο ντεκόρ, μας χτύπησε η γαργαλιστική μυρωδιά από ψημένο κρέας. Ήταν ένα από τα πολλά ερεθίσματα που θα μας κέντριζαν την όρεξη. Τραπέζια παντού. Εύθυμες συντροφιές. Έντονες συζητήσεις, ανδρικές, γυναικείες και παιδικές φωνές, όλα ανακατεμένα. Στο βάθος η κουζίνα ανοικτή στην κοινή θέα, με τη λαχταριστική λιχουδιά να σιγοψηνεται πάνω από τα κάρβουνα. Βρήκαμε με δυσκολία τραπέζι, χάρις στα... μέσα που διαθέταμε! Έγινε η σχετική παραγγελία και σε λίγο καταφτάσανε τα πολυδιαφημισμένα ορτύκια, αχνιστά και μυρωδάτα. Ακολούθησε η διανομή και άρχισε σε κλίμα ιεροτελεστίας το ξεκοκάλισμα.

Εγώ, φύσει καχύποπος από την προϋπηρεσία μου τόσα χρόνια στο κουρμπέτι, και παλιός κυνηγός, έριξα μερικές ερευνητικές ματιές στα παραγεμισμένα πιάτα, για να βεβαιωθώ ότι το περιεχόμενό τους εξασφάλιζε τις αναγκαίες «προδιαγραφές». Από την πρόχειρη εξέταση, κατέληξα στο συμπέρασμα ότι κάτι δεν πήγαινε καλά... Τα υποτιθέμενα ορτύκια, δεν είχαν κεφάλι, τα πόδια τους ήταν κομμένα κοντά και οι φτερούγες τους ψαλιδισμένες μέχρι το σώμα. Χμ! «Φύλαγε τα ρούχα σου για να 'χεις τα μισά», σκέφτηκα. «Καλά και σώνει πρέπει να φάω σήμερα πουλί; Θα με βλάψει ένα φιλέτο μοσχαράκι;» «Σε βλέπω διστακτικό, γιατί δεν αποφασίζεις να κατασπαράξεις και εσύ κανένα μεζέ;» παρατήρησε κάπως ειρωνικά το πειραχτήρι ο Λευτέρης. «Προτιμώ μια ροδοκοκκινισμένη μπριζολίτσα στα κάρβουνα, που δεν έχει σουβλερά κοκαλάκια για να μου κάτσουν στο λαιμό», του απάντησα, με τη σειρά μου. Δόθηκε η παραγγελία, εκπληρώθηκε στο λεπτό η επιθυμία μου, και συνεχίστηκε το φαγοπότι μέχρι «τελικής πτώσεως».

Όμως, καθώς όλα τα όμορφα κάποτε τελειώνουν, έφτασε η ώρα να φύγουμε. Ένα συμπαθητικό γκαρσόνι με παπιγιόν, υποκλίθηκε με περισσή ευγένεια και το λογαριασμό στο χέρι. Εκείνη τη στιγμή, δεν ξέρω πώς, μου 'ρθε να αστερευτώ λίγο. Τον κοιτάζω με ύφος πολύ σοβαρό και του λέω: «Έχετε την καλοσύνη να μου φέρετε ένα ξεπασουλιστήρι;» Ήταν μια λέξη που την

εποχή του παππού μου, σήμαινε κάτι παρόμοιο με την οδοντογλυφίδα... Στάθηκε αναποφάσιτος, μπερδεμένος. Δεν μπορούσε να ξεκαθαρίσει ο δυστυχής τι ακριβώς ζητούσα. Ακολούθησε μια μικρή σιωπή και ύστερα μου απαντά: «*Με το παρδόν, κύριε, θέλετε μήπως να σας φέρω ένα ακόμη γλυκό;*». «*Όχι, ευχαριστώ, μάλλον έκανα λάθος στη διατύπωση και πρέπει να επανορθώσω*», δικαιολογήθηκα. Πήρε το φιλοδώρημα, υποκλίθηκε και απομακρύνθηκε φανερά ανακουφισμένος. Οι υπόλοιποι; Μην το ρωτάτε. Μόλις και μετά βίας συγκρατούσαν τα γέλια τους για να μην προσβάλουν το φτωχό επαγγελματία, ο οποίος έκανε ευσυνείδητα τη δουλειά του, αλλά δεν ήταν δυνατό να βρει άκρη με τα ακαταλαβίστικα κρητικά μου.

Χωρίσαμε όλοι ευχαριστημένοι. Όμορφη η βραδιά, εξαιρετοι οι μεζέδες και μακάρι να 'μαστε τυχεροί να τους ξαναδοκιμάσουμε. Μα, έλα που καμιά φορά στη ζωή έρχονται τα πράγματα και ανάποδα; Δεν πέρασαν λίγες μέρες και έσκασε μια βόμβα. Βούιξε η Θεσσαλονίκη, έγραψαν πρωτοσέλιδα οι εφημερίδες, άναψαν οι συζητήσεις στα ραδιόφωνα. Σε κάποια περιοχή, βρέθηκαν σε ένα ρέμα κεφάλια, πόδια και φτερά από κουρούνες, κοράκια και καρακάζες. Συμπληρωματικές μάλιστα πληροφορίες έλεγαν, ότι στον κατάλογο έπρεπε να προστεθούν γαιΐδουροκεφαλές και γαιΐδουροπόδαρα!

Το τηλέφωνο δεν άργησε να χτυπήσει. Ο Λευτέρης, καθώς είχε πληροφορηθεί τα καθέκαστα, βιάστηκε πρώτος να μου ρίξει το καρφί: «*Έμαθες φίλε Μανωλάκη τα νέα; Α! ρε μπαγάσα, μας την έφερες έζυπνα. Έφαγες εσύ το φιλετάκι και εμείς τα κορακάκια... Δεν πειράζει, πεντανόστιμα μου φάνηκαν. Όμως είμαι περίεργος να μάθω λεπτομέρειες περί της γαιΐδουρομπριτζόλας... δεν ήταν λίγο σκληρή για τα δόντια σου;*». «*Καθόλου*», παρατήρησα με τη σειρά μου. «*Αφράτη και τρυφερή χωρίς σουβλερά κοκαλάκια...*». Γέλια και ξεκαρδιστικά χάχανα αντήχησαν από την άλλη άκρη και ένα χαρακτηριστικό «κλικ» έδωσε τέλος στην παράσταση...

Σήμερα, τριάντα οκτώ χρόνια μετά, εξακολουθεί να με προβληματίζει η σκέψη, αν θα πρέπει κάτι να αλλάξει στον τίτλο αυτής της ιστοριούλας, ώστε να χρωματίζει ακόμα περισσότερο την εύθυμη πλευρά της. Έχω την αίσθηση, ότι αρκεί η απλή αντικατάσταση του πρώτου συνθετικού στη λέξη παρέα και από «παλιο» να γίνει «κουζουλο-παρέα».

Περιορίζομαι σ' αυτά τα λίγα. Ως προς εκείνους που τυχόν αμφιβάλουν «*δια του λόγου το αληθές*», τα τηλέφωνα και οι διευθύνσεις των επιζώντων πρωταγωνιστών, πάντα στη διάθεσή τους.

Σητεία, Ιούλιος 2008
Μανώλης Παπαδάκης

Νοσταλγία

(..και καπνόν αναθρώσκοντα...)

*“Κι αν πας στη Κρήτη Κρητικέ χαιρέτα μου την Κρήτη,
χαιρέτα μου και το βουνό το γέρο-Ψηλορείτη”*

Έτσι διαλαλεί τον πόνο του ο ξενιτεμένος τραγουδιστής της νύχτας και η νοσταλγία πικρό-χολο φαρμάκι, χύνεται σταλαματιά - σταλαματιά σε κάθε γράμμα, σε κάθε λέξη, σε κάθε στίχο του πονεμένου του τραγουδιού. Και γράφει τα χαιρετίσματα και πέμπει τα μαντάτα του και στέλνει την αθιβολή του στα χώματα που αντίκρουσε για πρώτη φορά το φως της ζωής και γνώρισε το αληθινό νόημά της.

Βαριά κληρονομιά από τα βάθη των αιώνων ακολουθεί όλους τους Έλληνες. Μια κληρονομιά που έχει τις ρίζες της από την εποχή ακόμη του πολυμήχανου βασιλιά της Ιθάκης. Η νοσταλγία της πατρικής γης, η αγάπη του τόπου που γεννήθηκε, η χαρά της ζεστασιάς του φτωχικού σπιτιού που πήρε τα πρώτα του δειλά βήματα. Και η νοσταλγία αυτή σιγά-σιγά με τον καιρό μεγαλώνει και θεριεύει και γίνεται όραμα και γίνεται όνειρο γλυκό που θέλει και σκέφτεται να 'ταν δυνατό να το ζει και να το χαίρεται κάθε ώρα και κάθε στιγμή. «*Ηρεμο δειλινό. Μενεξεδένια θάλασσα. Κυματιστό γύρω το τοπίο κιτρινοπράσινο. Πίσω ο Ψηλορείτης καταχιόνιστος μέσα στο βραδινό ήλιο, γαλήνιος, δυνατός κι αγαθός σαν γέρο - παππούς. Μπροστά τα Λασιθιώτικα γαληνεμένα, ήσυχα, σκεπασμένα με την αχλύ του παλιού θρύλου. Πέρα κατά τη δύση οι αγέραστες Σφακιανές μαδάρες. Άγριες, αγέλαστες, ατίθασες, ανεμοδαρμένες. Γύρω - τριγύρω πράσινα αμπέλια, νιόσκαφτα χωράφια, άλλα σκούρα, άλλα κανελιά, άλλα κατάμαυρα. Κάπου - κάπου μια σύναξη ασημόκλωνες ελιές, δυο ξεμοναχιασμένα κυπαρίσσια και 'δω και κει μερικοί σκευρωμένοι πρίνοι με γερμένη τη ράχη από του βοριά το αέναο χτύπημα. Πιο κάτω δαντελωτά ακρογιάλια με πεντακάθαρους αμμουδιές και παρακεί θεόρατοι γκριζομαυροί βράχοι γλυμμένοι από τους αφρούς της τρικυμισμένης θάλασσας».*(Καπετάν Μιχάλης - Νικ. Καζαντζάκης σελ 425)

Ετούτη είναι η Κρήτη... Αυτό το χώμα, ετούτη η γη, ίδια και απaráλλακτη από την εποχή που η ιστορία ήταν ακόμη θρύλος και μαγεμένο παραμύθι. Κατρακύλισαν οι αιώνες. Γεννήθηκαν κι έσβησαν πολιτισμοί. Χτίστηκαν και γκρεμίστηκαν κάστρα και πολιτείες. Μα κείνη μένει πάντα απείραχτη λες από το πέρασμα του χρόνου... Αυστηρή, ανυπότακτη, απροσκύνητη από τη μια μεριά, ήρεμη, χαμογελαστή, φιλόξενη, καλοσυνάτη από την άλλη. Τη θωρείς και νιώθεις μέσα σου κάτι να σε συγκλονίζει. Κάτι το πανάρχαιο, το άγιο, το περήφανο, το πικραμένο.

«*Ετούτη είναι η Κρήτη, ετούτο είναι το χώμα που με έπλασε. Ετούτη είναι η μάνα»* μονολογεί ο πρωτο-καπετάνιος ο Κοσμάς και ο καπετάν-Σήφακας παρακαλεί τις τελευταίες του ώρες, «*Ξαπλώστε με στην αυλή, βάλτε με κατάχαμα κάτω από τη λεμονιά. Φέρτε μου και τη βέργα μου. Εδώ θέλω να ξεψυχήσω, κατάσαρκα με τη γης, να μ' αγγίζει και να την αγγίζω. Ανασηκώστε με λίγο να θωρώ...».* (Καπετάν Μιχάλης - Νικ. Καζαντζάκης σελ 425, 435).

Λόγια βαθιά, στοχαστικά στα αλήθεια. Λόγια πλημμυρισμένα από μιαν απροσμέτρητη, πραγματικά παθολογική αγάπη για το χώμα και τη γη που τον έθρεψε και τον μεγάλωσε. Μα και

ο ξενιτεμένος στρατοκόπος, αφού όργωσε στα νιάτα του ανατολή και δύση, κουρασμένος περπατητής, σέρνει τα στερνά του βήματα στα αγαπημένα χώματα και ανοίγει η καρδιά του. Και παίρνει ανάσα βαθιά για να ρουφήξει άρωμα από το θυμάρι και το δίκταμό της, από τη ρίγανη και το θρούμπι της. Και κάθεται έξω στο πατάρι του πατρικού σπιτιού το γλυκοχάραμα, κάτω από τις πικροδάφνες και τις κληματαριές, για να ακούσει της πετροπέρδικας κακάρισμα και να νιώσει να αχολογούν πέρα, μακριά, κατά τη δασωμένη ράχη, βελάσματα από πρόβατα και κουδούνια από κουράδια. Και όταν η νύχτα πέσει σιωπηλή και γαληνεμένη το απόβραδο, να φτάσει μακρινό νανούρισμα στα αυτιά του η γλυκιά, μελωδική φωνή του ντελικανή γλεντοκόπου που ξενυχτά κάτω από τα κλειδαμπαρωμένα παράθυρα της αγαπητικιάς και τραγουδεί πεισματωμένος.

*«Με το μαχαίρι να σταθεί ο κύρης σου στο δώμα,
 τρύπα δα κάμω να περνώ `πο μέσα `πό το χώμα...
 Κι απ' τον ανηφορά θα μπω γιατί `ναι εσά η μόδα,
 να δέσω και τον κύρη σου στου κρεβατιού τον πόδα !»*

Καημένα νιάτα. Παλιές αγαπημένες σκέψεις που φέρνει η ώρα. Η στοργή του γέροπαππού. Η αγάπη του πατέρα. Το γλυκό χάδι της μάνας. Το φιλί της αδελφής. Η ζεστασιά του πατρικού σπιτιού. Η σιγουριά, η αμεριμνησία. Πόσα χτυποκάρδια. Πόσες ανησυχίες. Πόσα ξενύχτια. Πόσα ξεφαντώματα. Τι να πρωτοθυμηθείς; Παντέρμη Κρήτη. Η θύμισή σου, η νοσταλγία σου, τα φέρνει όλα τούτα κάθε τόσο στο λογισμό.

Ξενιτεμένοι στρατοκόποι και `μεις σκορπισμένοι εδώ και `κει, ζούμε με τη γλυκιά σου αυτή νοσταλγία νύχτα - μέρα και προσπαθούμε όσο το επιτρέπει η ώρα και η καλή συντροφιά να φέρομε την αθιβολή σου. Να ψιλοκουβεντιάσομε τα νάκλια σου. Να κουτσοπιούμε στην υγεία σου. Να το σιγογλεντίσομε με τις ξεκουτσουρωτές μαντινιάδες σου και να θυμηθούμε τον παλιό μερακλή τραγουδιστή.

*«Όρτσες διάλε την πίστη-ν του κι όπου το βγάλει η βράση,
 για που δα σάσει μια δουλειά για που δα `ποχαλάσει !»*

Σύρος 1963
 Μανώλης Παπαδάκης

Για την αντιγραφή
 Σητεία 25-3-2010
 Μανώλης Παπαδάκης
 υποστράτηγος Χωρ/κής ε.α.

ΠΟΘΙΑ, η μαρμαρωμένη βασιλιοπούλα

(Από τους θρύλους και τις παραδόσεις των νησιών μας, Καλύμνου)

Μια φορά και έναν καιρό, στα χρόνια τα παλιά, εκεί που η ιστορία χάνεται στα βάθη των αιώνων και μπερδεύεται με το θρύλο, για να ξαναγυρίσει στα χείλια του γέρο-παππού γλυκό παραμύθι, μια μικρή και όμορφη πολιτεία καθρέπτιζε τα κάτασπρα σπιτάκια της στα ήσυχα νερά του νησιού με τους θρύλους, την Τέλεντο.

Καράβια, μεγάλα και μικρά, με άσπρα και σταχτοκόκκινα πανιά, έλυναν κι έδεναν τα παλαμάρια τους στο λιμάνι της, φέρνοντας τις ακριβέςπραμάτειές τους από τα μακρινά παζάρια της Σμύρνης και της Οντέσας, της Αλεξάντρας και της Μαρσίλιας και παίρνοντας το όνομα και τη φήμη της σε Ανατολή και Δύση.

Γεροδεμένα παλικάρια, ψημένα από την αρμύρα της θάλασσας και τη φωτιά του ήλιου, καθισμένα στην ακροθαλασσιά σταυροπόδι, έκοβαν και έπλεκαν τα δίχτυα τους τραγουδώντας το «έγια-μόλα».

Όμορφες κοπέλες, ροδοκόκκινες σαν Απριλιάτικα τριαντάφυλλα και δροσερές σαν τα κρύα νερά, περνοδιάβαιναν τα στενά σοκάκια της και γύρω-τριγύρω αντηχούσαν τα κρυστάλλινα γέλια τους, σμίγοντας με το γλυκό κακάρισμα της πετροπέρδικας, που θρονιασμένη σε ριζιμιό χαράκι, χαιρόταν τη χαρά της αγάπης και την ομορφιά της πρόκαιρης ζωής.

Όμως δεν ήταν τα καράβια της, δεν ήταν τα παλικάρια της, δεν ήταν τα δαντελένια της τα ακρογιάλια που την έκαναν ξακουστή, μα η Πόθια, η χαϊδεμένη βασιλιοπούλα της με τη λυγερή κορμостаσιά.

Τα άλικα τριαντάφυλλα του Απρίλη, είχαν χαρίσει κάτι από το απαλό τους βελουδένιο χνουδι στα μάγουλά της. Τα άγρια πετροκέρασια είχαν βάνει με το χρώμα τους τα δυο της χείλια. Τα μυρωμένα αγριολούλουδα του βουνού, πρόσφεραν κάτι από την αγνότητα και το άρωμά τους και στα μάτια της, τα καστανά εκείνα μεγάλα αμυγδαλωτά μάτια, η θάλασσα του Μπογαζιού, που μια χάιδευε γαληνεμένη τις αφρόλουστες αμμουδιές του Μελιτσάχα και του Μασουριού και μια χτυπούσε τρικυμισμένη τους ανεμόδαρτους βράχους του Καστελιού και της Κεφάλας, είχε σκορπίσει κάτι από την ήρεμη και γλυκιά γοητεία της, κάτι από το ατίθασο και άγριο τρικύμισμά της, κάτι από το φωτεινό της αντιφέγγισμα.

Έξω από τα σύνορα του νησιού είχε φτάσει η φήμη για την ομορφιά της και το όνομά της περνώντας από στόμα σε στόμα, πάνω από θάλασσες πλατιές και μακρινές πολιτείες, είχε γίνει πια θρύλος και παραμύθι.

Ρηγόπουλα και Πριγκιπόπουλα, ξακουστά για τα πλούτη και τη δύναμή τους, είχαν ζητήσει το χέρι και την αγάπη της, μα η καρδιά της ήταν δοσμένη αγύριστα στον Άριστο, το όμορφο αρχοντόπουλο του Καστελιού.

Περαστικό διαβάτη τον είχε φέρει η τύχη μια μέρα στο νησί της και κει, συναντήθηκαν και γνωρίστηκαν για πρώτη φορά. Τον μάγεψε η εξωτική ομορφιά της, τον συγκίνησε η απλότητα κι η δροσερή της χάρη, τον σκλάβωσε η καλοσύνη της. Μα κι η μικρή κοπελοπούλα δεν έμεινε ασυγκίνητη από την παράξενη γοητεία του παλικαριού με τα αδρά χαρακτηριστικά και τους λεπτούς, ευγε-

νικούς τρόπους και από τότε γίνανε δυο καλοί και αχώριστοι φίλοι.

Περπάτησαν στην ακροθαλασσιά και βούτηξαν στα δροσερά νερά, παίζοντας σαν μικρά παιδιά με αφρούς και βοτσαλάκια. Τρύπωναν σε σκοτεινές σπηλιές και γλίστρησαν ανάμεσα στα γκρίφια του γιαλού, μαζεύοντας καβούρια και πεταλίδες. Ξαπλώθηκαν στην πυρωμένη άμμο και δέχτηκαν το φλογισμένο χάδι του καλοκαιρινού ήλιου. Περιπλανήθηκαν ανάμεσα στα περιβόλια, για να ρουφήξουν άρωμα από τα ανθισμένα δέντρα, άπειρες φορές. Κρύφτηκαν κάτω από τις καταπράσινες πορτοκαλιές με τα χρυσοκίτρινα πορτοκάλια και μια μέρα έκοψε και του χάρισε εκείνη ένα λεμονανθό και αυτός για αντάλλαγμα κάποια άλλη φορά, της πρόσφερε ένα κόκκινο τριαντάφυλλο. Καρφίτσωσε αυτός στο πέτο του το λεμονανθό και τον φύλαξε ζηλότυπα, για να του θυμίζει κάτι από το άρωμά της και κείνη μάδησε το τριαντάφυλλο και έκρυψε στους αφράτους κόρφους της τα ροδοπέταλά του, για να τα έχει πιο κοντά στην καρδιά της.

Έτσι περνούσαν οι μέρες και έτρεχαν οι ώρες τους ξένοιαστα, σαν γάργαρα νερό κρυσταλλένιο, ανάμεσα σε γέλιο και χαρά και κάποιο αξέχαστο δειλινό, καθώς βρίσκονταν ξαπλωμένοι πλάι-πλάι στο ίδιο ακρογιάλι που τους είχε δεχθεί φιλόξενα τόσες άλλες φορές, πέρασε εκείνος το χέρι γύρω από τη δαχτυλιδένια της μέση και την κοίταξε πρώτη φορά στα μάτια, βαθιά, γλυκά, παράξενα... Και κει, στην άκρη του γιαλού, πάνω στα βότσαλα και στα γυαλιστερά χοχλάκια, την ώρα που ο ήλιος έγερνε ματωμένος πέρα κατά του γαλανού Αιγαίου τα νερά, άκουσε η θάλασσα τα λόγια που της ψιθύρισε σιγανά στο αυτί. *«Καλή μου Πόθια, πριν σε γνωρίσω αγαπούσα τη φύση, τη θάλασσα, τη μουσική, τα λουλούδια, τα πουλιά. Μα από τη στιγμή που η καλή τύχη σε έφερε στο δρόμο μου, πλημμύρισε η άδεια μου ζωή από σένα. Και τώρα μπορώ να σε έχω πλάι μου, να σε νιώθω δική μου και να σε κοιτάζω στα μάτια όσο θέλω. Μου φαίνεται στα αλήθεια σαν όνειρο. Μα μήπως όνειρο δεν είναι; Όνειρο η βραδιά. Όνειρο η θάλασσα. Όνειρο τα αστέρια. Όνειρο η αγάπη μας. Όνειρο και συ, το πιο γλυκό όνειρο της ζωής μου... Όμως γιατί να σου το κρύψω; Κάποια πικρή σκέψη μου βαραίνει την ψυχή. Κάτι που κάποτε πρέπει και συ να μάθεις. Καλή μου Πόθια, κάτι μας χωρίζει. Κάτι μπαίνει ανάμεσα στην αγάπη μας. Μια μέρα, πρέπει να φύγω μακριά, πολύ μακριά. Από τα παιδικά μου ακόμη χρόνια, κάποια βαριά κατάρα με ακολουθεί. Κάποια μοίρα κακή, μου `γραψε να τριγυρνά από χώρα σε χώρα, από πολιτεία σε πολιτεία, σε ένα ταξίδι αλαργινό, χωρίς τέλος, χωρίς αναπαυτό. Όμως ακόμη κι αν σε λίγο το καράβι του χωρισμού με πάρει μακριά, η σκέψη μου θα σου κρατά πάντα συντροφιά στις μοναξιάς σου τις ατέλειωτες ώρες και κάποτε, θα γυρίσω ξανά κοντά σου, ναι, σου το ορκίζομαι... »*

Η νύχτα άρχισε να απλώνει το ανάερο πέπλο της σιωπηλή και πάνω στα γκριζοσκότεινα νερά, χιλιάδες σκόρπια κρύσταλλα σπασμένα το ασημένιο φως του φεγγαριού. Εκείνη είχε κλείσει τα μάτια. Ο μαγικός ήχος της φωνής του έφτανε στα αυτιά της σαν απόκοσμη μουσική. Πρώτη φορά άκουε τόσο όμορφα, τόσο γλυκά λόγια. Η καρδιά της χτυπούσε δυνατά. Μια γλυκιά νάρκη, κάτι σαν μούδιασμα, είχε ξεχυθεί σε όλο της το κορμί. Πώς θα `θελε να σταματήσουν οι ώρες το αιώνιο κατρακύλισμά τους στο βιαστικό ποτάμι του χρόνου. Πώς λαχταρούσε η όμορφη νύχτα αυτή να μην ξημέρωνε ποτέ. Όμως αλίμονο, αδίστακτος ο χρόνος, σκληρός, γύρισε τη σελίδα χωρίς οίκτο και η άλλη μέρα ξημέρωσε όπως όλες. Έτσι κάποιο φθινοπωρινό δειλινό, ένα λευκό μαντήλι ανέμισε στο μουράγιο για τον τελευταίο αποχαιρετισμό...

Μαχαίρι δίκικοπο χτύπησε την καρδιά της όμορφης βασιλιπούλας ο χωρισμός αυτός. Όμως βρήκε το θάρρος να κρύψει την ανείπωτη θλίψη της και να παρηγορηθεί με την ελπίδα πως η θάλασσα που έπαιρνε σήμερα μακριά τον αγαπημένο της, θα τον έφερνε πίσω ξανά. Άλλωστε δεν ήταν η μόνη. Πόσες άλλες γυναίκες του νησιού δεν περίμεναν από τη θάλασσα να τους φέρει πίσω πρόσωπα αγαπημένα; Γιατί να αμφιβάλλει για την αγάπη του Άριστου; Μήπως κράτησε μυστικό πως κάποτε ήταν γραφτό να φύγει; Της μίλησε απλά, απέριττα και της άνοιξε την καρδιά του. Της είχε ορκιστεί ακόμη πως όσα χρόνια και αν περνούσαν, κάποτε θα γύριζε. Και ύστερα εκείνα τα λόγια τα γλυκά, τα λόγια τα όμορφα, μπορούσε να είναι ψέματα; Όχι. Όχι. Ποτέ δεν ήταν δυνατό. Ο Άριστος θα την αγαπούσε, θα τη σκεφτόταν πάντα όπως της είχε ορκιστεί. Και αυτή, θα τον περίμενε με λαχτάρα και κρυφό καημό και κάθε μέρα που περνούσε θα έκανε την αγάπη της για αυτόν πιο θερμή,

ακόμη πιο μεγάλη...

Έτσι περνούσαν οι μήνες και διάβαιναν τα χρόνια. Συχνά έρχονταν τα μηνύματα από τον Άριστο την αρχή, μα σιγά-σιγά με τον καιρό αραιώναν και τέλος σταμάτησαν. Άλλη γυναίκα τον ξελόγιασε στην ξενιτιά και άλλη χαιρέται τώρα την αγάπη του, είπαν εκείνες που ζήλευαν την ομορφιά της κι οι γλώσσες οι κακές που γύρευαν αφορμή για να σκορπίσουν το δηλητήριό τους, πήραν και έδωσαν με λογιών-λογιών φανταστικές ιστορίες. Τα άκουε η Πόθια όλα αυτά, μα τι να κάνει; Περήφανη κι αρχοντομαθημένη καθώς ήταν, είχε σφραγίσει τα χείλια της και ανέβαινε σιωπηλή το γολγοθά που της είχε τάξει η μοίρα. Χίλιες μαύρες σκέψεις την τριγύριζαν και όταν καμιά φορά κουρασμένη κατάφερνε να κλείσει τα μάτια, φρικτοί εφιάλτες τη βασάνιζαν. Τι μπορούσε να ελπίζει πια από αυτό τον κόσμο; Μονάχα η αγάπη που ένιωθε να της ζεσταίνει πάντα ευχάριστα την καρδιά, της έδινε κουράγιο για να κρατηθεί στη ζωή. Μα ως πότε; Κάποια μέρα θα λύγιζε. Και ήταν στιγμές που περίμενε την ώρα αυτή σαν λυτρωμό, που δεν άργησε να `ρθει.

Διπλοκλειδωμένη στην κάμαρά της στριφογύριζε στο κρεβάτι χωρίς να μπορεί να κοιμηθεί, μα... ξαφνικά ύπνος γλυκός της έκλεισε τα μάτια. Ονειρευόταν... *«Λαμπριάτικη, λέει, μέρα κάτω στο γιαλό. Κόσμος πολύς. Κοπέλες ντυμένες στα γιορτινά τους. Γυναίκες με πολύχρωμα μαντήλια στο λαιμό, για να υποδεχτούν το τρεχαντήρι που έμπαινε στο λιμάνι. Γέλια, φωνές, τραγούδια, καλωσορίσματα. Και...στην άκρη της κουπαστής, ο Άριστος να τη φωνάζει με το όνομά της. Καρφωμένη εκείνη σε μια γωνιά στο μουράγιο, να μην μπορεί να σαλέψει. Παραλυμένα τα πόδια της να μην μπορεί να τρέξει. Κομμένη η φωνή της να μην μπορεί να φωνάζει και να βλέπει σε λίγο το τρεχαντήρι να σαλπάρει, να μακραίνει σιγά-σιγά, και να χάνεται, άσπρη κουκίδα στην απεραντοσύνη της γαλάζιας θάλασσας...»*

Πετάχτηκε τρομαγμένη και έτρεξε στο παράθυρο. Σιωπηλή η βραδιά. Έρημοι οι δρόμοι. Νεκρό το λιμάνι. Κανένα τρεχαντήρι στο γιαλό. Δρασκελίσε το κατώφλι της πόρτας και χάθηκε μέσα στο περιβόλι με τις ανθισμένες πορτοκαλιές. Έσκυψε και έκοψε ένα τριαντάφυλλο, μάρδησε τα ροδοπέταλά του και τα `κρυψε στο στήθος της, όπως μιαν άλλη φορά και ύστερα κατηφόρισε προς το ακρογιάλι το αγαπημένο, εκεί που στέκονταν θεόρατοι και σιωπηλοί οι μεγάλοι βράχοι. Σκαρφάλωσε στην κορφή τους, όπως συνήθιζε να κάνει τόσες και τόσες άλλες φορές. Βαρύς ο ουρανός, κατασκοτεινός. Μολυβένια τα σύννεφα, παραφορτωμένα, είχαν καθίσει στις Κυράς-Ψηλής τις κορφές και της Παρασεβαστής τα φρύδια, ακίνητα. Κρυερό το κύμα κάτω από τα πόδια της έγλυφε ασταμάτητα τα σαρακιασμένα πλευρά των βράχων.

Αμίλητη η μικρή βασιλοπούλα ζούσε την ώρα τούτη το βουβό δράμα της στην τελευταία του πράξη και πίστευε πως είχε πια ξεχειλίσει το ποτήρι. Ένιωθε τα μηνίγγια της να χτυπούν. Ένας κόμπος της έσφιγγε το λαιμό και της έκοβε την ανάσα. Ήθελε να φωνάξει, να κλάψει δυνατά να ξαλαφρώσει. Ήθελε να διαλαλήσει τον πόνο της, μα η φωνή της είχε κοπεί και μόνο κάτι σαν ψίθυρος τάραξε την παγωμένη σιωπή της νύχτας. *«Καλή μου θάλασσα, εσύ που ξέρεις το μεγάλο μυστικό μου. Εσύ, που άκουσες τα γλυκά λόγια και τους όρκους του. Πες μου καλή μου αρχόντισσα, αν ακόμη με αγαπά. Βοήθησε με. Πάρε τη φλόγα τούτη του κεριού που θα ανάψω και φέρε την σε εκείνον, σημάδι της μεγάλης αγάπης μου. Αν όμως μοίρα κακή, προμάντεψε πως ήταν γραφό να με ξεχάσει, κάνε την να χαθεί, να σβήσει, όπως θα σβήσει και η άχαρη ζωή μου...»* Κατέβηκε ως την άκρη του γιαλού. Άναψε ένα κερί. Το κάρφωσε σε ένα φελλό και το απόθεσε μαλακά πάνω στο κύμα. Το χάιδεψε ο μπάτης. Το ξόρισε το ρέμα. Μάκρανε και όλο μάκρανε από τη στεριά. Μίκρανε και όλο μίκρανε, μα πάντα φώτιζε του μπογαζιού το πηχτό σκοτάδι.

Ξάφνου, μιαν αστραπή έσκισε τον ουρανό. Μπουμπούνισε της Παρασεβαστής η γέριχη κορφή. Ξεσκόνισε τα σύννεφα ο μαΐστρος από της Κυρά Ψηλής τη σκεβρωμένη ράχη. Κάπνισε η θάλασσα από τον Καλαβρό ως το Καστέλι. Τρεμόσβησε και η φλόγα του κεριού πάνω στ' αφρισμένα κύματα. Χοροπήδησε. Ανεβοκατέβηκε. Έσβησε, άναψε και τέλος χάθηκε για να μην ξαναφανεί πια...

Σφύριξε ο αέρας για να πνίξει κάποιο λυγμό μέσα στη νύχτα και ένα ελαφρό πάφλασμα, πάνω στα παγωμένα νερά. Ύστερα, όλα ησύχασαν. Βαθιά γαλήνη απλώθηκε όπως και πρώτα, νεκρική

γαλήνη... Η αλαφροϊσκιωτη κουκουβάγια, κακό προμήνυμα της συμφοράς, κουρνιασμένη στα χαλάσματα, τόνιζε το θλιμμένο της μοιρολόι και μια αχτίδα του χλωμού φεγγαριού, φιλούσε τα σκόρπια ροδοπέταλλα που αλαφροπαίζανε πάνω στα κύματα με τους αφρούς...

Μα η θάλασσα πονετική, λυπήθηκε τα νιάτα και την ομορφιά της. Δεν ήταν κρίμα να γίνουν τα μαύρα νερά ο τάφος της; Παρακάλεσε τα κύματα να την κρατήσουν στον αφρό και το αεράκι να φυσήξει σιγανά για να την αποθέσει μαλακά στην άμμο. Έτσι έγινε. Και από τότε το μικρό λιμανάκι αυτό που δέχτηκε και φιλοξένησε το άψυχο κορμί της, πήρε το όνομά της, το όνομα που έχει μείνει ακόμη ως τα σήμερα, Πόθια.

Ήρθε μετά η καλή νεράιδα που της κρατούσε συχνά συντροφιά τα βράδια και την άγγιξε με το ραβδί της το μαγικό. «*Ας ξανάρθει όπως και πρώτα,*» της είπε, «*η χαρά στην καρδιά σου και το χαμόγελο ας ανθίσει στα βελουδένια σου χείλια. Θα ζήσεις όσο και τα βουνά. Έτσι γράφει το ριζικό σου. Όμως μη σε γελάσει καμιά φορά γλυκός ο ύπνος και σου κλείσει τα μάτια. Φυλάζον. Γιατί αλίμονο, δεν θα ζυπνήσεις ποτέ πια...*»

Συνήλθε. Της φάνηκε πως είχε διώξει ένα κακό όνειρο. Όλα στριφογύριζαν μέσα στο κουρασμένο της μυαλό παράξενα, τόσο παράξενα. Ήταν περασμένα μεσάνυχτα. Τα σύννεφα είχαν αδειάσει τον ουρανό και ένα καινούργιο φεγγάρι ολόγεμο ασήμωνε βουνά και θάλασσα. Σηκώθηκε. Πού θα πήγαινε τώρα, σκέφτηκε αναποφάσιστη; Θα γύριζε πίσω στο σπίτι; Πώς θα ξαναντίκριζε τους δικούς της; Πώς θα γινόταν δυνατό να υποφέρει τη ζήλια και την κακογλωσσιά του κόσμου; Ακολούθησε το δρόμο προς το βουνό. Περπάτησε ώρες πολλές, ανάμεσα σε κακότοπα μονοπάτια και κακοτράχαλες πλαγιές. Προσπέρασε μολιές. Μπερδεύτηκε σε κλαδιά και σε σκίνα. Πέρασε τον Κάψαλο. Έφτασε στη Συκιά. Σκαρφάλωσε από το μοναδικό σκαλί και ανηφόρισε. Χάραζε η αυγή σαν έφτασε στην κορφή. Ο αυγερινός δυο κονταρόξυλα ψηλά, τρεμόπαιζε κατά την ανατολή που είχε αρχίσει να ροδίζει. Μενεξεδένια κάτω η θάλασσα απο άκρη σε άκρη και πέρα μακριά στο γκριζογάλανο φόντο του ουρανού, διακρίνονταν μέσα στο σύθαμπο, μορφές ακαθόριστες ακόμη, της Λέρου και της Πάτμου τα βουνά. Ευλογημένη ώρα που γαληνεύει η ψυχή και ξεκουράζεται το πνεύμα. Πώς την αποζητούσε αλήθεια και η μικρή Πόθια την ώρα τούτη... Αισθανόταν κατάκοπη και ήθελε τόσο πολύ να ξεκουραστεί. Κάθισε. Έγειρε το κορμί της μαλακά στη νοτισμένη γη και ακούμπησε το κεφάλι σε μια πέτρα. Ένιωθε τα μάτια της να βαραίνουν και ξεχνώντας για μια στιγμή τη συμβουλή της καλής μάγισσας, άφησε να τα κλείσει σιγανά γλυκός ύπνος... Έτσι τη βρήκε η μέρα και άλλες ακόμη μέρες και νύχτες αμέτρητες, ακίνητη, μαρμαρωμένη!

Διάβηκαν τα χρόνια. Ήρθαν χειμώνες και καλοκαίρια. Ήρθαν καταιγίδες και μέρες όμορφες. Έγινε σιγά-σιγά η ιστορία θρύλος και ο θρύλος γλυκό παραμύθι στα χείλια του γέρο-παππού για να αποκοιμίζει τα βράδια τα μικρά εγγονάκια του. Μα η Πόθια, η όμορφη βασιλιοπούλα με τα μεγάλα, καστανά μάτια, μένει στο ίδιο πάντα μέρος ασάλευτη, σιωπηλή, αγναντεύοντας τα γαλάζια πέλαγα και περιμένοντας να φανεί στο γιαλό το τρεχαντήρι που θα της φέρει πίσω τον καλό της... Και σαν απλώνονται τα νερά διάφανα σε δειλινού ώρα, και παίρνει ο ουρανός χρώμα ανοιχτοροδίνο-σημάδι καλού καιρού για αυτούς που ταξιδεύουν στα πέλαγα-μελωδικό τραγούδι, απόκοσμη γλυκιά μουσική, αντηχεί πέρα κατά του Κάψαλου τα γκρεμνά τα άγρια. Μα όταν σε νύχτες του χειμώνα, αφρισμένο το κύμα δέρνεται και χτυπιέται αγριεμένο στους γρανιτένιους και αγέλαστους βράχους των Απάνω Νησιών, ένα λυπητερό μοιρολόι σμίγει με τη βουή της τρικυμίας και το τρελό σφύριγμα του Βοριά, σε μιαν απίθανη συμφωνία. Και όσοι περαστικοί ψαράδες ή βοσκαρούδια αμούστακα τύχει και ακούσουν, δεν παραξενεύονται. Ξέρουν πως είναι το καλό πνεύμα του νησιού, η ψυχή της άτυχης μικρής βασιλιοπούλας που τριγυρίζει ανήσυχη στις σκοτεινές σπηλιές και της ακρογιαλιάς τα γκρίφια, θρηνώντας τη χαμένη της αγάπη, την αγνή και μεγάλη αυτή αγάπη, που αλίμονο, δεν στάθηκε τυχερή να χαρεί ούτε στη ζωή ούτε στο θάνατο!

Κάλυμνος 1959

Μανώλης Παπαδάκης

Για την αντιγραφή Σητεία, Ιούλιος 2011

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ

Για να μην ξεχνάμε την ιστορία μας

ΑΠΡΙΛΗΣ 1943

(Δυο λόγια για μερικούς που έγραψαν ιστορία,
αλλά κανείς δεν τους θυμήθηκε, έμειναν ανώνυμοι...)

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκ. Πολέμου, πριν εξήντα έξι χρόνια και τον ίδιο μήνα (14-4-1943), ένα κλιμάκιο του Συμμαχικού Στρατηγείου της Μέσης Ανατολής με δύο άντρες και ένα Σ/Α, έπεφταν με αλεξίπτωτο στην περιοχή της Μονής Τοπλού.

Ήταν μια μυστική αποστολή, όπως και μερικές άλλες, που είχε σκοπό την οργάνωση κατασκοπευτικού δικτύου σε βάρος των στρατευμάτων κατοχής. Την υπηρεσία αυτή στήριξαν και ενίσχυσαν με κάθε τρόπο, επί έναν ολόκληρο χρόνο, ο ηγούμενος και το προσωπικό της Μονής, αλλά κυρίως πολλοί άλλοι πατριώτες από τη γύρω περιφέρεια και την ευρύτερη περιοχή της επαρχίας Σητείας και όχι μόνο.

Μετά την αποκάλυψη του δικτύου στις 29-4-1944, ακολούθησαν τα αναπόφευκτα αντίποινα των Γερμανών, με συλλήψεις, φυλακίσεις, βασανισμούς, εξορίες σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως, εκτελέσεις και κάθε είδους διώξεις, που δεν είχαν αρχή και τέλος. Ελάχιστοι από αυτούς έμειναν επώνυμοι, οι περισσότεροι που σήκωσαν και το σημαντικότερο βάρος του αγώνα, ξεχάστηκαν.

Πενήντα χρόνια μετά (στις 14-4-1993), αναφερόμενος σε αυτήν την επέτειο, έγραψα ένα χρονογράφημα με τίτλο «ΠΙΚΡΕΣ ΜΝΗΜΕΣ», που δημοσιεύτηκε στην εφημερ. ΣΗΤΕΙΑ (φ. 6-5-1993) και αναδημοσιεύεται σήμερα, με μερικές διορθώσεις και μια φωτογραφία¹, για να ξαναζωντανέψουν οι αναμνήσεις από την τραγική εκείνη εποχή και να αποδοθεί η πρέπουσα τιμή, σε όσους από αυτούς αγωνίστηκαν γιατί πίστεψαν ότι αυτό ήταν το σωστό και το δίκιο.

Ακολούθησε μια προσπάθεια δώδεκα περίπου χρόνων και τελικά έγινε πραγματικότητα η κυκλοφορία του βιβλίου που είχα υποσχεθεί, πρώτα από όλα στον εαυτό μου. Τίτλος του, ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΑΝΑΔΡΟΜΕΣ - ΣΗΤΕΙΑ 1939-1945 (πόλεμος - κατοχή - αντίσταση - απελευθέρωση), αυτοέκδοση, Μανώλης Παπαδάκης, Αθήνα Μάιος 2005. Στο περιεχόμενό του και ειδικά στις σελ. 414,449-459, καταγράφονται περισσότερες λεπτομέρειες, αλλά και πέρα από αυτές, υπάρχει ένα πλήθος άλλων ιστορικών και λαογραφικών στοιχείων.

Σητεία 14-4-2009

ΠΙΚΡΕΣ ΜΝΗΜΕΣ

Μια σκοτεινή, συννεφιασμένη νύχτα στις 14-4-1943, ένα αγγλέζικο στρατιωτικό αεροπλάνο, έκανε κύκλους αγκομαχώντας, γύρω από την περιφέρεια Σητείας, σε μια μυστική αποστολή. Τράβηξε προς τη μεριά της Σκοπής όπου ήταν και ο τελικός προορισμός του, μα η χαμηλή νέφωση που επικρατούσε στην περιοχή, εμπόδιζε τον πιλότο να πραγματοποιήσει το σκοπό του. Σε λίγο έκανε στροφή προς τα Β. Α. και απογοητευμένος, ετοιμαζόταν να επιστρέψει άπρακτος στην Μέση Ανατολή. Περνώντας όμως πάνω από το Μόδι¹, λες από θαύμα, άνοιξε μια τρύπα μέσα από τα σύννεφα για να φανεί ένα κομμάτι γη. Άρπαξε στη στιγμή την ευκαιρία και βουτώντας χαμηλότερα, έδωσε το «οκέ» για την πτώση, στους παράξενους επιβάτες. Ήταν η ώρα 23.00, όταν μερικά πολύχρωμα αλεξιπτώτα άνοιξαν στο σκοτεινό ουρανό. Ύστερα από μερικά λεπτά αγωνίας, δυο άνδρες με τα εφόδιά τους, προσγειώθηκαν στη βορινή πλαγιά του βουνού, λίγα μόλις χιλιόμετρα από το δημόσιο δρόμο Σητείας - Παλαικάστρου και κάτω από τη μύτη των Ιταλών - Γερμανών.

Ήταν ο Αιγυπτιώτης Έλληνας Γιάννης Ματσάκης, σμηνίας της Πολεμικής Αεροπορίας και ο Σητειακός Μανώλης Τσαγκαράκης, που είχαν δεχθεί να αναλάβουν εθελοντικά μian άκρως επικίνδυνη αποστολή, την εγκατάσταση στην περιοχή Σητείας Σ/Α² και την οργάνωση κατασκοπευτικού δικτύου πληροφοριών. Κατά την προσγείωση αυτή σε ένα έδαφος εξαιρετικά ανώμαλο, δύσβατο και επικλινές, μπορεί να πει κανείς με βεβαιότητα ότι σώθηκαν από καθαρή τύχη και μόνο ο Τσαγκαράκης τραυματίστηκε ελαφρά στο κεφάλι. Συνήλθαν γρήγορα και περιμάζεψαν τα εφόδιά τους, εκτός από έναν κύλινδρο με τρόφιμα και ανταλλακτικά που δεν κατάφεραν να εντοπίσουν, γιατί καθώς είχαν σπάσει οι ιμάντες του αλεξιπτώτου, έπεσε μακρύτερα. Το δέμα αυτό βρήκε αργότερα μια χωρική από το Παλαικάστρο κοντά στο δημόσιο δρόμο και αφού πήρε τα τρόφιμα το εγκατέλειψε για να πέσει τελικά στα χέρια των Ιταλών. Στη συνέχεια έφτασαν στην Μονή Τοπλού όπου ο ηγούμενος, οι μοναχοί και ο αγνός πατριώτης Γιάννης Πιράκης³ με την οικογένειά του, τους δέχτηκαν, τους περιποιήθηκαν και τους βοήθησαν να εγκατασταθούν σε μια σπηλιά - κρυψώνα στην περιφέρεια του μοναστηριού.

Αμέσως ο Τσαγκαράκης, βαθύς γνώστης της περιοχής, με πολλούς γνωστούς και φίλους στα γύρω χωριά και στην πόλη, άρχισε να οργανώνει το δίκτυό τους, αλλά ο ασύρματος δεν μπορούσε να λειτουργήσει αφού τα απαιτούμενα ανταλλακτικά είχαν χαθεί. Έτσι απελευθέρωσαν ένα ταχυδρομικό περιστέρι, όπως είχε προσυμφωνηθεί, και μετά από επτά περίπου ώρες έφτασε στη Μέση Ανατολή, φέρνοντας το μήνυμά τους. Λίγες μέρες αργότερα ένα άλλο συμμαχικό κλιμάκιο με Σ/Α έφτανε στην περιοχή Καψά - Γούδουρα για να εκτελέσει παράλληλα την ίδια αποστολή. Το κλιμάκιο αυτό είχε επανδρωθεί από τον ανθυποσημηναγό Κωσταντίνο Καραϊνδρο, ως ασυρματιστή και τους Γερολάκη Αλέκο και Καζαναράκη Σταύρο, δυο άλλους επίσης ακούραστους και δραστήριους αγωνιστές, με σημαντική εθνική δράση. Από αυτούς ο Αλέκος Γερολάκης, θα φέρει αργότερα τα χαμένα ανταλλακτικά (κρύσταλλα) στο Κατσιδώνι για να προωθηθούν στη συνέχεια μέχρι τη Μονή Τοπλού.

Έτσι σε μερικές μέρες ο Σ/Α αρχίζει να λειτουργεί κανονικά και επί ένα ολόκληρο σχεδόν χρόνο, θα μεταδίδει ακατάπαυστα πολύτιμες πληροφορίες στο Συμμαχικό Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής και θα κυκλοφορεί με συνδέσμους δελτία ειδήσεων σε όλη την επαρχία και πέρα από αυτή στον υπόλοιπο Νομό. Ήταν ο μόνος τρόπος για να πληροφορηθούμε τι γινόταν στον έξω κόσμο, αφού τα κατοχικά στρατεύματα είχαν απαγορεύσει με την ποινή του θανάτου την κατοχή και χρήση ραδιοφώνων και λοιπών τηλεπικοινωνιακών μέσων. Θυμάμαι, με πόση αγωνία περιμέναμε να φτάσουν τα μικροσκοπικά και συνήθως ολιγόλογα χαρτάκια, που ήταν κρυμμένα στις φόδρες, στους σκούφους, στις κάλτσες, στα τακούνια και στις σόλες των παπουτσιών ή σε κρυψώνες τέτοιους που μόνο η φαντασία και η εφευρετικότητα του κάθε αγγελιοφόρου - συνδέσμου μπορούσε να επινοήσει. Και ήταν αυτά μηνύματα χαράς και ελπίδας, μηνύματα που είχαν σκοπό να χαλυβδώσουν τη θέληση για νίκη και να τονώσουν το πεσμένο ηθικό του περισσότερου κόσμου, που δεν ήξερε τι γινόταν λίγα χιλιόμετρα έξω από το χωριό του.

Σε μικρό χρονικό διάστημα πολλοί επώνυμοι και ανώνυμοι πατριώτες, πλαισίωσαν το προσωπικό του Σ/Α και με πραγματικό ενθουσιασμό και αυταπάρνηση - παίζοντας τη ζωή τους κορόνα γράμματα - έδωσαν τα πάντα για την επιτυχία της αποστολής του. Η δραστηριότητα της ομάδος συνεχίστηκε αμείωτη μέχρι τις 29-4-1944, οπότε και εντοπίστηκε η ύπαρξή του από τα στρατεύματα κατοχής. Στη συνέχεια, ακολούθησαν πολλές συλλήψεις πατριωτών και τελικά το κλιμάκιο αναγκάστηκε να μετακινηθεί διαδοχικά σε διάφορες θέσεις, ώσπου στις 4-6-1944 διακόπηκε η λειτουργία του σταθμού οριστικά και οι άντρες του αναχώρησαν αυθημερόν με πλωτό μέσο για την Μέση Ανατολή. Η αποστολή τους είχε λήξει.

Αλλά τι έγινε μετά, και τι γινόταν παράλληλα και σε άλλες περιοχές της Σητείας, είναι μια άλλη μεγάλη ιστορία. Και αν στη διήγηση αυτή παρέλειψα να αναφερθώ σε πρόσωπα και λεπτομέρειες, καθώς και στη δράση των άλλων αυτών κλιμακίων που είχαν πλαισιωθεί επίσης από εκλεκτούς πατριώτες με εξαιρετικά σημαντική προσφορά στην Εθνική Αντίσταση, είναι γιατί θα χρειαζόταν και χρόνος και χώρος και θάρρος και περισσότερη αντικειμενική έρευνα. Ελπίζω να το τολμήσω μιαν άλλη φορά.

Σήμερα, πενήντα ολόκληρα χρόνια από τότε, βρίσκω την ευκαιρία να κάνω τη μικρή αυτή αναδρομή, μια και ένας από τους πρωταγωνιστές αυτής της ιστορίας, βρέθηκε για λίγες μόνο μέρες ανάμεσά μας. Πρόκειται για τον Γιάννη Ματσάκη, έναν από τους δυο άνδρες, που τη σκοτεινή εκείνη νύχτα του Απρίλη 1943, έπεφταν με αλεξίπτωτο στην πλαγιά κοντά στο Μόδι. Αγουρο παλικάρι, στα είκοσι δυο του χρόνια, παιδί μιας άριστα εγκατεστημένης στην Αίγυπτο Ελληνικής οικογένειας, παράτησε το σπίτι και τις ανέσεις του και κατατάχθηκε στην Ελληνική Πολεμική Αεροπορία της Μέσης Ανατολής. Έτσι, τον βρίσκομε να αναλαμβάνει εθελοντικά την άκρως επικίνδυνη αυτή αποστολή και από τη θέση του ασυρματιστή στην ομάδα, να προσφέρει πολύτιμες υπηρεσίες στο Συμμαχικό αγώνα και στην πατρίδα.

Αναμνηστική φωτογραφία από την Μονή Τοπλού

Πιθανή ημερομηνία: πρώτο τρίμηνο του 1944. Χώρος: η αυλή του μοναστηριού πριν από την κύρια είσοδο του ναού. Μια επίσκεψη «καλής θελήσεως»... αναγκαστική φιλοξενία, φαγοπότι, κρασοκατάνυξη, πλιάτσικο και σε 15 μέρες η ευγενική ανταπόδοση... εκτέλεση!

Καθήμενοι από αριστερά προς τα δεξιά: 1.Ιερομόναχος: Καλλίνικος Παπαθανασάκης, εκτελεσθείς. 2.Γερμανός Λοχαγός: ίσως ο Φίσερ, Διοικητής της Γκεστάπο, Σητείας. 3.Ηγούμενος: Γεννάδιος Συλλιγνάκης, εκτελεσθείς. 4.Ιερομόναχος: Καλλίνικος Βουτυράκης, διασωθείς. Όρθιοι: Γερμανοί οπλίτες (αρχείο Μονής Τοπλού).

Στάθηκε αρκετά τυχερός που κατάφερε να ξεπεράσει τη φοβερή αυτή δοκιμασία και σήμερα καθηγητής Βιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, αποφάσισε για δεύτερη φορά, να ξαναβρεί και να συναντήσει τους παλιούς συνεργάτες του, όσοι βρίσκονται βέβαια ακόμη στη ζωή, και να πραγματοποιήσει ευλαβικό προσκύνημα στα μέρη που έζησε τα δύσκολα εκείνα χρόνια.

Με τον ερχομό του στην πόλη μας, βρήκα την ευκαιρία να τον γνωρίσω από πιο κοντά και η γνωριμία μας αυτή στάθηκε αφορμή να φρεσκαρισθούν ξεθωριασμένες μνήμες. Κάναμε μια μικρή αναδρομή σε παλιά, ξεχασμένα επεισόδια και ξαναζωντάνεψαν στη σκέψη μας, όχι χωρίς κάποια θλίψη, ώρες αγωνίας, νύχτες τρόμου, μέρες οργής. Επισκεφθήκαμε στη συνέχεια το μοναστήρι του Τοπλού με παλιούς φίλους, σε μια συναισθηματικά υπερφορτισμένη ατμόσφαιρα. Τα δωμάτια των μοναχών, το ηγουμενικό, η τραπεζαρία, ίδια όπως και τότε. Το φτωχό σπιτάκι του Γιάννη Πιράκη, επίσης απαράλλακτο όπως τον παλιό καιρό. Μόνο που οι ένοικοι έχουν αλλάξει τώρα. Άλλοι έφυγαν, άλλοι ήρθαν και άλλοι θα ξανάρθουν... Αγναντέψαμε από μακριά το μέρος όπου έγινε η προσγείωση και όταν αργότερα επιστρέφοντας, ανακάλυψα στο προσωπικό μου αρχείο τρία δελτία ειδήσεων που αναφέρονταν στην περίοδο αυτή, η συγκίνηση κορυφώθηκε. Ξεθωριασμένα από το χρόνο, σαν τις θύμησες που τα συνόδευαν, κιτρινωμένα, άψυχα μικρά χαρτάκια διπλωμένα στα τέσσερα, έκρυβαν στις λίγες γραμμές τους μια αληθινά συγκλονιστική ιστορία. Πολύ περισσότερο μάλιστα γιατί το ένα από αυτά, βρέθηκε να έχει γραφτεί ιδιόχειρα από τον ίδιο με γράμματα κεφαλαία, όπως συνήθιζε. Του χάρισα μερικά φωτοαντίγραφα, το μοναδικό ίσως γραπτό ντοκουμέντο που είχε απομείνει από τα μακρινά εκείνα χρόνια, για να του θυμίζει το πέρασμα από την Σητεία.⁴

Κλείνοντας τις λίγες αυτές γραμμές, σκέφτομαι πραγματικά συγκλονισμένος, ότι πολλοί ξεκινήσαμε την ταραγμένη εκείνη εποχή με την ορμή και τον ενθουσιασμό των δέκα οκτώ και είκοσι χρόνων μας, με μια σκέψη και ένα μοναδικό σκοπό, να αγωνιστούμε για μερικά υψηλά και πανανθρώπινα ιδανικά, την ελευθερία, τη δημοκρατία, τη δικαιοσύνη, την αδελφοσύνη των λαών. Σήμερα μισό αιώνα από τότε, τι απόμεινε άραγε από όλα αυτά; Και πόσοι στα αλήθεια από αυτούς κατάφεραν να ζήσουν και να χαρούν την ελεύθερη πια πατρίδα; Λίγοι, οι πιο τυχεροί. Οι άλλοι, οι περισσότεροι, έμειναν στη μέση του δρόμου κουρασμένοι περπατητές, άγνωστοι, ανώνυμοι, λησμονημένοι...

Σε αυτούς και σε όλους τους άλλους που αυθόρμητα, ανυστερόβουλα, χωρίς ταπεινούς υπολογισμούς, χωρίς ελπίδα για ανταπόδοση, έδωσαν τον καλύτερο τους εαυτό για να μπορούμε σήμερα εμείς να ζούμε ελεύθεροι, στρέφεται την ώρα αυτή η σκέψη μας και τους ξαναθυμόμαστε με ειλικρινή συγκίνηση και πολύ, μα πάρα πολύ αγάπη.

Σητεία, Απρίλιος 1993

Μανώλης Παπαδάκης

υποστράτηγος ε.α.

Γλωσσάρι

¹ Μόδι: βουνό της Σητείας, Ν. της Μονής Τοπλού και σε απόσταση 4 - 5 χλμ.

² Σ/Α: σταθμός ασυρμάτου

³ Γιάννης Πιράκης: ο γνωστός βοσκός της Μονής, ο οποίος με τη γυναίκα και τα πέντε παιδιά τους (Μανώλη-Νίκο-Πιπίνα-Ευαγγελία και Ελπίδα), παρά τις φοβερές δυσκολίες εκείνης της εποχής, εκείνης της εποχής, βοήθησαν με κάθε τρόπο και φιλοξένησαν χωρίς ανταμοιβή, το προσωπικό του κλιμακίου, μόνιμο και περιστασιακό, επί ένα ολόκληρο χρόνο! Για την εθνική δράση τους αυτή, ο πατέρας και η κόρη του Πιπίνα, φυγαδεύτηκαν από τους Άγγλους στη Μ.Α. (στις 2-2-1944), η δε γυναίκα του με τις δύο κόρες Ευαγγελία και Ελπίδα, κατά τις συλλήψεις της 29-4-1944, φυλακίστηκαν από την Γκεστάπο, αλλά κατάφεραν ν' αποδράσουν από την αποθήκη που είχαν κρατηθεί κάτω από μυθιστορηματικές συνθήκες, να παραμείνουν στα βουνά κρυμμένες για τέσσερις μήνες και τελικά να προωθηθούν στην Μ.Α με την τελευταία αποστολή στις 14-8-1944.

⁴ φωτοαντίγραφο: Δελτίου ειδήσεων.

ΛΟΥΘΟΥΝ ΤΑΣ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙ-
 ΚΩΣ ΤΗΣ ΒΙΝΝΙΤΣΑΙ ΚΑΙ ΒΟΡΕΙΩΣ ΤΗΣ ΚΡ
 ΣΤΙΝΟΦΚΑ ΧΘΕΣ ΕΛΑΒΟΝ ΥΠΕΡ ΤΑ 100
 ΜΑΤΑ ΧΘΕΣ ΝΑ ΣΗΜΕΙΩΣΟΥΝ ΚΑΜΜΙΑΝ ΕΠΙ-
 ΤΥΧΙΑΝ.
 ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΝ ΠΟΛΛΟΙ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ Ε-
 ΚΑΛΕΣΑΝ ΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΝ ΝΑ ΑΛΛΑΞΗ ΠΡΟΛΙ-
 ΤΗΚΑΝ ΣΤΑΣΕΙΣ ΕΞΗΜΕΙΩΣΗΝ ΕΙΣΤΑΣ ΤΑ
 ΞΕΙΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΚΑΙ ΒΕΝΤΙΡΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟ-
 ΛΙΤΙΚΗΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΚΑΙ ΡΩΣΙΑΣ.
 ΑΝΑΚΡΙΤΙΚΗ ΡΩΣΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΠΕΔΕΙΞΕΝ ΟΤΙ
 11.000 ΠΟΛΩΝΩΝ ΕΦΘΕΥΘΗΣΑΝ ΚΑΙ ΕΤΑΦΗ-
 ΣΑΝ ΥΠΟ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΔΑΕΟΣ ΚΑΤΙΝ.
 ΣΤΟΣ ΠΡΟΓΕΦΥΡΕΜΑ ΝΟΤΙΩΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ ΕΠΕ-
 ΣΕΤΑΘΗ ΚΑΙ ΠΡΟΧΩΡΗΜΕΝΑΙ ΜΟΝΑΔΕΣ ΕΦΘΑ-
 ΣΑΝ 32 ΧΙΛ ΝΟΤΙΩΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ ΕΝΩ ΠΡΟΣ
 ΤΟ ΕΣΤΕΡΙΚΟΝ ΕΦΘΕΣΑΝ ΤΗΝ ΑΠΠΙΑΝΟΔΟΝ
 30 ΧΙΛ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΚΤΗΣ ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΤΩΡΑ
 ΗΡΧΙΣΑΝ ΝΑ ΕΝΤΕΙΝΟΥΝ ΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΝ ΤΩΝ
 ΑΠΛΑ ΕΦΘΑΙΑ ΔΙΑΡΚΩΣ ΑΠΟΒΙΒΑΖΟΝΤΑΙ ΕΙΣ
 ΤΟ ΑΝΣΙΟ ΚΑΙ ΜΕΤΟΥΝΟ ΓΙΑΡΑ ΤΟΥΣ ΣΦΟ-
 ΔΡΟΥΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥΣ ΒΟΜΒΑΡΔΙΣΜΟΥΣ ΜΕ
 ΣΤΟΥΚΑΣ ΚΑΙ ΒΟΜΒΩΡΑΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΥ ΣΥΝΕΚΕΝ-
 ΤΡΩΘΗΣΑΝ ΑΠΟ ΠΡΟΠΑΣ ΠΕΡΙΟΧΑΣ ΒΟΡΙΩΤΕΡΩΝ
 ΕΙΣ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΜΕΤΡΠΟΝ ΕΝΤΟΜΕΤΑΞΥ ΠΑΡΑ
 ΤΗΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΝ ΤΟΠΙΚΑΙ ΠΡΟΣ

Απόσπασμα δελτίου ειδήσεων από τον Σ/Α/ Τοπλού.

Πιθανή ημερομηνία Αύγουστος 1943, από το προσωπικό αρχείο Μανώλη Παπαδάκη.

Έτσι γνώρισα τον ΛΗ-ΦΕΡΜΟΡ

Στο Βήμα της Κυριακής Γ 3-7-11 Β2 σελ. 8, πήρε το μάτι μου μια είδηση που έγινε αφορμή να γυρίσουν στη μνήμη μου γεγονότα από πολλά χρόνια πίσω. «ΠΑΤΡΙΚ ΛΗ - ΦΕΡΜΟΡ - Λεπτομέρειες από τη ζωή, τη δράση και το έργο του βρετανού συγγραφέα ταξιδιωτικής λογοτεχνίας» και παρακάτω το βιογραφικό του με πολύ απλά λόγια. «Συγγραφέας με πλατιά ανθρωπιστική μόρφωση, αυτοδίδακτος, ατίθασος, ήρωας, καλός και γενναιόδωρος φίλος, άφοβος και παράτολμος, επίμονος ταξιδιώτης με ακόρεστη δίψα για να γνωρίσει τον κόσμο, πολύγλωσσος και γενικότερα με βαθιά γνώση των κλασικών της Ιστορίας. Είχε ακόμη ένα ξεχωριστό χάρισμα να σαγηνεύει τους συνομιλητές του...»

Το 1968 υπηρετούσα στη Σάμο ως Διοικητής Χωροφυλακής και το προξενείο της Μεγάλης Βρετανίας, γιόρταζε τα εκατό χρόνια από την ίδρυσή του. Η γιορτή όπως συνήθως, επιβλητική και σύμφωνα πάντα με το αυστηρό τυπικό. Είχαν προσκληθεί όλες οι αρχές και αρκετές σημαντικές προσωπικότητες της περιοχής. Επίσημος αντιπρόσωπος της Βρετανικής Πρεσβείας και φυσικά τιμώμενο πρόσωπο, ο Πάτρικ Λη-Φέρμορ ή Πάντου ή κύρ. Μιχάλης όπως τον αποκαλούσαν οι φίλοι του Μανιάτες και Κρητικοί. Γνωστός σε όλο τον κόσμο και οι Βρετανοί, με το δίκιο τους, τον είχαν ανακηρύξει ως τον μεγαλύτερο ταξιδιωτικό συγγραφέα τους και όχι μόνο.

«Ήταν ένας ερευνητής που τον ενδιέφερε η φύση και οι ιστορίες που έλεγαν οι πέτρες και τα κτίσματα, γιατί τον βοηθούσαν να καταλάβει τους ανθρώπους και να κατανοήσει ότι κράτησαν από τον πολιτισμό τους...» Όλοι οι άλλοι και περισσότερο εκείνοι που είχαν βιώματα από τη Γερμανική κατοχή και την αντίσταση, τον θεωρούσαν ήρωα και υπεράνθρωπο που πάλευε για τη δημοκρατία και την ελευθερία των υπόδουλων λαών. Αν θέλετε και την προσωπική μου άποψη, είχα διαβάσει και ακούσει πολλά από τα κατορθώματα και τις ιστορίες του, μα δεν είχα την τύχη

Από την εκδήλωση του προξενείου της Μεγάλης Βρετανίας, που γιόρταζε τα εκατό χρόνια από την ίδρυσή του στην Σάμο.

να τον γνωρίσω από κοντά ως εκείνη τη στιγμή.

Στη δεξίωση, πολλά πηγαδάκια εδώ και κει, ζωνρές συζητήσεις και εορταστική η ατμόσφαιρα. Σε κάποιο από αυτά, περιτριγυρισμένος από μερικούς Σαμιώτες και Κρητικούς, ντυμένος άψογα, πραγματικός Άγγλος τσέντελμαν, διηγόταν, τι άλλο; τις ατέλειωτες ιστορίες του -πράγμα που έκανε πολύ σπάνια από μετριοφροσύνη και μόνο - για τη γερμανική κατοχή, τη δύσκολη ζωή του στα κακοτράχαλα κρητικά βουνά κοντά στους φιλόξενους βοσκούς, τους στενούς-έμπιστους συνεργάτες του, τους κουμπάρους, τους συντέκνους και τους λοιπούς καλούς φίλους που δεν ήσαν λίγοι... Όμως εκείνο που τον έκανε να ξεχωρίζει, ήταν η φοβερή ικανότητά του, ακόμη και σε πολύ δύσκολες στιγμές, να καταφέρνει να μένει ψύχραιμος και να το ρίχνει στο γλέντι - αληθινός Ζορμπάς του Καζαντζάκη - με λύρες, νταούλια, λαγούτα και παλιά κρητικά τραγούδια όπως το φιλεντέμ που ήταν τότε του συρμού.

*-Μια παντρεμένη αγαπώ κι ο Θιος να τη φωτίσει,
τον άνδρα της ν' απαρνηθεί και μένα ν' αγαπήσει.
-Μια παντρεμένη αγαπώ κι έχει και δυο παιδάκια,
να πέμπω το `να στο νερό, τ' άλλο στα χορταράκια
(και η πασίγνωστη επωδός)
Φιλεντέμ, φιλεντέμ, φιλεντέμ, ωχ! αμάν*

Είχε πολλές περιπέτειες στην πολυτάραχη σταδιοδρομία του, μα εκείνη που σημάδεψε τη ζωή του, ήταν η απαγωγή του γερμανού στρατηγού Χάινριχ Κράιπε. Δυο συνοπτικά λόγια και μόνο, θα ήταν ότι χρειαζόταν για να κατανοήσει κανείς τη συγκεκριμένη περίπτωση: «... Δεν είχαν περάσει ούτε επτά μήνες από τα αιματηρά επεισόδια της Βιάνου και ένα νέο εξ ίσου συνταρακτικό, θα προστεθεί στη μεγάλη αλυσίδα των γεγονότων που συγκλόμισαν την Κρήτη εκείνη την περίοδο, είναι η απαγωγή του γερμανού στρατηγού Χάινριχ Κράιπε, διοικητή του Φρουρίου Κρήτης». Η απαγωγή και η αιχμαλωσία ενός στρατηγού, εξεταζόμενη από στρατιωτικής πλευράς και μόνο, δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα γεγονός αποφασιστικής σημασίας, όμως ο χρόνος και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες διαδραματίστηκε, έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο στο ηθικό των δυνάμεων τις οποίες είχε κάτω από τις διαταγές του στην Κρήτη, ενώ από την άλλη πλευρά, προκάλεσε ανακούφιση και έδωσε κουράγιο σε όλους εκείνους που αγωνίζονταν για την αποτίναξη της φασιστικής τυραννίας και κατ' επέκταση σε όλο τον ελεύθερο κόσμο που παρακολουθούσε με αγωνία την έκβαση αυτού του πολέμου. Για την ιστορία είναι ανάγκη να επισημάνουμε τα παρακάτω χαρακτηριστικά στοιχεία: Η ιδέα της απαγωγής φαίνεται ότι γεννήθηκε και υλοποιήθηκε από το Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής Σ.Μ.Α. και τις μυστικές υπηρεσίες στο Κάιρο και είχε πολλαπλούς στόχους. Μια μικρή ομάδα καταδρομών, αποτελούμενη από ειδικά εκπαιδευμένους Βρετανούς αξιωματικούς και μερικούς Έλληνες αντιστασιακούς που υπηρετούσαν στη Μέση Ανατολή, θα αναλάβει να φέρει εις πέρας την άκρως επικίνδυνη αυτή αποστολή που είχε τη συνθηματική ονομασία «Πάντου». Η ομάδα θα πλαισιωθεί και από άλλους πατριώτες που θα στρατολογηθούν επί τόπου την τελευταία στιγμή και η δύναμη της θα φτάσει τους 12 ή 13 άνδρες. Ήσαν οι Βρετανοί, ταγματάρχης Λη-Φέρμορ, αρχηγός, που είχε πέσει με αλεξίπτωτο στο οροπέδιο Λασιθίου στις 4-2-44 και ο λοχαγός Ουίλιαμ Στάνλεϋ Moss, βοηθός του, που ανήκε στην υπηρεσία «Γκολντ Στρημ Γκουάρντ» και οι δύο από τα πιο έμπειρα και δοκιμασμένα στελέχη που διέθετε το Σ.Μ.Α. Ο δεύτερος και οι Έλληνες πατριώτες, που είχαν εκπαιδευτεί ειδικά για αυτό το σκοπό, είχαν φτάσει στη θέση Αλυκές, νότια των Αστερουσίων, τη νύχτα 3 προς 4 Απριλίου του 1944. Η επιχείρηση θα πραγματοποιηθεί στις 26 προς 27-4-1944 και θα θυμίζει δραματική κινηματογραφική περιπέτεια από την «άγρια Δύση» που όταν τη βλέπεις σου κόβεται η ανάσα...

...Ο στρατηγός μόλις έχει ξεκινήσει από τη βίλλα Αριάδνη στις Αρχάνες, όπου έχει το στρατηγείο του, και πλησιάζει σε μια θέση που βρίσκεται στο σταυροδρόμι Αρχανών-Ηρακλείου,

κοντά στο χωριό Πατσιίδες. Το σύνθημα για την προσέγγιση θα δώσει ένας αντάρτης που έχει προωθηθεί σε υπερυψωμένο σημείο. Η ώρα είναι 21.15'. Οι δύο Βρετανοί που φορούν στολές γερμανικής στρατιωτικής αστυνομίας και κρατούν κλεφτοφάναρα, θα πεταχτούν στη μέση του δρόμου και ο ένας από αυτούς θα φωνάζει αλτ. Ο οδηγός ελαττώνει την ταχύτητα και σταματά. Οι αξιωματικοί με το πιστόλι στο χέρι, παίρνουν θέση αριστερά και δεξιά και ο ταγματάρχης Λη-Φέρμορ ερωτά σε άπταιστα γερμανικά.

-Είναι το αυτοκίνητο του στρατηγού;

-Για, για..., απαντά μια βραχνή φωνή από μέσα.

Αστραπιαία ανοίγουν τις πόρτες, ενώ ταυτόχρονα εξορμούν και οι υπόλοιποι άνδρες, οπλισμένοι με αυτόματα και σιλέτα. Θα χρειαστούν μόνο λίγα λεπτά... και ο δύστροπος στρατηγός που αντιστέκεται με μανία και μουγκρίζει, θα βρεθεί στα πίσω καθίσματα του αυτοκινήτου ανάμεσα σε δυο αντάρτες, δεμένος χειροπόδαρα με χειροπέδες και σκοινί, ενώ ένα κρητικό μαχαίρι θα ακουμπά στο λαιμό του. Ο Γερμανός οδηγός του θα συρθεί έξω και θα ακινητοποιηθεί με δυο χτυπήματα στο κεφάλι. Ο Moss παίρνει τη θέση του και ο Λη-Φέρμορ κάθεται δίπλα του φορώντας το χιτώνιο και το πηλίκιο του αιχμαλώτου. Το αυτοκίνητο θα κινηθεί ανεμπόδιστα προς το Ηράκλειο με το σημαϊάκι του στρατηγού να κυματίζει μπροστά και όλοι οι γερμανοί σκοποί από τις ενδιάμεσες φρουρές, θα χαιρετούν! Ακολουθώντας τον παλιό δρόμο θα φτάσουν στα όρια των νομών Ηρακλείου - Ρεθύμνου, λίγο μετά τη Δαμάστα. Στο σημείο αυτό θα εγκαταλειφθεί το αυτοκίνητο μέσα στο χωριό Δοξαρού, μερικά χλμ πιο κάτω και οι καταδρομείς θα χωριστούν σε δυο ομάδες. Η μία με τον αιχμάλωτο, τον λοχαγό Moss και δύο συνεργάτες του, θα προωθηθεί πεζή προς τα Ανάγεια, όπου θα φτάσουν πριν ακόμη ξημερώσει, σε μια σπηλιά έξω από το χωριό στους πρόποδες του Ψηλορείτη. Εκεί, σύμφωνα με το σχέδιο, θα συναντηθούν οι δυο ομάδες και μια τρίτη, που κινούνται από διαφορετικές κατευθύνσεις για λόγους ασφαλείας. Στη συνέχεια θα χρησιμοποιηθεί ένα άκρως επικίνδυνο και κοπιαστικό δρομολόγιο που θα περνά από τη σπηλιά Εμπρίσκοις του Ψηλορείτη - λημέρι του Νταμπάμπιν, Βρετανού αρχηγού του κατασκοπευτικού δικτύου στην Κρήτη - τα χαμηλά περάσματα (1000-1300 μ) από τη δυτική πλευρά του Ψηλορείτη και τα χωριά, Νίθαυρη, Αγ. Παρασκευή (θέση Ταϊδές), Αγ. Ιωάννη, Γερακάρη, Πατσό, Φωτεινού, Βιλαδεύρο, πλαγιές του βουνού Κρυονερίτη, για να καταλήξει στη θέση Καμπιά Σφακίων, κοντά στο

Οι Βρετανοί Πάτρικ Λη-Φέρμορ, ταγματάρχης αρχηγός της αποστολής (δεξιά) και ο λοχαγός Ουίλιαμ Στάνλεϋ Moss βοηθός του (αριστερά), ντυμένοι με γερμανικές στολές.

Ο Γερμανός Στρατηγός Χάινριχ Κράιπε, διοικητής του «Φρουρίου Κρήτης».

Αντάρτικη ομάδα στα βουνά της Κρήτης

Προκήρυξη που έριξαν οι Άγγλοι μετά την απαγωγή του στρατηγού, προκειμένου να αποφύγουν τα αντίποινα των Γερμανών πάνω στον πληθυσμό: **Τον ψάχνετε άδικα! Ο στρατηγός Heinrich Kreipe βρίσκεται ήδη στην Αγγλία!**

Φραγκοκάστελο. Έχουν ήδη μεσολαβήσει δέκα πέντε εφιαλτικά 24ωρα και περισσότερες από εκατό ώρες εξοντωτικής πεζοπορίας κατά τη διάρκεια της οποίας ο αιχμάλωτος στρατηγός, σωματώδης και ασυνήθιστος στη μουλαρο - καβαλαρία, θα πέσει από το ζώο και θα πάθει εξάρθρωση του δεξιού αγκώνα. Εκεί, τους περιμένει μια νέα ενθουσιώδης υποδοχή, τρικούβερτο γλέντι και ένα πλουσιοπάροχο γεύμα με αρνιά, τυριά, λαγούς, μέλι και άλλα δυσεύρετα φαγητά. Ο Λη-Φέρμορ θα χορέψει με τους αντάρτες και θα τραγουδήσει παλιά κρητικά τραγούδια, κατά τα συνηθισμένα του. Ο στρατηγός θα εντυπωσιασθεί ακόμα για μια φορά και θα παρατηρήσει:

-Απορώ, ποιος αλήθεια κατέχει την Κρήτη, εμείς οι Γερμανοί ή εσείς οι Εγγλέζοι;

Ήταν η ώρα της μεγάλης αλήθειας και κάτι που ως τότε δεν είχε σκεφτεί... Δυο μέρες αργότερα, στο προκαθορισμένο σημείο X75 στον όρμο Περιστέρε, κοντά στο Ροδάκινο, ένα ταχύπλοο M.L του βρετανικού ναυτικού, θα πλησιάσει αθόρυβα στην ακτή για να παραλάβει μερικούς μόνο από τους άνδρες της θρυλικής ομάδας Πάντυ. Οι υπόλοιποι θα παραμείνουν στο νησί για να συνεχίσουν τον αγώνα. Έτσι μια φούχτα άνθρωποι που μόλις ξεπερνούσαν τα δάχτυλα των δυο χεριών, παίζοντας νύχτα - μέρα κορώνα-γράμματα τη ζωή τους, θα καταφέρουν να φέρουν σε αίσιο πέρας μια από τις πιο σημαντικές καταδρομικές αποστολές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου!

Είναι η ώρα 23.00' της 15-5-1944. Οι ετερόκλητοι επιβάτες με διαφορετικά συναισθήματα ο καθένας, ακουμπισμένοι στην κουπαστή θα παρακολουθούν τις Σφακιανές μαδάρες να χάνονται σιγά - σιγά από τα μάτια τους. Το ίδιο βράδυ, είκοσι ώρες αργότερα, θα φτάσουν στο λιμάνι Μάρσα - Ματρούχα, σώοι και αβλαβείς! (ορ. λεπτομέρειες στο βιβλίο μου Ιστορικές αναδρομές- Σητεία 1939-1945, αυτοέκδοση, Αθήνα 2005 σελ. 423-435)

Μετά τη μικρή αλλά πολύ ενδιαφέρουσα αυτή παρέκβαση, ας ξαναγυρίσουμε στη δεξίωση του προξενείου.

...Στη συντροφιά έχει προστεθεί τώρα και ο Γιώργης Μεταξάκης, γεν. το 1912 στο χωριό Παρσός, σήμερα Μεταξοχώρι της Ιεράπετρας, - γενέτειρα επίσης του Μελέτιου Μεταξάκη(1871-1935) που εκτός από τους άλλους τίτλους και τα αξιώματα, διετέλεσε ως το τέλος της ζωής του και Πατριάρχης Αλεξανδρείας. Με τον κύριο Μεταξάκη είχαμε γνωριστεί στη Σάμο και γίναμε φίλοι, όταν έφτασε εκεί κατατρεγμένος από τη δικτα-

τορία ως διευθυντής της Νομαρχίας. Στη θέση αυτή παρέμεινε αχρησιμοποίητος μέχρι το 1971, απλά και μόνο για να τηρηθεί το γράμμα του νόμου, χωρίς καμιά άλλη αρμοδιότητα, γιατί κατά κακή του τύχη, είχε πλούσιο...αλλά βεβαρυσμένο παρελθόν... Του καταμαρτυρούσαν σοβαρή αντιστασιακή δράση στην περιοχή Λασιθίου κατά τη διάρκεια της Ιταλο - Γερμανικής κατοχής από όπου και η γνωριμία του με τον Λη-Φέρμορ. Από μακριά μου έκανε νεύμα και όταν πλησίασα, αποτεινόμενος προς τον παλιό του φίλο, λέει:

-Να σου συστήσω τον Διοικητή Χωροφυλακής Σάμου κ. Παπαδάκη, ο οποίος κατά την εποχή εκείνη είχε και αυτός μια αξιόλογη συμμετοχή στην αντίσταση, όπως πολλοί άλλοι.

Ο κατά τα άλλα σοβαρός, λιγομίλητος και φλεγματικός Εγγλέζος, γύρισε προς το μέρος μου, χαμογέλασε με κατανόηση και καλοσύνη φανερά ικανοποιημένος, και ανεβάζοντας τον τόνο της φωνής του όσο χρειαζόταν για να τον ακούσουν όλοι, ανταπάντησε με νόημα...

-Εσύ ήσουν τότε πιτσιρικάς, όμως πρέπει να διαπίστωσες, ότι οι Κρητικοί είναι σαν τα άγρια άλογα που δεν δέχονται στουμούχα! (φίμωτρο και μεταφ. χαλινάρι)

Η παρατήρηση έπεσε σαν μικρή βόμβα μα δεν μίλησε κανείς, ήταν ο πρώτος δημιουργικός χρόνος της δικτατορίας... (ορ. σχετική φωτογραφία σελίδα 116)

Η δεξίωση έλαβε τέλος και την άλλη μέρα ο πολυταξιδεμένος ερευνητής, πέρασε στα απέ-ναντι τουρκικά παράλια για να συναντήσει παλιούς φίλους και συνεργάτες. Προφανώς σε λίγες μέρες θα ξαναγυρίσει στην αγαπημένη του ζεστή γωνιά στην Καρδαμύλη της Μεσσηνίας, όπου τον περιμένει ένα πανέμορφο παραδοσιακό σπιτάκι που είχε φτιάξει και στολίσει με πολύ κόπο και μεράκι, ο ίδιος. Εκεί θα μονάσει, με όλη τη σημασία της λέξεως, συντροφιά με τους φίλους, τις αναμνήσεις και τα χειρόγραφα του, προσπαθώντας να τελειώσει τον τρίτο τόμο του βιβλίου του. Δεν τα κατάφερε. Αρκετά ταλαιπωρημένος από δυο αλλεπάλληλες χειρουργικές επεμβάσεις και προμαντεύοντας το τέλος που πλησίαζε, έφυγε για την Αγγλία με τη βεβαιότητα πως δεν θα ξαναγύριζε ποτέ πια..

Από την Πέμπτη 16 Ιουνίου 2011, ο σερ Πάτρικ Λη-Φέρμορ που κουβαλούσε στους στιβαρούς ώμους του το ασήκωτο βάρος ενενήντα έξι ενιαυτών, αναπαύεται στο μικρό κοιμητήριο του Ντάμπλντον και η δημοσιογράφος που είχε την επιμέλεια της καταγραφής αυτής της μαρτυρίας θα σημειώσει επιγραμματικά περίπου τα εξής: *«Ο καιρός ήταν χαρούμενος και ο ήλιος μπαινόβγαινε στα σύννεφα. Ακολούθησε μια σεμνή τελετή, αλλά με όλους τους τύπους και τις προσήκουσες τιμές. Υπό τους ήχους μιας γκάιντας η σωρός μεταφέρθηκε και τοποθετήθηκε στην προκαθορισμένη θέση. Ένας σαλπικτής της Ιρλανδικής τιμητικής φρουράς, σάλπισε το σιωπητήριο, ενώ την έραιναν με ροδοπέταλα και μια φούχτα χρώμα που είχε μεταφερθεί, ειδικά για αυτό το σκοπό, από την Ελλάδα. Ύστερα σιωπή. Σιωπή τάφου...»*

Από την ήσυχη και καταπράσινη αυτή πλαγιά με τα ψηλά δέντρα, ο ακούραστος περπατητής θα ξεκινήσει ένα ακόμη από τα πολλά ταξίδια του, μόνο που θα είναι το τελευταίο... Ένα ταξίδι χωρίς τέλος, χωρίς γυρισμό!

Σητεία 20-7-2011
Μανώλης Παπαδάκης
υποστράτηγος χωρ/κής ε.α.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

3	ΑΘΙΒΟΛΕΣ
4	ΕΝΟΤΗΤΑ Α , Τοπωνύμια και γενιές
6	ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ της ΤΟΥΡΛΩΤΗΣ - ΣΗΤΕΙΑΣ
40	Η γενιά των ΑΓΓΕΛΑΚΗΔΩΝ της Τουρλωτής - Σητείας
47	Η γενιά των ΤΣΙΒΙΔΑΚΗΔΩΝ της Τουρλωτής - Σητείας
51	Η γενιά των ΒΟΓΙΑΤΖΗΔΩΝ της Τουρλωτής - Σητείας
57	Η γενιά των ΡΕΪΖΑΚΗΔΩΝ της Τουρλωτής - Σητείας
60	Η γενιά των Χειλάκηδων ή Χυλάκηδων της Τουρλωτής Σητείας
62	Η γενιά των Σκορδίληδων-Παπαδάκηδων ή Παπαδιανών της Τουρλωτής Σητείας
72	ΕΝΟΤΗΤΑ Β
73	Μαντινιάδες του παλιού καιρού
79	Η πρώτη θαλασσινή περιπέτεια
87	Το πρώτο κυνηγετικό τρόπαιο!
89	Κοντά στη φύση
91	Ο Τρισκατάρατος
94	Σαν παραμύθι
96	Από το ημερολόγιο ενός μαθητή του Γυμνασίου Σητείας
99	Ο Μανωλής (Μανώλης Παπαντωνάκης, ζαχαροπλάστης, από την Τουρλωτή)
102	Τα δεινοπαθήματα μιας παλιο-παρέας
104	Νοσταλγία (..και καπνόν αναθρόσκοντα...)
106	Πόθια, η μαρμαρωμένη βασιλοπούλα
110	ΕΝΟΤΗΤΑ Γ
110	Απρίλης 1943
111	Πικρές Μνήμες
115	Έτσι γνώρισα τον ΛΗ-ΦΕΡΜΟΡ

